

AFGANİSTAN'DAKİ İÇ SAVAŞ VE DIŞ MÜDAHALE (1989-2001)

Özgür Çınarlı

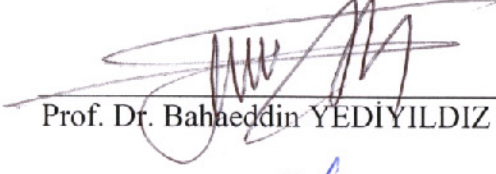
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

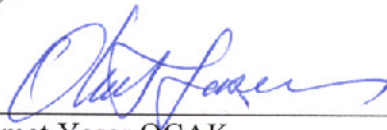
Ankara, 2009

KABUL VE ONAY

Özgür Çınarlı tarafından hazırlanan “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)” başlıklı bu çalışma, 6 Ağustos 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

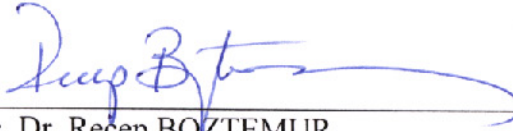
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ (Başkan)

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

Doç. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Danışman)

Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Yrd. Doç. Dr. Erkin EKREM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun bir yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

6 Ağustos 2009

Özgür Çınarlı

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleşebilmesi, pek çok kişinin ilgi, destek ve katkılarıyla mümkün olabilmektedir. Öncelikle, Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Doç. Dr. Recep Boztemur ve Yrd. Doç. Dr. Erkin Ekrem hocalarıma, çalışmanın her aşamasında değerli görüşleriyle yol göstermiş olmalarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Ancak, çok değerli dostlarımla katkıları olmaksızın da bu çalışmanın gerçekleşebilmesi mümkün olamazdı. Bu kişilerin en başında gelen, bilgi yönetiminin ülkemizdeki bayraktarlarından biri olan değerli dost ve meslektaşım Dr. Mustafa Sağsan sadece yöntem konusundaki geniş bilgi birikimini değil, dostluğunu da cömertçe paylaşmaktan çekinmemiştir.

Ayrıca, Balkanlar ve Karadeniz Bölgesi konularında çok sayıda değerli çalışmaları bulunan dostum ve hocam Yrd. Doç. Dr. Osman Karatay, Rus dış politikası üzerine çalışmalarıyla Rusya’da ödüle layık görülen Dr. Ömer Kocaman, enerji politikaları konusunda değerli çalışmaları olan Süleyman Mümin Bulut, bölgede UNAMA Merkez Bölge İrtibat ve Müzakere Görevlisi olarak Afganistan’ın yeniden yapılandırılma sürecinde önemli sorumluluklar üstlenmiş Dr. Haldun Yalçinkaya, konu hakkında ilk elden bilgi sahibi olan Afganistanlı dostum Hadi Hüseyini çalışmaya değerli görüşleriyle önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Grafik tasarımı konusundaki bilgi ve becerisine bizzat tanık olma fırsatını bulduğum değerli dostum Tayfun Okman, hem Afganistan haritalarını çalışmaya kazandırmış, hem de Afganistan konusunda hazırladığı pek çok Türkçe haritayı Türk kullanıcıların hizmetine sunarak, bu konudaki önemli bir eksikliğin giderilmesini sağlamıştır.

Bu bakımdan en başta, çalışma sürecinde manevi desteğiyle her zaman yanımda olan aileme olmak üzere, ilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarıma, meslektaşlarıma ve dostlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu kişilerin çok değerli katkıları sayesinde gerçekleşebilen çalışmanın bütün hatalarının ve daha iyi ve mükemmel olamamasının tüm sorumluluğunun ise tarafımdan kaynaklanmış olduğunu belirtmek isterim.

ÖZET

ÇINARLI, Özgür. *Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)*, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Bu doktora tezi, Afganistan'a yönelik dış müdahalelerin, bu ülkede iç savaşa neden olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 1989-2001 yılları arasında Afganistan'da yaşanan iç savaşa ve bu ülkeye yönelik dış müdahalelere ilişkin bulguların ortaya konulmasına çalışılmıştır. İlk bölümde Afganistan'ın ekonomik, coğrafi, etnik yapısı, siyasi gruplar ve ülkenin tarihiyle ilgili bilgiler verilmiş ve bu bilgilerin ışığında Afganistan'ın “zayıf devlet” kategorisinde yer aldığı, nedenleriyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölüm, Afganistan'a müdahale eden dış güçlerin Afganistan'a yönelik politikalarını irdelemekte ve söz konusu dış güçlerin hangi amaç ve nedenlerle hangi grupları desteklediklerini açıklamaktadır. Afganistan'daki iç savaşın seyri tüm ayrıntılarıyla üçüncü bölümde ele alınmaktadır. Böylelikle, hem iç savaşın niteliği sorgulanmakta, hem de müdahale eden unsurların hangi yöntemlerle müdahale ettikleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Sonuç kısmında, çalışma değerlendirilerek, zayıf bir devlet yapısına sahip olan Afganistan'a yönelik dış müdahalelerin, bu ülkede iç savaşa neden olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, çalışmanın yardımcı hipotezi olan dış müdahaleler olmasaydı, Afganistan'da iç savaşın çıkmayacağı ortaya koyulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Afganistan, iç savaş, müdahale, Taliban, etnik, enerji

ABSTRACT

ÇINARLI, Özgür. *The Civil War in Afghanistan and Foreign Intervention (1989-2001)*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2009.

This thesis aims to prove that the foreign interventions towards Afghanistan had caused civil war in this country. In this respect, it also aims to explain the period of civil war between the years 1989 and 2001, and foreign intervention towards the country. In the first chapter, general information about Afghanistan such as the geographic, economic, ethnic structure, political groups, and the history of the region is given. In the light of these information, the reasons behind the weakness of the Afganistan state are revealed. The policies of the powers that intervened in Afghanistan and their intentions are explained in the second chapter. In the third chapter, the details of the civil war and the methods of the interventions are explained. A thorough analysis is included in the conclusion and the main claim of the thesis is put forward which can be summerized as the cause of civil war in Afghanistan is the foreign interventions towards the country. In addition, another hypothesis of this thesis is that; if the foreign interventions did not take place, the civil war might not occur” is also put forward in conclusion as well.

Keywords

Afghanistan, civil, war, foreign, intervention, Taliban, ethnic, energy

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN: BİR ZAYIF DEVLET	26
1. AFGANİSTAN COĞRAFYASI.....	26
2. TARİHSEL SEYİR	30
3. ÜLKE EKONOMİSİ.....	49
4. POLİTİK KİMLİKLER VE ETNİK YAPI	51
4.1. PEŞTUNLAR	55
4.2. TACİKLER.....	57
4.3. TÜRKLER.....	58
4.4. HAZARALAR.....	60
4.5. DİĞER ETNİK GRUPLAR	62
4.6. ETNİK GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER	63
5. SİYASİ YAPI.....	64
5.1. PAKİSTAN DESTEKLİ SÜNNİ MÜCAHİT PARTİLERİ	69
5.1.1. MAHAZ-i MİLLİ-i İSLÂMİ-i AFGANİSTAN	70
5.1.2. CEPHE-i NECAT-i MİLLİ -i AFGANİSTAN	70
5.1.3. HAREKET-i İNKILABİ-i İSLÂMİ-i AFGANİSTAN	71
5.1.4. HİZB-i İSLÂMİ-i AFGANİSTAN (HİKMETİYAR)	72
5.1.5. HİZB-i İSLÂMİ-i AFGANİSTAN (HALİS)	74
5.1.6. CEMİYET-i İSLÂMİ-i AFGANİSTAN.....	74
5.1.7. İTTİHAD-i İSLÂMİ BARAYE AZADİ-i AFGANİSTAN.....	76
5.2. TEMEL Şİİ MÜCAHİT PARTİLERİ.....	77
5.2.1. ŞÛRÂ-i İTTİFAK-i İSLÂMİ.....	77

5.2.2.	HAREKET-i İSLÂMî	77
5.2.3.	SAZMAN-i MÜCAHİDİN-i MUSTAZAFİN	78
5.2.4.	SAZMAN-i NASR.....	78
5.2.5.	SİPAH-i PASDARAN	78
5.2.6.	HIZBULLAH	78
5.2.7.	HIZB-i VAHDET	78
5.3.	DİĞER PARTİLER	79
5.3.1.	İTTİHAD-i İSLÂMî-i VELÂYÂT -i ŞİMÂLİ-i AFGANİSTAN	79
5.3.2.	CÜMBİŞ-i MİLLİ İSLÂMî AFGANİSTAN.....	80
5.3.3.	AFGAN MİLLET	81
5.3.4.	SAZMAN-i AZADİ-i MİLLET-i AFGANİSTAN.....	81
5.3.5.	ŞULE-i CAVİD.....	81
5.3.6.	TALİBAN	81
5.4.	PARTİLER ARASI İLİŞKİLER	85
5.5.	KOMÜNİST HÜKÜMET	87
6.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	89
	İKİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN'A YÖNELİK DIŞ MÜDAHALELER.....	91
1.	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	92
2.	ÇİN.....	104
3.	HİNDİSTAN	108
4.	İRAN	113
5.	ORTA ASYA ÜLKELERİ.....	119
6.	PAKİSTAN	125
7.	SOVYETLER BİRLİĞİ-RUSYA	142
8.	SUUDİ ARABİSTAN	146
9.	TÜRKİYE	154
10.	MÜDAHALE EDEN UNSURLAR	162
11.	MÜDAHALE ETME AMAÇ VE NEDENLERİ	163
12.	SONUÇ	172
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İÇ SAVAŞ	174
1.	MÜCAHİTLERİN NECİBULLAH YÖNETİMİNE KARŞI MÜCADELESİ.....	175
2.	MÜCAHİTLERİN KENDİ ARALARINDAKİ İKTİDAR MÜCADELESİ.....	189

3. TALİBAN DÖNEMİ	201
4. İÇ SAVAŞIN NİTELİĞİ.....	225
5. MÜDAHALE YÖNTEMLERİ	228
6. SONUÇ	238
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	240
KAYNAKÇA	250

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BKZ.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CIA	Central Intelligence Agency
ÇEV.	Çeviren
ED.	Editör
ISI	Inter Services Intelligence
M. Ö.	Milattan önce
M. S.	Milattan sonra
NATO	North Atlantic Treaty Organization
S.	Sayfa
SS.	Sayfaları arasında
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.Y.	Tarih yok
UNOCAL	Union Oil Company of California
VB.	Ve benzeri
VS.	Vesaire
YAYL. Y.	Yayınlayan yok

GİRİŞ

Afganistan, coğrafi bir bölge olarak hem bölgesel hem küresel çapta öneminin yanı sıra, Türkiye için de pek çok nedenden dolayı önem arz eden bir ülkedir. Üzerinden önemli ticaret yollarının geçmesi, bu yollar üzerindeki geçit ve tünellerin askeri açıdan önem taşıması, tarihin oldukça eski devirlerinden beri bölge üzerinde sürekli bir hakimiyet kurma mücadelesine neden olmuş ve sonuçta burası tarihte pek çok imparatorluk arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. XIX. yüzyılda İngiltere ile Rusya “Büyük Oyun” diye anılan bir nüfuz mücadelesine girmiş, Soğuk Savaş döneminde ise, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında, Afganistan üzerinde benzer bir mücadele yaşanmıştır. Sovyet işgalinden sonra ise, birtakım bölgesel güçlerin Afganistan üzerindeki etkinliği artarak, müdahale eden aktörler olarak öne çıkmışlardır.

Bu dönemde ortaya çıkan istikrarsızlığın sonucunda, El Kaide¹ ve Özbekistan İslâmi Hareketi² gibi terörist gruplar Afganistan içinde barınma olanağı bulmuşlar ve hem bölgesel hem de dünya çapında tehdit oluşturmuşlardır. Sovyet işgali döneminde mücahitlerin askeri harcamalarını finanse etmek amacıyla oluşturulan yaygın haşhaş üretimi ve satışı, iç savaş döneminde de devam etmiştir. Bu yıllarda, tüm dünyada tüketilen haşhaşın %70-80’i Afganistan’da üretilmiştir. Afganistan’ın aynı zamanda Orta Asya’nın zengin enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ihraç edilebilmesi için muhtemel enerji geçiş yolu olması stratejik önemini arttıran bir diğer faktördür. Ülkenin özellikle Türkiye için önemini arttıran konular da vardır. Bunlar iki ülke arasındaki geleneksel dostluk ilişkileri, Afganistan Türkleri, Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığı ve kaçak göç sorunlarıdır. Afganistan’da istikrarın sağlanması, Afganistan Türklerinin merkezi yönetimde daha fazla söz sahibi olmaları Türkiye’yi yakından ilgilendiren konulardır. Ayrıca, Türkiye Afganistan’ın yeniden yapılandırılması konusunda da büyük sorumluluklar üstlenmiştir.

¹ El Kaide ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Brynjar ve Hegghammer, 2004, ss. 355-375; Cameron, 1999, ss. 277-309; Gunaratna, 2002; Schweitzer, 2003; Yonah ve Myers, 2001.

² Özbekistan İslâmi Hareketi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cornell, 2005, ss. 619-639; CNS, t.y.; Mann, 2002, ss. 294-304; Naumkin, 2003; Weitz, 2004, ss. 505-530.

Öte yandan, gerek Türkiye’de gerekse dünyada Afganistan ile ilgili akademik çalışmalar, bu ülkenin sahip olduğu önemle kıyaslandığında oldukça azdır. Tüm dünyada konuyla ilgili, ulaşılabilen disiplinler arası tez sayısı dört yüz dört adettir (Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi, 2009). Ülkemizde bu alanda yapılmış akademik çalışmalar, on sekiz yüksek lisans, dört tane de doktora tezi olmak üzere toplam yirmi iki adet tezden ibarettir.³

Türkiye’de Afganistan ile ilgili yazın incelendiğinde; Türk dış politikası, etnisite, dil, tarih, eğitim, tarım, siyaset bilimi, işletme ve kadın çalışmaları alanlarında akademik düzeyde kimi çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda; Afganistan Türkleri, XIX. yüzyılda Afganistan üzerinde Rusya ile Britanya arasındaki güç mücadelesi, çeşitli dönemlerde Türkiye’nin Afganistan’a yönelik politikaları, ülkenin tarihi, eğitim sistemi, devlet yapısı, çeşitli bölgelerinde konuşulan diller, bağıcılık, yabancı yatırımlar, kadının sosyal statüsü, ABD’nin askeri müdahalesi ve bu müdahale sonrasında oluşturulan yönetim yapısı gibi konular ele alınmıştır.

Konunun önemine nazaran, yapılan akademik çalışmaların azlığı dikkate alındığında tezin öncelikli amacının bu konudaki akademik boşluğu bir ölçüde, sayısal olarak

³ Söz konusu yüksek lisans tezleri Yasemin Ay’ın 1994 yılında tamamladığı “Sırat-ı Müstakim ve Sebilü’r Reşad Dergilerinde Dış Türkler Meselesi Üzerine Bir Araştırma”, Orhan Yazıcı’nın 1996 yılında tamamladığı “Afganistan’da İngiliz-Rus Nüfuz Mücadelesi (1800-1921)”, Jawad Ansari’nin 1998 yılında tamamladığı “Afganistan Bağcılığı”, Özlem Korkmaz’ın 2000 yılında tamamladığı “Türkiye’nin Afganistan’a Olan Yardımları (1920-1960)”, Serdar Kalfa’nın 2002 yılında tamamladığı “11 Eylül Öncesi Afganistan”, Vahip Dursun’un 2002 yılında “Türkiye-Afganistan İlişkileri (1921-1938)”, kendi çalışmam olan 2003 yılında tamamladığım “Afganistan’da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Yükselişi”, Nevra Yaraç’ın 2005 yılında tamamladığı “L’Afghanistan: L’instabilité Perpétuelle”, Ahamad Jawid’in 2005 yılında tamamladığı “İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan’ın İslâmlaşma Süreci”, Aliye Yılmaz’ın 2005 yılında tamamladığı “Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi”, Sahaiilla Kamalluddin’in 2005 yılında tamamladığı “Afganistan’da Ortaokul ve Liselerde Din Eğitimi ve Öğretimi (Öğretim Programları ve Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme)”, Hakan Tıratacı’nın 2006 yılında tamamladığı “Yurtdışı Yol İnşaatı Projelerinde Proje Yönetimi İlkeleri Uygulamaları ve Afganistanda Bir Proje Örneği”, Jawad Sıddıqı’nın 2006 yılında tamamladığı “Afganistan’da Yükseköğretimde Din Eğitimi”, İrfan Polat’ın 2006 yılında tamamladığı “11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi”, Murat Büyükbaş’ın 2006 yılında tamamladığı “Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, Taner Tanesen’in 2006 yılında tamamladığı “Kore’den Afganistan’a Türkiye’nin Uluslararası Barışı Koruma Operasyonlarına Katkıları”, Süleyman Gökçe’nin 2006 yılında tamamladığı “A Critical Perspective on State Failure, its Consequences, and Reconstruction of the State. Afghanistan: A Case Study”, Aysultan Khairi’nin 2007 yılında tamamladığı “Afganistan’da Türkçe Eğitiminin Tarihi” başlıklı çalışmalarıdır. Doktora çalışmaları ise Çetin Pekacar’ın 1995 yılında tamamladığı “Pamir (Afganistan) Ağzı”, Nergiz Biray’ın 1995 yılında tamamladığı “Afganistan Kazakları Ağzı”, Suzan Özdemir’in 1999 yılında tamamladığı “Atatürk Devriminin Diğer Ülkeler Üzerindeki Etkileri”, Muhammed Asif Yoldaş’ın 2006 yılında tamamladığı “Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan’da Faaliyet Gösteren Türk İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama” başlıklı çalışmalarıdır.

doldurmasının yanı sıra; Afganistan’da dış müdahalelere bağlı olarak ortaya çıkan iç savaş ve bunun yarattığı istikrarsızlığın iç ve dış dinamiklerini ortaya koymak olarak öngörülmüştür. Bununla birlikte çalışmada, Afganistan’ın yeniden yapılandırılması sürecinde yetkili durumda bulunan kişilere, özellikle de bu konuda büyük sorumluluk üstlenmiş olan veya Türkiye’nin Afganistan’a ve çevresine yönelik dış politikasını oluşturan Türk yetkililere bölgesel dinamikler konusunda bilgi sağlamak hedeflenmiştir.

Bu çalışmada, Sovyet birliklerinin Afganistan’dan çekildiği 1989 yılı ile ABD’nin Taliban’ı devirmeye yönelik askeri müdahalesinin gerçekleştiği 2001 arasındaki dönemde yaşanan iç savaş ve bu iç savaşa neden olan dış müdahaleler incelenmiştir. Sovyet birliklerinin Afganistan’dan çekilmesinin ardından, daha önce Sovyet işgaline direnen mücahit gruplar, Kâbil’deki Sovyet destekli Necibullah hükûmetine karşı savaşmayı sürdürmüşlerdir. 1992 yılında, Necibullah hükûmeti devrilmiş ve Kâbil mücahit gruplar tarafından ele geçirilmişse de, aralarında iktidar paylaşımı konusunda uzlaşma sağlanamamış ve silahlı çatışmalar başlamıştır. 1994 yılında, Taliban hareketi ortaya çıkmış, kısa bir süre içinde ülkenin güneyini denetimi altına almış, birkaç yıl içinde de ülkenin tamamına yakınına ele geçirmiştir. Diğer mücahit gruplar Taliban’a karşı “Kuzey İttifakı” adı altında birleşmişler, ancak ABD’nin 2001 yılındaki, Taliban’a yönelik askeri müdahalesine kadar adeta marjinal bir gerilla hareketi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Söz konusu dönemde, Afganistan’da yaşanan iç savaşa neden olan kimi dış güçlerin müdahaleleri de ele alınmaktadır. Soğuk Savaş döneminde sıcak çatışma alanı olarak dünya gündeminin ön sıralarında yer alan Afganistan, Sovyet birliklerinin çekilişiyle gündemdeki öncelikli yerini kaybetmiş ve süper güçlerin ülkeye yönelik ilgisi azalmıştır. Bu durum birtakım bölgesel güçlere Afganistan’a müdahale etme fırsatını vermiştir. Başta Pakistan olmak üzere ABD, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Sovyetler Birliği ve onun ardılı Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi dış güçler kendi amaçları ve politikaları doğrultusunda savaşan taraflardan birini (veya birkaçını) çeşitli şekillerde desteklemişlerdir. Böylelikle, Afganistan’da yaşanan iç savaşın gerek ortaya çıkışında gerekse de sürmesinde etkili olmuşlardır. Bu bakımdan, sadece iç savaşı ortaya çıkaran müdahaleler değil, iç savaşın devamına neden olan müdahaleler de konunun kapsamındadır.

Çalışmada, Afganistan'ın zayıf devlet yapısına sahip oluşunun nedenleri, iç savaşın niteliği, Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan unsurlar, bunların müdahale etme amaç, neden ve yöntemlerinin neler olduğu sorgulanmaktadır.

Buna bağlı olarak çalışmanın genel savı şudur: Zayıf bir devlet yapısına sahip olan Afganistan'a yönelik dış müdahaleler bu ülkede iç savaşa neden olmuştur.

Savın sağlaması niteliğinde olan yardımcı hipotez de: Zayıf bir devlet yapısına sahip olan Afganistan'a yönelik dış müdahaleler olmasaydı, bu ülkede iç savaş yaşanmazdı.

Bu savdan ve yardımcı hipotezden hareketle, Afganistan'ın zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunun nedenlerinin, iç savaşın niteliğinin, bu ülkeye yönelik dış müdahalelerin siyasal süreç bakımından incelenmesinin, müdahale eden unsurların, bunların müdahale etme amaç, neden ve yöntemlerinin belirlenmesinin iç savaşa yol açan faktörleri ortaya çıkaracağı öngörülmüştür.

Çalışmada; savaşan gruplara, iç savaşın genel seyrine, hangi dış gücün hangi amaçlar ve politikalar doğrultusunda hangi grubu ne şekilde desteklediğine, amaçlarını ne ölçüde gerçekleştirebildiğine ayrıntılı olarak değinilmiştir. Ancak, bu konuların daha kolay anlaşılabilmesi için olayların hangi ortam ve şartlarda cereyan ettiğinin de bilinmesi gereklidir. Bu bakımdan ilk bölümde, Afganistan'ın genel durumu değerlendirilmiştir. Ülkenin coğrafyası, bölgenin tarihi seyri, ekonomik yapısı, etnik yapısı, Afgan direnişi ve temel mücahit grupları gibi konular ele alınmıştır. Böylelikle, Afganistan bağlamında müdahale ve iç savaş olgularının anlaşılabilmesi için gerekli olan ön bilgilerin ortaya koyulmasına çalışılmıştır.

Ancak müdahale ve iç savaş olguları, zayıf devlet olgusundan bağımsız değildir. Bu bakımdan, Afganistan'la ilgili coğrafi, ekonomik, etnik, siyasi yapı ve bölgenin geçirdiği tarihsel süreç konularında ortaya koyulan bilgilerin ışığında, Afganistan'ın zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunun coğrafi, ekonomik, etnik, siyasi ve tarihsel nedenleri de irdelenmiştir. Bu şekilde, ülkenin zayıf devlet yapısına sahip oluşunun nedenleri hakkında sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Afganistan'a müdahale eden dış güçler ve iç savaşın genel seyri sırasıyla ikinci ve üçüncü bölümlerde yer almıştır. Söz konusu dış güçlerin dış politikalarını oluşturan temel güdüleyicileri, amaçları ve hedefleri, bu doğrultuda ortaya koydukları genel dış politikaları, bu politikalar çerçevesinde Afganistan'a yönelik politikaları ve

müdahaleleri, savaşı Afgan gruplardan hangisini veya hangilerini, hangi sebeplerle desteklemeyi tercih ettikleri ve uyguladıkları politikaların sonuçları ikinci bölümde ele alınmıştır. Bu şekilde, müdahalede bulunan unsurların kimler olduğu, müdahale etme amaç ve nedenlerinin neler olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

İç savaşın genel seyrinin incelendiği üçüncü bölümde ise, 1989-2001 yılları arasında Afganistan'daki siyasi gelişmeler ele alınırken, dış müdahalelerin ayrıntılarına ve iç savaş sürecini ne yönde etkilediklerine değinilmiştir. Bu siyasi gelişmeler ışığında, hem Afgan iç savaşının niteliği, hem de müdahale yöntemlerinin neler olduğu sorgulanmıştır.

Sonuç kısmında, önceki bölümlerde ele alınan konular genel bir değerlendirmeye ve yoğun bir analize tabi tutularak, sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, ele alınan tüm konular olabildiğince tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan, konular sadece anlatılmakla kalmamış, ne, nasıl ve neden sorularıyla yoğun bir analize tabi tutulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde, çalışmanın analitik yönü olabildiğince güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, başta birincil kaynak niteliğinde olan Afgha, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi, Public Record Office, ABD Kongre Tutanakları, US National Security Archives gibi arşivlerden, bazı devlet kurumlarının, çeşitli uluslararası örgütlerin hazırladığı raporlardan yararlanılmış ve konuyla ilgili uzmanlarla görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma kapsamında alandaki yazının özellikle kitap ve makalelerin büyük ölçüde İngilizce olduğu görülmektedir. Buna karşın, araştırmada az sayıda Türkçe kitap ve makaleden de yararlanılmıştır. Ülkemizde Afganistan ile ilgili özellikle 2001 yılından önce yayınlanmış olan kitap ve makale sayısı çok azdır. Mehmet Saray'ın 1997 yılında yayınladığı "Afganistan ve Türkler" adlı kitabı, tarihsel düzeyde stratejik analiz yapan az sayıda süreli yayında çıkan makaleler, bu dönemde önemli bir boşluğu doldurmuşlardır. Özellikle, 11 Eylül 2001 saldırılarıyla Afganistan'ın gündemde öne çıktığı dönemden sonra, Afganistan'la ilgili çalışmalarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Gerek Esedullah Oğuz gibi bölgeden gelen kişiler, gerekse Türkiyeli araştırmacılar tarafından bu konuda kitap ve makaleler yayınlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar

incelendiğinde Afganistan'ın tarihi, etnik yapısı, iç savaş, savaşan gruplar gibi oldukça geniş alanları kapsamasına karşın, konuları fazla derinlemesine ele almadıkları dikkat çekmektedir. Ancak, bu eksik Afganistan'la ilgili yabancı uzmanların çalışmalarının Türkçeye çevrilip yayınlanmasıyla çok kısa sürede giderilmiştir. Bu çalışmaların en önemli örnekleri arasında Ahmed Raşid'in Taliban'la ilgili kitapları yer almaktadır. Söz konusu eserlerde hem dış müdahalelerin hem de enerji politikasının incelenmesi, bu çalışmayı da yakından ilgilendirmektedir.

Afganistan ile ilgili yapılmış çok sayıda İngilizce çalışma olmasının iki temel sebebi vardır. Birincisi, İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmesiyle birlikte Afganistan Batı'nın ilgi alanına girmesidir. Gerek XIX. yüzyıldaki "Büyük Oyun" sırasında gerekse "Soğuk Savaş" döneminde Afganistan dünya gündeminin üst sıralarında yer almıştır. Afganistan'ın "Büyük Oyun" sırasında, İngiltere'nin, "Soğuk Savaş" döneminde de ABD'nin dış politikalarında önemli bir konuma sahip oluşu İngilizce kaynakların fazla oluşunun temel nedenidir. Diğer neden ise, dünyada İngilizcenin yaygın dil oluşudur. Bu nedenle, çok sayıda araştırmacı çalışmalarını İngilizce yayınlamayı tercih etmiş veya bu çalışmalar İngilizceye çevrilmiştir. Ayrıca, özellikle son dönemde, Afgan iç savaşına taraf olan unsurlar da kendi konumlarını ve politikalarını dünya kamuoyunun gözünde meşrulaştırmak amacıyla yaygın dil olan İngilizce yayınlar yapmışlardır.

Böylelikle, İngilizce kaynakların sadece Batılı bir perspektifi yansıtıyor olma durumu ortadan kalkmıştır. Farklı bakış açılarıyla hazırlanan bu kaynaklar, etkili bir tetkik süzgecinden geçirildiği takdirde, bu farklılıkların çalışmaya zenginlik katabileceği öngörülmektedir. Bazı yayınların ise propaganda amacı taşıyacak kadar yanlı oluşu göz önüne alındığında, bunların elenebilmesi bakımından tetkikin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu bakımdan, çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında değerlendirme yapılmasının ve bunların tetkiki konusunda bilgi verilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür.

Afganistan ile ilgili kaynakları incelediğimizde çok sayıda kitap ve makalenin yanı sıra, birincil kaynak niteliğinde olan Afgha, TBMM Arşivi, Public Record Office, ABD Kongre Tutanakları, US National Security Archives gibi arşivlerle, bazı devlet kurumlarının ve çeşitli uluslararası örgütlerin hazırladığı raporlarla karşılaşırız.

İnternet üzerinden yayınlanan Afgha arşivinden üye olarak yararlanmak mümkündür. Bu arşivde 1990 yılının Kasım ayından itibaren Afganistan'la ilgili bilgiler yer almaktadır. Ancak, 1992 yılının sonuna kadar olan bilgiler özet niteliğindedir. 1993 yılından itibaren günlük haberler şeklini almaktadır. Üyeler de haberlerle ilgili yorum yapabilmektedir ve diğer üyeler de bu yorumlara ulaşabilmektedir. Ayrıca, konu bazında da araştırma yapılabilmektedir. Bu bakımlardan, doğrudan Afganistan'la ilgili günlük haber ve analizleri içeren oldukça kapsamlı ve yararlı bir arşivdir.

Public Record Office de konu hakkında dokümanlar içeren oldukça kapsamlı diğer bir arşivdir. İngiltere'nin ulusal arşivini oluşturan üç arşivden biridir ve hem kapsam bakımından oldukça geniştir, hem de oldukça eski tarihli dokümanlara sahiptir. Arşivin internet sitesi (<http://www.nationalarchives.gov.uk/default.htm>) üzerinden araştırma yapılabilmektedir. Ancak, internet üzerinden pek çok dokümana ulaşamamakta, sadece bu dokümanların nerede bulunduğu konusunda bilgiye ulaşılmaktadır.

Afganistan konusunda önemli dokümanlar içeren bir diğer arşiv de ABD'nin Ulusal Güvenlik Arşividir (National Security Archive). Bu arşivde sadece ABD kaynaklı belgeler değil, başka ülkelere de ait belgeler bulunmaktadır. Bu arşivden de internet üzerinden yararlanılmakta ve anahtar sözcük üzerinden araştırma yapılabilmektedir. Bu bakımdan, kullanımı oldukça kolaydır. Kullanım kolaylığını artıran bir diğer özelliği de, öncelikle araştırılan konuyla ilgili bilgiye ulaşmakta, bu bilgi metnin altında konuyla ilgili dokümanlar sıralanmaktadır. Ancak, bir bilgi metnin oluşu ve konuyla ilgili dokümanların bu metnin altında yer alışı, bu dokümanların gözden geçirilmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca ulaşılan dokümanlarda, bazı kısımlar sansürlü olabilmektedir. Buradan şu anlaşılmaktadır ki, ancak kamuoyuna açıklanmasında mahzur görülmeyen dokümanlar, mahzur görülmedikleri kadarıyla burada yer almaktadır.

ABD'nin Kongre Kütüphanesi de oldukça önemli bir arşive sahiptir. Özellikle, ABD'nin Afganistan'a yönelik dış politikasıyla ilgili dokümanlar, en derli toplu şekliyle Kongre Kütüphanesinde bulunmaktadır. Buradan Temsilciler Meclisi ve Senato'nun aldığı kararların yanı sıra, hem Temsilciler Meclisi'ne, hem de Senato'ya bağlı dış politikayla ilgili komitelerin de tutanaklarına ve raporlarına ulaşabilmektedir. Bu komiteler farklı dönemlerdeki oturumlarda farklı adlar alabilmektedir. Genelde International Relations (Uluslararası İlişkiler), Foreign Affairs (Dışişleri), Foreign

Relations (Dışarıyla İlişkiler) gibi adlar almaktadırlar. Dış politikayla ilgili bu komitelerin de kendi içlerinde alt komiteleri vardır. Bu alt komiteler de bölgesel olarak ayrılmaktadırlar ve farklı dönemlerde değişik adlar alabilmektedirler. Belli bir oturum döneminde çalışma alanı Güney Asya'yı kapsayan alt komite Afganistan ile ilgilenmektedir.

Kongre Kütüphanesi'nin arşivine internet üzerinden (www.thomas.gov) ulaşılabilmekte ve anahtar sözcükler kullanılarak kolaylıkla araştırma yapılabilir. Ancak, Temsilciler Meclisi ve Senato'nun kararlarıyla ilgili bilgiler 101. oturumdan itibaren, (1989 yılı) alt komitelerin tutanak ve raporlarıyla ilgili bilgiler ise 104. oturumdan itibaren (1997 yılı) internet üzerinden yayınlanmıştır. Daha önceki dönemlerdeki oturumlarla ilgili bilgilere internet üzerinden şu an için (2009) ulaşamamaktadır.

TBMM Tutanakları da Afganistan'la ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgiler Afganistan'daki iç siyasi gelişmelerle ilgili olduğu gibi, Afganistan kaynaklı kaçak göçmen ve uyuşturucu kaçakçılığı konularını da içermektedir. Fakat en önemlisi, Afganistan'daki iç savaş döneminde Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikaları konusundaki bilgilerdir. Çünkü bu konuda, kitap ve makale kaynaklarında yeterli bilgi yoktur.

TBMM Tutanaklarına, internet üzerinden Meclis'in internet sayfasından (www.tbmm.gov.tr) ulaşılmaktadır. Anahtar kelimelerle tutanakların sorgulanabilmesi de araştırmada büyük kolaylık sağlamaktadır. Ancak, internet üzerinden 20. oturum 1. yasama yılı (1996 yılı) ve sonrasındaki oturumların tutanakları yayınlanmaktadır. Daha önceki tutanıklara şimdilik (2009) internet üzerinden ulaşabilmek mümkün değildir.

ABD Kongresine bağlı bir kurum olan Kongre Araştırma Servisi (Congressional Research Service) raporları da oldukça detaylı ve tarafsız bilgiler sunan değerli kaynaklardır. Bu birim, Kongre üyelerini, Kongreye bağlı komiteleri ve alt komiteleri bilgilendirmek amacıyla kurulmuş, bünyesinde pek çok alanda uzman ve akademisyen çalıştıran bir kurumdur. Afganistan'la ilgili raporlar, kurumun Dışişleri, Savunma ve Ticaret bölümüne bağlı Orta Doğu ve Afrika biriminin Irak ve Afganistan'daki İhtilaflar Komisyonu tarafından hazırlanmaktadır. Kurumun hazırladığı raporlar değerli bilgiler sunsa da, halka açık olmadığı için bu raporların tamamına ulaşabilmek mümkün

olmamaktadır. Ancak Kongre üyelerinin açıkladığı veya bir şekilde edinilip değişik arşivlere kaydedilmiş olan raporlara bu arşivlerden ulaşılabilir.

ABD'nin iki devlet kurumu daha Afganistan konusunda önemli bilgiler içeren raporlar hazırlamaktadır. Bunlardan ilki ABD Demokrasi, İnsan Hakları ve İşgücü Bürosudur (US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour). Bu büro her yıl, her ülkeyle ilgili dini özgürlükler ve insan hakları konularında raporlar hazırlar. Diğer kurum ise ABD Devlet Bakanlığı'na bağlı Uluslararası Narkotik ve Hukuk Uygulamaları Bürosudur (Bureau of International Narcotics and Law Enforcement Affairs). Bu büro her yıl uyuşturucu kaçakçılığı ve bununla mücadele stratejileri konusunda rapor hazırlamaktadır.

Pakistan Devlet ve Sınır Bölgeleri Bakanlığı da Pakistan'daki sığınmacılar konusunda çalışmalar yapmıştır. 2005 yılında, Birleşmiş Milletler (BM) ile beraber yürüttüğü bir çalışmayla, Pakistan'daki sığınmacıların sayısı, yaş dağılımı, etnik oranı gibi bilgiler içeren oldukça geniş kapsamlı bir rapor ortaya koymuştur. Bu araştırmaya göre, Pakistan'da bulunan sığınmacıların % 81,5 kadarının Peştun kökenli olduğu ortaya konulmaktadır (Ministry of State and Frontier Regions, Government of Pakistan ve The UN Refugee Agency, 2005). Her ne kadar, bu araştırmanın BM ile beraber yürütülmüş olması güvenilirliğini artırıcı bir faktör olsa da, Pakistan'ın Afgan meselesi konusunda Peştunları destekleme politikasının, bu araştırmada da yönlendirici etkisinin olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Sovyet işgali döneminde Afganistan'ı terk eden Peştun sığınmacıların tamamına yakını Pakistan'a, Hazara sığınmacılar da mezhep yakınlığından dolayı İran'a göç etmişlerdir. O dönemde Özbekistan ve Tacikistan'ın Sovyetler Birliği'nin parçası oldukları göz önüne alındığında, Afganistan'daki Türklerin ve Taciklerin sığınmacı olarak işgalci ülkeye göç etmeleri düşünülemez. Hem mezhep yakınlığı, hem de uluslararası yardımdan yararlanma gibi nedenlerle onlar da Pakistan'a göç etmişlerdir. Türkler ve Tacikler arasındaki göç eğiliminin Peştunlar kadar yüksek olmadığı kabul edilse dahi, bu grupların Afganistan nüfusuna oranları göz önüne alındığında, Pakistan'daki Peştunlar dışındaki gruplar için verilen %18,5 rakamı fazla düşüktür. Fakat ne yazık ki, bu konuda bu raporu kıyaslayabileceğimiz, farklı rakamlar sunan başka bir araştırma da yoktur.

Çalışmada yararlanılan diğer bir kaynak türü de uluslararası örgütlerin raporları olmuştur. BM'ye bağlı Mülteciler Yüksek Komiserliği ile Uyuşturucu ve İlgili Suçlar Dairesi her yıl mültecilerle ve uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığıyla ilgili raporlar hazırlamaktadır. Uyuşturucu ve İlgili Suçlar Dairesi her yıl Afganistan Haşhaş Gözlem Raporu (Afghanistan Opium Survey) ve Dünya Uyuşturucu Raporu (World Drug Report) hazırlayıp yayınlamaktadır. Bu raporlara Uyuşturucu ve İlgili Suçlar Dairesi'nin internet sitesinden (<http://www.unodc.org/unodc/index.html>) ulaşılabilir. Mülteciler Yüksek Komiserliği de benzer şekilde mülteciler ve kaçak göç üzerine çalışmalar yapıp raporlar hazırlamaktadır. Bu raporlara da internet üzerinden (<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home>) erişim mümkündür.

Çalışmada kaynak olarak ülke profillerinden de yararlanılmıştır. Ülke profilleri bir ülke hakkında coğrafi, ekonomik, etnik, dini yapı, ülkenin tarihi, siyasi yapısı, idare şekli, para birimi gibi pek çok konuda ansiklopedik bilgiler içerir. Bu bakımdan ülke profilleri, bir ülke konusunda çalışmaya yeni başlayanlar için ilk etapta incelenmesi gereken, sonrasında da ihtiyaç halinde başvurmak üzere el altında bulundurulması önerilen kaynaklardır. Şüphesiz ki bir ülke profilini değerli kılan en önemli özelliği, içerdiği bilginin kapsamı ve tutarlılığıdır. Ancak, profili hazırlayan kurum ve bu kurumun saygınlığı da son derece önemlidir. Özellikle, bir ülke üzerinde çalışmaya yeni başlamış bir araştırmacının, o konu hakkındaki bilgisi ve kaynaklara hakimiyet düzeyinin, bilgilerin tetkiki için henüz yeterli olmadığı aşamada, kurumun saygınlığı ve güvenilirliğinin önemi bir kat daha artmaktadır. Bunun yanında, bir kurumun hazırlamış olduğu ülke profilindeki bilgilerin kapsamı ve tutarlılığı da, o kurumun saygınlığı ve güvenilirliği üzerinde etkilidir.

Ülke profillerini değerlendirirken dikkate alınması gereken diğer bir konu da profillerin her yıl güncellenmesi gerektiğidir. Böylelikle, o ülke hakkında güncel bilgilere ulaşılabilirdiği gibi, hem ülkenin geçmiş dönemlerdeki durumu hakkında bilgi edinilebilir, hem de o ülkedeki dönemsel değişimler gözlemlenebilir. Bunun yanında, bir kurumun hazırladığı ülke profillerini her yıl güncellemesi, konuya ciddiyle yaklaşmasının da bir göstergesi olmaktadır.

Bu nedenler göz önünde bulundurularak, çalışmada kullanılması tercih edilen ABD Kongre Kütüphanesi ve CIA'nın hazırladığı Afganistan Profilleri olmuştur. Özellikle,

Afganistan hakkında genel bilgilerin verilip bu ülkenin zayıf devlet olmasına yol açan iç özelliklerinin değerlendirildiği bölümde bu profillerden yararlanılmıştır.

Afganistan üzerine yazılmış olan kitap ve makalelerin değerlendirirken, bunların bazılarının sahibi olan, Afganistan konusunda önde gelen bazı uzmanlar hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Pakistan ve ABD'nin Afganistan'a yönelik politikaları, Taliban hareketi, bu hareketin yükseliş ve iktidara geliş süreci, enerji politikaları gibi oldukça kapsamlı konularda önemli çalışmaları olan Ahmed Rashid, bu uzmanların başında gelmektedir. Pakistanlı bir gazeteci olan Rashid, çalışmalarında eleştirel bir tavır sergilemiştir. Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikalarını anlatırken, bu politikaların olumsuz yansımalarını, Pakistan'ın desteklemiş olduğu Taliban'ın ülkedeki baskıcı uygulamalarını da ortaya koymuştur. Diğer bir uzman olan Barnett Rubin ise büyük ölçüde Afganistan'daki iç siyasi gelişmeler üzerinde durmuş, kısmen de ABD'nin bu ülkeye yönelik politikalarına değinmiştir. Hafızullah Emadi de benzer bir şekilde Afganistan'daki iç siyasi gelişmelerle ilgili değerli çalışmaları olan önemli uzmanlardan biridir. Emadi'nin çalışmaları genelde ülke içindeki bazı gruplar ve bunların iç politikadaki rolleri üzerine yoğunlaşmaktadır.⁴ Uzmanlar arasında Oliver Roy'u da saymak gereklidir. Aslında Roy, bir Afganistan uzmanı olmaktan ziyade, İslâm konusunda uzmandır. Ancak, Afganistan'la ilgili çok sayıda değerli çalışmaları olan biridir. Çalışmalarında özellikle din siyaset ilişkileri üzerinde duran Roy, Afgan iç savaşına taraf olan gruplar ve bunların birbirleriyle ilişkileri konusunda değerli bilgiler vermektedir.

Farklı alanlarda uzman olan kişilerin de bu alanlardaki birikimlerini Afganistan konusuna aktarıp oldukça değerli çalışmalar ortaya koyduklarını da görmekteyiz. Etnisite, uyuşturucu kaçakçılığı, kadın çalışmaları, sığınmacılar gibi çok değişik alanlarda uzmanlaşmış kişiler Afganistan konusunda da oldukça değerli çalışmalar yapmışlardır. Bunların en önemlileri de çeşitli ülkelerin dış politikaları üzerine çalışan kişilerin, bu ülkelerin Afganistan'a yönelik politikalarını ele aldıkları çalışmalarıdır. Çünkü, Afganistan üzerinde Pakistan gibi etkisi yüksek ülkelerin politikaları konusunda

⁴ Ancak Emadi'nin, çalışma alanından oldukça farklı olarak, Çin'in Afganistan'a yönelik politikaları konusunda China's Politics and Developments in Afghanistan başlıklı bir makalesi de vardır. Emadi'nin 1993 tarihli bu çalışması önemli bir boşluğu doldurmuştur. Çünkü, Afganistan üzerindeki etkinliği düşük olan dış güçlerin (bunlara Türkiye de dahildir) bu ülkeye yönelik dış politikaları konusunda literatürde çok büyük eksik vardır.

yapılan çalışmalar fazla olmasına karşın, etkisi görece düşük ülkelerin Afganistan'a yönelik politikaları hakkında yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu bakımdan, çeşitli ülkelerin dış politikaları üzerinde çalışan araştırmacıların, bu ülkelerin Afganistan'a yönelik politikalarını ele alan çalışmaları, literatürdeki önemli boşlukları doldurmuştur.

Bu araştırmacılarından biri olan Richard Mackenzie, *The United States and the Taliban* başlıklı çalışmada, Afganistan'daki iç savaş döneminde ABD'nin bu ülkeye yönelik politikalarını ele almıştır. Özellikle, ABD'nin Taliban'a yönelik desteği konusunda ortaya koyduğu bilgiler son derece önemlidir. Çünkü, ABD kaynaklı çok sayıda belge incelenmiş olmasına rağmen, ABD'nin Taliban'a yönelik desteği konusunda bilgi veren bir belgeye ulaşılamamaktadır.

Diğer bir araştırmacı olan Kamal Matinuddin de *The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997* başlıklı kitabında Hindistan, Orta Asya ülkeleri ve Rusya'nın Afganistan politikalarını ele aldığı bölümler de oldukça önemlidir. Çünkü, Türkmenistan dışındaki Orta Asya ülkelerinin ve Hindistan'ın Afganistan'a yönelik politikaları konusunda kapsamlı çalışmalar yoktur. Sadece Türkmenistan, enerji politikalarıyla bağlantısından dolayı Ahmed Rashid tarafından ele alınmıştır. Rusya'nın politikaları konusunda da çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın, 1992 yılından sonraki dönemdeki politikaları konusunda yeterli çalışma yoktur.

Diğer bir araştırmacı olan Anwar-ul-Haq Ahady'nin *Saudi Arabia, Iran and the Conflict in Afghanistan* başlıklı makalesinde de hem Suudi Arabistan'ın, hem de İran'ın Afganistan politikaları ele alınmıştır. Çalışmalarında İran ve Suudi Arabistan arasındaki tarihsel ve ideolojik temelli rekabeti ele alan Ahady, bu rekabetin Afganistan boyutunu ortaya koyarak önemli bilgiler sunmuştur.

Afganistan'ın tarihi konusunda kullanılan kaynaklara da değinmek yararlı olacaktır. Bu konuda yapılmış çalışmalar oldukça fazladır ve bu alanda bir eksiğin olduğu söylenemez. Ancak, bu alanda kullanılan kaynaklar konusunda seçici davranılmış ve farklı bakış açılarına sahip en kapsamlı bilgileri içeren kaynakların kullanımına ağırlık verilmiştir. Bunlardan biri Richard F. Nyrop ve Donald M. Seekings tarafından hazırlanan, ABD Kongre Kütüphanesi tarafından basılan *Afghanistan: A Country Study* başlıklı kitaptır. Anlaşılacağı üzere, bu kitap Batılı bir bakış açısıyla hazırlanmıştır.

Diğer bir kaynak ise Mehmet Saray tarafından yazılan Afganistan ve Türkler başlıklı kitaptır. Bu çalışmada, Afganistan üzerinde Britanya ve Rusya'nın XIX. yüzyıldaki rekabeti eleştirel bir tarzda ele alınmıştır. Ayrıca, gerek Osmanlı devleti, gerekse Türkiye'nin, Afganistan'a yönelik politikaları konusunda önemli bilgiler içermektedir. Bu kısımda kullanılan bir diğer kaynak da Vitaly Baskakov tarafından yazılıp 1985 yılında, Moskova'da basılan A History of Afghanistan başlıklı kitaptır. Basım tarihine dikkat edilecek olursa Sovyetler Birliği döneminde basıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitap, hem Rus bakış açısıyla, hem de Marksist bir anlayışla hazırlanmış olduğundan, oldukça farklı bir perspektif sunmaktadır. Marksist bir bakış açısıyla Afganistan tarihini ele alan bu kitabın toplumsal değişimler üzerinde daha ayrıntılı durması, çalışmaya önemli bir katkı daha sağlamıştır. Çalışmada Afganistan tarihi ele alınırken sadece okuyucuya ansiklopedik bir ön bilgi değil, aynı zamanda bu ülkenin zayıf devlete sahip oluşunun tarihsel kökleri de analiz edilmeye çalışıldığından dolayı, toplumsal değişimler konusu özel bir önem taşımaktadır.

Çalışmada iç savaşın ele alındığı bölümde de yararlanılan önemli kaynaklara da değinmek yararlı olacaktır. Bu konuyla ilgili, Afganistan'daki siyasi gelişmeleri yıl bazında ele alan makaleler vardır: Shah Tarzi'nin Afghanistan in 1991: A Glimmer of Hope ve Afghanistan in 1992: A Hobbesian State of Nature, Barnett Rubin'in Afghanistan in 1993 Abandoned but Surviving, Zhalmay Khalilzad'ın Afghanistan in 1994: Civil War and Disintegration ve Afghanistan in 1995: Civil War and a Mini Great Game, Ralph Magnus'un Afghanistan in 1996: The Year of Taliban ve Afghanistan in 1997: The War Moves to North başlıklı makalelerinde ülkedeki siyasi gelişmeler ele alınmaktadır.

Afganistan'daki siyasi gelişmeler pek çok kitapta da yer almaktadır. Ancak, bu kitapların en kapsamlıları Esedullah Oğuz'un Hedef Ülke Afganistan, Yavuz Selim'in Afganistan ve Dostum, Ahmed Rashid'in Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia, Kamal Matinuddin'in The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997 başlıklı çalışmalarıdır. Esedullah Oğuz Afganistan Türklerindendir ve kitabında ortaya koyduğu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla iç savaş dönemindeki siyasi gelişmelerle ilgili oldukça bilgi sahibidir. Yavuz Selim'in çalışması ise Reşit Dostum ve onun en yakınındaki generallerinden biri olan Rauf Beg'in anlattıklarına dayanarak

hazırlanmıştır. Kitabın yanlış olduğu çok ortadadır. Ancak, ilk elden tanıklığa dayalı olması bakımından oldukça önemli bir çalışmadır. Ayrıca, iç savaşın ilk döneminde Reşit Dostum, Necibullah yönetimine bağlı generallerden biriydi ve Afganistan Türklerinin doğrudan temsil edildiği bir grup mevcut değildi. Bu nedenle, bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda Afganistan Türklerinin mücadelesine yeterince değinilmemiştir. Selim'in çalışması bu alandaki boşluğu doldurması bakımından da önemlidir. Rashid ve Matinuddin'in çalışmaları ise doğrudan Taliban üzerinedir ve bu konuda ortaya koydukları bilgiler oldukça detaylı ve kapsamlıdır. Bu kitaplarında, iç savaşın son döneminde Taliban'ın ortaya çıkışı ve iktidarı ele geçiş süreci konusunda ortaya koydukları bilgiler çalışmaya önemli katkı sağlamıştır.

Şüphesiz, kitap ve makalelerin kaynak olarak sahip oldukları değer, arşiv kaynakları kadar yüksek değildir. Ancak, çeşitli devlet arşivleri incelendiğinde, dokümanların ancak kamuoyuna açıklanmasında mahzur görülmevenlerine ulaşılabildiği anlaşılmıştır. Sadece kamuoyuna açıklanmasında mahzur görülmemiş dokümanlara dayanarak yapılmış bir çalışmanın sonuçları eksik (hatta bazen yanlış) olacaktır. Bu durumun farkında olan Mackenzie, Rashid gibi araştırmacıların, kamuoyuna açıklanmasında mahzur görülmevenlerin ötesinde, çeşitli şekillerde ulaştıkları bilgilere dayanan çalışmalarının büyük değer ifade ettiği söylenebilir.

Uluslararası örgütlerin raporları için devletlerin dokümanlarında olduğu gibi bir gizlilik söz konusu değildir. Ayrıca, bu raporlar hazırlanırken ulusal çıkar gibi bir faktörün etkisi olmadığından, raporların tarafsız olacağını varsaymak da çok doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü, bu raporlar hazırlanırken de pek çok yerde çeşitli devletlerin kurumlarının sağladığı bilgiler kullanılmaktadır. Bu bakımdan, uluslararası örgüt raporlarını kullanırken de rapordaki bilgilerin kaynağını dikkate almak gerekir.

Kaynakların yanlışlığının anlaşılmasında kullanılabilecek bir yöntem de anlatım üslubudur. Anlatımdaki sempati veya düşmanlık içeren duygusal ifadeler, kaynağın yanlışlığını ele veren önemli ipuçlarıdır. Afgan iç savaşıyla ilgili kaynakların yanlışlığının anlatım üslubu üzerinden anlaşılması konusunda pratik bir ipucunu da belirtmek yararlı olacaktır. Bu da bazı liderler hakkında lider, başkan, vb. ifadeler kullanılırken, diğer liderler hakkında “savaş ağası” (Warlord) ifadesinin kullanılmasıdır. “Savaş Ağası” tabirinin kullanım şekli, kaynağın yanlış (hatta hangi yanda) olduğunu ele vermektedir.

Bazen bunun nedeni araştırmacının, kullandığı kaynağın anlatım tarzının etkisinde kalması da olabilir. Fakat bu durum da sonucu değiştirmemektedir, çünkü araştırmacının kullandığı kaynak yanlı olduğu gibi, araştırmacı da bu kaynağa eleştirel bir gözle bakmamıştır.

Ancak, kaynaklarının yanlılığının tespiti çoğu zaman bu kadar kolay değildir. Bunun için öncelikle konu hakkında bilgi, kaynaklara hakimiyet ve incelenen kaynaktaki bilgilerin, aynı konuda bilgi veren diğer kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırmayla bu kaynakların olguları ele alış farkları ve varsa içeriklerindeki çelişkili bilgiler ortaya çıkabilir. Bilgilerin çelişmesi bu bilgilerin doğruluğunu şüpheli duruma getirir. Ancak, olguları farklı perspektiflerden ele almış olmalarının, doğru bir yaklaşımla çalışmaya önemli katkılar sağlayabileceği öngörülmektedir. Farklı perspektifler doğrultusunda ortaya koyulan bilgiler ve değerlendirmeler yorumlanıp sentezlendiğinde olguların olabildiğince geniş bir açıdan değerlendirilmeleri mümkün olabilecektir. Ancak, kullanılan kaynakların etkisinde kalma ve içeriğindeki bilgi ve yorumların herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadan aktarılması hatasına düşmekten kaçınılmalıdır.

Bazı kaynaklarda ise yanlılık o kadar yüksek olabilir ki, bu kaynağın amacı bilgi vermekten ziyade kamuoyunu yönlendirmek ve bilgiyi bir araç olarak kullanmak olabilir. Esas amacın kamuoyunu yönlendirmek olduğu bu tür propaganda materyallerinde, eğer doğru bilgiler istenilen amaca hizmet etmiyorsa, kasıtlı olarak yanlış bilgi verilmiş olabilir. Bu nedenle, bu tür kaynakların içeriğindeki bilgilerden şüphe etmek gerekir. Bu tür kaynakların çalışmaya katkısı içeriğindeki bilgilerden ziyade, kamuoyunu hangi konularda ve ne yönde yönlendirmenin amaçlandığının tespit edilebilmesi halinde, tarafların siyasi tavır ve amaçları konularında önemli ipuçları vermeleridir.

Çalışmada kullanılan kaynaklar olabildiğince yukarıda açıklanmış olan yöntemlerle tetkik edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan kaynaklar hakkında verilen bilgilerden, yapılan değerlendirmelerden ve bu kaynaklara yönelik tetkik yöntemleri izah edildikten sonra, konunun açıklıkla anlaşılabilmesi bakımından ilgili kavramlar konusunda da bir değerlendirme yapılması gerekli görülmektedir.

Afganistan’a yönelik müdahalelerin ve bu ülkede yaşanan iç savaşın anlaşılabilmesi bakımından, konuyla ilgili bazı kavramların ele alınması yararlı olacaktır. Çalışmada, Afganistan zayıf devlet olarak nitelenmekte ve bu özelliğinin tarihi ve güncel nedenleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu yüzden, zayıf devlet kavramının tanımlanması gerekli görülmektedir. Afganistan’da yaşanan iç savaşın da anlaşılabilmesi için, aynı nedenle iç savaşın da tanımlanması gereklidir. Bu iç savaşın da etnik boyutu dolayısıyla ve bazı uzmanların Afganistan’da yaşanan iç savaşı vekaleten savaş veya piyonlarla savaş şeklinde nitelemesi nedeniyle iç savaş tanımı, etnik savaş ve vekaleten savaş kavramlarının da tanımlanmasıyla daha kapsamlı bir duruma getirilmeye çalışılmaktadır. Etnik faktörlerin de gerek iç savaşta, gerek bu ülkenin zayıf devlet oluşunda, gerekse de dış müdahalelerde önemli etkileri vardır. Bu bakımdan, Afganistan’ın kendine has toplum yapısının anlaşılabilmesi için etnisite ile ilgili bazı kuramsal çalışmalardan da faydalanma gereği vardır. Konuyla ilgili, tanımlanması gerekli görülen diğer kavramlar terör, göçmen ve sığınmacı kavramlarıdır. Fakat hepsinden önemlisi, çeşitli dış güçlerin Afganistan’a yönelik izledikleri politikaların müdahale olup olmadığının anlaşılabilmesi için, müdahale kavramı tanımlanmalıdır.

En temel tanımıyla müdahale, müdahale edilen aktördeki iç siyasi süreci yönlendirmektir. Genelde, müdahale kavramıyla kastedilen “askeri müdahale” olsa da, askeri olmayan müdahale yöntemleri de vardır. İki devlet arasında doğrudan etkileşim olarak algılanan klasik uluslararası ilişkiler anlayışının aksine, müdahale uluslararası bir aktörün bir diğer aktörün içyapısına sızabilme yetisine bağlı olarak, bu aktördeki iç siyasi süreci yönlendiren dolaylı bir etkileşimdir. Örneğin, müdahale edilen ülkedeki kamuoyu yönlendirilerek o ülkenin hükümetine yönelik baskı oluşturulabilir ve bu hükümetin uyguladığı politikalar etkilenebilir. Bu bakımdan, bir ülkedeki belirli bir siyasi grubu politik veya ekonomik olarak destekleme, propaganda ve kamu diplomasisi gibi manipülatif müdahale yöntemleri olduğu gibi, savaş, gerilla savaşı veya iç savaşa yönelik silah ticareti, terör ve sınırlı veya topyekün askeri müdahalede bulunmak gibi zorlayıcı müdahale yöntemleri de vardır.⁵

Son dönemde müdahale ile ilgili en çok tartışılan konulardan biri de “insani müdahale”dir. Burada kastedilen müdahale askeri niteliktedir ve bir devletin kendi

⁵ Bu yöntemler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Rourke, 1989, ss. 295-319; Arı, 2001, ss. 449-453.

vatandaşlarına yönelik geniş çaplı insan hakları ihlalleri yaptığı veya kendi vatandaşlarının iç savaş gibi nedenlerle geniş çaplı insan hakları ihlallerine maruz kalması karşısında vatandaşlarını korumakta yetersiz kaldığı hallerde, diğer bir devletin bu ülkeye yönelik askeri müdahale hakkının ve sorumluluğunun olduğu öne sürülmektedir. Bu iddianın sahipleri argümanlarını, BM Şartının devletleri temel insan haklarının korunmasıyla yükümlü kıldığı, hatta insani müdahalenin uluslararası teamül hukukunda da yeri olduğu konularına dayandırmaktadırlar. Ancak bu durum, devletlerin egemenliği prensibiyle ve güç kullanımının meşru müdafa ve BM Güvenlik Konseyi'nin onayladığı durumlar dışında meşru olmamasıyla çelişmektedir. Buna karşı bu görüştekiler, devletin en temel görevinin vatandaşlarının güvenliğini sağlamak olduğunu, bunu yapmayan veya yapamayan bir devletin egemen kabul edilmemesi gerektiğini; uluslararası hukukun bir devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik askeri müdahaleyi yasakladığını, ancak insani müdahalenin, bir devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı olmadığını öne sürerek insani müdahaleyi savunmaktadırlar. Ancak insani müdahale anlayışı, çok değişik kesimlerden yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

İnsani müdahaleye yönelik en temel eleştiri uluslararası hukukta böyle bir konunun yeri olmadığı yönündedir. Meşru müdafaa hariç, BM Güvenlik Konseyi'nin onayı dışında her türlü güç kullanımı gayrimeşrudur. Ayrıca insani müdahale, güç kullanımını meşrulaştırması bakımından suiistimale açıktır ve saldırgan bir devlet, bu saldırganlığını insani gerekçelerle meşrulaştırabilir. Zaten devletler de sadece insani nedenlerle müdahale etmemektedirler. Ulusal çıkar bu tür müdahalelerde de etkili olmaktadır. Bu bakımdan müdahale eden devletler, bu müdahalelerini insani gerekçelere dayandırsa da, aynı dönemde dünyanın başka bölgelerinde yaşanan çok daha yoğun insan hakları ihlalleri karşısında sessiz kalabilmektedirler.⁶ Ayrıca insan hakları ihlallerinin, müdahaleyi gerektirecek ölçüde yoğunluğunun ne kadar olacağı konusunda ahlaki bir

⁶ Shannon Peterson (2003) tarafından hazırlanan bir doktora tezinde ABD'nin müdahale etme eğilimleri incelenmiş ve neden bazı bölgelere müdahale ederken, bazılarına etmediği sorgulanmıştır. ABD'nin müdahalede bulunduğu ve bulunmadığı durumlar, tarihi tecrübeler, temel ulusal çıkarlara yönelik tehdit ve fırsat algıları, hukuki ve ahlaki anlayışları, kongre, kamuoyu ve medya gibi ülke içi baskı gruplarının etkileri, ABD'nin Birleşmiş Milletler ve NATO gibi kurumlara üyeliğinden kaynaklanan uluslararası baskılar, müdahalenin kolaylığı ve uygulanabilirliği konusundaki algıları, ve askeri çıkarlar açısından karşılaştırılmış ve en öncelikli nedenlerin ABD'nin Birleşmiş Milletler ve NATO gibi kurumlara üyeliğinden kaynaklanan uluslararası baskılar, müdahalenin kolaylığı ve uygulanabilirliği konusundaki algıları olduğu öne sürülmüştür.

uzlaşma da yoktur. Böyle bir uzlaşmanın yokluğunda, müdahalede bulunacak güçte olan ülkeler, kendi kültürleri tarafından şekillenmiş olan ahlaki normları dayatmakta serbest olacaklardır. Bir görüşe göre de devletler, öncelikle kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Yabancıların güvenliğini sağlamak için kendi vatandaşları olan askerlerinin yaşamını riske atmak gibi bir yetkileri yoktur. Tüm bu eleştiriler karşısında insani müdahale, uygulamadaki yaygınlığının aksine, geçerli bir uluslararası norm olarak kabul görülmekten uzaktır. Bu bakımdan, tüm bu eleştiriler de dikkate alınarak, insan hakları ihlallerinin uluslararası düzeyde engellenebilmesi amacıyla “koruma sorumluluğu” gibi bir normun oluşturulması doğrultusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁷

Müdahalenin özellikleri, çeşitleri, uluslararası hukuktaki yeri ve müdahaleye etik ve felsefi yaklaşımlar ışığında, bu kavramın genel bir tarifini yapmaya çalışacak olursak: bir uluslararası aktörün, hukuki, etik ve felsefi gerekçesi ne olursa olsun, müdahale edilen ülkenin içyapısına sızabilme yetisine bağlı olarak, o ülkedeki belirli bir siyasi grubu politik veya ekonomik olarak destekleme, o ülkeye yönelik propaganda ve kamu diplomasisi uygulama, o ülkenin karşı karşıya bulunduğu savaş, gerilla savaşı veya iç savaşa yönelik silah ticareti yapma, o ülkeye karşı terör hareketlerini destekleme, sınırlı veya topyekün askeri müdahalede bulunma, vb. yöntemlerle o ülkedeki iç siyasi süreci yönlendirmeye yönelik her türlü teşebbüs müdahaledir.

Müdahalenin ne olduğunu açıkladıktan sonra, müdahale eden unsurların da neler olduğunun sorgulanması yararlı olacaktır. Afganistan’a yönelik müdahalede bulunan unsurlar ele alınırken, devletlerin yanında uluslararası örgütlere, bazı büyük enerji şirketlerine ve bir ülkedeki siyasi partilerle, medreselere değinilmektedir. Bu bakımdan, uluslararası aktörlerin kimler olduğu ve bunların arasında ne tür etkileşimlerin bulunduğu konularına açıklık kazandırmaya yönelik bazı uluslararası ilişkiler kuramlarının bu konuya ışık tutacağı düşünülmektedir.

Gerçekçilik (Realism) kuramına göre, uluslararası sistemin temel aktörleri devletlerdir ve bunlar kendi çıkarları doğrultusunda politikalar uygulayarak, güçleri oranında kendi çıkarlarını ençoklamak amacını taşırlar. Bu bakımdan, devletler arasında çıkarlara

⁷ İnsani müdahale kavramı konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bellamy ve Wheeler, 2008, ss. 522-539; Bellamy, 2006; Chesterman, 2001; Holzgrefe ve Keohane, 2002; Kocaman, 2008; Weiss, 2007; Welsh, 2004; Wheeler, 2000.

dayalı bir güç mücadelesi söz konusudur. Politikanın oluşturulmasında o devletin içinde karar alma sürecinde etkili pek çok kurum olsa bile, devlet politikası olarak ortaya çıkan, mantıklı bir şekilde o devletin çıkarlarına en uygun olan politikadır.⁸ Bu görüş uluslararası sistemde devletin yerini ve önemini belirtirken, devletlerin nasıl bir motivasyonla politika oluşturdukları konusunda da bir öngörü kazandırmaktadır. Ancak, çalışmada ele alınan devletler dışındaki aktörler konusuna tatmin edici bir açıklık getirmemektedir. Bu bakımdan, iki kuramı daha ele almak gerekmektedir.

Yeni-Gerçekçilik (Neo-Realism) kuramı diğer özellikleri bakımından gerçekçilik kuramından farklı olmasa da, uluslararası örgüt ve şirketleri de uluslararası sistemin aktörlerinden kabul etmesi dolayısıyla gerçekçilik kuramından ayrılır.⁹ Bu görüş, uluslararası örgüt ve şirketlerin de, sistemde yeri olduğunu açıklamaktadır. Ancak, siyasi partiler, medreseler, vb. gibi ülke içi bazı kurumların da uluslararası sistemin aktörleri olabileceğini öne süren ve bunların etkilerini ortaya koymayı hedefleyen kuram Çoğulculuk (Pluralism)' dur.

Çoğulculuk kuramına göre uluslararası sistemin aktörleri çok çeşitlidir ve bunların arasında karmaşık ve karşılıklı etkileşimler söz konusudur. Bu görüş, devletin uluslararası sistemde önemli bir aktör olduğunu kabul etse de, bir ülkenin içindeki kurumların da, uluslararası örgüt ve şirketlerin de sistemde yeri olduğunu ve bunların da etkili olduğunu öne sürer. Gerek Gerçekçilikle, gerekse de Yeni-Gerçekçilikle en önemli çatışması, devletlerin politikalarının tek ve o devletin çıkarlarını ençoklayan en mantıklı politika olmayabileceği yönündedir. Çünkü, devlet içi kurumların da sistemde yeri olduğunu öne sürerken, bu kurumların devlet politikalarının oluşturulmasında etkili olabileceğini, bu politikaların da devletin çıkarına olmaktan ziyade o kurumun çıkarına olabileceğini öne sürer.¹⁰

Bu görüşlerin, Afganistan'a müdahalede bulunan devletler, uluslararası örgütler, şirketler ve devlet içi kurumların varlığına ve bunların amaç ve yöntemlerine açıklık kazandıracağı öngörülmektedir. Bu bakımdan çalışmada, bu kuramların bakış açılarından faydalanılmaktadır.

⁸ Gerçekçilik (Realism) konusunda bilgi için bkz. Arı, 2002, ss. 121-169; Jackson ve Sorensen, 2003, ss. 68-104; Rourke, 1991, ss. 25-27; Viotti, 1987, ss. 32-192.

⁹ Yeni-Gerçekçilik (Neo-realism) konusunda bilgi için bkz. Arı, 2002, ss.149-161; Jackson, 2003, ss. 84-104; Viotti, 1987, ss.96-169.

¹⁰ Çoğulculuk (Pluralism) konusunda bilgi için bkz. Arı, 2002, ss. 295-308; Viotti, 1987, ss. 192-224.

Müdahalenin ne olduğu ve müdahale eden unsurların neler olduğu konularına değinildikten sonra, zayıf devlet kavramı da ele alınmalıdır. Sınırları içerisinde güç kullanma tekelinden yoksun veya bunu ülke içinde başka bir unsura kaptırmış olan devletler zayıf devlet kategorisinde yer almaktadır. Zayıf devlet'in diğer belirtileri ise, hükümetin otoritesini kaybetmesinden dolayı kamu hizmetlerinin yerine getirilememesi, sivil toplum sisteminin çöküşünden dolayı ortak karar alma sürecinden yoksunluk, devlet kurumlarının ülkenin çeşitli kısımlarında anayasal otoritelerini kullanmakta yetersiz kalmaları, komşu ülkelerle sağlıklı, kalıcı ve istikrarlı ilişkiler geliştirme kapasitesinden yoksunluktur (Çelikpala, 2005, ss. 160-161).¹¹ Afganistan'ın bu şekilde bir devlet yapısına sahip oluşu, dış müdahalelerle birleşince iç savaşa yol açmıştır.

İç savaş, Cenevre Anlaşmasında “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma” olarak tarif edilmektedir (UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 1949). Aynı ülkede yaşayan insanlar arasında yaşanan iç savaş belirli bir grupta hükümet güçleri arasında veya ülke içindeki çeşitli etnik, dini, v.b. siyasal grupların kendi aralarındaki çatışmalar şeklinde olabilir (Arı, 2001, ss. 446-448). Bu doğrultuda, iç savaşın genel bir tanımını yapmaya çalışacak olursak: bir bölgenin kontrolünü veya iktidarı ele geçirmek veya devlet politikalarını değiştirmek amacıyla, ülke içinde örgütlenmiş grupların kendi aralarındaki veya bir veya daha çok grubun hükümet güçlerine karşı yürüttüğü savaştır. Eğer bir iç savaş, etnik milliyetçiliğin sonucunda, etnik gruplar arasındaki çatışma durumuysa ve etnik temizlik gibi savaş suçlarına yol açma eğilimi gösteriyorsa bu etnik savaştır.

Afganistan konusunda önde gelen bazı uzmanlar, bu ülkedeki iç savaşı vekaleten savaş (proxy war) olarak nitelemiştir (Rubin, 1997b, 283-296; Rashid, 1996, 60-63). Vekaleten savaş (piyonlarla savaş) rakip güçlerin doğrudan birbirleriyle çatışmaya girmektense, üçüncü tarafları birbirlerine karşı destekledikleri durumdur. Desteklenen gruplar devletler olabileceği gibi, bir ülkenin içinde savaşıyor gruplar, terör örgütleri ve paralı askerler de olabilir. Bu grupların topyekün bir savaşa yol açmadan rakibe zarar verebileceği umulur. Özellikle soğuk savaş döneminde, nükleer silahlara sahip iki süper güç doğrudan çatışmayı göze almaktansa bu yöntemi kullanmayı sıkça tercih etmişlerdir. Böylelikle, hem kendi askeri ve siyasal stratejilerini gerçekleştirme olanağı

¹¹ Zayıf devlet kavramı konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Badersten, 2005; Migdal, 1988; Milliken, 2003; Rotberg, 2004.

bulurken, hem doğrudan bir çatışmaya girmemekte, hem de kendi insan ve askeri kaynakları yerine tamamen veya büyük ölçüde çatışmanın söz konusu olduğu ülkenin insani, askeri, v.b. kaynaklarını kullanmış olmaktadırlar (Arı, 2001, ss. 446-449). Aslına bakılırsa, saf bir vekaleten savaştan söz edebilmek mümkün görünmemektedir, çünkü savaşı tarafların da destekçilerinden farklı, kendilerine ait amaçları olacaktır. Bu bakımdan savaşın tarafları, dış desteklerden yararlansalar ve hatta bu desteğe bağımlı olsalar dahi, bunların tamamen destekçilerinin (Afganistan örneğinde müdahale edenin) kontrolünde olacaklarını varsaymak doğru olmayacaktır.

Etnisite ve milliyetçilik konusunda yapılan bazı çalışmalar da konuyla ilgileri bakımından önem taşımaktadır. Çünkü Afganistan'ın etnik yapısının karmaşıklığı, hem onun zayıf devlet olma nedenlerinden biridir, hem iç savaş bir boyutuyla etnik bir niteliğe sahiptir, hem de dış müdahalelerde etnik faktörler de rol oynamaktadır.

Etnisite ve milliyetçilik konularında çalışan pek çok uzman milliyetçiliği Rönesans, Reform, Fransız Devrimi, Kapitalizm, Endüstrileşme ve Modernizm sonucunda ortaya çıkmış, Batı Avrupa kökenli bir kavram olarak kabul ederler. Bu anlayışa göre milletçilik, Batı Avrupa'dan dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Dünyanın diğer bölgeleri Batı Avrupa'nın geçmiş olduğu tarihi süreçten geçmedikleri için de bu bölgelerdeki milliyetçilikler farklı şekiller alarak çeşitli çelişkilere ve çatışmalara yol açarlar. Tabii ki geri kalmışlık bu çelişki ve çatışmaların tek sebebi değildir. Aynı zamanda devletlerin sınırları ile etnik gruplar arasındaki sınırlar birbirleriyle örtüşmemektedir (Gellner, 1964; Hayes, 1959; Hobsbawn, 1990; Kedourie, 1970; Kohn, 1960; Smith, 1991). Afganistan ise Avrupa dışı milliyetçilik ve etnik çatışmalar konusunda çalışacaklar için ideal bir nesne konumundadır.

Afganistan'ın kimlik yapısı temelde kabilelere dayanmakta, çokboyutluluk arz etmekte, bölgelere göre değişmekte, algısal, değişken ve hiyerarşik bir manzara göstermektedir. Tüm bu özellikler “kavim” sözcüğüyle karşılanmaktadır. Glatzer, “kavim” sözcüğüyle açıklanan kimliği “kişinin kendi sosyal dünyası karşısındaki konumu” olarak ifade eder (Glatzer, 1998, ss. 174). Bu özellikleri dolayısıyla kavim sözcüğü karşılaştırmalı bir kimliğin ifadesidir. Komşu köyden birileriyle karşılaştırıldığında kişinin kimliğinde belirleyici unsur kendi köyü, farklı bölgeden birileriyle karşılaştırıldığında kendi bölgesi, farklı kabileden biriyle karşılaştırıldığında kendi kabilesi, farklı etnik kökenden

biriyle karşılaştırıldığında kendi etnik kökeni, farklı dinden biriyle karşılaştırıldığında kendi dini, farklı mezhepten biriyle karşılaştırıldığında ise kendi mezhebidir. Doğal olarak da bir yabancıyla karşılaştırıldığında, Afganistanlı ve Afgan oluşu da kişinin kimliğinde belirleyici bir rol oynar. Ancak, Afgan ve Afganistanlılığın da kimlikte belirleyici unsurlardan biri oluşu dolayısıyla, Afganistan'ın uluslaşma sürecini tamamlamış olduğu sonucu çıkartılamaz. Çünkü bu faktör, diğer pek çok faktörden sadece biridir ve Afgan toplumunun diğer toplumlarla etkileşiminin düşüklüğü göz önüne alındığında etkisinin oldukça sınırlı olacağı anlaşılabılır.

Çalışmada, Afganistan'ın toplum yapısı incelenirken hem belirli bir şablona ihtiyaç duyulması, hem de etnik yapının kimlik üzerinde tek belirleyici unsur olmamasına karşın, en etkilisi olması (iç savaşın tarafı olan grupların etnik yapılarına baktığımızda ülkedeki dört büyük etnik grupla örtüştüğü görülmektedir) bakımından, etnik kökenler temel alınmaktadır. Bu yapılırken de, özellikle nüfusları ülke içinde siyasi bir güç oluşturmaya yeterli olan ve Afgan iç savaşında ayrı bir fraksiyon olarak rol oynamış olan gruplara ağırlık verilmektedir. Ayrıca, bu etnik grupların yaşadığı bölgeler, özellikle Afganistan'a komşu ülkelerdeki soydaşlarının varlığı, mensup oldukları mezhepler de ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bu şekilde ortaya çıkan faktörlerin, dış müdahalelerle bağlantısı incelenmektedir. Ancak, Afganistan'ın kendine has toplumsal yapısı, özellikle de ülkedeki kabilesel yapı dikkate alındığında daha derin analizlere ve sonuçlara ulaşılabileceği öngörülmektedir.

Afganistan'da kişilerin kendilerini tanımlama konusunda en belirleyici unsurlardan biri de kabileleridir. Kabileler, temelde akrabalığa dayalı küçük gruplardır ve hiyerarşik bir yapıya sahiptirler. Bazı kabileler daha büyük kabilelerin alt birimleridir. Bazıları ise kardeş veya kuzen kabilelerdir. Etnik gruplar arasında kesin olarak belirli sınırlar yoktur. Bir ırkın herhangi bir alt grubu farklı bir dil konuşabilmekte veya farklı bir mezhepten olabilmektedir. Bazı grupların farklı bölgede bulunuşları da farklı bir kimlik geliştirmelerine sebep olabilmektedir. Sosyal kimliklerin bu derece karmaşık oluşu kimliğin belirlenmesinde algılamanın önemini arttıran bir unsurdur. Grup içindeki dile dayalı ve kültürel farklılıklar veya alt gruplarla ve başka gruplarla olan benzerlikleri algısal bir ayrışmaya veya yakınlaşmaya sebep olabilmektedir. Hatta bu algısal yakınlıklar veya farklılıklar bazı gruplar tarafından kabul edilebilirken, bazı gruplar

tarafından reddedilebilir. S. M. Shirokogoroff, 1935 yılında, etnos kuramında etnik birimlerin statik olgular olmaktan ziyade süreçler olduklarını öne sürmüştür. Etnik birimler biyoloji kurallarına tabi olan beşeri varlıklardır. Etnik davranış süreci aslında varoluş süresindeki değişik aşamaları yansıtır. Bu süreçlerin hızları da coğrafyaya ve sosyal şartlara göre değişmektedir. Savaş ve iç karışıklık gibi düzensiz dönemlerde bu süreçler hızlanabilmektedir (Glatzer 1998, ss.167-169; Karatay, 2005).

Bu bilgilerin ışığında, Afganistan'daki iç savaşın etnik boyutu, ancak özünde de etnik bir savaştan ibaret olmaması, savaşan grupların içinde farklı etnik gruplara mensup kişilerin varlığı, savaşan grupların ayrılıkçı gündemlerden ziyade ülke yönetiminde daha fazla etkinliğe sahip olma amacı taşımaları, belirli bölgelerdeki etkinliklerinin yüksekliği veya düşüklüğü, ittifak kurma eğilimleri, bir grubun ani yükselişine bağlı olarak diğer bir grubun devre dışı kalışı, yerel komutanların merkeze bağlılık eğilimleri, sivil halkta çok sayıda can kaybı olmasına rağmen temelde etnik temizlik gibi bir uygulamaya şahit olunmayışı, ancak zaman zaman bu tür eğilimlerin istisnai olarak görülüşü, istikrarsızlıktan kaçan sivillerin komşu ülkelere sığınma eğilimleri gibi birçok konu anlam kazanmaktadır.

Afganistan'daki istikrarsızlıktan dolayı, bazı terör örgütlerinin burada barınma olanağı bulmaları ve bu örgütlerin varlıklarının müdahalelerle ilgisi, terör, terörizm ve terörist kavramlarına da açıklık kazandırılmasını gerekli kılmaktadır.

Terör sözcüğünün kökeni, korkutmak, dehşete düşürmek, caydırmak anlamına gelen, Latince bir sözcük olan “terrere”dir (Cemal, 2002, s. 15). Günümüzde “terör,” “terörizm,” ve “terörist” kavramlarını tanımlamaya yönelik pek çok çalışma olmasına karşın, bu konuda çalışan uzmanların ortak tanımlamalara ulaşabilmeleri mümkün olmamaktadır.¹² Bunun sonucunda bir değerlendirmeye göre “terörist” olan, başka bir değerlendirmeye göre “özgürlük savaşçısı,” “terörist eylem” ise “meşru direniş” olabilmektedir.

Bir grup uzman “terörist” eylemlerin Batı'ya ve Batı demokrasilerine yönelik olduklarını öne sürerler (Yonah ve Myers 2002, ss. 209-216; George ve Watson, 2002, ss. 189-208; Laqueur, 2002a, ss. 21-94; 2002b, ss. 95-141; Wilkinson, 2002a, ss. 163-175; 2002b, ss. 142-162; 2002c, ss. 180-188; 2002d, ss. 176-179). Diğer bir grupsa, önceki gruptakilerin sadece kişilerin “terör” eylemleri üzerinde durdukları, Batılı bazı

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Borradori, 2003; Coady, 1985, ss. 47-69; Laqueur, 1987; Primoratz, 1990, ss. 129-138; Teichman, 1989, ss. 505-517; Waltzer, 1977.

devletlerin (ABD, İsrail ve İngiltere) uyguladığı “devlet terörü”ne değinmedikleri, sadece ideolojik olarak farklı (Faşist, Komünist, İslâmi, vs.) devletlerin uyguladıkları “devlet terörü”ne kısmen değindikleri, bu bakımdan da tanımlarının eksik kaldığı konusunda şiddetle eleştirir. Ayrıca Batılı devletleri “terörist” olarak tanımladıkları gruplarla mücadele ederken bizzat “terör” uygulamakla ve terörü de meşrulaştırmakla suçlamaktadır (Chamsky, 2002, ss. 217-254; McClintock, 2002, ss. 255-303); Falk, 2002, ss. 304-331; Biletzki, 2004, ss. 173-184).

“Terör”ün tanımı konusunda bu derece görüş farklılıklarının oluşu, saldırının kim tarafından, kime karşı yapıldığı, nedenleri ve amaçları gibi konuların ön plana çıkartılmasında yatmaktadır. Zorba bir yönetime karşı, diğer bütün mücadele yollarının kapalı olduğu durumlarda, özgürlük adına yapılan direnişin meşru görülmesine dair yaygın bir inanç mevcuttur. Ancak burada karşımıza çıkan problem, ideolojik farklılıklardan dolayı birinin “zorba” olarak nitelediğinin, bir başkasına göre “kurtarıcı” olabilmesidir. “Terörist eylem” ideolojik bir bakışla tanımlanmaya çalışıldığında ortak bir noktada uzlaşa mümkün olamamaktadır.

“Terörizm” tanımı konusunda ortak bir kavramsal çerçeve oluşturmaya yönelik felsefi çabalar da vardır. Bu görüşte olan uzmanlar kavramı tanımlarken saldırının kim tarafından, kime karşı yapıldığı, nedenleri ve amaçları gibi konuların dikkate alınmaması, ideolojik değerlendirmelerden kaçınılması ve doğrudan eylemin kendisine odaklanılması gerektiğini öne sürerler (Güzel, 2002, ss. 7-20; Kuçuradi, 2007, ss. 39-53; Oruka, 2002a, ss. 263-365; 2002b, ss. 345-362). Bu doğrultuda Kuçuradi (2007) “terör”ü “örgütlü bir grubun, psikolojik baskı yoluyla siyasal/ideolojik isteklerini dolaylı olarak kabul ettirmek için; bu isteklerinin gerçekleşmesine engel oluşturduğunu düşündüğü kimseleri korkutmak, yıldırma ya da saf dışı etmek için; veya doğrudan doğruya öç almak için, sistematik bir biçimde gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmekle tehdit ettiği, bazı insan haklarını çiğneyen ya da kamu veya özel mülke önemli sayılabilecek zararlar veren şiddet eylemleri” olarak tanımlar (ss. 51-52). Afganistan’daki terör örgütleri bu tanım çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada değinilen diğer bir konu da göç ve sığınmacılıktır. Çünkü, büyük ölçüde Sovyet işgali döneminde, kısmen de iç savaş sırasında ülkeyi terk eden pek çok sivil, İran ve Pakistan gibi komşu ülkelere sığınmıştır. Afgan sığınmacıların bu ülkeler üzerindeki ekonomik ve sosyal yükünün bu ülkelerin Afganistan’a yönelik

politikalarında etkili oluşu ile bu ülkelerin kendi içlerinde sığınmacıları örgütleyerek Afganistan üzerinde etkinlik kurma politikaları çalışmanın kapsamındadır. Ayrıca, Afganistan kökenli kaçak göç sorunu Türkiye’yi de etkileyen ve Türkiye’nin Afganistan’a yönelik politikasının oluşturulmasında etkisi olan bir konudur. Bu bakımdan birbirleriyle karıştırılmaya çok müsait olan göçmen ve sığınmacı kavramlarının da tanımlanması yararlı olacaktır. Zaman zaman “sığınmacı” sözcüğünün karşılığı olarak “göçmen” sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak, bu iki kavram farklıdır ve birbirlerinin yerine kullanılmaları doğru değildir. Göç ve sığınmacılık konularında çalışanlar bu kavramları genel olarak şu şekilde tarif ederler: Göçmenler ekonomik durumlarını iyileştirmek, (çekici faktör) sığınmacılar ise yaşamlarını kurtarmak veya baskıdan kurtulmak amacıyla (itici faktör) başka bir ülkeye gitmiştir (Loescher, 1993, s. 16; Mandel, 1997, s. 78; Shacknove, 1985, ss. 274-284).

Bu bölümde çizilen kavramsal tanımlar, tezin daha sonraki bölümlerinde Afganistan’la ilgili ele alınan konulara temel teşkil etmektedir. Çalışmanın kapsamıyla ilgili en temel kavramlar müdahale, zayıf devlet ve iç savaştır. Çünkü çalışma temelde bu üç olgu arasındaki etkileşimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bazı uluslararası ilişkiler kuramları, vekaleten savaş, etnik savaş, etnisite, terör, göç ve sığınmacılık konusundaki açıklamaların da hem bu üç kavramın anlaşılmasında, hem de bu üç kavram arasındaki etkileşimin analizinde yardımcı olacağı öngörülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN: BİR ZAYIF DEVLET

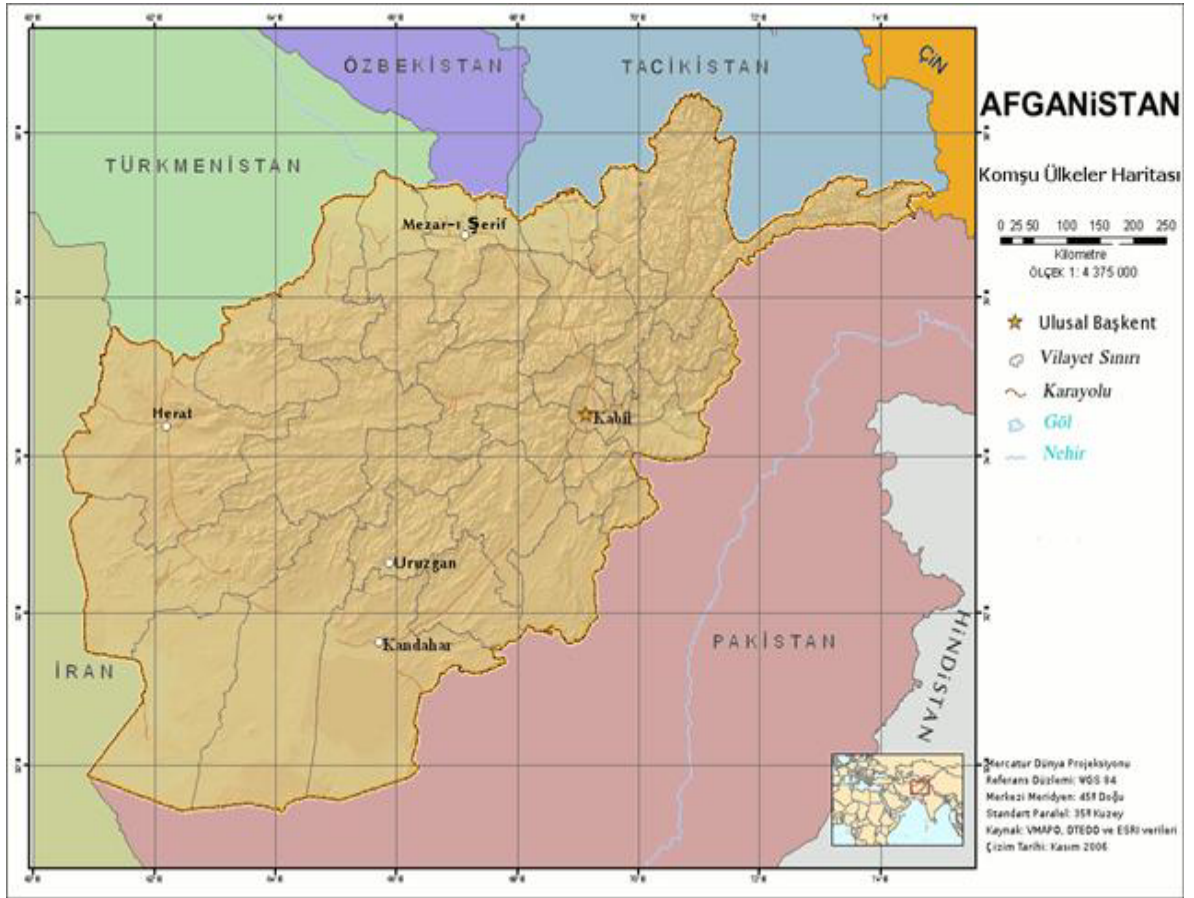
Bu bölümde Afganistan'ın coğrafyası, ekonomisi, etnik ve siyasi yapısı ve bölgenin tarihi ele alınarak, hem bundan sonraki bölümlerde incelenen dış müdahaleler ve iç savaş konularının anlaşılması bakımından gerekli olan ön bilgiler verilmekte, hem de bu ülkenin zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunun coğrafi, ekonomik, etnik, siyasi ve tarihsel nedenleri irdelenmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde, bu ülkenin zayıf bir devlet yapısına sahip oluşumunun nedenleriyle birlikte ortaya koyulmasına çalışılmaktadır.

1. AFGANİSTAN COĞRAFYASI

Bir kara ülkesi olan Afganistan, yaklaşık 647.500 kilometre karelik bir alanı kapsar. Toplam sınırı 5.529 kilometre olan ülkenin komşuları; Çin (76 km.), İran (936 km.), Pakistan (2.430 km.), Tacikistan (1.206 km.), Türkmenistan (744 km.) ve Özbekistan (137 km.)'dır (Şekil 1). Büyük ölçüde dağlık bir ülke olan Afganistan (ülkenin % 49'undan fazlası 2000 metrenin üzerindedir) doğudan batıya doğru uzanan Hindu Kuş¹³ dağları (Şekil 2) ile kuzey ve güney olarak iki kısma ayrılmıştır (CIA, 2001; Blood, 1997; Magnus ve Naby, 1998, s. 2). Bu iki bölgenin tarihi, etnik ve kültürel yapıları incelendiğinde, Kuzey Afganistan'ın, tarihi, etnik ve kültürel olarak Orta Asya'nın, Güney Afganistan'ın ise aynı kriterler bazında Güney Asya'nın parçası olduğu görülecektir.

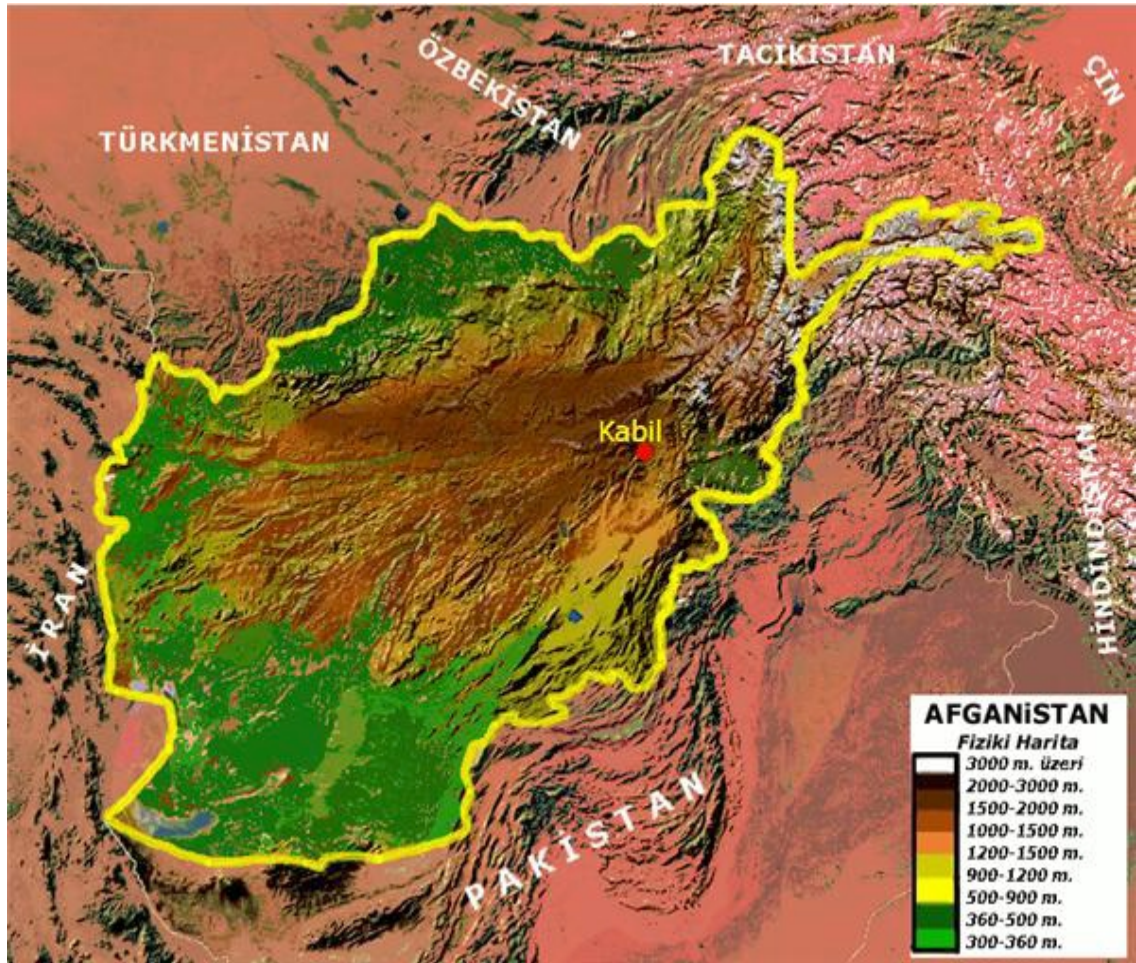
¹³ Hindu Kuş'un anlamı Hindu Katili'dir.

Şekil 1: Afganistan'ın Komşuları

(Okman ve Çınarlı, t.y.).

Şekil 2: Afganistan'ın Fiziki Haritası

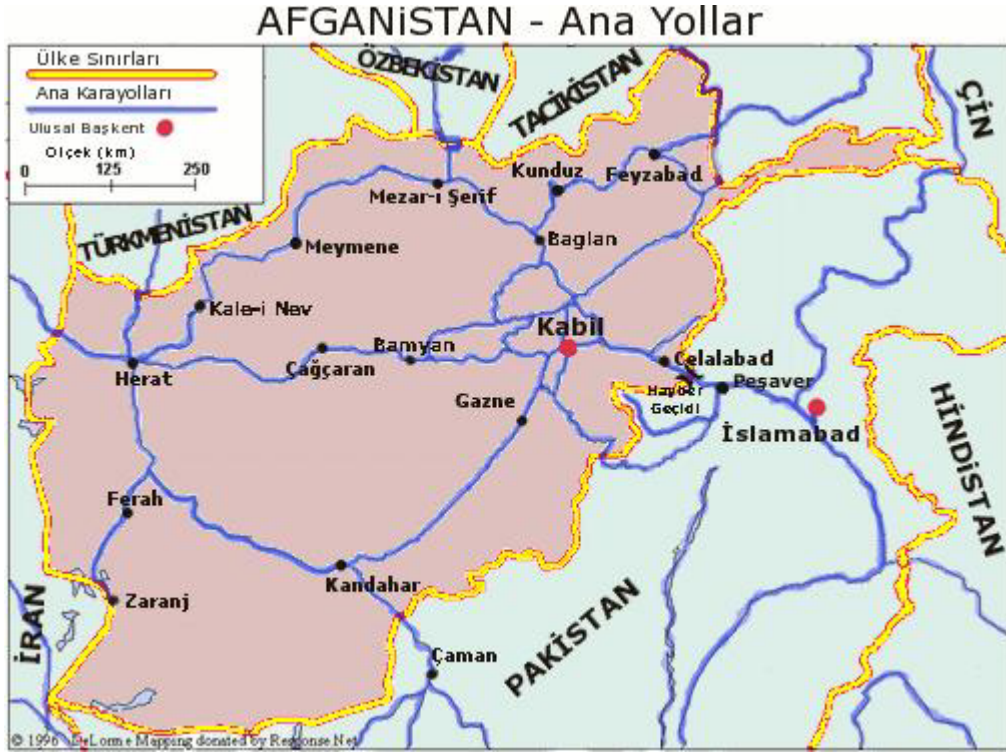

(Okman ve Çınarlı, t.y.)

Ülkenin büyük ölçüde dağlık olan yapısı yolların, geçitlerin ve tünellerin önemini son derece arttırmaktadır. Ülkede iki tane önemli yol bulunmaktadır. Bunların ilki, günümüz Pakistan'ının Peşâver kentinden başlayıp Celalabad ve Kâbil üzerinden Bağlan'a bağlanmaktadır. Bu yol, Bağlan'da ikiye ayrılır. Biri, Kunduz üzerinden Tacikistan'a, diğeri ise Samangan ve Mezar-ı Şerif üzerinden Özbekistan'a ulaşır. Bu yol üzerinde **Hayber** ve **Tangi Garu** geçitleri ile **Lataband** ve **Salang** tünelleri bulunur. Kâbil'in doğusunda bulunan **Hayber Geçidi** ve **Lataband Tüneli**, Kâbil'i Pakistan'a bağlarken, Bağlan ile Kâbil arasında bulunan **Salang Tüneli**, **Tangi Garu** geçidiyle beraber, Kâbil ile ülkenin kuzey bölgeleri arasındaki bağlantıyı sağlar. Ülkedeki ikinci yol ise, Afganistan-Pakistan sınırındaki Çaman kentinden başlayıp Kandahar, Helmand ve Farah üzerinden Herat'a ulaşır. Herat'ta ikiye ayrılan yolun bir ucu İran'a, diğeri ucu

Bagdis üzerinden Türkmenistan'a ulaşır. Bu iki yol, Faryab bölgesindeki Meymene kentinde ve Cuzcan bölgesindeki Şıbırgan kentinde birleşirler. Bu yollar, tüneller ve geçitler günümüzde Pakistan ile İran ve Pakistan ile Orta Asya arasındaki bağlantıyı oluşturmaları bakımından stratejik öneme sahiptirler. Stratejik olarak ikincil öneme sahip geçitler de vardır. Afganistan ile Çin'deki Doğu Türkistan bölgesini bağlayan (ayrıca bu yol Keşmir'e kadar uzanmaktadır) **Vakhan Koridoru** üzerindeki **Vakhir Geçidi**; Vakhan üzerinden Afganistan ve Pakistan'ı bağlayan **Barogil** ve **Kaçin** geçitleri; bunların biraz batısında yer alan, Logar ve Paktia bölgelerini birbirine bağlayan **Şotorgardan Geçidi**; buradan Mezar-ı Şerif'e uzanan **Bazarak Geçidi**; Penşir Vadisi'nde ve girişinde yer alan ve kuzeye geçişi sağlayan **Havak** ve **Ancuman** geçitleri; Doğu Hazaracat'a ulaşımı sağlayan **Hacıgak** ve **Unay** geçitleri; Herat ve Bagdis'i birleştiren ve ülkenin batısıyla kuzeybatı bölgelerini birleştiren **Sabzak Geçidi** (Şekil 3) gibi geçitler de stratejik olarak ikincil derecede öneme sahiptirler (Blood, 1997; CIA, 2001 ; Magnus ve Naby, 1998, ss. 2-5).

Şekil 3: Afganistan'ın Karayolları

(Okman ve Çınarlı, t.y.)

Bu yolların ve geçitlerin, stratejik önemlerinden dolayı kontrolleri, bölge üzerinde hakimiyet veya nüfuz sahibi olmak isteyen güçler için önemli olmuştur. Stratejik önemlerine ek olarak, bu yolların ve geçitlerin ticaret için de kullanıldığı göz önüne alınacak olursa, söz konusu güçler için sahip oldukları önemin boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

2. TARİHSEL SEYİR

Günümüzde Afganistan devletinin bulunduğu, Orta, Doğu ve Batı Asya'nın kesişiminde yer alan bölgenin tarihi büyük ölçüde coğrafi konumu tarafından belirlenmiştir. İran, Hindistan ve Türkistan gibi önemli güç merkezlerinin arasında yer alması, bölge üzerinde önemli güçlerin rekabet etmesine yol açmıştır. İran ya da Kuzey Hindistan'a yönelmiş ordular bölge üzerinde en azından geçici de olsa egemenlik kurmuşlardır.

Ayrıca, eski çağlardan beri gerek bölgeye yönelik, gerekse bölge üzerinden geçen göç dalgaları, bölgeyi etnik açıdan oldukça karmaşık bir duruma getirmiştir.

Bölgenin stratejik önemi, onu büyük güçler için vazgeçilemez kılmaktadır. Zaman zaman bölge halkı bu durumdan yararlansa da, genelde bu bölge üzerinde büyük güçlerin savaşı iç politik dinamikler açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Etnik yapının karmaşıklığı hem merkezi bir yönetimin oluşturulmasını zorlaştıran, hem de dış müdahaleleri kolaylaştıran bir unsurdur. Ancak, yabancı işgal dönemlerinde bu gruplar işgale karşı birlik olma eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla, ne dış güçler, ne de içerideki yöneticiler bölge üzerinde kalıcı bir kontrol sağlayabilmiştir.

Afganistan bölgesini ilk istila edenler, M.Ö. yaklaşık 1500 yılında Persler olmuştur. Bu dönemde Zerdüştlük gibi inançlar ortaya çıkmış, sulama sistemleri ve yollar inşa edilmiş, bölgede şehirleşme, ticaret ve zenginlik artmıştır. Ancak, Perslerin M.Ö. 331 yılında Makendonyalı Büyük İskender karşısında, Guagamala'da aldıkları ağır yenilgiden sonra, Afganistan'da hakimiyet Makedonya'ya geçmiştir ve Hellenistik dönem başlamıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra, Makedonya imparatorluğu parçalandığında Hellenistik dönem bir süre daha devam etmiş olsa da, Sakaların gelişiyle son bulmuştur. Hellenistik dönemin bölge üzerinde fazla bir etki bıraktığı söylenemez. Çünkü, bölge halkı İran kültürünü ve Hindistan'daki Maurya İmparatorluğu tarafından oluşturulan Hint kültürünü benimsemeyi tercih etmiştir. Bu dönemin mirası, günümüzde Nuristani olarak bilinen ve Makedonyalıların torunları olan etnik gruptur (Baskakov, 1985, ss. 23-37; Dupree, 1971, ss. 11-22; Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 4-5).

M.S. I. yüzyılda bölgede hakimiyet kuran Sakalar, II. yüzyılda güçlerinin doruğuna ulaşarak, devletlerinin sınırlarını Tibet ve Keşmir'e kadar genişlettiler. Sakalar, kendi göçebe kültürleriyle yerleşik Helen, Fars ve Hint kültürlerini sentezlemişler ve oldukça başarılı sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak, iç çekişmeler sonucunda zayıflayarak, 370 yılında, İran'daki Sasani devletinin vasalları durumuna gelmişlerdir. V. yüzyılda ise bölgeye yeni gelmiş olan Hunların egemenliğine girmişlerdir. VI. yüzyılda Hunların Sasaniler karşısında yenilgiye uğraması üzerine, bölgede Sasanilerin vasalı haline gelmiş olan pek çok Hun ve Saka kökenli beylik ortaya çıkmıştır. Bölgedeki bu devlet ve beyliklerin yöneticilerinin ve soylularının toprak sahipleri durumuna gelişi,

feodalizmi ortaya çıkarmıştır. Bölgede feodalizmin ortaya çıktığı bu dönem, Sasani devletinin zayıfladığı, Arap istilasının başladığı dönemle kesişmiştir (Baskakov, 1985, ss. 50-60; Dupree, 1971, ss. 26-29; Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 7-8).

637 yılında Sasanilerin Araplar karşısında Kadisiye savaşında aldıkları ağır yenilgi üzerine, bölge önce Emevilerin, VIII. yüzyılın ortalarından itibaren de Abbasilerin yönetimine geçmiştir. Arap istilasıyla, Müslümanlık eski imparatorlukların inançları olan Zoroastranizm, Hinduizm, Budizm gibi yerel inançların yerini almaya başlamıştır. Bölgede yaygın olan bu inançlar ve bunlara ait çok sayıda dini merkezin varlığı, İslâm dininin temel kavramlarına aşinalık yaratarak, bu dinin benimsenmesini kolaylaştırmıştır¹⁴ Araplar tarafından kurulan, geniş arazileri kapsayan valilikler ve Türk kölelerden oluşan seçkin Gulam birlikleri, Arap egemenliğinin zayıfladığı dönemde bağımsız emirliklerin kurulmasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlileri IX. Yüzyılda kurulan Saffariler ve Samanilerdir. Saffarilerin Samaliler tarafından yıkılması, Samanilerin de iç isyanlar sonucu zayıflaması üzerine Gazneliler Devleti'nin önü açılmıştır. 962 yılında kurulan ve merkezi Gazne olan Gazneliler Devleti'nin sınırları, XI. yüzyılda bugünkü Afganistan ve İran dahil olmak üzere, Orta Asya'nın güneyinden, Kuzeybatı Hindistan'a kadar genişlemiştir. Gazneliler hükümrânlığının en önemli mirası İslâm dininin, özellikle Sünniliğin, sadece bölgede değil, aynı zamanda Hindistan'ın kuzeyinde de yerleşerek hakim inaç durumuna gelmesidir. Gaznelilerden sonra bölge önce Selçukluların, ardından da Harzemşahların egemenliğine geçmiştir (Baskakov, 1985, ss. 62-72; Dupree, 1971, s. 30; Merçil, 1985, ss. 35-196; Merçil, 1989; Nyrop ve Seekings, 1986, s. 9).

Cengiz Han'ın liderliği altındaki Moğolların 1219 yılında Harzemşahlara saldırması sonrasında, Afganistan bölgesinde Moğol istilası başlamıştır. Bölgedeki şehirleri ele geçiren Moğollar, nüfusun önemli bir kısmını katletmiş, pek çok şehri yıkmış ve bölgedeki sulama sistemini tahrip etmiştir. Sulama sisteminin tahrip olması sonucu pek çok verimli bölge zamanla kalıcı olarak çölleşmiştir. Cengiz Han'ın ölmesi ve Moğol imparatorluğun dört parçaya bölünmesi sonrasında, Afganistan bölgesi Hülagü Han'ın

¹⁴ Afganistan'da İslâm inancı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akcalı, 1998, ss. 267-284; Barthol'd, 1984; De Neufville, 1995, s. 7; Edwards, 1986, ss. 273-299; B. Edwards, 1995, ss. 171-184; Golden, 2002, ss. 174-176; İbn Fadlan, 1995; Kurt, 1998; Ligeti, 1986; Lobato, 1985, ss. 111-120; Malikyar 1997, ss. 389-399; Nawid, 1997, ss. 581-605; Nawid, 1999; Olesen, 1995; Roy, 1986; 1995.

kontrolüne geçmiş ve Timur'un bölgeyi ele geçirmesine kadar Moğol egemenliğinde kalmıştır. Afganistan bölgesinde egemenliklerini pekiştirmek isteyen Moğollar, Orta Asya'dan bazı Moğol ve Türk kökenli göçebe toplulukları bölgeye yerleştirerek Afganistan'ın etnik yapısına etki etmişlerdir. 13. ve 14. yüzyıllarda devam eden bu iskan politikasının sonucunda, Afganistan'ın önemli etnik gruplarından biri olan Hazaralar ortaya çıkmıştır (Baskakov, 1985, ss. 77-80; Dupree, 1971, ss. 35-36).

XIV. yüzyılın ortalarında ise, Afganistan bölgesi Timur'un kontrolüne geçmiş, 1392 yılında oğulları arasında paylaşılmış ve Timur'un 1405 yılında ölümü üzerine oğulları arasındaki iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Bu iktidar mücadelelerinin Timurileri zayıflatması üzerine, XVI. yüzyılın başlarında, Özbek asıllı Şeybaniler bölgeyi ele geçirmeye başlamıştır. Ancak, Şeybanilerin, İran'daki Safevilere yenilmesi üzerine, bölgedeki egemenlikleri kısa süreli olmuş ve bölge üzerinde Safeviler ile Şeybaniler arasında rekabet başlamıştır. XVI. yüzyılın ortalarında, Hindistan'da Babür İmparatorluğu kurulmuş ve Afganistan üzerinde rekabet eden taraflardan biri durumuna gelmiştir. Bu rekabet XVII. yüzyıl boyunca da devam etmiş ve yerel Peştun aşiretler, ilgili taraflardan çeşitli tavizler alabilmeye başlamışlardır. XVII. yüzyılın sonunda, bu güçlerin zayıflaması üzerine, Peştun aşiretleri arasında isyanlar çıkmaya başlamıştır. İsyânların başarılı olmasına karşılık, aşiretler arasında birlik olmaması, bağımsız bir devlet durumuna gelmelerini engellemiştir (Aka, 1985, ss. 89-118; Kafesoğlu, Yıldız, Merçil ve Saray, 1994, ss. 280-290; Merçil, 1985, ss. 341-360). Ancak, bu isyanlar, yerel halkta yabancı müdahalelere karşı direniş ruhunun oluşmaya başlaması ve gelecekte, Ahmed Şah tarafından kurulacak olan Afgan devletinin habercisi olarak yorumlanabilir.

İran'da hüküm süren Nadir Şah Avşar'ın yaklaşık 4.000 kişilik koruma birliğinin komutanı, Ahmed adında Abdalilerin bir alt kabilesi olan Sadozailere mensup bir Peştundu. Nadir Şah'ın bir grup İranlı komutan tarafından suikast sonucu öldürülmesiyle, Ahmed ve komutasındakiler İran'ı terk etmeye zorlandılar. Ahmed, Kandahar'a giderken Nadirabad yakınlarındaki Şir Surh'ta toplanmış olan kabile temsilcileri tarafından lider olarak belirlendi ve Şah unvanını aldı (1747-1772). Ahmed Şah'ın lider olarak seçilmesinin sebepleri iyi bir komutan oluşu, emrindeki askeri güç ve Nadir Şah'ın hazinesinin bir kısmına sahip oluşu olarak değerlendirilmektedir. Aynı

zamanda, olağanüstü şanslıydı; çünkü Ahmed Şah'ın liderliği hem Safevilerin hem de Babür İmparatorluğu'nun zayıfladığı döneme denk gelmişti. Bu sayede, Ahmed Şah, tüm Peştunları ilk kez bir devletin (Durrani¹⁵ Devleti 1747–1819) çatısı altında birleştirmeyi başarmıştı. Kandahar'ı kurduğu devletin merkezi yapan Ahmed Şah, ilk adımında Gazne, Kabil, Peşâver ve Herat'ı ele geçirerek devletin çekirdeğini oluşturmuş, daha sonra sınırlarını Kuzey Hindistan, İran'ın doğusu ve Güney Türkistan'a kadar genişletmiş ve Durrani devletini bölgedeki en geniş devletlerden biri durumuna getirmiştir. Babür İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ortaya çıkan Marataları 1761 yılında Panipat'ta bozguna uğrattığında Durrani devleti gücünün doruğuna ulaşmıştı. Ancak Marataların zayıflaması, Hindistan'da hem Sihlerin hem de Britanya'nın güçlenmesini hızlandırmış ve uzun dönemde Durrani devleti için zararlı sonuçlar doğurmuştur (Baskakov, 1985, ss. 119-128; Cevat, 1934, ss. 20-21; Dupree, 1971, ss. 43-46).

Ahmed Şah Baba olarak bilinen Ahmed Şah, Afgan milletin kurucusu olarak kabul edilir. Her ne kadar Peştun kabilelerinin sadakati kabileden millete devredilememişse de Ahmed Şah kabileler arasındaki hassas dengeleri ustaca gözetmeyi başarmıştı. Bu kabileleri güç kullanarak yönetmek yerine, önde gelen kabile temsilcilerinden bir kurul oluşturmuş; verdiği kararları bu kurula danışarak vermeyi yeğlemiştir. Ancak, Ahmed Şah'tan sonra gelen yöneticiler, kabileler arası dengeleri gözetmekte bu kadar usta olmadıklarından Durrani devleti yıkılma durumuna gelmiştir.

Ahmed Şah'ın 1772 yılında ölümünden sonraki elli yıl, Durrani devleti için kabileler arası çatışmaların eksik olmadığı ve toprakların büyük bir kısmının kaybedildiği bir çöküş süreci olmuştur. Aynı zamanda, pek çok Durrani kabilesi de yönetimden uzaklaşmıştır. Bu süreç, Dost Muhammed Han döneminde geçici olarak durmuştur. 1826 yılında, yönetime gelen Dost Muhammed Han, Afgan ordusunu modern silahlarla donatarak güçlendirmeye başlamıştır. Ancak, Kâbil'in artan gücü, İngilizlerin bölgeye yönelik yayılma planlarına ters düşmekteydi (Baskakov, 1985, ss. 46-133; Cevat, 1934, s. 21-23; Nyrop ve Seekings, 1986, s. 23). Bu çelişki, Rusya ve İngiltere'nin Afganistan

¹⁵ İnci anlamına gelen Durrani sözcüğünden esinlenmiştir. Ahmed Han, lider seçilince ilk iş olarak kendisine incilerin incisi anlamına gelen Durr-i Durrani ünvanını vermiş, kurduğu devletin adına da Durrani devleti demiştir. Bu tarihten sonra Abdalî Peştunlarının ismi de Durrani olarak değişmiştir (History of Afghanistan, t.y.).

üzerindeki güç mücadelesi ve Kâbil’de kendi lehlerinde bir kukla hükümet kurma teşebbüslerini de içine alan “Büyük Oyun”un ilk işaretlerindendir.

1839 yılında çıkan ilk Anglo-Afgan savaşı, Büyük Oyun’un resmen başladığı anlamına gelmektedir. Bu savaşla, Dost Muhammed Han’ı devirmeyi başaran İngilizler, Afganistan’ın eski şahlarından olan Şuca’yı toprak tavizi ve Afganistan’ın dış ilişkilerinde İngiltere’ye bağımlı olması karşılığında yönetime getirdiler. Ancak, İngilizler’e ve onların kuklası durumundaki Şuca’ya karşı çıkan geniş çaplı ayaklanmalar sonucunda İngilizler, 1842 kışında Afganistan’dan çekilmişler, Şah Şuca’da ayaklanmacılar tarafından öldürülmüştür. Yaz mevsiminin gelişyle birlikte İngilizler, Afganistan’a yönelik bir cezalandırma hareketına girişerek Kâbil’e girdiler ve geniş çaplı yağma, yıkım ve katliamda bulundular.¹⁶ İngilizlerin bu cezalandırma hareketi ülkenin değişik bölgelerinde de sürmekteydi. Ne var ki, geniş çaplı ayaklanmalar devam etti ve İngilizler Afganistan’ı kontrol edemeyeceklerini ve 1838-1842 yılları arasındaki Afganistan politikalarının (I. Anglo-Afgan Savaşı) iflas etmiş olduğunu kabul ettiler. Ayaklanmaların önde gelen liderleriyle anlaşılan İngilizler, Dost Muhammed’in Afganistan yönetimine yeniden getirilmesini kabul ettiler (Baskakov, 1985, ss. 136-144; Dupree, 1971, s. 53; Magnus ve Naby, 1998, ss. 33-36; Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 26-29; Saray, 1997, ss. 62-72).

Peşâver’i İngilizlere bırakmak zorunda kalan Dost Muhammed, 1855 yılında Kandahar’ı, 1863’te Herat’ı alarak Afganistan’ın birliğini yeniden kurdu. Dost Muhammed’in ölümünden (1863) sonra, Afgan tahtına geçen Şir Ali döneminde, Türkistan’da hızla yayılan Rusya, Afganistan için ciddi bir tehdit durumuna gelmiştir. Buna karşın, İngiltere, Afganistan’ı silah ve cephane göndererek desteklemiş ve her türlü dış tehdide karşı koruyacağını vaatetmiştir. 1873 yılında, Rusya’nın Türkistan’ın son bağımsız bölgesi olan Hive’yi işgal edip, Türkmenlere yönelik katliama başlaması üzerine Şir Ali, İngiltere’den yeniden destek istemiş, fakat bu sefer destek isteği reddedilmiştir. Çünkü, İngiltere ve Rusya, aralarında bir tampon bölge oluşturma konusunda, bir kaç ay önce anlaşma imzalamışlardır. Bunun üzerine, Afgan-İngiliz

¹⁶ Bu katliama katılmış olan İngiliz Teğmen Chamberlain hatıralarında “Halkın göz yaşlarına ve yalvarmalarına aman verilmedi. Tüfekler kasıtlı olarak nişan almış ve tetikler çekilmiştir... Hakikatte biz, kiralınmış katillerden başka bir şey değildik.” der. Bu katliamlarda hayatını kaybeden Afganların sayısı 70.000’in üzerindedir (Saray, 1997, s. 72).

ilişkileri yeniden bozularak, II. Anglo-Afgan savaşı süreci başlamıştır (Baskakov, 1985, s. 153; Cevat, 1934, ss. 45-59; Cevat, 1934, ss. 59-80; Saray, 1997, ss. 98-106).

İngilizlerin yapmış oldukları tüm diplomatik girişimlere ve baskılara rağmen, Şir Ali'nin İngilizlerle anlaşmaya yanaşmaması üzerine, İngiltere Şir Ali'yi iktidardan uzaklaştırmak amacıyla, Afganistan'ı işgale başlamıştır. İngiltere karşısında aldığı ağır yenilgi üzerine Şir Ali, ülkeyi terk ederek, yönetimi oğlu Yakub Han'a bırakmıştır. Yakub Han, İngiltere'den barış isteğinde bulunmuş ve 20 Mayıs 1879'te Gandamak'ta, iki taraf arasında anlaşma imzalanmıştır. Ancak, ülkede yeniden ayaklanmalar çıkmış, Yakub Han bu ayaklanmaları bastıramamış ve İngilizler ağır kayıplar vermişlerdir. Bunun üzerine, İngilizler Yakub Han'ı Hindistan'a sürgüne göndererek, Abdurrahman Han'ın Afgan tahtına çıkışını kabul etmişler ve birliklerini geri çekmişlerdir (Baskakov, 1985, ss. 153-160; Magnus ve Naby, 1998, ss. 34-35; Saray, 1997, ss. 110-139).

Abdurrahman Han, Afganistan'ın tarihinde iz bırakan önemli liderlerden biridir. Afganistan'ın günümüzde de geçerli olan sınırları kesin olarak Abdurrahman döneminde belirlenmiştir. Kuzey sınırları İngilizlerin desteğiyle Rusya ile bir çatışmadan sonra yapılan bir anlaşmayla, güney ve güneydoğu sınırları da İngilizlerle yapılan Durand antlaşmasıyla belirlenmiştir.¹⁷ Abdurrahman Han'ın İngilizlerle savaş tehdidi altında imzaladığı Durand antlaşmasıyla (22 Temmuz 1887) Peştunların yaşadığı geniş bir arazi İngiliz yönetimine bırakılmıştır. Günümüzde Pakistan sınırları içinde kalan bu topraklar, Afganistan ile Pakistan arasında önemli bir mesele (Peştunistan Sorunu)¹⁸ olarak karşımızda durmaktadır. Abdurrahman Han döneminin diğer bir önemli özelliği de Afganistan'da merkezi yönetimin daha önce hiç olmadığı

¹⁷ Afganistan'ın sınırlarının esasında İngiltere ve Rusya'nın inisiyatifleriyle belirlenmiş olması, bu ülkeyi bir tampon devlet durumuna getirmiştir. Afganistan'ın bir tampon devlet olarak ortaya çıkışı iç politik yapı üzerinde sürekli bir etkiye sahip olagelmıştır. Bu durumun başlıca özelliği, merkezi hükümetin sürekli bir dış yardıma gereksinim duymasıdır. Bu dış yardımlar da merkezi hükümete gereğinde halkın eğilimlerini dikkate almak zorunda kalmadan devlet yapısını ve kontrolünü genişletme olanağı sağlamıştır. Ancak, uzun dönemde, devlet ile halk birbirinden uzaklaşmış, meşruiyetini halka dayandırmayan devlet de varlığını sürdürebilmek için dış yardıma bağımlı duruma gelmiştir (Rubin, 1995a, ss. 16-22; Maley, 1998, s. 6).

¹⁸ İngilizlerin savaş tehdidi ile bu toprakları Afganistan'dan koparması ve daha sonra buraların Pakistan yönetimine devri, Afganistan ile Pakistan arasında, bölgede oldukça önemli olumsuz sonuçları olan Peştunistan meselesine yol açmıştır. Bu mesele yüzünden iki devlet 20. yüzyılda Sovyet tehdidine karşı bir ittifak oluşturamamış, ABD'nin Pakistan'a yakınlığından dolayı bu ülkeyi Peştunistan meselesi konusunda desteklememesi Afganistan'ı Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya itmiştir. Bu durumu başarıyla değerlendiren Sovyetler Birliği, Afganistan'ı Peştunistan meselesi konusunda desteklediğini açıklamış, onu Batı ittifakından uzaklaştırmış, sonunda da işgal etmiştir. Peştunistan meselesi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Aziz, 1988, ss. 153-162).

kadar güçlenmesidir. Fakat, merkezi yönetimin güçlenmesi Ahmed Şah ve Dost Muhammed dönemlerinin tersine, kabileler arası dengelerin gözetilmesi ve kabilelerin desteğinin sağlanması şeklinde değil, şiddet, baskı ve korkutma yoluyla gerçekleşmiştir. Bu yüzden Abdurrahman Han, Afganistan tarihinde “Demir Emir” lakabıyla anılmaktadır (Baskakov, 1985, ss. 162-176; Cevat, 1934, ss. 83-99; Gregorian, 1969, ss. 129-162; Kakar, 1979, s. 114; Munshi, 1900, ss. 276-285; Saray, 1997, ss. 126-127).

Abdurrahman Han’ın ölümü (1901) üzerine yönetime Habibullah Han gelmiştir. Habibullah Han döneminde, Afganistan ile İngiltere arasında imzalanan bir anlaşmayla, Habibullah Han’ın bağımsız bir hükümdar olduğu İngiltere tarafından tanınmış, Habibullah Han da Durand antlaşması dahil babası Abdurrahman Han zamanında imzalanmış antlaşmaları kabul etmiştir. Habibullah Han’ın hükümrancılığı döneminde, Uzak Doğu’da Japonya’nın, Batı’da Almanya’nın büyük birer güç olarak ortaya çıkmaları, İngiltere ile Rusya’nın aralarındaki rekabeti bir kenara bırakarak yakınlaşmalarına, Orta Asya’daki rekabetlerine bir son vermek amacıyla birbirlerinin nüfuz bölgelerine karışmamayı kararlaştırmalarına sebep olmuştur. Bu amaçla, İngiltere ve Rusya 1907 yılında, nüfuz bölgeleriyle ilgili bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmaya göre, İngiltere, Rusların Orta Asya üzerindeki egemenliğini tanıırken, Rusya da Afganistan’ı hiç bir zaman kendi nüfuz sahası olarak görmemeyi taahhüt etmiştir (Baskakov, 1985, s. 190; Cevat, 1934, ss. 99-103; Saray, 1997, ss. 137-144). Böylelikle, 19. yüzyılda, Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında, temel sahası Afganistan olmakla beraber, kısmen Tibet ve İran’ı da kapsayan, Orta Asya’da etkinlik kurma yarışı sona erdi. Ancak, bu, Afganistan üzerinde etkinlik kurma mücadelelerinin bittiği anlamına da gelmemektedir. Çünkü, gelecekte farklı oyuncular farklı sebeplerle Afganistan üzerinde etkinlik kurma mücadelesine devam etmişlerdir.

1907 Rus-İngiliz antlaşmasıyla Rusya, Afganistan’ın İngiltere’nin etki alanı olduğunu kabul etmiş ve Afganistan ile tüm diplomatik ilişkilerini İngiltere üzerinden yürüteceğini taahhüt etmişti. Bunun karşılığında İngiltere, Türkistan’ın Rusya’nın etki alanı olduğunu kabul etmiş, Afganistan’ın da “Rus topraklarına” (Türkistan kastedilmektedir) yönelik muhtemel “tecavüzlerini” engelleyeceğini taahhüt etmişti. Ancak, 1917 yılındaki Bolşevik devrimi ile var olan antlaşmalar geçersiz hale gelmiş ve yeni büyük oyunlar dönemi başlamıştır. Habibullah Han, I. Dünya Savaşı sırasında, tüm

iç ve dış baskılara rağmen, İngiltere'ye savaş açmaya yanaşmamıştı. Böyle bir politikanın İngilizleri memnun edeceğini ve güneydeki Afgan kabilelerin yaşadığı bölgeler meselesinin kendi lehine çözüleceğini umuyordu. Fakat, Habibullah Han bu politikası yüzünden ülke içinde tepki göreceği gibi herhangi bir başarı da elde edemeyecektir. Nihayet, 2 Şubat 1919'da İngilizlerle görüşen Habibullah Han, I. Dünya Savaşı'nda Afganistan'ın tarafsızlığını nasıl sağladığını belirterek bu hizmetine karşılık Afganistan'ın tam bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınmasını istemiştir. Fakat, komünizmin yayılma ihtimalinden çekinen İngilizler, bu isteği reddetmişlerdir. İtibarı oldukça azalmış olan Habibullah Han, 19 Şubat 1919'da, faili hala meçhul olan bir suikast sonucu hayatını yitirdi. Habibullah Han'ın ölümünden sonra Afgan tahtına, oğlu Emanullah Han geçti. Emanullah Han, Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan ederek, bunun İngilizler tarafından tanınmasını istedi. İngilizlerin Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanımaması üzerinde Emanullah Han İngiltere'ye savaş ilan etmiştir. İki tarafın da karşısındakine kesin bir üstünlük sağlayamadığı III. İngiliz-Afgan savaşından sonra Ravalpindi'de görüşmelere başlayan taraflar, 8 Ağustos 1919'da beş maddelik bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmaya göre Afganistan'ın kontrolü dışındaki Peştunların yaşadığı bölgenin statüsünde bir değişiklik yapılmasa dahi, Afganistan'ın tam bağımsızlığı İngilizler tarafından onaylanmıştır.¹⁹ 1921 yılında ise, Sovyetler Birliği ile Emanullah Han arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır (Baskakov, 1985, ss. 203-212; Cevat, 1934, ss. 103-142; Gregorian, 1969, ss. 227-274; Magnus ve Naby, 1998, ss. 41-43; Saray, 1997, ss. 143-155).

Sovyet-Afgan dostluk antlaşmasının imzalanmasından üç gün sonra (1 Mart 1921), Türkiye ile de Moskova'da ilk Türk-Afgan dostluk antlaşması da imzalanmıştır.²⁰ Antlaşmadan sonra Türkiye'den Afganistan'a gönderilen heyetlerle, ülkenin silahlı kuvvetleri, yönetim yapısı ve eğitim sistemi modernleştirilmeye çalışılmıştır. 1928 Mayıs'ında da Emanullah Han Türkiye'ye gelerek Atatürk ile görüşmüş ve ikinci Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Ancak, Emanullah Han memleketine döndüğünde çeşitli iç karışıklarla karşılaşmış ve ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir yıl süren iç karışıklık döneminden sonra, Nadir Han ile kardeşleri

¹⁹ 8 Ağustos 1919 tarihi, Afganistan'da Afganistan'ın bağımsızlık günü olarak kutlanmaktadır. İngilizlerin Emanullah Han'ın isteklerine fazla direnmemelerinin nedeni Hindistan'daki ayaklanmalar sonucu bölgede şartların kendileri için zorlaşmış olmasıdır.

²⁰ Antlaşmanın ayrıntıları konusunda bkz. Saray, 1997, ss. 159-161.

Emanullah Han tarafından sürgüne gönderildikleri Fransa'dan ayrılarak 25 Şubat 1929'da Peşâver üzerinden Afganistan'a geçtiler ve topladıkları kuvvetlerle ayaklanmaları bastırmayı başardılar. Ayaklanmacıların lideri Beçev Saka halkın önünde idam edildi (Baskakov, 1985, ss. 213-226; Gregorian, 1969, ss. 227-292; Saray, 1997, ss. 156-203).

Reformcu bir lider olan Emanullah Han'ın aksine, Nadir Şah'ın daha muhafazakar bir idare tarzını benimsemiştir. Bu da Afganistan'ın Türkiye olan ilişkilerinde kısa süreli bir soğumaya neden olmuştur. Ancak, Nadir Şah, Emanullah Han döneminde çıkan ayaklanmaların, onun reformlarına karşı oluşan tepkiden kaynaklandığının farkındaydı ve Afganistan'ın gerçeklerine göre hareket etmekteydi. Buna rağmen, orduda, eğitimde ve yönetimde, halkın tepkisini çekmeyecek ölçüde, mütevazı reformlar yapmış ve bunlar halk tarafından daha gerçekçi bulunup benimsenmiştir. Bu durum Türkiye tarafından anlaşılınca, Türkiye'nin Afganistan'a desteği yeniden başlamıştır. Türkiye'nin desteği, Afganistan'ın yabancı bir devletin (özellikle Sovyetler Birliği) nüfuzuna girmesinin önlenmesi bakımından son derece önemlidir. Buna ek olarak, 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı'nın²¹ imzalanmasıyla, II. Dünya Savaşı'ndan önceki bu kritik dönemde, bu ülkelerin birlikte hareket etmeleri ve manen birbirlerine destek olmaları sağlanmıştır. Böylelikle, Sovyetler Birliği'nin güneye doğru yayılmasını zorlaştıracak bir ortam hazırlanmıştır. Ancak, paktın ömrü fazla olmamış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi daha da artmıştır. Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nin yayılma ihtimaline karşı caydırıcı bir güç olarak ortaya çıkan ABD, Afganistan'a kredi, teknik destek ve personel vererek, ülkenin ihtiyaç duyduğu desteği sağlamıştır. Ancak, bölgede meydana gelen, Afganistan'ı da yakından ilgilendiren gelişmelerden dolayı ABD desteği fazla sürmeyecek ve Afganistan yavaş yavaş Sovyetler Birliği'nin nüfuzuna girecektir (Gregorian, 1969, ss. 293-341; Saray, 1997, ss. 203-221).

Dünyanın en büyük sömürge imparatorluğuna sahip olan İngiltere, II. Dünya Savaşı sonrasında, yönetimi altında tuttuğu ülkelerle kendisi için avantajlı bazı ticari, ekonomik ve kültürel antlaşmalar yaparak onların bağımsızlığını tanımaya karar vermiştir. Bu doğrultuda, 20 Şubat 1947'de bir bildiri yayınlarak Hindistan'ın

²¹ Sadabat Paktı'nın belli başlı maddeleri konusunda bilgi için bkz. Saray, 1997, ss. 211-215.

bağımsızlığını tanıyacağını, Müslüman halkın da bir devlet kurmalarına izin vereceğini açıkladı. Çünkü, Gandhi'nin önderliğindeki Kongre Partisi'nin ve Cinnah'ın liderliğindeki Müslüman Birliği Partisi'nin bağımsızlık mücadelelerinin kendisi için yarattığı problemlerden fazlaca rahatsız olmaya başlamıştı. Bu aşamada, Afganistan İngiltere'ye başvuruda bulunarak, sınırları dışındaki Peştunların yaşadığı bölgenin Afganistan ile birleşmesini talep etti. İngilizlerin bu talebi reddetmeleri üzerine, bu sefer de Peştun kabilelerin ayrı bir devlet kurmalarına izin verilmesini istedi. Bu isteği de kabul etmeyen İngilizler, bu kabileler arasında, seçenekleri yalnızca Pakistan ve Hindistan olan bir halkoylaması yaptılar. Seçenekler arasında Afganistan'ın bulunmadığı bu oylamada Peştun kabileleri Müslüman bir ülke olması dolayısıyla Pakistan'ı seçtiler. Afganistan itiraz ettiyse de, bu itiraz İngilizler tarafından reddedildi. Bunun üzerine, Cinnah'a bir heyet gönderen Afganistan, İngiliz yönetimi döneminde olduğu gibi bu kabilelerin yarı bağımsız statüsünün devamını istedi. Cinnah Afganistan'ın bu isteğini kabul ettiğini açıklasa da sonuçta uygulamamış ve kabilelerin üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Pakistan'ın bu sert tutumu üzerine Afganistan, bölgede bağımsız bir Peştunistan devleti kurulması için harekete geçti. Yaptığı yoğun propagandanın sonucunda bölgedeki bazı kabile reisleri bir araya gelerek bağımsız bir Peştunistan devletinin kurulduğunu ilan ettiler. Afgan hükümeti de derhal toplanarak bu devleti resmen tanımayı ve her türlü desteği vermeyi kararlaştırdı. Buna karşı, Pakistan, Afganistan'ın Karaçi üzerinden dış dünya ile yapmakta olduğu ticareti engelledi ve Afgan mallarına el koydu. Bu gelişmeler sonucunda iki ülke arasında savaş ihtimali belirdi (Afroz, 1989, ss. 131-154; Baskakov, 1985, ss. 254-255; Magnus ve Naby, 1998, s. 47; Saray, 1997, ss. 221-224).

İki ülkenin temelde Sovyet karşıtı ve kendi müttefiki olmasından dolayı ABD bu konuda arabulucu olmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine, arabuluculuk görevini Türkiye üzerine almış, fakat Türkiye de bu konuda başarılı olamamıştır.²² Esasen bu anlaşmazlığın çözümü son derece zordu. Çünkü, iki tarafın da kendince haklı sebepleri vardı. Bu bölgeler İngilizler tarafından Afganistan'dan zorla kopartılmıştı ve halkı etnik olarak Peştundu. Bu durumun düzeltilmesini istemek Afganistan'ın hakkı olarak görünmektedir. Öte yandan, Pakistan'ın da kendince haklı

²² Türkiye'nin arabuluculuk çalışmalarıyla ilgili bilgi için bkz. Saray, 1997, ss. 225-229.

sebepleri vardı. Pakistan, değişik etnik gruplar ve kabileler tarafından müslümanlık kimliği etrafında kurulmuş bir devlettir. Bir parçasının etnik farklılığından dolayı ayrılması, benzerleri için örnek oluşturabilir ve Pakistan'ın parçalanmasına yol açabilirdi. Ayrıca, Pakistan'ın kuruluşu sırasında yapılan halkoylamasıyla Peştun kabileler Pakistan yönetimini kabul etmişlerdi. Bu meselenin oluşumu ve iki ülkenin arasının açılması Afganistan'ın Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına girmesi, sonuçta Sovyetler Birliği tarafından işgale uğraması sürecinin başlangıcı olacaktır (Afroz, 1989, 131-154; Saray, 1997, ss. 224-230).

Pakistan'ın sert tutumu karşısında Afganistan, biraz da Sovyetlerin kışkırtmasıyla, mücadelesinde yeni birtakım değişiklikler yapmaya başladı. İlk iş olarak, Pakistan'ın doğal rakibi olan Hindistan'la yakınlaşarak, 10 Ocak 1950 tarihinde dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladı. Daha sonra, ABD'den kendisine silah yardımı yapmasını istedi. Bu silahların Sovyet tehdidine karşı kullanılmak yerine Pakistan'ı tehdit için kullanılmasından endişelendiğini belirten ABD, Afganistan'ın isteğini reddetti. ABD'nin bu gerekçesini şiddetle eleştiren Afganistan, bu ülkenin Pakistan'a her türlü silah yardımını yaparken aynı sebepleri düşünmediğini belirtmiştir. 1953 yılında ABD'de Eisenhower'ın başkan seçilerek Sovyet tehdidi altındaki ülkelere silah yardımını öngören Eisenhower Doktrini'ni ilan etmesi Afganistan'ın endişelerini arttırmıştır (Emadi, 1999, s. 52; Saray, 1997, ss. 230-231).

Bu sırada, Sovyetler Birliği'nde de bir yönetim değişikliği oldu ve Stalin'in ölümüyle yönetime Nikita Kruşçev geçti. Kruşçev'in yayılma taktiği ise Stalin'in aksine baskı ve güç kullanarak değil, barışçıl yollardan komşu ülkeleri nüfuz altına alma prensibine dayanmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin Kâbil büyükelçisi, Afgan hükümetiyle temasa geçerek, hükümetinin Afganistan'a her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Afganistan Başbakanı Davud Han'ın Sovyetler Birliği'nin yardım önerisini kabul etmesi üzerine 3.500.000 dolarlık ilk Sovyet kredisi 1954 Ocak ayında Afganistan'a verildi. Bunu diğer krediler, askeri ve teknik destekler izledi. Devlet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri ve yapılan çeşitli antlaşmalarla Afganistan, geçen yıllar boyunca adım adım Sovyet nüfuzuna girmiştir. Sovyetler Birliği ile yaptığı kültür antlaşmalarıyla ve Afgan öğrencilerin Sovyetler Birliği'nde eğitim görmeleriyle komünist ideoloji bazı kesimler tarafından da benimsenmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin bir yandan da

Peştunistan anlaşmazlığını kaşımaya devam etmesi sonucunda Pakistan, Afganistan'ın kendi üzerinden ticaretini yasakladı. Afganistan'a kendi üzerinden gümrüksüz ticaret yapma hakkı tanıyan Sovyetler Birliği, bu şekilde bu ülkenin kendisine olan bağımlılığını arttırdı. Bu süreç, Davud Han'ın Zahir Şah tarafından başbakanlıktan alındığı 1963 yılına kadar devam etti (Baskakov, 1985, ss. 255-259; Karzai, 1988, ss. 33-39; Saray, 1997, ss. 231-244).

Davud Han'ın Sovyet yanlısı tutumundan dolayı, ülke içinde kendisine yönelik eleştirilerin artması sebebiyle Zahir Şah, onu başbakanlıktan aldı ve yerine fizik doktorası yapmış olan ve hükümdar ailesinden gelmeyen Muhammed Yusuf'u atadı. Bu dönemde Afganistan ile ABD arasında yeniden yakınlaşma olmuş, ABD'nin inisiyatifiyle Pakistan ile Afganistan'ın kesik olan diplomatik ilişkileri yeniden başlamış, İran ikna edilerek Afgan taşıtlarının İran üzerinden transit geçmeleri sağlanmıştır. Bu şekilde, Afganistan'ın, ticaret ve ulaşım konusunda Sovyetler Birliği'ne bağımlılığı azalmıştır. Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini kesmeyen Afganistan, Sovyetler ile ABD arasında bir denge politikası izlemiş, iki tarafın da desteğinden yararlanmıştır. Ne var ki, bu durum da ancak 1970'lerin başına kadar sürebilmiştir. General Abdürcadir başkanlığındaki bazı sol görüşlü subaylarla ve Nur Muhammed Teraki önderliğindeki sivil Marksistlerin yardımıyla kansız bir darbe yapan Davud Han, Afganistan'da Cumhuriyet, kendisini de başkan ilan etmiştir (Baskakov, 1985, ss. 260-261, 294-295; Emadi, 1999, ss. 53-54; Karzai, 1988, ss. 33-39; Saray, 1997, ss. 244-247).

Bu ikinci iktidar döneminde Davud Han, öncekinin aksine Sovyet yanlısı bir tutum izlemekten ziyade, ABD ile yakınlaşma ve Pakistan ile ilişkileri iyileştirme politikası izlemiştir. Darbede kendisine yardım etmiş olan sol görüşlü subay ve sivillerin kendisini bu politikasından dolayı eleştirmeye başlamasıyla Davud Han, bu kişilere çeşitli yurtdışı görevler vererek onları etkisizleştirmiştir. Bu durum karşısında endişeye kapılan Sovyetler Birliği, Afganistan'da kendi desteğiyle Marksist bir hükümetin kurulması gerektiğine karar vererek bu doğrultuda plan yapıp uygulamaya koydu. 1960'ların başından beri Sovyetler Birliği'ndeki akademilerde öğrenim gören öğrenciler Afgan ordusunun ve bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev almaya başlamışlardı. Öğrenimleri sırasında da Marksizmden etkilenmişlerdi. Çok geçmeden bu kişiler,

Sovyetler Birliği'nin Kâbil büyükelçisi Pusanov'un çalışmalarıyla, ordunun ve bürokrasinin kilit makamlarına gelmeye başladılar. Bir yandan da ülke içinde yönetim karşıtı gösteriler düzenleniyordu. 22 Nisan 1978'de Kâbil'de düzenlenen yönetim karşıtı, büyük bir mitingin ardından Davud Han, derhal harekete geçerek, başta Teraki ve Karmal olmak üzere, Marksist liderlerin çoğunu tutuklatmıştır. Bunun üzerine, harekete geçen Marksist subaylar, önce Marksist olmayan subayları etkisiz duruma getirmiş, sonra da birlikleriyle başkanlık sarayını kuşatmış ve Davud Han'ı ailesiyle birlikte öldürmüşlerdir. Davud Han'ı öldüren Marksist subaylar, Demokratik Halk Partisi adı altında faaliyet gösteren Afganistan Komünist Partisi'nin liderlerinden biri olan Nur Muhammed Teraki'yi devlet başkanlığına getirmişlerdir. Teraki'nin ilk işi üyelerinin çoğunluğu Sovyet yanlısı komünistlerden oluşan yeni Afgan hükümetinin kuruluşunu ilan etmek oldu (Baskakov, 1985, ss. 294-309; Emadi, 1999, ss. 54-56; Saray, 1997, ss. 248-252).

Hemen ardından ülke çapında geniş çaplı ve iddialı bir reform hareketine girişmişse de başarılı olamamıştır. Çünkü, geniş bir halk desteğine sahip olmadığı gibi büyük bir kesimde de tepki uyandırmıştır. Bazı tahminlere göre ülke çapında genelde bürokrat ve öğrenci olmak üzere sadece 5000 üyeye sahipti. Orduda ise yalnızca 200 üyesi bulunmaktaydı (Bradsher, 1983, s. 242).²³ Reformları hayata geçirmek üzere devlet gücüne dayanmaya kalktıysa da Afgan devleti pek çok hassas dengeyi gözeterek ayakta kalabilen oldukça kırılgan bir yapıya sahipti ve böyle iddialı bir reform politikasını yürütebilecek bir durumda değildi (Shahrani ve Canfield, 1984, s. 24). Ayrıca, reformları uygulama şekli de oldukça baskıcı olduğundan halkın geniş kesimi tarafından beğenilen toprak reformunda bile baskıcı uygulamaları dolayısıyla halkta tepki uyandırmaktaydı. Hatta, bir iddiaya göre Afganistan'a yönelik Sovyet askeri müdahalesi daha ılımlı bir hükümet oluşturma amacını taşımaktaydı (Emadi, 1996, ss. 201-211; Westad, 1994, s. 64).

Afganistan'da Sovyet yanlısı komünist bir hükümetin yönetime gelmesi, Afgan halkının geniş kesimlerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkileri şiddetle bastırmak isteyen Teraki'nin toplu tutuklama ve idamları tepkileri bastırmaktan ziyade arttırmıştır.

²³ Afganistan'daki Komünist dönemle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arnold, 1983; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1357-1380; Jaunarena, 1986; Roy, 1988, ss. 41-57.

ABD'nin de Afganistan'daki komünist hükümet karşıtı kişi ve gruplara yönelik silah desteği başlatması Teraki'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. Dahası, Teraki, diğer komünist arkadaşlarının da muhalefetiyle karşı karşıyaydı. Bunların başında da Hafızullah Emin ve yandaşları geliyordu. Emin'in eleştirileri yalnız Teraki'nin değil, Sovyet yöneticilerin de hoşuna gitmiyordu. Sovyetler Birliği'nin de kışkırtmasıyla harekete geçen Teraki, Emin'i makamına davet edip öldürmeye karar verdi. Fakat, Emin, suikasttan kurtularak, kendi yandaşlarıyla Teraki'nin sarayını basıp onu ve yandaşlarını öldürdü. Böylece, Emin, Sovyetler Birliği'nin muhalefetine rağmen, Afganistan'daki Marksist rejimin başına geçti (Baskakov, 1985, s. 315; Emadi, 1999, ss. 56-57; Saray, 1997, ss. 252-254).

Hafızullah Emin'in Sovyet yanlısı bir politika izleyeceğini açıklamasına rağmen, Sovyetler Birliği, bu yönetim değişikliğinden hoşlanmamıştı. Çünkü, Sovyet yöneticileri, Emin'in kendi talimatlarını harfiyen yerine getireceği konusunda şüphe duymaktaydılar. Emin, Lagman Sarayında olduğu bir sırada (27 Aralık 1979) 3-4 bin kişilik bir paraşütçü birliği indiren Sovyetler Birliği, onu ve yandaşlarını öldürttü; önceden kaydettikleri Babrak Karmal'ın²⁴ konuşmasını Taşkent radyosundan yayınlayarak, onun yönetimi ele aldığını duyurdular. Sovyet birliklerinin ülkelerine girdiğini öğrenen Afgan halkının tepkisinin artması üzerine, Babrak Karmal'ın rejimini koruma gereği duyan Sovyetler Birliği, Afganistan'a asker sevkiyatına başladı.²⁵ Hemen ardından, Marksist subaylar tarafından vatansever subaylar tasfiye edildi ve adeta kukla durumuna getirilmiş Afgan ordusuyla birlikte Afganistan'ın fiilen işgaline başlandı. Buna rağmen, Sovyetler Birliği mücahit direnişinden ötürü duruma bütünüyle hakim olmayı başaramadı (Baskakov, 1985, ss. 318-319; Emadi, 1999, ss. 57-58; Saray, 1997, ss. 254-256).

Sovyet İşgaline ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da kurmuş olduğu kukla yönetime karşı çıkan mücahitler, Pakistan toprağında örgütlenmeye başladılar. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasından ve hatta Arap ülkelerinden aldıkları destekle şiddetli bir direniş hareketi başlatmışlardı. Komünist yönetim ise mücahit direnişini şiddetle bastırmaya

²⁴ Babrak Karmal: Afganistan'daki Marksist liderlerden biri. O sırada Emin tarafından büyükelçi olarak gönderildiği Çekoslovakya'da bulunuyordu.

²⁵ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal kararı vermesi süreci konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Garthoff, 1994; Vessiliev, 1993; Westad, 1994, ss. 49-69; 1996/7, ss. 130-131.

çalışmış, gizli haberalma örgütü olan Hıdemat-ı İttıla'at-ı Devleti²⁶ ni kurarak başkanlığına Dr. Necibullah'ı getirmiş, mücahitler dahil pek çok muhalifini baskı, şiddet ve işkence gibi yöntemlerle etkisizleştirmeye çalışmıştır. Ancak, mücahit direnişi oldukça etkili olmuş, 1985 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin asker kaybı 25.000'e ulaşmıştır. Bu rakamın iki katından fazla Sovyet askeri de yaralanmıştı. Afganistan işgalinin maliyeti günlük on milyon doları buluyordu ve zaten zayıf olan Sovyet ekonomisi bu yükü kaldırmakta zorlanıyordu. Sovyetler Birliği, Afganistan Devlet Başkanlığı'ndan Babrak Karmal'ı alarak yerine Necibullah'ı atamayı uygun gördü. Necibullah, mücahitlerle anlaşılabilir, iktidar paylaşılabilir ve çatışmalar sona erdirebilirdi. Ancak, mücahitler Necibullah'ın önerisini reddettiler. ABD'nin 1986 Eylül'ünden itibaren mücahitlere Stinger füzeleri vermeye başlamasıyla Sovyet ordusu en büyük avantajı olan hava üstünlüğünü kaybetmiş ve kayıpları daha da artmaya başlamıştır. Afganistan'ın işgalinin Sovyetler Birliği'ne pahalıya mal olduğunun kesinleşmesi üzerine, Sovyetler birliklerini Afganistan'dan çekmeye karar verdi,²⁷ 15 Nisan 1988'de Cenevre'de Pakistan, Afganistan, Sovyetler Birliği ve ABD arasında bir anlaşma imzalandı. Bu doğrultuda Sovyet birlikleri Afganistan'dan çekilmeye başladı ve 15 Şubat 1989'da son Sovyet askeri de sınırı geçerek çekilme tamamlandı.²⁸

Savaşın pek çok can kaybına²⁹ neden olmasının yanısıra, uzun yıllar devam eden düzensizlik sonucu Afganistan halkı, açlık, sağlık şartlarının yetersizliği ve salgın hastalıklar, en temel insan haklarından yoksunluk, göçe zorlanmak gibi son derece olumsuz şartlarla karşı karşıya gelmiştir.

Sürekli savaşlar, ülke çapında genel bir düzensizlik yaratmıştır. Halk, savaşan gruplar arasında kalmış, pek çoğu can güvenlikleri endişesiyle evlerini terk edip Pakistan ve

²⁶ Hıdemât-ı İttıla'at-ı Devleti konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Oğuz, 2001, ss. 166-167.

²⁷ Afganistan'da Sovyet işgali konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Arnold, 1985; Arnold, 1988, ss. 111-132; Broxup, 1983, ss. 83-108; Broxup, 1988, ss. 197-201; Canfield, 1985, 121-135; Dorronsoro ve Lobato, 1989, ss. 95-108; Es'haq, 1987, ss. 119-139; Hauner, 1988, ss. 89-102; Kakar, 1995; Knabe, 1988, ss. 133-144; Krakowski, 1985, ss. 105-118; Kuperman, 1999, ss. 219-263; Kuzio, 1987, ss. 99-117; Majrouh, 1985, ss. 97-109; Roy, 1989, ss. 43-62; Safi, 1986, ss. 103-110.

²⁸ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekiliş süreci konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cordovez ve Harrison, 1995; Galeotti, 1994; Giustozzi, 1999; Halliday, 1999, ss. 675-691; Krishnaiah, Signorielli ve Mcleod, 1993, ss. 647-655; Mendelson, 1998; Reuveny ve Prakash, 1999, ss. 693-708; Rogers, 1992; A. Saikal ve Maley, 1989; Yadav, 1989, ss. 353-368.

²⁹ Sovyet işgali sırasında Afganistan'daki can kaybının 1,2 milyon ila 1,7 milyon olduğu, toplam nüfusun yaklaşık %9'una tekabül ettiği yönünde tahminler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Goodson, 1998, s. 471; N. Khalidi, 1991, ss. 101-126; Sliwinski, 1988; Sliwinski, 1989, ss. 63-93.

İran gibi komşu ülkelerde veya sınırlarda sığınmacı olarak yaşamaya başlamıştır.³⁰ Sığınmacılara sağlanan insani yardım yetersiz olduğu gibi, yardımın sığınmacılara ulaştırılması konusunda da engellerle karşılaşmıştır. Ülkenin coğrafi yapısından dolayı ulaşım oldukça zordur. İç savaşın ileriki safhalarında Taliban'ın yönetime gelmesiyle bu fiziki zorluklara bir de politik zorluklar eklenecektir. Bu politik engellere bir örnek olarak Taliban'ın kadınların çalışmasını yasaklaması dolayısıyla BM'nin kadın görevlilerinin zorluklarla karşılaşması ve bu durumun yardımların ulaşmasını aksatması verilebilir (Bonner, 1987, ss. 75-90; Witherell, 2006, ss. 108-111; Mandel, 1997, s. 77).

Afganistan'da sivil halkın can güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri de kara mayınlarıdır. Ülkedeki kara mayınlarının sayısı tam olarak bilinmemekle beraber yaklaşık bir milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir; mayınların büyük çoğunluğu (%96) tarım arazilerinde ve otlaklardadır. Bazı araştırmalara göre Afganistan'daki ailelerin %14'ü bir veya birden çok ferdi kara mayını yüzünden kaybetmiştir. Tarım arazileri üzerinde kara mayınlarının varlığı tarım üretimini düşüren önemli bir unsurdur. Sadece tarım üretimi değil, hayvancılık da kara mayınları yüzünden zarar görmektedir. Gerek Sovyet birlikleri, gerekse savaşan gruplar tarafından yerleştirilen kara mayınları hakkında elde haritalar bulunmamaktadır ve bu durum, sivil halkın güvenliğini tehdiye devam etmektedir (Andersson, Palha Da Sousa ve Paredes, 1995, ss. 718-721; Goodson, 1998, s. 471).

Afganistan'ın Sovyet işgaline direndiği dönemde değişik ülkelere pek çok Müslüman, Sovyet birliklerine karşı Afganların tarafında savaşmak için buraya gelmişti. Sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra askeri bir geçmişe ve güçlü dini eğilimlere sahip olan bu kişiler, kendi ülkelerindeki rejimlere karşı muhalefete başladılar. Bu kişilerin pek çoğu demokrasinin pek fazla gelişmediği ülkelere geliyorlardı ve demokratik mücadele yolları tıkalıydı. Afganistan'daki düzen boşluğu, bu kişi ve gruplara barınma imkanı ve afyon ekonomisi de askeri ihtiyaçlarını karşılayacak geliri sağlamıştır.

³⁰ 2002 yılına kadar Pakistan'da yaklaşık 3,5 milyon, İran'da ise yaklaşık 1 milyon sığınmacının olduğu tahmin edilmekteydi. Daha sonra gerçek rakamların bu tahminlerden çok daha yüksek olduğu, Pakistan ve İran'daki toplam sığınmacı sayısının 8 milyonun üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır (Congressional Research Service, 2007, 26 January). Sığınmacılar konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Christensen ve Scott, 1988, ss. 21-22; Goodson, 1998, s. 471; Sliwinski 1989, ss. 63-93; Urban, 1988, ss. 77.

On yıl süren işgal ve direniş, ardında yıkılmış bir ülke, halkı tehdit eden kara mayınları, sığınmacılar, uyuşturucu ve savaş ekonomisi, terör örgütlerinin barınabilmesine olanak sağlayan, istikrarsızlığın kronikleşmiş olduğu bir bölge ve siyasi olarak bölünmüş bir halk bırakmıştır.³¹

Bu bölümde, sadece bölgenin tarihi değil, Afganistan'ı iç savaş noktasına getiren siyasi süreçle beraber, iç savaşın arifesinde ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve bu koşulların ne şekilde oluşmuş olduğu konularında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Bu bilgilerin ışığında, Afganistan'ın zayıf devlet yapısına sahip olşunun tarihsel nedenlerini irdelemeye başladığımızda, karşımıza çıkan ilk etmenin bölgenin coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca büyük güçlerin etkinlik mücadelesine sahne oluşudur. Bu yüzden bölge, sürekli dış müdahalelere maruz kalmıştır. Hatta bu müdahalelerin bazıları, bölgenin zaten karmaşık olan etnik yapısının daha da karmaşık duruma gelişine yol açmıştır. Moğol istilasası ile sulama sisteminin tahrib olup bazı verimli toprakların kalıcı olarak çölleşmesi, bölgenin ekonomisi açısından ağır bir kayıp yaratmıştır. Bu durum aynı zamanda, uyuşturucu ekonomisini besleyen faktörlerden biridir.

İleride daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan kabilesel yapının etkileri konusunda da tarihsel süreç bazı ipuçları vermektedir. Ahmed Şah tarafından kurulan ilk Afgan devleti olan Durrani devletinin tarihi gelişimine baktığımızda, kabileler arasındaki dengelerin ustaca gözetildiği dönemlerde, devletin güçlü olduğunu görmekteyiz. Bu durum aslında tam tersine, devletin ayakta kalabilmek için kabilelerin desteğine gereksinim duyacak kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Çünkü, halk devletten veya millettten ziyade kendi kabilelerine bağlılık duymaktadır. Nitekim, bu dengelerin gözetilemediği durumlarda, devlete karşı isyanların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, kabilesel yapının devlet üzerindeki zayıflatıcı etkisinin tarihsel göstergesidir.

Devletin zayıflığında payı olan diğer bir etmen ise, ülkenin sınırları dış güçlerce belirlenen bir tampon devlet durumunda oluşudur. Ülkenin güney sınırları İngiltere'nin baskısıyla, kuzey sınırları da İngiltere ve Rusya'nın anlaşmasıyla belirlenmiştir. Bu

³¹ Sovyet işgalinin sonuçları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dobbs, 1992, 17 November; Emadi, 1999, ss. 58-60; Mendelson, 1993, ss. 327-360.

durum, ülkenin toprak bütünlüğünü ve varlığını dış dengelere bağımlı hale getirmiştir. Ülkenin kuzeyinin Türkistan, güneyinin de güney Asya gibi iki farklı jeo-politik bölgede yer alışı dolayısıyla, iki farklı jeo-politik dinamiklerin etkilerine açık oluşu göz önüne alındığında, bu durumun yarattığı olumsuz etkinin arttığı anlaşılabılır.

Nitekim, güney sınırlarının İngiltere'nin baskısıyla çizilmesiyle Peştun toprak ve nüfusunun önemli bir kısmı Afganistan'dan kopartılmış ve Peştunistan sorunu ortaya çıkmıştır. Bu meseleden dolayı, Afganistan'ın komşusu olan Pakistan ile dostane ilişkiler kurabilmesi, kendi güvenliğini sağlayabilecek ittifakların içinde yer alabilmesi mümkün olamamıştır. Dahası, Afganistan'ın bu mesele yüzünden Pakistan'la çatışmaya girmesi kendi gücünü aşmaktadır. Bu bakımdan, kendisini bu konuda destekleyecek dış güçlere gereksinim duymaktadır. Ancak, kendi ulusal gücünü aşan politikalar geliştirip dış desteğe dayanarak bu politikaları yürütmek, bir ülkeyi kendisine destek veren ülkeye bağımlı duruma ve bu ülkenin etki, baskı ve müdahalelerine açık hale getirmektedir. Bu bakımdan Peştunistan meselesini de Afganistan devletini zayıflatan tarihsel nedenlerden biri olarak kabul etmek gerekir.

Devleti zayıflatan diğer bir etmenin de siyasi bölünmüşlük ve buna bağlı olarak meydana gelen iktidar mücadeleleri ve darbelerin olduğu görülmektedir. Bu iktidar mücadeleleri ve darbeler yüzünden devlet kurumları önemli ölçüde yıpranmışlardır. Bu bakımdan siyasi bölünmüşlük de devleti zayıflatan etmenlerden biri olarak kabul edilebilir. Bu konu ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Afganistan'ın tarihi konusunda ortaya koyulan bilgiler çerçevesinde, Afganistan'ın zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunun tarihsel nedenlerine bakıldığında bunların coğrafi konumundan dolayı büyük güçlerin etkinlik mücadelesine sahne oluşu ve dış güçlerin müdahalelerine maruz kalışı; etnik ve kabilesel yapısının karmaşıklığı; sınırlarının dış güçler tarafından belirlenmiş bir tampon devlet olma özelliği; farklı jeo-politik bölgelerde yer alışından dolayı farklı dinamiklerin etkilerine açık olduğu; Peştunistan meselesi; siyasi bölünmüşlük gibi faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Bu faktörlerden etnik ve kabilesel yapı ve siyasi bölünmüşlük konuları ileride daha ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

Afganistan'ın zayıf devlet yapısına sahip oluşunun nedenleri arasında, işgal döneminde ortaya çıkan uyuşturucu ve savaş ekonomilerinin de olduğu görülmektedir. Aşağıda Afganistan'ın ekonomik yapısı konusunda verilen bilgilerin ışığında, bu tür ekonomik nedenler de değerlendirilmektedir.

3. ÜLKE EKONOMİSİ

Afganistan ekonomisi Sovyet işgalinden önce büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Sovyet işgalinden kaynaklanan uzun süreli istikrarsızlık, sulama sisteminin tahribatı ekonomiyi çökme noktasına getirmiştir. Yaklaşık altı milyon kişinin ülkeyi terk etmesi sonucunda da büyük bir emek ve sermaye kaybı yaşanmıştır. Uzun süreli istikrarsızlıktan dolayı ticaret ve nakliyat da çökmüştür. Nüfusun büyük kısmı yetersiz beslenip, barınma ve sağlık hizmetlerinden yoksun yaşar hale gelmiştir. Uluslararası yardımlar ise, ülke ekonomisini geliştirmek şöyle dursun, sorunun insani boyutunun ancak bir kısmını karşılayabilmiştir. Sovyet işgaline karşı direniş döneminde mücahitler, haşhaş üretmeye ve askeri harcamaları karşılamak amacıyla afyon gelirlerinden yararlanmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda, uyuşturucu yapımında kullanılan haşhaş üretimi ve satışı ile uyuşturucu ticareti ülkenin temel gelir kaynağı durumuna gelmiştir (CIA, 2001).

Afganistan afyon, eroin gibi opiatların hammadesi olan haşhaşın en çok üretildiği ülke durumuna gelmiştir. Dünyadaki illegal haşhaş üretiminin yaklaşık % 70'i Afganistan'da yapılmaktadır. Afganistan kökenli uyuşturucular Güney Asya, Orta Asya, Orta Doğu, Afrika ve Avrupa'ya nakledilmektedir. Dünyadaki tüm bağımlıların yaklaşık 2/3'ünü oluşturan 9 ila 10 milyon bağımlı, Afganistan kökenli uyuşturucu maddeleri kullanmaktadır. Afganistan kökenli uyuşturucu ticareti zincirine yaklaşık yarım milyon kişinin iştirak edildiği tahmin edilmektedir (UN Office on Drugs and Crime, 2004, November).

Çiftçiler de haşhaş üretmeyi tahıl üretmeye tercih eder duruma gelmişlerdir. Bunun en önemli sebebi, haşhaşın tahıldan çok daha az suyla yetiştirilebilir oluşudur. Ülkenin kurak bir iklime sahip olması ve savaş dolayısıyla sulama sisteminin kullanılamaz

durumda hasarlı olması göz önüne alındığında bunun önemi daha kolay anlaşılır (Goodhand, 2000, ss. 265-281).

Uluslararası kuruluşlar, tahılı destekleyerek haşhaş üretimini engellemeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır; çünkü haşhaşın tarlabası değeri oldukça düşük, fakat sınırdaki değeri bir o kadar yüksektir. Bu yüzden haşhaş tüccarları çiftçiye ödedikleri ücreti kolaylıkla arttırabilmekte ve bu da tahıl üretiminin desteklenmesini etkisiz kılmaktadır (Goodhand, 2000, ss. 265-281).

Haşhaş üretimini durdurmaları için gruplara yapılan dış baskılar da etkisiz kalmıştır. Çünkü, yerel komutanlar kendi yerel birliklerinin ihtiyaçlarını büyük ölçüde yerel haşhaş üretimi ile karşılamakta ve bu da merkezi yönetime bağımlılıklarını azaltmaktaydı. Merkezi yönetimler, haşhaş üretiminin durdurulması yönünde yerel komutanlarına baskı yaparlarsa onların tepkileriyle karşılaşabilirlerdi. Ayrıca, merkezi yönetimler, haşhaş gelirlerinin ortadan kalkması durumunda yerel birliklerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynaklardan da yoksundular. Savaşan grupların güçleri, hatta varlıkları afyon ekonomisine bağlıydı ve afyon ekonomisi bu gruplar tarafından sürdürülmekteydi (Goodhand, 2000, ss. 265-281).³²

Sovyet işgaliyle birlikte Afgan sığınmacılarla komşu ülkelerdeki kaçakçılık ve uyuşturucu ticaretiyle uğraşan gruplar arasında bağlantılar kurulmuştu. Böylelikle, Afgan ekonomisi de savaş ekonomisi durumuna dönüşme sürecine girmiştir. Kaçakçılığın ve uyuşturucu ticaretinin oluşturduğu savaş ekonomisi, yasal ekonomik faaliyetlerin de altını oyarak, Afganistan ekonomisinde zamanla baskın konuma gelmiştir. Çünkü, savaş ekonomisi ne kadar uzun süre varlığını sürdürürse toplum ve politika da o kadar çok savaş ekonomisine adapte olmaktadır (Rubin, 2000, ss. 1789-1791).³³ Tüketim malları, mücevher, kereste ve silah kaçakçılığı ise sadece yasal ekonomik faaliyetlerden daha yüksek olmakla kalmayıp, uyuşturucu ticaretiyle birlikte, savaşan tarafların da en önemli finans kaynağıydı (Afghan Web, 1999).. Dolayısıyla, ülkede oluşan militarist yapıyla savaş ekonomisi arasında sıkı bir bağlantı vardır. Savaş

³² Uyuşturucu ticareti ve politikaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. McCoy, 1991; Booth, 1998; Afganistan'daki uyuşturucu ticareti ve politikaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. McCoy, 1991, ss. 445-460; Lubin, Klaitz ve Barsegian, 2002; Bonner, 1987, ss. 281-315; Cooley, 2002, ss. 105-134.

³³ Nitekim 1999 yılına gelindiğinde, tahminlerine göre Afganistan'da haşhaş üretimi 4.000 metrik tona ulaşmıştı. (People's Daily, 2001, 16 February).

ekonomisinden sağlanan gelirin kontrolü, savaşan taraflar için sadece askeri harcamalarını finanse etme aracı değil, aynı zamanda savaşma amaçlarından biri durumuna gelmiştir. Bu şartlar altında savaşan taraflar da, uzun vadeli üretime yönelik yatırımlar yerine savaş ekonomisinin gelirlerinin paylaşımı konusunda mücadele eder hale gelmişlerdir (Fielden ve Goodhand, 2001, ss. 12-13).

Savaş ekonomisi, Afganistan ekonomisinde merkezkaç etkisi de doğurmuştur. Ülkenin değişik bölgelerinde oluşan ekonomik yapılar, diğer bölgelerden ziyade komşu ülkedeki ekonomik yapıyla daha sıkı bağlantılı bir duruma gelmiştir (Goodhand, 2000, ss. 265-280). Söz konusu merkezkaç etkisi, dış müdahaleleri de kolaylaştıran etmenlerden biri olmuştur.

Uyuşturucu ve savaş ekonomilerinin oluşum ve gelişim süreci ile devlet otoritesi arasındaki bağlantıyı incelediğimiz zaman aralarında negatif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, uyuşturucu ve savaş ekonomilerinin devlet yapısını zayıflatıcı etkisinin yanında, devlet yapısının zayıflığı da bu ekonomilerin oluşum ve gelişiminde rol oynamaktadır. Nitekim, bu ekonomilerin gelişim sürecini ele aldığımızda, 1992 yılında başkentin mücahitlerce ele geçirilip zaten zayıf olan devlet yapısının çöküş sürecine girişinden sonra, bu ekonomilerin gelişimlerinde ivme kazandıkları görülmektedir.

Ayrıca, uyuşturucu ve savaş ekonomilerinden rant sağlayan kesim, devlet otoritesini kendi ekonomik çıkarlarına yönelik tehdit olarak algılayacaktır. Dolayısıyla, istikrarsızlık sayesinde ortaya çıkan bu ekonomiler varlıklarını sürdürmek için istikrarsızlığın devamına, genişleyebilmek için de istikrarsızlığın artışına gereksinim duyacaklardır. Bu durum, “istikrarsızlığın kronikleşmesi” olarak yorumlanabilir ve devletin zayıflığının hem sonucu, hem de nedenidir.

4. POLİTİK KİMLİKLER VE ETNİK YAPI

En büyük ırkı, dile bağlı, kültürel ve dini gruplar olan etnik gruplar temel alınarak Afgan toplumu incelendiğinde, karşımıza on sekiz grup çıkmaktadır: Peştunlar, Tacikler, Türkler (Özbek, Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Karakalpak), Hazaralar, Aymaklar, Beluciler, Brahuiler, Beluçlar, Nuristaniler, Rajasthaniler, Araplar, Hindular,

Pamiriler, Sihler, Yatlar, Pencabiler, Darvaziler, Paşhailer (Dursun, 1998/1999, ss. 48-57; Emadi, 1990, ss. 12-13; Glatzer, 1998, ss. 167-181; Magnus ve Naby, 1998, ss. 9-18; Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 104-116; Oğuz, 2001, ss. 37-52). Ancak, Afganistan'daki etnik grupların oranları konusunda ne yazık ki elde kesin veriler yoktur ve bu konuda yapılan çalışmalar bazı tahminlere dayanmaktadır. Bunun en önemli nedenleri bu konuda nüfusun tamamını kapsayan genişlikte bir araştırmanın yapılmamış olmasıyla birlikte, etnik gruplar arasında da kesin sınırların olmamasıdır. Bu konuda verilebilecek en uygun örnek Türk kökenli fakat Farsça konuşan ve kabilesel bir yapıya sahip olan, göçebe yaşayan Aymaklarla ilgilidir. Bir kaynakta Aymakların bazı boylarının kendilerini Peştun olarak tanımladıkları, fakat Peştunların bu Aymak boylarını Peştun olarak kabul etmedikleri belirtilir (Glatzer, 1998, ss. 168). Başka bir kaynakta ise bir Türk boyunun adını taşıyan Aymakların etnik bir grup olmaktan ziyade, bölgede değişik etnik gruplar tarafından oluşan, göçebe ve kabilesel bir yapıya sahip topluluğa verilen ad olarak ifade edilir (Blood, 1997). Bu tür belirsizlikler, etnik grupların sayıları ve genel nüfusa oranları konusunda karşımıza farklı rakamlar çıkarmaktadır. Ayrıca, gerek bu konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, gerekse bu konuda çalışan araştırmacıların kullanmış oldukları kaynaklarda, rakamların siyasi kaygılarla manipüle edilmiş olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu grupların oranları konusunda Magnus ve Naby (1998) kaynaklarda Peştunların nüfusa oranlarının % 40-50 civarında olduğunu belirttiğini, ancak bu konuda güvenilir bir kaynağın da olmadığını ifade ederler. Kendi tahminleri ise Peştunların % 40 oranıyla en kalabalık grubu oluşturduğunu, Taciklerin % 20 ile ikinci kalabalık grup olduğunu, üçüncülüğü ise sayıları birbirlerine neredeyse eşit olan Hazaralar, Özbekler ve Aymaklar'ın paylaştığını öne sürerler. Diğer grupları da sayarken Türkmen, Kazak, Kızılbaş ve Kırgızlar gibi Türk kökenlileri de diğer gruplar arasında belirtirler (ss. 10-12). Buradan çıkartılabilecek sonuç, tüm Türk gruplar birlikte hesaplandığı takdirde, Hazaralardan daha kalabalık olduklarıdır. Ancak, Türkler ve Hazaralar konusunda bir oran verilmediği için Türklerle Tacikler arasında kıyaslama yapılamamaktadır.

Glatzer (1998) de gerek Afganistan'ın nüfusuyla, gerekse etnik grupların oranıyla ilgili güvenilir kaynak bulunmadığını belirterek, bu konudaki tahminler doğrultusunda bazı çıkarımlar yapmıştır. Glatzer'e göre, Peştunların sayısı en az altı milyon, (15 milyon'un % 40'ı) en fazla on iki milyon (20 milyonun % 60'ı) olabilir. Tacikleri de Afganistan'ın

ikinci kalabalık grubu olarak belirten Glatzer, onların nüfusu veya genel nüfusa oranları konusunda bilgi vermemektedir. Hazaralar konusunda ise sayılarının bir buçuk milyon kadar oldukları yönündeki tahminleri aktarmıştır. Özbekler'in nüfuslarının Hazaralarla hemen hemen eşit olduğunu ifade ederken, Glatzer de Türkmen, Kazak, Kızılbaş ve Kırgızları gibi Türk kökenli grupları da diğerleri arasında belirtir. Glatzer'in ortaya koyduğu bu çıkarımlara göre de Türklerin nüfusu Hazaralardan fazladır (ss. 169-172). Ancak, ne Tacikler, ne de diğer Türk kökenli gruplar hakkında ortaya rakam koyulmadığından, Taciklerle Türklerin nüfusları karşılaştırılamamaktadır.

Blood'un (1997) ABD Kongre kütüphanesi için hazırlamış olduğu Afganistan'la ilgili çalışmasında ise Peştunlar % 40 (nüfusun % 11,4'ü Durrani, % 13,8'i Gılzaidir), Tacikler % 25,3, Hazaralar % 18, Özbekler %6,3, Türkmenler % 2,5, Kızılbaşlar % 1 diğer grupların toplamı ise % 6,9 olarak belirtilmektedir. Özbek, Türkmen ve Kızılbaşların oranlarının toplamı % 9,8'dir. Bunların dışındaki Türk kökenli grupların oranları diğer etnik gruplar içinde verilmiştir. Ancak bu çalışmaya göre, diğer tahminlere kıyasla Hazaraların oranı oldukça, Tacikleri oranı ise bir miktar yüksektir. Türklerin oranı ise oldukça düşüktür.

Görüldüğü gibi, Afganistan'daki etnik grupların oranlarıyla ilgili oldukça farklı bilgilerle karşılaşmaktadır. Bu konuda net bilgilere ulaşılabilmesi ancak ülke çapında, tarafsız bir kurum tarafından yapılacak kapsamlı bir çalışmayla mümkün olabilir. Ancak, eldeki verilerle ülkedeki etnik gruplar hakkında bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacak olursak: Peştunların en kalabalık etnik grup oldukları ve nüfusun yaklaşık yarısını oluşturdukları; Taciklerin ise ülkedeki ikinci kalabalık grup oldukları; Türklerin ve Hazaraların hangisinin üçüncü kalabalık grubu oluşturduğu konusunda çelişkili bilgilerin bulunduğu, ancak birinin üçüncü, diğerinin de dördüncü olduğunun kesin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Şekil 4 ve Şekil 5). Bu bakımdan, ülkede siyasi güç oluşturmaya yetecek kadar nüfusa sahip olan bu dört grup üzerinde daha ayrıntılı durmak gerekli görülmektedir.

Şekil 4: Afganistan'ın Etnik Yapısı

Afganistan'daki Grupların Etnik-dil Haritası

(Okman ve Çınarlı, t.y.).

Şekil 5: Afganistan’da Nüfus Yoğunluğu

(Okman ve Çınarlı, t.y.).

4.1. Peştunlar

Afganistan’ın tarihi ve geleneksel olarak en güçlü ve en kalabalık grubudur. Afgan kralları Peştunlar arasından çıkmıştır. Hükümette, bürokraside ve orduda üst kademeler neredeyse tamamen Peştun olagelmıştır (Poullada, 1970). Savaşın önce Afganistan’ın çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu öne sürülmekteydi, ancak savaşın çıkışıyla ülke dışına en fazla göç eden grup da bunlar olmuştur.³⁴ Bu yüzden Peştunların genel nüfusa oranının % 50’nin altına düşmüştüğü öne sürülmektedir (Connor, 1988, 179).

Peştunlar, ülkenin güney ve güneydoğu tarafında yaşarlar; diğer bölgelerde de azınlık olarak bulunurlar. Afganistan’daki diğer etnik gruplar gibi ülke sınırlarının dışında da bulunmaktadır. Pakistan’da 14 milyon kadar Peştun yaşamaktadır. Pek çok alt

³⁴ Pakistan hükümetinin BM ile ortaklaşa yapmış olduğu bir araştırmaya göre Pakistan’da bulunan sığınmacıların % 81,5 kadarı Peştun kökenlidir (Ministry of State and Frontier Regions, Government of Pakistan ve The UN Refugee Agency, 2005).

kabileye bölünmüş durumdadırlar ve bu durumları pek çok alt kimlik ve kimlik çatışması oluşturmaktadır. Çünkü, kimlikleri hem kendilerince hem de başkalarınca sık sık sorgulanmaktadır. Peştunlarda iki büyük kabile konfederasyonu vardır ve Peştun kabilelerinin tamamına yakını bunlardan birinin alt koludur. Abdali Konfederasyonu (1747’de inci anlamına gelen Durrani adını almışlardır) Kandahar-Herat bölgesinde bulunurken, diğer büyük konfederasyon olan Gılzailer ise Nangahar-Paktia bölgesinde bulunur (Blood, 1997). Peştunların tamamına yakını Sünni olup Hanefi mezhebindendir. Ancak, Veziristan’daki Turi kabilesi ve Orakzailerin bir alt kolu olan Muhammed Kel kabilesi gibi az miktarda Şii Peştun da vardır (Oğuz, 2001, s. 41).

Peştunların iki büyük kolundan biri olan Gılzailer XVII. yüzyılda önemli bir politik güç durumuna gelerek XVIII. yüzyılda Kandahar’ı ve kısa bir süre için İran’ın önemli bir kısmını ele geçirmeyi başarmışlardır. Ancak, 1729’da İran’dan çıkarıldılar; 1747’de Ahmed Şah Durrani’nin hakimiyeti altına girdiler. Bir Durrani kabilesi olan Sadozailere mensup Ahmed Şah Durrani’den itibaren Afganistan Peştunlar hakimiyetinde olagelmıştır (Oğuz, 2001, s. 40).

Her ne kadar Peştunlar Afganistan’daki en hakim unsur olsalar da, kültürleri ve kabile yapıları merkezi bir politik güç oluşturmalarını zorlaştırmaktadır. Önemli kararlar Peştunların geleneksel topluluğu olan Loya Cirga tarafından alınır. Loya Cirga’da her Peştun kabilesinin temsilcisi bulunur. Meclis gibi sürekli toplantı halinde olan bir topluluk değildir ve olağanüstü hallerde yalnızca belli bir konunun ya da konuların görüşülmesi amacıyla toplanır, kararlar alındıktan sonra dağılır. Toplantıya giden kabile temsilcileri de sürekli değildir. Bu durum, Peştun liderlerin kendilerine güç tabanı oluşturmalarına engel oluşturmaktadır. Kendilerine güç tabanı oluşturmak isteyen Peştun liderler, Loya Cirga dışındaki kaynaklara (siyasi partiler, ideolojiler, dini okullar, ekonomik bağlantılar, vs.) başvurmak durumundadırlar. Bu durum, gerek Sovyet işgaline karşı direnişte birleşik bir askeri cephe oluşturmamalarını, gerekse devlet organizasyonunu kuramamalarını anlaşılır kılmaktadır (Magnus ve Naby, 1998, ss. 14-15).

Ancak merkezi bir devlet otoritesinin yokluğunda kabile yapıları ve bu yapıya dayalı Peştun töreleri (Peştunvali) istikrar kaynağı olmaktadır. Çünkü, toplumsal krizlerin çözümü için gerekli olan kurumsal yapının illa ki, devletle bağlantılı olması gerekliliği

yoktur.³⁵ Devlet kurumlarının her zaman demokratik olmayabilecekleri göz önüne alındığında, zaman zaman devlet dışı geleneksel kurumların toplumsal düzeni sağlamada daha başarılı olabildikleri söylenebilir (Maley, 1997, s. 173; Sorensen, 1993, s. 20).

4.2. Tacikler

Tacikler Afganistan'ın ikinci kalabalık etnik grubudur. Ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batı bölgelerinde yaşarlar. Dağ Tacikleri ve Farsivanlar (Farsça konuşanlar) olarak iki gruba ayrılırlar. Dağ Tacikleri Afganistan'ın Tacikistan ve Pakistan sınırının kesiştiği yerdeki Bedaşan ve Vahan koridoru bölgesinde yaşarlar. Farsivanlar ise şehirlerde ve köylerde yaşarlar. Her ne kadar ülkenin tamamına yayılmış olsalar da genelde Kâbil, Baglan, Takhar, Samangan, Çarikar, Penşir, Duşi, Gar, Herat, Farah ve Kunduz'da yoğun olarak bulunurlar (Oğuz, 2001, ss. 42-43).

Tacikler Farsça'nın Afganistan'a mahsus Dari³⁶ lehçesini konuşurlar. Her ne kadar, Farsça (İran'ın resmi dili), Dari ve Taciki (Tacikistan'ın resmi dili) aynı kökten gelseler de, farklılıkları yalnızca konuşma düzeyindeydi. Daha sonra uygulanan politikalar bunların arasındaki farklılıkları derinleştirmiştir. Sovyet Tacikistanı Kiril alfabesini benimsemiş ve Taciki'yi resmi dil ilan etmiştir. Farsça ve Dari Arap alfabesiyle yazılsa da, Afgan Tacikleri konuşma farklılıklarını abartarak yazı diline uyarlamışlardır. Dari lehçesi ve Tacik kültürü Afganistan'da son derece yaygın ve etkilidir. Dari aynı zamanda farklı etnik gruplardan kişilerin birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları genel ortak dil durumundadır (Magnus ve Naby, 1998, ss. 15-16).

³⁵ James Rosenau (1992) toplumsal düzenleyici mekanizmalar resmi bir otoriteye bağlı olmasalar bile, fonksiyonlarını yerine getirdikleri sürece hükümet olmadan da yönetimin olabileceğini öne sürer (ss. 1-29). Bu durumun modern dünyada yeri olmadığı düşünülse de, Jackson (1990) dünyada pek çok yerde halen devletin yasal otoritesiyle, toplumsal düzeni sağlayan geleneksel kurumların beraber işlediği ve yönetimi sağladığı yönetim sistemleri olduğunu öne sürer (ss. 21-31).

³⁶ Dari sözcük anlamıyla saray dili demektir. Orta Asya'da bir dönem saraylarda genelde Farsça konuşulduğu için Farsça kastedilmektedir. Daha sonra Afganistan'da konuşulan Farsça'nın lehçe olarak adı durumuna gelmiştir (Magnus ve Naby, 1998, s. 15).

Taciklerin çok büyük bir kısmı Sünni'liğin Hanefi mezhebindendir. Ancak, Dağ Tacikleri, İran'ın resmi mezhebi olan Şii'liğe mensuptur. Ülkenin kuzeydoğusunda küçük bir grup Tacik de İsmaili'dir (Glatzer, 1998, s. 170; Oğuz, 2001, ss. 42-43).³⁷

Peştunların kabile yapılarına karşılık Taciklerin sosyal grupları mahalli nesillere, köy kümelerine, bölgesel gruplara ve meslek gruplarına dayanır. Hangi gruba mensub oldukları sorulduğunda, çoğu zaman yaşadıkları bölgenin veya şehrin adını verirler. Etnik olarak Tacik olmayan, fakat Dari dilini konuşanlar arasında da kendilerini Tacik olarak tanımlama konusunda artan bir eğilim vardır (Glatzer, 1998, s. 170).

Kendi aralarındaki bütünleşme seviyeleri Peştunlardan yüksek olmasına karşılık, ordu ve bürokrasinin dışında bırakılmış oldukları için lider çıkartabilme imkanları sınırlıdır. Afganistan'ın tarihi boyunca yalnızca iki kez siyasi gücü ele geçirebildikleri görülmüştür. İlki bir çete reisi olan Beçhe-i Saka'nın 1929 yılında Kâbil'i ele geçirmesidir. Beçhe-i Saka Kâbil'i ancak dokuz ay elinde tutabilmiş, sonunda bir Sadozai Peştun komutan olan Muhammed Nadir tarafından öldürülmüştür. İkincisi ise 1992 yılında Burhaneddin Rabbani'nin Afganistan Cumhurbaşkanı oluşudur. Ancak, her iki seferinde de Taciklerin siyasi gücü ele geçişi Peştunlar tarafından tepkiyle karşılanmış ve yönetimlerine son verilmiştir (Magnus ve Naby, 1998, ss. 15-16; Oğuz, 2001, ss. 42-43).

4.3. Türkler

Türkler de Afganistan'daki önde gelen etnik gruplardan biridir. Afganistan'ın kuzeyinde Afgan Türkistanı ya da Güney Türkistan olarak bilinen bölgede yaşarlar. Bu bölge Afganistan sınırları içinde yer alsa da tarihi, etnik, kültürel ve jeo-politik olarak Türkistan'ın bir parçasıdır. I. yüzyılda gelen Yüe-Çi Türklerinden Nadir Şah Avşar'a (ölümü 1747) kadar Afganistan Göktürkler, Gazneliler, Selçuklar, Timuriler, Şeybaniler, Harzemşahlar, Avşarlar gibi Türk devletlerinin yönetiminde bulunmuş ve

³⁷ İsmailik, Şii mezhebinin bir alt koludur. Temel farkı Cafer-i Sadık'ın ölümünden sonra, 7. imam olarak Musa ibn Cafer el Kazım'ın yerine, Cafer-i Sadık'tan önce ölmüş olan İsmail ibn Caferi'yi kabul etmesidir. İsmailik konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Daftary, 1990; Emadi, 1993a, ss. 379-392; Franzius, 1969; Hudgson, 1955; Ivanov, 1940; Lewis, 1940; 1968.

bu yönetimlerin her biri ülkede güçlü etkiler ve izler bırakmışlardır (Oğuz, 2001, ss. 43-44).

Afganistan Türkleri kendi aralarında Özbek, Türkmen, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Karakalpak, vs. gibi birtakım gruplara ayrılırlar. Bu grupların en önemlileri ise Özbekler ve Türkmenlerdir.

Özbekler Afganistan'daki en kalabalık ve en önemli Türk grubudur. Afgan Türkistanı'nda özellikle Kunduz, Şıbırgan, Taş Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh, Meymene, Aliça ve Bala Murghab'ta yaşarlar (Dursun, 1998/1999, s. 57). Oğuz Türkçesinin kendilerine has olan Özbek şivesini konuşurlar ve Sünnidirler. Kendi aralarında kabilelere ve klanlara ayrılmalarına karşılık en önemli ayırım, Afganistan'da yüzyıllardır yaşayan Özbeklerle, buraya Rus baskısından kaçarak kuzeyden gelen Özbekler arasındadır. Sonradan gelen Özbekler “muhacir”³⁸ adı altında kendilerine has farklı bir alt kimlik oluşturmuşlardır (Glatzer, 1998, s. 172).

Sovyet işgali döneminde, Özbeklerin büyük bir kısmı Sovyet yanlısı hükümet yanında yer almışlardır. Abdür Reşit Dostum'un organize ve komuta ettiği Cuzcani milisleri Özbeklerden kuruluydu. Direnişçilerin yanında yer alan Özbekler ise, Mevlevi Nebi Muhammedi liderliğindeki Hareket-i İnkılab grubuna katılmışlardır. Liderleri Peştun kökenli olan bu grubun askeri kanadının önemli bir kısmını, hatta komuta kademesinin dörtte birini Özbekler oluşturmuştur (Glatzer, 1998, s. 172).

Türkmenler Afganistan'daki ikinci kalabalık Türk grubudur. Afgan Türkistanı'nda özellikle Kunduz ve Herat arasında yaşarlar. Kabile sistemi Türkmen toplumunda son derece etkilidir. İran'daki Yomut Türkmenlerine ve Türkmenistan'daki Teke Türkmenlerine karşılık Afganistan'daki Türkmenlerin tamamına yakını Ersari boyuna mensuptur. Ancak, Afganistan'da az sayıda Teke ve Yomut Türkmeni de vardır (Adamec, 1991, s. 232; Oğuz, 2001, s. 45).

Afganistan'da VII. yüzyıldan beri yaşamakta olan Türkmenlerin bir kısmı 1887'de Afganistan-Rusya sınırının belirlenmesiyle Türkmenistan'a göç etmiştir. Kalanlar ise yerleşik hayata geçerek tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır. Bolşeviklerin

³⁸ Muhacirler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Shalinsky, 1982/1983, ss. 71-85; Shalinsky, 1993a.

Türkistan'ı ele geçişiyle Türkmenistan'dan Afganistan'a yoğun bir Türkmen göçü yaşanmıştır. İkinci bir göç dalgası ise Türkmenistan'da zorunlu kollektivizasyonla beraber yaşanmıştır (Adamec, 1991, s. 232; Oğuz, 2001, s. 46).

Afganistan Türkmenleri ülke ekonomisinde oldukça etkilidir. Özellikle, deri, yün ve yün halı üretirler. Ancak, politikada fazla etkili değillerdir. Bunun sebebi, Afgan hükümetlerinin Türklere yönelik baskıcı tutumlarıyla açıklanmaktadır (Adamec, 1991, s. 232; Oğuz, 2001, s. 46).

Afganistan'da Özbek ve Türkmenlerin dışında, nüfusları oldukça az olan Kazak, Kırgız, Karakalpak, ve Kızılbaş gibi başka Türk grupları da vardır. Kazaklar ülkenin kuzey kesimlerinde Özbeklerle içiçe yaşarlar. Çoğu Rusya'dan iç savaş ve Bolşevik devrimi yüzünden kaçarak buraya yerleşmiştir. Sayılarının 50.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Kazaklara hem dil hem de kültür yönünden oldukça benzeyen Kırgızlar ise, Afganistan, Tacikistan ve Pakistan sınırlarının kesiştiği bölgedeki Vakhan koridorunda izole bir hayat sürerler. Sayılarının 10.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. 1982 yılında, 4.000 Kırgız, liderleri Rahmankul Han öncülüğünde Türkiye'ye gelerek Van'a yerleşmiştir. Karakalpaklar ise 1917 devriminden sonra Orta Asya'dan göç ederek Afganistan'a yerleşmişlerdir. Sayılarını tahmin etmek oldukça zor ise de, 1950 yılında 2000 kadarının Celalabad'a yerleştiği bilinmektedir. Kızılbaşlar ise Afganistan Türkleri arasında Şii olan tek Türk grubudur. Adları, kullandıkları kırmızı renkli başlıktan gelmektedir. XVIII. yüzyılda Afganistan'ı işgal eden Nadir Şah'ın askerlerinin soyundan gelmişlerdir. Büyük bir çoğunluğu Kâbil'de, bir kısmı ise Hazaracat bölgesindeki Flodi vadisinde yaşamaktadır. Toplam nüfuslarının 50.000 ila 60.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bir kısmı Darice, bir kısmı ise Batı Türk lehçesiyle konuşur. Ancak, Darice konuşanlar dahi milli kimliklerinin son derece farkındadırlar (Adamec, 1991, s. 232; Oğuz, 2001, ss. 46-47).

4.4.Hazaralar

Hazaralar, Afganistan'ın merkezinde yer alan dağlık Hazaracat bölgesinde yaşarlar. Bölgenin dağlık yapısı Hazaraların izole bir hayat sürmelerine ve kendilerine has ayrı bir kimlik geliştirmelerine sebep olmuştur. Ayrıca, 2 milyon kadar Hazara da İran'da

sığınmacı olarak yaşamaktadır. Behsud, Caghuri ve Oruzgani olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Az miktarda Sünni ve İsmaili dışında Hazaraların tamamına yakını Şii mezhebine mensuptur. Konuştukları dil Darice olup içinde pek çok Türkçe sözcük ve Moğol deyiimi vardır ve Hazaragi olarak adlandırılır. Hazaraların kökeni konusunda farklı teoriler ortaya atılmış olmasına karşın en çok kabul göreni Moğol askerleriyle bölgedeki Türk ve Taciklerin karışımından meydana geldikleridir. Bu doğrultuda, Hazaraların Cengiz Han'ın ordusunun torunları oldukları düşünülmüştür. Ancak, Çağatay'ın (Cengiz Han'ın oğlu) ordusunun torunları olma ihtimali çok daha yüksektir. Çünkü, Çağatay'ın Hindistan'ı ele geçirmek için Afganistan'a pek çok askeri birlik sevk ettiği ve bölgede pek çok ordugah kurduğu bilinmektedir. Zaten Hazaraların yüz yapısına bakıldığında Orta Asya kökenli oldukları kolaylıkla anlaşılabilir. Babür Şah'ın Hindistan'a hakim olduğu dönemde, politik açıdan oldukça etkin bir konuma gelmişlerdi (Canfield, 1972, s. 6; Emadi, 1997, ss. 364; Oğuz, 2001, ss. 47-48).

Hazara toplumunda iki tür elit grup vardır. Bunlardan ilki Mir olarak adlandırılan gruptur ki, sosyal statüleri arazi sahibi olmalarına bağlıdır. Bunun yanı sıra Seyyid olarak adlandırılan, son derece etkili dini bir elit grup daha vardır; bunlar İslâm Peygamberinin soyundan geldiklerine inanırlar (Kopecky, 1982, s. 89; Magnus ve Naby, 1998, s. 16). Seyyidler, Şûrâ adı altında biraraya gelerek Hazaraları örgütlemişler ve 1979 yılında Sovyet ve hükümet birliklerini Hazaracat bölgesinden çıkartmayı başarmışlardır. Ancak, Şûrâ zamanla popularitesini yitirmeye başlamış, Sovyet ve hükümet birliklerinin de Hazaracat'a saldırmaması sonucunda Şûrâ'nın varlığı gereksiz görülmeye başlanmıştır. Bu esnada İran'da İslâmi eğitim gören Hazaralar Şeyh olarak geri dönmeye başlamışlardır. Şeyhlerin liderliğinde ve İran'dan dönen Hazara işçilerin de katılımıyla yeni bir İslâmcı hareket ortaya çıkmıştır. Şûrâ üyesi olmasına rağmen, aynı zamanda İran'da dini eğitim almış olan bazı Seyyidlerin de bu harekete katılımıyla Hazara toplumunda bir iktidar değişikliği olmuştur (Harpviken, 1997, ss. 278-280).

Önceleri aralarında güçlü bir birlik olmamakla beraber iç savaş döneminde İran'ın desteği, yalıtılmış hayat ve Peştunlara karşı ortak bir düşmanlık duygusu gibi unsurlar sayesinde Afganistan'ın en güçlü birliğe sahip etnik grubu durumuna gelmişlerdir. Hazaraların tamamına yakını iç savaş döneminde Hizb-i Vahdet (Birlik Partisi) grubunda birleşmişlerdir. Sovyet yanlısı Afgan hükümetinden 1979 yılında

bağımsızlıklarını elde etmeleriyle ve kendi yönetimlerini kurmalarıyla birlikte, etnik bir kendine güven duygusu Hazaralar arasında gelişmiştir (Glatzer, 1998, s. 171).

4.5. Diğer Etnik Gruplar

Afganistan'da sayıları oldukça az ve politik olarak etkileri yok denecek kadar küçük olan diğer etnik gruplar ise Aymaklar, Brahuiler, Beluciler, Nuristaniler, Gujar Rajasthaniler, Araplar, Hindular, Pamiriler ve Sihlerdir. Aymaklar Hazaralarla akrabadırlar ve sayılarının dört yüz elli bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Sünnidirler ve içinde pek çok Türkçe sözcüğün de bulunduğu Darice konuşurlar (Oğuz, 2001, s. 50). Brahuiler de Sünnidirler. Konuştıkları dil ise Dravid ailesindendir. Rigestan bölgesinde yoğun olarak yaşarlar. Sayılarının iki yüz elli bin kadar olduğu tahmin edilmektedir (Dursun, 1998/1999, s. 54). Beluciler de Sünnidirler ve kendi dilleri olan Beluci'yi konuşurlar. Sistan bölgesinde yoğunlaşmışlardır ve sayılarının yüz bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Büyük İskender'in ordusunun torunları oldukları iddia edilen Nuristaniler ise Nuristan bölgesinde yalıtılmış bir hayat sürerler. Sünni olup dilleri Hint-Avrupa dil ailesindendir. Sayılarının altmış bin kadar olduğu tahmin edilmektedir (Klimburg, 1999; Klimburg, 2001, ss. 383-390; Oğuz, 2001, s. 49-51). Gujarların adları anayurtlarının adı olan Gujarat'tan gelir. Hindular tarafından Gujarat'tan kovularak Hindistan'ın kuzeyi, Pakistan ve Afganistan'a yayılmışlardır. Sünnidirler; Hint-İran dil ailesinin bir kolu olan Gujar dili ile birlikte Peştü ve Darice konuşurlar (Dursun, 1998/1999, s. 57). Araplar, VIII. yüzyılda Afganistan'ı istila eden Arap ordularının torunlarıdır. Sünnidirler ve Tacikler tarafından asimile edildikleri için Darice konuşurlar. Hindular, Kâbil'in içinde ve çevresinde yaşarlar. Hindu dinine inanırlar, Peştü ve Dariyle birlikte Hindu dilinin bir kolu olan Landa lehçesiyle konuşurlar (Oğuz, 2001, ss. 51-52). Hinduların küçük bir grubu ise yine Hint kökenli Sih inancına mensupturlar ve kendilerine özgü farklı bir kimlik geliştirmişlerdir (Emadi, 1990, s. 13).

4.6. Etnik Gruplar Arası İlişkiler

Etnik ve dini olarak oldukça karmaşık bir ülke olan Afganistan'da halkın çok büyük bir kısmı merkezi yönetimden ziyade kendi topluluğuna bağlılık duyma eğilimi göstermiştir.³⁹ Bu durum Afgan toplumunda merkezkaç etkisi yaratmakta ve merkezi yönetimin otoritesini zayıflatmaktadır. Hatta, askeri güç bakımından merkezi yönetim ile bu topluluklar kıyaslandığında, bu toplulukların askeri gücünün toplamda merkezi yönetimin askeri gücünden çok daha yüksek olageldiği görülür. Ancak, bu toplulukların merkezi yönetime karşı birleşebildiği ve ortak bir mücadeleye girdiği görülmemiştir. Bu bakımdan, Afganistan tarihinde pek çok isyan olmasına rağmen, genelde bunlar yerel nitelikte kalmıştır ve merkezi yönetim tarafından teker teker bastırılmışlardır (Canfield, 1989, s. 638).

Afganistan'da etnik grupların birbirleriyle coğrafi açıdan çok yakın, hatta iç içe olmaları çoğu zaman karmaşık ve düşmanca ilişkilere yol açmaktadır. Gerginlikler çoğu zaman mal paylaşımı, su, toprak, para, iş ve hükümet fırsatları gibi kaynaklara erişim veya yalnızca prestij meseleleri dolayısıyla çıkmaktadır. Peştunlar ülkedeki en etkili etnik grup olduğu için bunların etkili olduğu hükümetler genelde bu çatışmalarda Peştunların yanında yer almışlardır. Geçmişte, güneyden getirilen Peştun grupları kuzeyde, özellikle kaynaklara yakın yerlere yerleştirilmişlerdir. Bunun sebebi, ülke genelinde bir Peştun hakimiyeti kurmak isteyen hükümetlerin politikasıdır. Bunun sonucunda diğer etnik gruplar arasında Peştunlara karşı şiddetli bir düşmanlık oluşmuştur. Zaten bölgenin tarihinde güçlü olan etnik gruplar, zayıflar üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bu durum yalnızca Peştunlarla diğer etnik gruplar arasında değil, diğer etnik grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde de geçerlidir.

Prestij de çatışmaları yaratan ve tırmandıran önemli faktörlerden biridir. Çünkü, ülkedeki etnik grupların statülerine göre değerlendirildikleri varsayılır. Her ne kadar bir grubun statüsü konusunda değişik grupların değişik görüşleri varsa da, genelde Peştunların en saygın grup, Hazaraların ise en düşük statüdeki grup olduğu kabul edilmektedir. Gruplar içinde kendine özgülük ve üstünlük duygularının yaratılması

³⁹ Ahady (1991) bunun bir ulusal kimlik krizi olduğunu ve meşruiyet krizi, siyasal katılım krizi, vs. faktörlerle beraber Afganistan'da oluşan kalıcı istikrarsızlığın temel nedenlerinden birini oluşturduğunu öne sürer (ss. 513-528).

amacıyla maddi/manevi tüm kültürel unsurlar seferber edilir. En önemli kültürel unsur grupların ideallerini tasvir eden halk hikayeleridir. Kültürün maddi unsurları ise değişik şekil ve renkteki şapkalar, ekmeğin şekli, çayın cinsi (siyah ya da yeşil), vb. gibidir (Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 112-114).

Grupların birbirlerine yakın olmalarının aralarındaki ilişkileri karmaşıklatacağı ve hatta düşmanlıklara yol açacağı prensibi, Afgan hükümetleri tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak Peştun olmayan etnik grupların Peştunlara karşı birleşme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmıştır. Bundan dolayı Peştun olmayan etnik gruplar arasında da düşmanlıklar oluşmuş durumdadır. Daha da ötesi, ülkede yaşanan iç savaş ve bu savaşa dışarıdan gelen kışkırtıcı müdahaleler, etnik gruplar arasındaki düşmanlıkları körüklemiştir (Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 112-114).

Ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilesel yapısının da ülkenin zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunda etki sahibi oldukları düşünülmektedir. Öncelikle, yönetimde Peştunların söz sahibi oluşunun diğer etnik grupların nezdinde bir tepki ve yönetimde temsil edilmedikleri hissi yaratacağı açıktır. Böylelikle, bu etnik grupların nezdinde bir meşruiyet eksikliği oluşmasının yanında, kabilesel yapıdan dolayı aynı durum Peştunlar için de geçerlidir. Çünkü, farklı Peştun kabileleri arasında da iktidar mücadeleleri yaşanmaktadır. Ayrıca etnik grupların Afganistan sınırlarına komşu ülkelerdeki etnik kuzenlerinin varlığı, bu gruplar üzerinde kışkırtıcı etki yapabileceği gibi bu ülkeler için Afganistan'a müdahale etme nedenleri oluşturucu ve bu müdahaleleri kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Etnik yapının karmaşıklığı ve kabilesel yapının bir diğer olumsuz yanı da, aşağıda ele alınacağı gibi siyasi yapı üzerindeki bölücü etkisidir.

5. SİYASİ YAPI

1979 yılında Sovyet birliklerinin Afganistan'ı işgal etmesiyle, mücahit grupları ülke çapında yaygın bir direniş başlatmışlardır. Pakistan'ın mücahit grupları destekleme çabaları başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerden, başta Suudi Arabistan olmak üzere Müslüman ülkelerden ve de Çin'den büyük destek görmüştür. Hatta, İran da mücahitler arasında bulunan, Humeyni'nin çizgisindeki Şii grupları desteklemiştir. Uluslararası desteğin mücahit gruplara ulaştırılmasından sorumlu olan Pakistan askeri istihbarat

teşkilatı olan Inter Services Intelligence (ISI), bu konumunu mücahit hareket üzerinde kontrol sağlamak ve bunu sürdürmek amacıyla kullanmaktan çekinmemiştir. İran da Şii gruplara karşı benzer bir tutum sergilemiştir. Bir kabile geleneği olan “yabancı patronlardan destek almak amacıyla etkinlik mücadelesine girme” tavrı, bu tutumları kolaylaştırarak mücahitlerin tek bir çatı altında birleşmelerini engellemiştir. Zaten “Pakistan destekli” ve “İran destekli” olmak üzere iki temel gruba ayrılmış olan mücahit hareket (Tablo 1) içindeki bölünmüşlük daha da derinleşmiştir.

İktidardaki Komünist yönetimi ele aldığımızda, burada da sağlam bir siyasi birliğin olmadığını görürüz. Halk ve Perçem (Bayrak) adlarında iki farklı fraksiyon, Sovyet baskısıyla, gönülsüz olarak birleşmiş ve Sovyet desteğiyle devrim yapmayı başarmışlardır. Ancak, yönetimde kaldıkları sürece aralarında sürekli bir mücadele yaşandığına şahit olmaktayız. Darbe yapmak, diğer fraksiyona yakın kişileri yönetimden tasfiye etmek, tutuklamak, sürgüne göndermek, hatta öldürmek, devlet kurumları üzerinde diğer fraksiyonun etkisini azaltıp kendi fraksiyonunun etkinliğini artırmak şeklinde süren bu mücadele, Komünist yönetimi de sağlam bir siyasi birlik oluşturmaktan yoksun kılmıştır.

Bu bakımdan, Afganistan’daki siyasi durumun ortaya koyulması, hem müdahalelerin ve iç savaş sürecinin değerlendirilmelerini kolaylaştırması, hem de ülkenin zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunun siyasi nedenlerini açığa çıkartması bakımından gerekli görülmektedir.

Tablo 1: Mücahit Gruplar

Grup Adı	Lideri	Görüşü	Tabanı ve etnik yapısı	Etkin Olduğu Bölgeler	Destekçileri
Merkezi Pakistan'da Bulunan Sünni Mücahit Gruplar					
Mahaz-i Milli-i İslâmi-i Afganistan (Afganistan Milli İslâmi Cephesi)	Pir Seyid Ahmed Geylani	Kraliyet ailesine yakın, Batılı ve modern, milliyetçi ve ılımlı İslâmcı	Kadiriye tarikatı üyeleri, Gılzai Peştunları, bürokratlar	Nangahar, Paktia, Kandahar	Pakistan düşük düzeyde desteklemiştir.
Cephe-i Necat-i Milli -i Afganistan (Afganistan Milli Kurtuluş Cephesi)	Sibgetullah Müceddidi	Liberal ve ılımlı İslâmcı	Nakşibendi tarikatı üyeleri Peştunlar	Afganistan'ın güneyi ve Batısı	Pakistan düşük düzeyde desteklemiştir.
Hareket-i İnkılabi-i İslâmi-i Afganistan (Afganistan İslâmi Devrim Hareketi)	Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi	Bölgeselci	Gılzailerin alt kabilesi olan Ahmedzai Peştunları	Logar, Helmand	Pakistan yüksek düzeyde desteklemiştir.
Hizb-i İslâmi-i Afganistan (Hikmetyar) (Afganistan İslâmi Partisi)	Gülbettin Hikmetyar	Radikal İslâmcı	Peştunlar, ağırlığı Gılzai Peştunu	Afganistan'ın güneyi ve Batısı	Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD çok yüksek düzeyde desteklemiştir.
Hizb-i İslâmi-i Afganistan (Halis) (Afganistan İslâmi Partisi)	Mevlevi Yunus Halis	Köktendinci	Gılzai ve doğu Peştunları, köktendinci Ulema	Nangarhar, Paktia, Kandahar	Pakistan ve ABD orta düzeyde desteklenmiştir.
Cemiyet-i İslâmi-i Afganistan (Afganistan İslâmi Cemiyeti)	Burhaneddin Rabbani	İlîmlî İslâmcı	Tacikler	Kuzeydoğu Afganistan ve Herat	İran, Rusya, Tacikistan, Hindistan orta düzeyde desteklemiştir.
İttihad-i İslâmi Baraye Azadi-i Afganistan (Afganistan'ın Özgürlüğü İçin İslâmi Birlik)	Abdul Resul Sayyaf	Vahhabi, Koyu pan-İslâmist ve anti-milliyetçi	Arap mücahitler	Kâbil'in güneyi ve güneydoğusundaki ve Kandahar civarındaki bazı bölgeler	Suudi Arabistan çok yüksek, Pakistan orta düzeyde desteklemiştir.

Tablo 1'in devamı**Merkezi İran'da Bulunan Şii Mücahit Gruplar**

Şûrâ-i İttifak-i İslâmi (İslâmi Birlik Konseyi)	Seyyid Ali Behiştî	Afgan Milliyetçiliği	Hazara Seyyidler	Bamyan, Bağlan ve Belh	İran orta düzeyde desteklemiştir.
Hareket-i İslâmi (İslâmi Hareket)	Asif Muhsini	İslâmi cumhuriyet	Hazaralar	Faryab, Cuzcan, Belh ve Samangan	İran orta düzeyde desteklemiştir.
Sazman-i Mücahidin-i Mustazafin (Ezilmişlerin Savaşçılarının Organizasyonu)	Seyyid Hüseyini	Laik	Hazaralar	Gazne ve Bamyan	İran orta düzeyde desteklemiştir.
Sazman-i Nasr (Zafer)	Muhammed Hüseyin Sadıki	Humeyni yanlısı ve Müslüman Kardeşler Örgütüne yakın	Hazaralar	Helmand, Bamyan ve Herat	İran ve Müslüman Kardeşler Örgütü orta düzeyde desteklemiştir.
Sipah-i Pasdaran (Devrimci Muhafız Birliği)	Zahidi	Humeyni yanlısı	Hazaralar	Gor, Helmand, Bamyan ve Herat	İran orta düzeyde desteklemiştir.
Hizbullah (Allah'ın Partisi)	Şeyh Ali Vusuki	Humeyni yanlısı	Hazaralar	Gor ve Helmand	İran orta düzeyde desteklemiştir.
Hizb-i Vahdet (Birlik Partisi)	Abdül Ali Mezari Kerim Halili	Pek çok partinin birleştiği ortak çatı	Hazaralar	Hazaracat bölgesi ve Kâbil	İran çok yüksek düzeyde desteklemiştir.

Tablo 1'in devamı

Diğer Gruplar					
İttihad-i İslâmi-i Velâyât-i Şimâli-i Afganistan (Kuzey Afganistan Vilayetleri İslâmi Birliği)	Abdülkerim Mahdum Azad Beg	Bağımsız ve demokratik bir İslâm Devleti, tüm etnik grupların yönetimde temsili	Türkler	Kuzey Afganistan	Destekçisi yok.
Cümbiş-i Milli İslâmi Afganistan (Afganistan Ulusal İslâmi Hareketi)	Abdür Reşit Dostum	Tüm etnik grupların yönetimde temsili	Türkler	Faryab, Cuzcan, Belh, Sar-i Pul, Samangan, Kunduz ve Bağlan	Özbekistan orta, Türkiye düşük düzeyde desteklemiştir.
Afgan Millet	Muhammed Emin Vakman	Sol görüşlü Peştun Milliyetçiliği	Peştunlar		Destekçisi yok.
Sazman-i Azadi-i Millet-i Afganistan (Afganistan Halkının Özgürlüğü Partisi)	Abdül Mecid Kalakani	Maocu Komünist	Peştunlar		Çin düşük düzeyde desteklemiştir.
Şule-i Cavid (Sonsuz Meşale)		Maocu Komünist	Peştunlar		Çin'in desteklediğine dair iddialar var.
Taliban (Öğrenciler)	Molla Muhammed Ömer	Köktendinci	Peştunlar (ağırlıklı Durrani)	Tüm Afganistan'da etkin	Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD çok yüksek düzeyde desteklemiştir.

5.1. Pakistan Destekli Sünni Mücahit Partileri

1980 yılında, Pakistan'daki askeri rejim, birbirine rakip altı İslâmcı partiyi sığınmacıların ve mücahitlerin resmen temsilcisi olarak tanıdığını açıkladı (daha sonra Suudi Arabistan'ın desteklediği İttihad-ı İslâmi Partisi'ni de yedinci parti olarak listeye dahil etmiştir). Dolayısıyla, Afganistan içinde faaliyet gösteren ve Ruslara karşı savaşan her komutan bu yedi partiden birine dahil olmalıydı. Aksi halde, istihbarat örgütü ISI'dan herhangi bir yardım alabilmesi mümkün değildi. Bu durum ISI'ya Afgan direniş hareketi üzerinde oldukça sıkı bir tahakküm sağlamaktaydı. Dahası, muhtemel bir Peştun milliyetçiliğini önlemek amacıyla Pakistan, yalnızca İslâmcı partilerin ve liderlerin kendi toprakları üzerinde faaliyet göstermelerine izin vermiştir. Suudi Arabistan ise Afganistan'a dini bir mesele olarak bakıyor ve İslâmcı partileri desteklemeyi tercih ediyordu. Bunun sonucunda Afgan direnişi yalnızca bölünmekle kalmamış, gittikçe de radikalleşmiştir (A[bdul] Rashid, 1990, ss. 203-226; Rubin, 1995b, ss. 196-201).

Ancak, bu partilerin hiç biri önemli bir halk desteğine sahip olmamıştır. Dolayısıyla, Afgan halkını temsil etmekten ziyade Pakistan'ın çıkarlarını temsil etmişlerdir. Fakat, silah ve cephanenin Afganistan içinde Sovyet işgaline karşı gerçekten savaşan yerel komutanlara dağıtılmasından sorumlu olmaları, siyasi güçlerinin temelini oluşturmuştur. Yerel komutanlar da istedikleri için değil, silah ve cephane edinebilecekleri başka bir kaynak olmadığı için bu gruplardan birine bağlı olmuşlardır. Silah ve cephane karşılığında bu partilerden birinin liderinin resmini karargahlarına asmakta ve Peşâver'den gelen bazı isteklere yanıt vermekteydiler. Fakat, yerel komutanlar Peşâver'deki liderlere tepki duymaktaydılar ve bu liderleri uluslararası silah yardımını dağıtma konusunda yolsuzluk yapmakla, savaş alanından ve askerlerden uzak kalmakla ve Afganistan ve İslâm için savaşmaktan ziyade iktidar hırsı taşımakla suçlamaktaydılar (Rupert, 1989, ss. 759-766).

Bu partilerin radikal İslâmcı oluşlarının, Afgan halkı nezdinde önemli bir desteğe sahip olmamalarının yanı sıra, kendi aralarında da ciddi fikir ayrılıkları vardı. Hatta, bu

partilerin tek ortak noktalarının Sovyet işgaline karşı direniş olduğunun öne sürülmesi abartılı olmaz. Bundan dolayı da Afganistan politikaları yalnızca radikalleşmekle kalmamış, içinde bulunduğu bu siyasal parçalanmışlık, ortak bir yönetim üzerinde uzlaşmalarını engelleyerek, ileride çıkacak iç savaşın en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur (Rupert, 1989, ss. 759-763). Bu bilgilerin ışığında, Pakistan'daki Sünni mücahit grupları ele alalım:

5.1.1. Mahaz-i Milli-i İslâmi-i Afganistan

Mücahit partileri arasında en milliyetçi eğilimlere sahip ve eski rejime en yakın partidir. Lideri Pir Seyid Ahmed Geylani Afganistan'daki Kadirîye (Sufî) tarikatının şeyhi, aynı zamanda eski Emir Habibullah'ın damadıdır. Geylani'nin kraliyet ailesi ile bu evlilik bağı eski yönetici elit ile yakın ilişkiler kurmasını sağlamış ve kendisi bundan önemli ekonomik avantajlar elde etmiştir.

Parti programı yalnızca Batı-yanlısı ve Kraliyet ailesi-yanlısı değil; aynı zamanda komünizme ve İslâmcılığa da karşıdır. Partinin çekirdek yöneticileri büyük ölçüde Batı üniversitelerinde veya elit okullarda eğitim görmüş olan Gılzai Peştunlarındandır. Bu partiyi fazla milliyetçi ve İslâmcılık konusunda yetersiz bulan İslâmcı Araplar, yardım sağlamayı reddetmişlerdir (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, s. 38; Marsden, 1998, s. 33; Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 335-336; Oğuz, 2001, ss. 240-241; Rubin, 1995b, ss. 203-210; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 19).

5.1.2. Cephe-i Necat-i Milli -i Afganistan

Bu partinin Mahaz-i Milli-i İslâmi-i Afganistan partisinin Nakşibendi versiyonu olduğu söylenebilir. Partinin lideri olan Sibgetullah Müceddidi, aynı zamanda Afganistan'daki Nakşibendi tarikatının liderlerinden biridir. El-Ehzer Üniversitesi'nde altı yıl okumuş, 50'li ve 60'lı yıllarda Kâbil'de din öğretmenliği yapmıştır. 1950'lerde Davud rejimi tarafından hapsedilmiş, daha sonra "yeni rejim" tarafından serbest bırakılmıştır. Komünizm tehlikesine karşı konuşmalar yapmayı ve Kâbil Üniversitesi'ndeki profesörlerle temasını sürdürmüştür. Müslüman gençliğe ders veren bu profesörler, daha sonra kurulan bu partinin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Müceddidi, 1972 yılında Ulema

Organizasyonu'nu kurmuş, fakat Davud'un yeniden yönetime gelişiyle ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Peşâver'deki İslâmcılara katılmak yerine Avrupa'ya gitmeyi tercih etmiş ve Libya tarafından desteklenen Kopenhag İslâm Merkezi'nde imamlık yapmıştır. Nisan 1978 darbesinden sonra Peşâver'e gitmiştir.

Partinin ideolojisi, temel olarak liberal ve ılımlı İslâmcılıktır. Partinin temel lider kadrosu liderin kardeşleri ve oğullarıdır. Parti üyelerinin neredeyse tamamı Peştun kökenlidir. Üyelerin büyük bir kısmı elit yüksek okullarda ya da Batı'da eğitim görmüştür. Ancak, bu parti yüksek memurlara, Mahaz-i Milli-i İslâmi-i Afganistan Partisi kadar cazip gelmemiştir.

Müceddidi, Pakistan destekli partilerin liderleri arasında istihbarat örgütü ISI ile muhtemelen arası en kötü olan liderdir. Çünkü, ISI'nın Afganistan'ın içişlerine karışmaması gerektiğini açıkça ifade eden tek liderdir. Dolayısıyla, ISI'dan en düşük yardımı kendisi almıştır. Ayrıca, Araplardan da kayda değer bir yardım almış olduğu söylenemez (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, s. 38; Marsden, 1998, s. 33; Nyrop ve Seekings, 1986, ss. 335-336; Oğuz, 2001, ss. 240-241; Rubin, 1995b, ss. 203-210; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 19).

5.1.3. Hareket-i İnkılâbi-i İslâmi-i Afganistan

Partinin lideri Gılzai aşiretinin Kâbil'in güneyindeki Logar bölgesinde yaşayan alt kabilelerinden biri olan Ahmedzai kabilesine mensup, geleneksel eğitimden geçmiş bir din adamı olan Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi'dir. Bu parti en kalabalık muhafazakar partiydi ve militan sayısı 15.000 ila 25.000 kişi arasında değişmiştir. Ancak, organizasyonu en zayıf, yolsuzlukların en yüksek olduğu ve dolayısıyla Kâbil'deki Komünist hükümetin gizli servisi tarafından en kolay sızılabilen partidir. Muhammedi, Logar'da büyük bir medreseyi yönetmemiştir ve Helmand Vadisinde de oldukça geniş arazilere sahiptir. Bu iki bölge, partinin en güçlü olduğu bölgedir. Yeni demokrasi döneminde Logar bölgesinden parlamentoya girmiş ve muhafazakar ulemanın sözcüsü durumuna gelmiştir.

Partinin ideolojisi geleneksel İslâmi değerlerle (kapitalizm, kolektivizm ve bağlantısızlık gibi kavramlarla da harmanlandırılarak) etnik olmayan bir bölgesel

milliyetçiliğin karışımıdır. Afganistan'ın problemlerinden “yıkıcı ve gerici sömürgeci güçler” ve onların ajanları sorumlu tutulmaktadır.

Parti yönetimi geleneksel kalıtcılık anlayışına dayanmıştır. Partiyi lider ve oğulları ile Logar bölgesindeki Peştunlardan oluşan üyeleri yönetmiştir. Orta düzeydeki yöneticileri ise özel medreselerde eğitim görmüş ulema ile laik okullarda eğitim görmüş kişiler oluşturmaktadır. Ancak, söz konusu ulema önde gelen uluslararası İslâmi eğitim kurumlarında eğitim görmüş olmadıklarından, Afganistan'ın içe kapalı, gelenekçi ve yerel ulemasını temsil etmektedir. Partinin askeri kanadının ise daha az Peştun olduğu söylenebilir. Örneğin yönetimde hiç Özbek olmamasına karşılık, komutanların dörtte biri Özbek asıllıdır.

Partinin askeri kanadında bazı ordu komutanlarının varlığından dolayı, ISI'dan en çok yardım alan partilerden biri olmuştur. Ancak, hiçbir zaman İslâmcı Arapların tam desteğini sağlayamamıştır. Silah nakliyatının finansmanını Araplar sağladığı için de Pakistan'dan aldıkları silahların büyük bir kısmını nakliyat masraflarını karşılamak için satmak zorunda kalmıştır (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, s. 36; Marsden, 1998, ss. 32-33; Oğuz, 2001, ss. 239-240; Rubin, 1995b, ss. 211-213; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 19).

5.1.4. Hizb-i İslâmi-i Afganistan (Hikmetyar)

İslâmcı partiler içinde en devrimci ve en disiplinli⁴⁰ partidir. Militanları komutanlarından ziyade partiye itaatle yükümlüydü. Silahlar da komutanlara değil partiye aittir. Peştunların büyük bir kısmını ve en radikal İslâmcıları temsil etmiştir. Partinin lideri bir Harruti (Gılzailerin alt kabilesi olan Hotakilerin bir alt kabilesidir) Peştunu olan Gülbettin Hikmetyar'dır. Tacikistan sınırındaki Kunduz Vadisi'nin İmam Sahip Vilayeti'nde dünyaya gelmiş, ortaokul ve lise eğitimini Kunduz'da almış, ardından Kâbil'deki Harp Okulu'na başlamıştır. Daha sonra, Kâbil Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'ne kaydolmuştur. Siyasi hayatına Afganistan Halkın Demokratik Partisi'nin (Komünist Parti) Parçam fraksiyonuna kayıt olarak başlamış, daha sonra

⁴⁰ Pakistan'ın Taliban'dan önceki favori partisidir ve “disiplinli” oluşu, uluslararası yardımın çok büyük bir kısmının Pakistan tarafından bu partiye verilmesine gerekçe gösterilmiştir (Rupert, 1989, s. 765).

Müslüman Gençler Hareketi'ne katılmıştır. 1970'lerde Maocu bir öğrencinin öldürülmesi emrini verdiği için dolayı hapis cezasına mahkum olmuş, Davud döneminde serbest bırakılmış ve Pakistan'a kaçmıştır. Radikal İslâmcılığı, anti-komünistliği ve teşkilatçılığı sayesinde partisi sadece Pakistanlı ve Arap İslâmcıların desteğini almakla kalmamış, aynı zamanda ılımlı görüşteki Pakistanlı generallerin ve Central Intelligence Agency (CIA)'nin operasyonlar kanadının da desteğini sağlamıştır.

Partinin organizasyonu üç katmanlıdır: İlk katmanda 1975 ayaklanmasından önce katılan üyeler yer almıştır. İkinci katmanda 1975 yılı ile 1978 yılındaki Komünist darbe arasında katılan üyeler, üçüncü katmanda ise 1978 darbesinden sonra katılan üyeler yer almıştır. Sadece ilk katmanda yer alan üyeler, parti içinde oy kullanma hakkına sahiptir. Parti içinde oy kullanma hakkına sahip olan bu ilk katmandaki üyeler de 1986 yılında parti başkanlığı için yapılan seçimde parti başkanı olarak Gülbettin Hikmetyar'ı seçmişlerdir.

Partinin neredeyse dörtte üçünü Peştunlar oluşturmaktadır. Muhafazakar partilerin aksine, bu partideki komutanlar üst düzey yöneticilerle aynı sosyal gruba mensuptur. Parti organizasyonu tüm partiler arasında en modernidir. Üye alımı ve terfilerde, sosyal statüden ziyade, kişisel yetenek ve ideoloji dikkate alınmaktadır. Afganistan'ın neredeyse tamamı üzerinde etkinliğe sahip olmuştur ve Pakistan'daki Afgan sığınmacı kamplarında en etkin parti durumuna gelmiştir. Bu kamplardaki okullarla kurduğu bağlantılarla sığınmacı gençleri partiye katmıştır. Bu okullardan mezun olan gençler partinin askeri kanadının çekirdeği olan Laşkar-i İsar (Kurban Ordusu) grubunu oluşturmaktadır.

Partinin temel amacı Sovyet işgaline ve Kâbil'deki Sovyet yanlısı yönetime karşı direniş ve İslâm devrimidir. Ancak, partinin militanları, diğer partilerle de çatışmıştır; çünkü, direniş hareketi üzerinde hakimiyet kurmak partinin en önemli stratejik amaçlarından biridir (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, s. 37; Marsden, 1998, s. 31; Oğuz, 2001, ss. 230-235; Rubin, 1995b, ss. 213-215; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 18).

5.1.5. Hizb-i İslâmi-i Afganistan (Halis)

Mevlevi Yunus Halis'in Kâbil rejimine karşı daha aktif askeri direniş arzusu ve İslâmcılar arasındaki sosyal farklılıklardan dolayı Hizb-i İslâmi Partisi'nden 1979 yılında ayrılmış bir gruptur. Halis Afganistan'ın doğusundaki köktendinci ulemayı temsil etmektedir. Zahir Şah'ın yönetimine karşı çıkmalarına ve Davud'a karşı ayaklanmalarına karşılık, diğer İslâmcı militanlarla politik yaklaşım, sosyal taban ve teşkilat şekli bakımından farklılık göstermektedir.

Partinin lideri Mevlevi Yunus Halis, Hugiani kabilesine mensup bir Peştundur. Hugiani kabilesi yedi Durrani kabilesi arasında büyük ihtimalle en küçük olanıdır ve uzun zaman önce Kâbil ile Celalabad arasındaki Kâbil Vadisi'ne yerleşmiştir. 1919 ya da 1920 yılında dünyaya gelen Halis, Afganistan'ın doğusundaki ve Britanya Hindistanı'nın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'ndeki özel medreselerde eğitim görmüştür. 1941'den beri politikanın içinde olan Halis, Davud'un darbeyle yönetime gelişiyle diğer İslâmcılarla birlikte ülkeden kaçarak Pakistan'da silahlı direniş hareketine katılmıştır.

Partinin tüm katmanlarının neredeyse tamamı Gılzai ve Doğu Peştunlarından oluşmaktadır. Askeri faaliyetleri Pakistan'dan Afganistan'a geçerek belirli bir hedefi vurmak ve geri dönmekten ibarettir. Silah ve cephaneleri ISI ve ABD istihbarat teşkilatı CIA tarafından sağlanmıştır (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, s. 37; Marsden, 1998, s. 31; Oğuz, 2001, ss. 237-238; Rubin, 1995b, ss. 215-218; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 18).

5.1.6. Cemiyet-i İslâmi-i Afganistan

Bu parti göreceli olarak ılımlıdır ve büyük ölçüde Taciklerden oluşmaktadır. Sovyet işgali döneminde en güçlü mücahit partisidir ve Afgan Taciklerinin yegane temsilcisidir. Çeşitli İslâmcı gruplarla, sufilerle ve ulemayla karmaşık bağlantılarından dolayı oldukça heterojen bir organizasyon yapısına sahiptir.

Partinin lideri Bedahşan bölgesinden bir Tacik olan Burhaneddin Rabbani'dir. Devlete bağlı dini okullarda ve El-Ehzer Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Üniversitedeki

İslâmcıların lideriydi, daha sonra da saygı duyulan bir alim durumuna gelmiştir. Aynı zamanda, Afganistan'ın kuzeyindeki Nakşibendi liderleriyle de bağlantılar kurmuştur.

Bu karmaşık bağlantılar, parti yönetiminde fraksiyonlaşmaya sebep olmuş, ideolojik İslâmcılarla, bölgesel ve etnik bağlantılara sahip, daha pragmatik gruplar arasında farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Partiye bağlı komutanlar da oldukça bağımsız hareket etme imkanına kavuşmuştur. Kendilerine dağıtılan silahların mülkiyet hakkını almışlar, kendi stratejilerini ve organizasyon şekillerini, ISI ile çelişmesine rağmen, uygulama imkanına sahip olmuşlardır. ISI'dan belirli ölçüde bağımsız hareket etme imkanına sahip olan parti, kendi askeri akademisini kurmuştur; kendisine katılan mücahitleri bu akademide üç aylık bir eğitime tabi tutmuştur. Bunun sonucunda, oldukça güçlü ve etkili bir direniş hareketi durumuna gelmiş ve Ahmed Şah Mesut gibi oldukça başarılı komutanlar yetiştirmiştir.

Parti, özellikle ülkenin kuzeydoğusunda Taciklerin yaşadığı bölgede ve batıdaki Herat bölgesinde etkili olmuştur. Mesut kuzeydoğuda "Kuzey Konseyi"ni kurmuştur; Herat bölgesi ise partiye bağlı İsmail Han tarafından yönetilmiştir. Diğer taraftan parti, değişik bölgelerde farklı etnik kökenden gelen önemli komutanlara da sahipti. Örneğin, Kandahar bölgesinde, partinin en önde gelen komutanı olan Molla Necibullah, Gılzailerin Zirak kabilesine mensup bir Peştundur. Ancak, bunun sebebinin bölgedeki farklı kabileler arasındaki mücadele olduğu da kolaylıkla anlaşılabilir. Çünkü, bölgedeki Barakzai komutanı Mahaz-ı Milli üyesiyken, Popolzai lider Cephe-i Nejat üyesi, Gılzai lider de Halis'e bağlı Hizb-i İslâm üyesidir.

Partinin Arap İslâmcılarla ilişkisi başlarda gayet iyi iken, 1986'da Rabbani'nin dönemin ABD başkanı Ronald Reagan ile görüşmesiyle, Araplar bu partiye verdikleri desteği kesmiştir. Benzer bir şekilde, partinin ISI ile ilişkileri genelde olumluyken, zaman zaman partinin komutanları bu servisinin direktiflerine direnmişlerdir. Dolayısıyla, partinin almış olduğu dış destek, Afganistan'daki gücüyle orantılandığında az olagelmıştır. Parti, İran ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Özellikle, İran'ın Orta Asya ve Afganistan'a yönelik dış politikasında Şiilik yerine Fars milliyetçiliğini ön plana alışıyla ilişkiler gelişmiştir. 1991 yılında parti İran, Tacikistan ve Şii ittifakı olan Hizb-i Vahdet ile Fars kültürünün geliştirilmesi konusunda bir antlaşma dahi imzalamıştır. Partinin efsanevi komutanı Ahmed Şah Mesut, Batılı ülkeler ve Sovyetler Birliği ile de

bağlantılar kurarak parti üzerindeki Pakistan baskısını belli ölçüde dengeleme politikası izlemiştir (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, ss. 35-36; Marsden, 1998, s. 30; Oğuz, 2001, ss. 235-237; Rubin, 1995b, ss. 218-220; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 19).

5.1.7. İttihad-i İslâmi Baraye Azadi-i Afganistan

Bu parti Afganistan'daki Vahhabiler tarafından kurulmuştur. Koyu pan-İslâmist ve anti-milliyetçi bir ideolojiye sahiptir. Doğal olarak Suudi Arabistan'a ve Arap İslâmcılara en yakın partidir. Yüzlerce Arap mücahit bu partinin saflarında savaşmak için bölgeye gelmiş ve partinin Oruzgan, Paktika yakınlarındaki üssünde eğitim görmüşlerdir.

Partinin lideri Abdul Resul Sayyaf, Pagman bölgesinden bir Harruti Peştunudur. Devlet medreselerinde başladığı öğrenimine, El-Ezher Üniversitesi'nde devam etmiş, sonra Şeriat Fakültesi'nde öğretim görevliliği yapmış, 1973 yılında Cemiyet-i İslâmi Partisi'nin başkan yardımcılığına seçilmiştir. Vahhabiliği savunduğundan ve Arapçayı da mükemmel konuştuğundan dolayı, Suudi Arabistan'da en iyi bilinen mücahit lideridir. 1975 yılında Davud rejimi tarafından tutuklanmış, Halkilerin yönetime geldiği dönemde de tutukluluğu sürmüştür. Sovyet işgaliyle serbest bırakılmış ve Peşâver'e gitmiştir. Peşâver'de partisini kurmuş, Suudi Arabistan'ın diplomatik ve maddi desteğiyle ISI bu partiyi yedinci parti olarak tanımıştır.

Bu partinin Afganistan içinde Sayyaf'ın doğum yeri olan Pagman dışında herhangi bir tabanı yoktur. Parti yönetimi az sayıda Gılzai Peştunundan ve bir şekilde Sayyaf ya da Suudi Arabistan ile bağlantısı olan kişilerden oluşmuştur. Parti faaliyetlerinde Arap gönüllüler en büyük rolü oynamışlardır (Atay, 1998/1999, s. 17; Demirel, 2002, ss. 35-37; Marsden, 1998, ss. 31-32; Oğuz, 2001, ss. 238-239; Rubin, 1995b, ss. 220-221; F. H. Saikal ve Maley, 1992, s. 18).

Merkezleri Pakistan'da bulunan Sünni mücahit gruplar konusunda verilen bu bilgilerin ardından, İran'da üslenmiş Şii grupları da ele alalım:

5.2. Temel Şii Mücahit Partileri

Şiiler Afganistan'ın toplam nüfusunun yaklaşık yüzde yirmisini oluşturmaktadırlar. En önemli Şii gruplar Hazaralar, Kızılbaşlar ve Farsivanlardır. Bunlar Afganistan'da en fazla baskı görmüş olan gruplardır. XVI. yüzyılda Şiiliğin İran'ın resmi mezhebi durumuna gelişiyle bu gruplar İran'ı dini merkez olarak görmeye başlamışlardır. Sovyet işgali öncesinde dahi Şiiler Kâbil yönetimi açısından problem olarak algılanmış, İran ile ilişkilerin en öncelikli konusu olagelmıştır. İşgalle birlikte Sünni partiler Pakistan tarafından desteklenirken, Şii partiler de İran tarafından desteklenmişlerdir. Ancak, Şii partiler Sünni partiler kadar etkili olamamışlar ve Afganistan politikalarında önemli rol oynayamamışlardır (Emadi, 1997, s. 3; Rubin, 1995b, ss. 221-223).

Afganistan'daki Şii hareket, İslâmcılar, Hazara Milliyetçileri ve Sosyalistler olarak üç değişik ideolojik gruba ayrılmıştır. İslâmcılardan oluşan ilk grupta toprak sahipleri, imamlar ve bazı entelektüeller yer almaktadır. İkinci grup olan Hazara Milliyetçileri grubunda ise entelektüel ve etkili kabile liderleri yer almakta ve Şii Hazaralar için eşitlik istemektedirler. Üçüncü grup olan Sosyalistler ise ya Sovyet yanlısı, ya da Çin yanlısı entelektüellerden oluşmaktadır (Emadi, 1997, ss. 5-6; Rubin, 1995b, ss. 221-223). Bu bilgilerin ışığında bu grupları teker teker ele alalım:

5.2.1. Şûrâ-i İttifak-i İslâmi

Partinin lideri Seyyid Ali Behiştî, ideolojisi ise Afgan Milliyetçiliğidir. Parti Hazara toplumu içindeki Seyyidler tarafından kurulmuştur. Faaliyetlerini Bamyan, Bağlan ve Belh vilayetlerinde gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda, İran'ın Tahran, Meşhed ve Zadihan şehirlerinde de ofisleri bulunmaktadır (Atay, 1998/1999, s. 20; Emadi, 1997, s. 9; Oğuz, 2001, s. 248).

5.2.2. Hareket-i İslâmi

1979 yılında Muhammed Asif Muhsini tarafından Kandahar'da kurulmuştur. Temel ideolojisi ve amacı İslâmi cumhuriyet kurulmasıdır. Faaliyet gösterdiği bölgeler Faryab,

Cuzcan, Belh ve Samangan vilayetleridir (Atay, 1998/1999, s. 19; Emadi, 1997, s. 9; Oğuz, 2001, s. 247).

5.2.3. Sazman-i Mücahidin-i Mustazafin

Bu parti laik düşünceli Şiiler tarafından kurulmuştur. Lideri Seyyid Hüseyini'dir. Faaliyet gösterdiği bölgeler Gazne ve Bamyân vilayetleridir (Atay, 1998/1999, s. 20; Emadi, 1997, s. 9).

5.2.4. Sazman-i Nasr

Humeyni yanlısı olan bu partinin lideri Muhammed Hüseyin Sadıki'dir. Müslüman Kardeşler Örgütü tarafından mali olarak desteklenmiştir. Faaliyet gösterdiği bölgeler Helmand, Bamyân ve Herat vilayetleridir (Atay, 1998/1999, s. 19; Emadi, 1997, s. 9; Oğuz, 2001, s. 246).

5.2.5. Sipah-i Pasdaran

Humeyni yanlısı bir diğer partidir ve lideri Zahidi'dir. Faaliyet gösterdiği bölgeler ise Gor, Helmand, Bamyân ve Herat vilayetleridir (Emadi, 1997, s. 9).

5.2.6. Hizbullah

Bu parti de Humeyni yanlısıdır ve lideri Şeyh Ali Vusuki'dir. Faaliyet gösterdiği bölgeler Gor ve Helmand Vilayetleridir (Emadi, 1997, s. 9).

5.2.7. Hizb-i Vahdet

Bu parti değişik Şii partilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir koalisyondur. Bu partiler: Hareket-i İslâmi, el-Nasr, Sipah-i Pasdaran, Hizbullah, Davet, Nazhat (Gelişim), Nayro-i İslâm (İslâmi Güç) ve Cephe-i Muttahit (Birleşik Cephe)'dir. Abdül Ali Mezari partinin kolektif lideri olmuştur. Mezari'nin 1995 yılında ölümü üzerine

liderliğe Kerim Halili getirilmiştir (Atay, 1998/1999, s. 20; Emadi, 1997, s. 9; Oğuz, 2001, s. 245).

Pakistan merkezli Sünni mücahit partilerle, İran merkezli Şii olanlar hakkında verilen bilgiden sonra, bunların hiçbirine dahil olmayan partileri de belirtmek yararlı olacaktır.

5.3. Diğer Partiler

Bu partilerin bir kısmı Sovyet işgali döneminde kurulmuş fakat ne Pakistan ne de İran tarafından tanınmamış ve herhangi bir destek görmemişlerdir. Buna rağmen, bu partiler de varlıklarını sürdürebilmiş ve Afganistan politikalarında belli ölçüde etkili olabilmişlerdir. Bazıları da Sovyet işgalinden sonra, iç savaş döneminde kurulmuş ve iç savaşın önde gelen taraflarından biri olmuşlardır. Bu partiler:

5.3.1. İttihad-i İslâmi-i Velâyât -i Şimâli-i Afganistan

Bu parti Türkmenler ve Özbekler tarafından, Peşâver’de, 1980 yılında kurulmuştur. İlk lideri Abdülkerim Mahdum’dur. Mahdum’un 1982 yılında Türkiye’ye göç etmesi üzerine parti liderliğine Azad Beg Kerimi getirilmiştir. Azad Beg, 1920 yılında Buhara’dan Pakistan’a göç eden Özbek bir aileden gelmiş bir Pakistan vatandaşıdır.

Partinin amacı bağımsız ve demokratik bir İslâm Devleti’nin kurulması ve yönetimindeki tüm etnik grupların genel nüfusa oranı nispetinde yönetimde temsil edilmesidir. Bu parti, diğer mücahit partileri arasındaki çekişmelere karışmamış ve Komünist rejime karşı birlik olunması çağrısında bulunmuştur.

Parti Afganistan’ın özellikle Türklerin yaşadığı kuzey bölgelerinde oldukça etkili bir duruma gelmiştir. En sıcak çatışmaların da bu bölgede yaşanmasından dolayı, partinin komutanları oldukça tecrübeli kimselerdir.

Parti, etnik yapısından dolayı ne Pakistan, ne de İran tarafından resmi olarak tanınmıştır. Bunun sonucunda en az yardım gören parti olmuştur (Atay, 1998/1999, s. 18; Demirel, 2002, ss. 38-39; Oğuz, 2001, ss. 243-244).

5.3.2. Cümbiş-i Milli İslâmi Afganistan

Lideri Özbek kökenli Abdür Reşit Dostum'dur. Dostum, 1954 yılında Cuzcan vilayetinde doğmuştur. 1985 yılında, Komünist yönetime bağlı, Türklerden oluşan Cuzcani milislerinin komutanlığına atanmıştır. Özbekler nezdinde sevilen bir lider olduğundan Cuzcani milislerinin sayısı üç yıl içinde 30.000'e ulaşmıştır. Cuzcaniler, Komünist yönetime bağlı en elit ve mücahitlere karşı en etkili askeri birim durumuna gelmiştir. Ancak, 1992 yılında, Dostum'un Komünist yönetimden uzaklaşması üzerine mücahitler Kâbil'e girerek Komünist yönetime son vermişlerdir. İlk zamanlarda, mücahitlerin kurduğu geçiş hükümetine destek veren Dostum, zaman içinde geçiş hükümetinden uzaklaşmıştır.

Dostum, Cümbiş-i Milli İslâmi partisini kurarak ülkenin kuzeyinde, Faryab, Cuzcan, Belh, Sar-i Pul, Samangan, Kunduz ve Bağlan vilayetlerinde Kâbil'den yarı-bağımsız bir yönetim kurmuştur. Dostum yönetiminde bu bölgede okullar açılmış, Mezar-ı Şerif Üniversitesi faaliyete geçmiş, kadınlar da eğitim görmüş, çalışma hayatına katılmış ve ülkenin diğer kısımları Taliban'ın kontrolüne geçtiği dönemde de bu durum uzun süre devam etmiştir.

1997 yılında, komutanlarından General Abdul Melik Pehlivan'ın kendisine ihanet edip Mezar-ı Şerif'i Taliban'a teslim etmesiyle Dostum Afganistan'ı terk etmek zorunda kalarak, Türkiye'ye gelmiştir. Pehlivan, Taliban'a da tavır almasına rağmen, Dostum'la aralarında uzlaşma sağlanamamış, çatışmaları sürmüştür ve 1998'de Taliban Afganistan'ın kuzeyini ele geçirerek kuzeyin otonomisine son vermiştir. Bunun üzerine, Dostum yeniden Türkiye'ye gelmiştir. 2001 yılındaki ABD müdahalesi ve ABD hava kuvvetlerinin desteğiyle kuzeyden yeni bir cephe açarak, Tacik ve Hazaraların da desteğiyle, Belh, Samangan ve Mezar-ı Şerif'i geri almayı başarmıştır. Dostum, ABD müdahalesi sonrasındaki Afganistan'da istikrarın yeniden sağlanması aşamasında önemli liderlerden biri olmaya devam etmektedir (Afgha.com. t.y.; Afghanistan Online. t.y.; FAS, 2005; Jumbish-e Milli, t.y.).

5.3.3. Afgan Millet

1960'lı yıllarda üniversite ve akademik camiadan gelen entelektüel bir grup Peştun milliyetçisi tarafından kurulmuştur. 1973 yılında, Kâbil'de siyasi faaliyetine başlamıştır. Sovyet işgalinden sonra Peşâver'e taşınsa da, Pakistan'ın sol görüşlü ve milliyetçi partilere bakış açısının olumsuzluğundan dolayı herhangi bir destek alamamıştır. Lideri Muhammed Emin Vakman'ın ABD'ye göç etmesi üzerine parti dağılmıştır (Oğuz, 2001, s. 249).

5.3.4. Sazman-i Azadi-i Millet-i Afganistan

Komünist bir parti olmasına karşılık, Maocu olduğundan dolayı, diğer Komünist partilere şiddetle karşı çıkmıştır. Hatta, Sovyetler Birliği'ni "Sosyal Emperyalist" olarak nitelendirmiştir. Faaliyetleri şehirlerde vur-kaç taktiğine dayanmıştır. Lideri Abdül Mecid Kalakani'nin 1980 yılında Kâbil'de yakalanarak idam edilmesi üzerine parti liderler komitesi tarafından idare edilmeye başlamıştır (Oğuz, 2001, ss. 249-250).

5.3.5. Şule-i Cavid

1968 yılında Afganistan Halkın Demokratik Partisi'nden ayrılmış olan bir grup tarafından kurulan bir diğer Maocu komünist partidir. Afganistan'daki komünistler bu partinin Çin tarafından desteklendiğini iddia etmiş olsalar da bu konuda kesin bir delil yoktur (Oğuz, 2001, s. 250).

5.3.6. Taliban

"Taliban" sözcüğünün anlamı "öğrenciler"dir (Cockburn, 1995, s. 373). Bunun nedeni hareketin mensuplarının neredeyse tamamının Pakistan'da faaliyet gösteren medrese öğrencileri olmasıdır (Christensen, 1995, ss. 68-70). Bu öğrenciler Sünni Hanefî İslâm'ın bir alt kolu olan Deobandi akımını temsil eden medreselerde eğitim görmüşlerdir. Raşid Ahmed Gangoi (1829-1905) tarafından, Britanya Hindistan'ının merkezindeki Deoband şehrinde ilk medresenin kurulmasıyla başlayan bu akım İngiliz

işgaline karşı ve reformcu bir nitelik taşımaktaydı. Hatta, Deobandi medreselerinde din derslerinin yanında sanat ve bilim dersleri verilmekteydi. Ancak, Taliban'ın Deobandilik anlayışı ilk Deobandilerin hayal bile edemeyecekleri kadar sapkın bir nitelik taşımaktadır (Maley, 1998, ss. 14-15; Marsden, 1998, s. 79; Rashid, 1999, s. 26; 2001, ss. 87-88).

Deobandiler, Britanya Hindistanı'nın hemen hemen her yerinde medreseler kurmuşlardır. 1947'de Pakistan'ın kuruluşuyla birlikte, bu ülkede çok daha hızlı gelişim olanağına kavuştular. 1962 yılında Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisini kurarak siyasi bir akım durumuna da geldiler. Ancak, 1993 seçimlerine kadar etkisiz bir muhalif hareket olarak kalmışlardır. Bu süre zarfında, Pakistan'daki Peştunların yaşadığı bölgelerde yüzlerce medrese kurdular. Hem Pakistanlı Peştunlar hem de Afganistan'dan gelen sığınmacı Peştun ailelerin çocukları bu medreselerde eğitim görmüşlerdir. Gerçek Deobandiliği anlamaktan çok uzak olan yarı-cahil mollaların Şeriat yorumları da büyük ölçüde Peştun töresi Peştunvali tarafından etkilenmiştir. Ayrıca, Suudi Arabistan'ın da bu medreselere mali destek sağlamasıyla Vahhabi etkisi de yayıldı (Marsden, 1998, ss. 79-87; Rashid, 2001, ss. 88-90).

1980'li yıllarda, Pakistan'ın Afganistan politikası diğer bir İslâmcı parti olan Cemiyet-i İslâm tarafından belirlenmekteydi ve Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi Partisi desteklenmekteydi. 1993 seçimlerinde Benazir Butto'nun Halk Partisi ile ittifak yapan Cemiyet-i Ulema-i İslâm, meclise girdi ve koalisyon ortağı olarak yönetime geldi. Parti lideri Mevlana Fazlur Rahman, Meclis Dışişleri Komitesi başkanlığına atandı ve Taliban'ın kuruluşuyla Pakistan'ın Afganistan politikasını Taliban lehine değiştirmekle kalmayıp, Taliban lehinde lobi çalışmalarında da bulundu (Magnus ve Naby, 1998, ss. 179-180; Rashid, 1999, ss. 26-27; 2001, ss. 88-90).

Taliban Deobandiliğin bilim ve reform geleneğinden sapmakla kalmamış, oldukça fanatik bir İslâm modeli yaratmıştır. Ne İslâm, ne de Afganistan tarihi konusunda fazla bir bilgileri yoktur. İslâm dünyasında XX. yüzyılda yaşanan siyasi ve kuramsal gelişmelerden de habersizdirler. XX. yüzyıldaki siyasal İslâmcı hareketlerin aksine Taliban'ın ne tarihi bir perspektifi, ne de geleneği vardır. Taliban ve diğer Müslümanlar arasında herhangi bir münakaşa zemini yoktur. Yalnızca Batı dünyasıyla değil, ılımlı

İslâm'la da her türlü uzlaşıya karşıdır. Müslüman ülkelerdeki yöneticileri yozlaşmış olarak nitelemişlerdir. Dolayısıyla, kendi yönetimleri dışında hiç bir sistemi meşru görmemişlerdir (Marsden, 1998, ss. 79-87; Rashid, 1999, s. 27; 2001, ss. 92-94).

Taliban'ın etnik yapısı incelendiğinde neredeyse tamamen Peştunlardan oluştuğu görülür. Yönetiminde ise Durrani Peştunları ağırlıktadır. Hareketin lideri Molla Muhammed Ömer dahil, en üst idari yapı olan Kandahar Şûrâsının on üyesinden altısı Durrani'dir. Diğer etnik grupların yaşadığı bölgeleri ele geçirdikten sonra dahi bu etnik grupların Kandahar Şûrâsı'na temsilci göndermeleri kabul edilmemiştir. Hatta, bu bölgelerdeki bürokratlar görevlerinden alınarak, çoğu zaman Dari dahi bilmeyen ya da çok az bilen Peştun valiler, belediye başkanları, polis şefleri atanmıştır. Taliban'ın bu tutumu yalnızca Peştun olmayanlar arasında değil, Durranilere ağırlık vermesinden dolayı (Tablo 2) Gılzai Peştunları arasında da tepkiye neden olmuştur (Marsden, 1998, s. 44; Rashid, 1999, ss. 27-33; 2001, ss. 98-101).

Tablo 2: Taliban Yöneticilerinin Kökenleri

D=Durrani Peştunu; G=Gılzai Peştunu; P=Peştun fakat ne Drurrani ne de Gılzai;
 T=Tacik; Ö=Özbek; D=Diğer etnik gruplardan; KÜ=Taliban'ın kurucu üyesi;
 Müc=Sovyet işgaline direnmiş eski bir mücahit komutan.

Eski Mücahit Parti Bağlantıları

Hizb (Y)=Hizb-i İslâmi (Yunus Halis), Hizb (H)=Hizb-i İslâmi (Gülbettin Hikmetyar),
 Cem=Cemaat-i İslâmi (Rabbani), Amic=Afganistan Milli İslâmi Cephesi (Geylani),
 Har=Hareket (Mevlevi Muhammed Nebi Muhammedi)

Adı	Görevi	Kökeni/yaşı	Kabilesi/Rütbesi
Molla Muhammed Ömer	Lider	Mevand/Kandahar, KÜ, 37	G. Hotak Muc. Eski Hizb (Y)
Molla Muhammed Rabbani	Kâbil Şûrası Başkanı	Kandahar, KÜ, 38	N. Kakar Muc. Eski Hizb (Y)
Muhammed Hasan	1997'den sonra Dışişleri Bakanı	Kandahar	G. Hotak Muc. Eski Hizb (Y)
M. Muhammed Gaus	Dışişleri Bakanı, 1997'de emekliye ayrıldı	Kandahar, Huşab, KÜ, 50	D. Nurzai Muc. Eski Hizb (Y)
M. Abdül Rezzak	Gümrük İdaresi	Kandahar	D. Popolzai Muc. Eski Hizb (Y)
M. Seyid Gıyaseddin	Eğitim	Faryab	Ö. Muv. Eski Har.
M. Hayrullah Hayırhva	İçişleri	Kandahar	D. Popolzai Muc. Eski Har.
İhsanullah İhsan	Devlet Bankası Müdürü	Kandahar, Pençvec	D.
Mevlevi Abdül Settari Sanani	Kandahar Yüksek Mahkemesi Başsavcısı	Kandahar, 80	D. İşakzai
Muhammed Abbas	Sağlık. BM kuruluşlarıyla ilgili	Uruzgan, KÜ, 40	G. Hotak Muc. Eski Hizb (Y)
Ubeydullah	Savunma	Kandahar	G. Hotak Muc. Eski Har.
Dadullah	Bayındırlık		
Muhammedullah Ahund	Maliye	Kandahar	D. Alkozai Muc.
Emir Han Muttaki	Enformasyon, Kültür	Logar, KÜ	P. Koçi boyu göçebesi. Muc. Eski Har.
Abdül Latif Mansur	Tarım	Paktiya	G.

Tablo 2'nin devamı

Adı	Görevi	Kökeni/yaşı	Kabilesi/Rütbesi
Muhammed İsa	Su, Elektrik	Kandahar	G. Hotak Muc. Eski Har.
Alla Dad Ahund	İletişim	Kandahar	G. Hotak Muc. Eski Hizb (Y)
Nureddin Turabi	Adalet	Uruzgan	G. Hotak
Hamidullah Nemani	Yüksek Öğrenim	Zabul	D. Daftani.
Ahmed Can	Doğal Kaynaklar, Endüstri	Paktiya, 40	G. Zadran.
Celaeddin Hakkani	Sınır İşleri	Paktiya, 55	G. Zadran Muc. Eski Hizb (Y)
Sadık Ahund	Ticaret	Kandahar	G. Hotak Muc. Eski Har.
Kari Din Muhammed	Planlama	Badakşan	T. Muc Eski Cem.
Mevlevi Kalamuddin	Dini Polis Şefi	Logar, Bariki Barak, 38	G. Mohmand Muc Eski Har.
Mevlevi Celulullah Mevlevizade	Başsavcı	Herat, 68	Havaca
Muhammed Hasan	Kandahar Valisi	Uruzgan, KÜ, 45	D. Ahakzai.Eski Har.
Vekil Ahmed	Ömer'in sekreteri	Kandahar	P. Kakar KÜ
Şir Muhammed Stanakzay	Dışişleri Bakan Vekili	Logar	G. Stanakzai
Arifullah Arif	Maliye Bakan Vekili	Paktiya, Zembrud.	G. Süleyman Har.

(Rashid, 2000, ss. 222-225)

5.4. Partiler Arası İlişkiler

1985 yılına kadar gerek ISI gerekse CIA, mücahit partilerinin yegane amacının “Afganistan’ın Ruslardan temizlenmesi” olduğunu farzetmişlerdir. İran da Şii partilerin

Hizb-i Vahdet çatısı altında birleşmesini Sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra sağlamıştır. Sadece Suudi Arabistan, en başından beri, maddi imkanını da kullanarak, partilerin bir birlik oluşturmaları için baskı yapmıştır. 1981 yılında tüm partiler, kısa bir süre için İttihad-i İslâmi-i Mücahidin-i Afganistan (Afganistan Mücahitleri İslâmi Birliği) çatısı altında toplanmışlar ve Suudi Arabistan da bu oluşumu cömertçe desteklemiştir. Ancak, müteakip Şubat ayında üç muhafazakar-milliyetçi parti, Suudi fonlarını kontrol eden parti başkanı Sayyaf'ın ayrımcılık yaptığı gerekçesiyle, oluşumu terk etmişler ve aynı adı kullanarak daha ılımlı bir koalisyon oluşturmuşlardır. Ancak, Suudi Arabistan ve diğer bazı Arap ülkelerinden destek gören İslâmcı ittifaka karşı, bu grup önemli bir dış destek alamamıştır. Çünkü, gerek ABD'nin gerekse Pakistan'ın temel politikası İslâmcıların ön planda yer aldığı bir mücahit koalisyonunun kurulmasıydı. Böyle bir koalisyona üye olmak da dış yardım almanın önşartıydı.

Pakistan'daki yedi temel partinin liderleri bu koalisyonun, üç aylık süreyle, dönüşümlü olarak "sözcülüğünü" yapmışlardır. Aynı zamanda, bir liderlik konseyi kurulmuş ve her partiden üç temsilci konseyde yer almıştır. Sağlık, eğitim, tarım, sığınmacılar, vs. gibi alanlarda da komiteler oluşturulmuştur. Ancak, askeri ve politik komiteler etkisiz kalmıştır; çünkü dış yardımlar ya partilere ya da doğrudan tercih edilen komutanlara verilmiştir.

Avrupalı kuruluşlar da direnişe komutanlarla doğrudan bağlantı kurarak destek vermişlerdir. Bu yöntem oldukça etkili olsa da, ulusal bir siyasi merkezin oluşmasını engellemiş ve komutanların başına buyrukluğunu güçlendirmiştir. Diğer taraftan, ABD direnişe Peşâver merkezli koalisyon bürokrasisi aracılığıyla destek vermeyi tercih etmiştir. ABD desteği bu bürokrasiyi güçlendirmiş ve ABD politikalarının uygulayıcısı durumuna getirmiştir (Rubin, 1995b, ss. 223-225; A[bdul] Rashid, 1990, ss. 203-227).

Bu bilgi ve değerlendirmelerin ışığında, Afganistan'da muazzam bir siyasi bölünmüşlüğü olduğu açığa çıkmaktadır. Bu bölünmüşlük, partilerin sadece İran ve Pakistan merkezli olmalarından ibaret değildir. Hem İran'dakiler, hem de Pakistan'dakiler kendi içlerinde bölünmüş, ortaya çıkan farklı partiler de merkezi bir disiplinden yoksun kalmışlardır. Bu bakımdan, mücahitlerin Komünist hükümete karşı sadece direnişlerinin Afganistan'ın devlet yapısının zayıflamasına neden olduğu söylenemez. Komünist yönetimin çöküşünden sonra da aralarında ortak bir yönetim

oluşturma konusunda uzlaşamamışlar, kendi aralarında çatışmayı sürdürmüşler ve zaten zayıf olan devletin çöküş sürecine girmesine neden olmuşlardır. Zaten, Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra, Komünist yönetimin üç yıl daha iktidarda kalabilmesinin en önemli nedenlerinden biri de mücahitlerin içinde bulunduğu bu siyasi bölünmüşlüktür. Fakat, aynı sorun Komünist yönetim için de geçerlidir. Hatta, Komünist yönetimin çöküşünün nedeni mücahitlerin başarısı değil, kendi içindeki dağılma olmuştur. Bu bakımdan, Komünist hükümetin içindeki siyasi yapıyı da ele almak yararlı olacaktır.

5.5. Komünist Hükümet

Nisan 1978 devrimiyle Afganistan'da oluşturulan Komünist yönetim de kendi içinde sağlam bir birlik arz etmemiştir. Afganistan Demokratik Halk Partisi içinde Halk ve Perçem olarak iki fraksiyonun varlığı ve sürekli rekabeti yönetimi oldukça zayıf düşürmüştür. İktidarda oldukları için bu iki fraksiyonun rekabetine devlet kurumları da alet edilmiş olduğundan, bu kurumlar da yıpranmışlardır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nden aldıkları dış destekle ülke genelinde baskı ve şiddet yoluyla dayattıkları reformlar da halkın tepkisine yol açarak devletin meşruiyetini zayıflatmıştır.

Halkiler ile Perçemiler arasındaki en önemli farklılık, ilkinin büyük ölçüde Peştunlardan, ikincisinin de Peştun olmayan etnik gruplardan oluşmasıdır. Devrim öncesinde her ikisi de Sovyetler Birliği ve uluslararası Komünist hareket tarafından Afganistan'ın yegane Marksist-Leninist partisi olarak tanınmayı talep etmişlerdi. Fakat, bekledikleri şekilde tanınmak yerinde birleşmeleri yönünde güçlü bir baskıyla karşılaşmışlar ve birleşmek zorunda kalmışlardı. Bu gönülsüz birliktelik sonrasında devrim yapmayı ve yönetimi ele geçirmeyi başarmışlardır (Rubin, 1995b, ss. 104-105; Knabe, 1988, s. 138; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1360-1367).

Ancak, Afgan ordusundaki devrime destek veren Marksist subaylar alt veya orta rütbedeydiler. Devrimden sonra yaklaşık atmış general tutuklanmış, öldürülmüş veya emekli edilmiştir. Böylelikle, yüksek komuta kademesi tasfiye olmuştur. Bunların yerlerine parti üyesi olan albay, yarbay, hatta binbaşılar terfi ettirilerek atanmışlardır. Bu yeni atanan generallerin arasındaki pek çok Perçemi de, Halkiler tarafından bir kaç

ay sonra, yeni bir darbe hazırlığında oldukları gerekçesiyle görevden alınmışlardır. Devrime direnen pek çok askeri birlik de ağır kayıplar vererek dağılmıştır. Pek çok askeri birlikte de devrimden sonra isyan çıkmıştır. Mart 1979'da Herat'ta başlayıp Celalabad'a, Asmar'a, Gazne'ye, Nahrin'e ve nihayet Ağustos ayında Kâbil'deki Bala Hisar garnizonuna sıçrayan isyan, sonunda bastırılmış olsa da, ordu için gerek asker gerekse subay kaybı çok büyüktür. Daha da önemlisi, pek çok asker ve subay mücahitlerin safına geçmiştir. Bu dönemde mücahit direnişinin yaygınlaşabilmesi, mücahitlerin askeri gücünden ziyade, büyük ölçüde, Afgan ordusundaki güç kaybından kaynaklanmıştır (Rubin, 1995b, ss. 109-121; Henry S. Bradsher, 1983, ss. 77-81).

Devrimle beraber, bir Halki olan, Afganistan Demokratik Halk Partisi Genel Sekreteri Nur Muhammed Teraki Devlet Balkanlığına getirilmiş, diğer bir Halki olan Hafızullah Emin ile Perçemi olan Babrak Karmal Politbüro sekreterleri olmuşlardır. Bakanlıkların da yüzde atmış kadarı Halkilere, kalanı Perçemilere verilmiştir. Pek çok bürokrat görevden alınmış ve yerlerine parti üyeleri atanmıştır. Ancak, oluşturulan bu yönetim, ülke genelinde geniş bir desteğe sahip değildi ve tamamen Sovyet desteğiyle iktidarını sürdürmekteydi. Bu durumun farkında olan Teraki ve Emin, iktidarın ülke içinde herhangi bir kesimle ittifak kurulmasını gerektirmediğini düşünüyorlardı ve buna Perçemiler de dahildi. Bu yüzden 1978 yılının Temmuz ayında Halkiler Perçemileri yönetimden tasfiye etmeye başladılar. Babrak Karmal ve beş diğer Perçemi lider, Büyükelçilik göreviyle yurtdışına sürgüne gönderildi. Ağustos ayında darbe yapacakları gerekçesiyle Perçemilere yönelik ikinci bir tasfiye dalgası başladı. Kasım ayına gelindiğinde ise tüm Perçemi liderler partiden ve hükümetten tasfiye edilmişlerdi. Böylece, Afganistan üzerinde oluşan mutlak Halki hakimiyeti, Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesine kadar devam etmiştir (Rubin, 1995b, ss. 109-121; Knabe, 1988, s. 138).

Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesiyle, sürgünde bulunan Babrak Karmal Afganistan Demokratik Halk Partisi Genel Sekreterliği ve Devlet Başkanlığına atanmış, sürgündeki diğer Perçemiler de Afganistan'a getirilerek Perçemi ağırlıklı yeni Komünist yönetim oluşturulmuştur. Ancak, sadece üst düzey Halkiler tasfiye edilmiş, Halkilerin tamamı yönetimden dışlanmamıştır. Sovyet askeri varlığından dolayı, bu dönemde Halkiler ile Perçemiler arasında ciddi bir çatışma olmasa da, devlet kurumlarının

hakimiyeti üzerindeki rekabetleri devam etmiştir (Rubin, 1995b, ss. 122-145; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1362-1367).

1989 yılında Sovyet birliklerinin geri çekilmesiyle hem Perçem üstünlüğü sona ermiş, hem de iki fraksiyon arasındaki çekişme şiddetlenmiştir. Devlet Başkanı Muhammed Necibullah, Sovyet desteği sayesinde kendi konumunu güçlendirerek, iki fraksiyon arasındaki dengeyi olabildiğince gözetmeye çalışmıştır. Ayrıca, rejimi yumuşatarak iki fraksiyona da dahil olmayan, etnik gruplara ve kabilelere dayalı, doğrudan kendi komutasında milisler oluşturmaya başlamıştır.⁴¹ Necibullah'ın bu çabaları, özellikle orduda etkinliği yüksek olan Halkiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1989 yazında, bazı Halki komutanların Gülbeddin Hikmetyar ile işbirliği yaparak darbe hazırlığında oldukları anlaşılmış ve Necibullah 127 Halki subayın tutuklanmasını emretmiştir. Bunların yirmi yedisi Pakistan'a kaçmayı başararak Hikmetyar'a katılmışlardır. 6 Mart 1990 tarihinde, bir Halki olan, Savunma Bakanı Şahnavaz Tanayi de başarısız bir darbe girişiminin ardından, destekçileriyle birlikte Pakistan'a kaçarak Hikmetyar'a katılmıştır. Böylelikle, yönetim içindeki Halkilerin ağırlığı neredeyse tamamen ortadan kalkmış, ancak Afgan ordusunun gücü de çok büyük ölçüde azalmış ve Necibullah yönetimi etnik gruplara ve kabilelere dayalı milislere bağımlı duruma gelmiştir. 1991 yılı Ağustos ayında, Sovyetler Birliği'ndeki başarısız darbe girişimiyle Necibullah yönetiminin de sonunun geldiği anlaşılmış ve yönetime bağlı milisler etnik yakınlıkları doğrultusunda, mücahitlerin saflarına katılmaya başlamışlardır. Böylelikle yönetim sona ermiş ve mücahitler başkente girmiştir (Rubin, 1995b, ss. 146-175; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1367-1377).

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Afganistan'ın siyasi yapısıyla ilgili bu bilgi ve değerlendirmelerin ışığında, ülkenin genelinde, geniş çaplı bir siyasi bölünmüşlüğü hakim olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ortak bir yönetim oluşturma konusunda yaşanan başarısızlığın yanında, iktidarın paylaşımı konusunda verilen mücadelenin neticesinde devletin de yıprandığına

⁴¹ Milis gruplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dorronsoro ve Lobato, 1989, ss. 95-108.

şahit olunmaktadır. Bu bakımdan, Afganistan'ın zayıf devlet yapısına sahip oluşunun nedenleri arasında siyasi bölünmüşlük faktörünü de saymak gerekmektedir.

Bu bölümde ortaya koyulan bilgilerin, sonraki bölümlerde Afganistan bağlamında ele alınan, dış müdahale ve iç savaş olgularının anlaşılması bakımından kolaylık sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu bilgilerin ışığında, Afganistan devletinin zayıf devlet kategorisinde yer alma nedenleri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bölgenin önemli güç merkezleri arasında yer alışı, dağlık yapısının merkezi yönetimin hakimiyetini güçleştirmesi, dış müdahaleler, sınırları dış güçlerce belirlenmiş bir tampon devlet olma özelliği, farklı jeo-politik bölgelerde yer alışından dolayı, farklı bölgesel dinamiklerin etkisine maruz kalması, Peştunistan meselesi, yakın dönemde küresel güçlerin rekabetinin sıcak çatışma alanı haline gelmesi, etnik yapısının karmaşıklığı, kabilesel yapısı, ülkedeki etnik grupların komşu ülkelerdeki soydaşlarının varlığı, siyasi bölünmüşlük, uyuşturucu ve savaş ekonomileri ve savaş ekonomisinin merkezkaç etkisi, istikrarsızlığın kronikleşmesi gibi etmenlerin merkezi yönetimi zayıf kıldığı anlaşılmaktadır. Bu zayıflık, dışarıdan gelen müdahaleleri kolaylaştırmış ve bunların etkilerini artırmıştır. Bu şartlar altında, ABD, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Pakistan, Sovyetler Birliği ve onun ardılı Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi dış güçler Afganistan'a yönelik müdahalede bulunmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM: AFGANİSTAN'A YÖNELİK DİŞ MÜDAHALELER

Bu bölümde Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan bu dış güçlerin politikaları, müdahil olma nedenleri, amaçları ve hedefleri ele alınmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerin bazılarının dış politikalarının oluşturulmasında, ülkelerin kendi içinde birbirinden farklı görüşlere sahip, farklı kurumları da etkili olmuştur. Bu durumda bulunan ülkelerin söz konusu kurumları ve bunların dış politikaya etkileri de belirtilmektedir. Böylelikle, müdahale eden unsurların kimler olduğu, bunların hangi amaç ve nedenlerle müdahale ettikleri sorgulanmaya çalışılmaktadır.

Bu sorgulama yapılırken de, iki konuya özellikle dikkat edilmeye çalışılmıştır. Bazı ülkelerin dış politikaları, dönemsel bazı kırılmalar göstermiştir. Bir dönemde, cereyan eden kimi siyasi gelişmeler, bu ülkelerin dış politikalarında temel bazı değişikliklere yol açmaktadır. Bu bakımdan, bu durumda olan ülkelerin Afganistan'a yönelik dış politikalarındaki dönemsel değişimlerin vurgulanmasına çalışılmıştır. Ayrıca, bazı ülkelerin dış politikalarını belirleyen temel bazı güdüleyiciler de etkileşim halindedir. Birinin anlaşılabilmesi için diğeri hakkında önceden bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bunlar ele alınırken, aralarındaki sıralamaya da özen gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu şekilde, Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan dış ABD, Çin, Hindistan, İran, Orta Asya devletleri, Pakistan, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerin dış politikalarını belirleyen temel güdüleyiciler ve bunların doğrultusunda oluşan genel dış politikaları çerçevesinde, Afganistan'a yönelik politikaları açıklanmaya çalışılmıştır.

1. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

“Reagan Doktrini”⁴² doğrultusunda, Sovyet işgaline karşı yıllar boyu Afgan mücahitlerini destekledikten sonra, Sovyet işgalinin sona erişile ABD’nin Afganistan’a ilgisi azalma sürecine girmiştir. Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle Soğuk Savaş’ın sona eriş, Kâbil’deki Necibullah yönetiminin çöküşü ve Körfez Savaşı Afganistan meselesini ABD’nin gündeminden düşüren dönüm noktalarıdır. Komünizmin güneye yayılımına karşı uygulanan “çevreleme politikası”⁴³ doğrultusunda harcanan milyarlarca doların dışında, ABD’nin Afganistan’da tek bir asker bile kaybetmemesi nedeniyle, bunun ABD için ucuz bir zafer olduğu söylenebilir (Matinuddin, 1999, s. 159).

Zafer can kaybı açısından ABD için ucuz olmasına rağmen, ABD’nin mücahitleri silahlandırmasının bir takım olumsuz yan etkileri de olmuştur. Afganistan’a başka ülkelerden gönüllü olarak gelen İslâmcı militanlar (yaklaşık 25.000 kişi) ülkelere döndüklerinde köktendinci örgütlere girmişler, hatta Batılı ülkelere karşı yapılan bombalı saldırılara karışmışlardır. ABD, bu nedenle mücahitlerden elde kalan Stinger füzelerini geri istemiş ise de, bunların pek çoğu geri verilmemiştir; hatta bunlardan bazılarının İran’ın, Libya’nın ve bazı radikal İslâmcı örgütlerin eline geçmiş olduğu yönünde raporlar vardır (Carpenter, 1994, ss. 76-79).

Mücahitlere yönelik uluslararası yardımın Pakistan üzerinden mücahitlere ulaştırılması ve ABD’nin de bu konudaki inisiyatifi Pakistan’a bırakması, bu ülkeye mücahit hareket üzerinde muazzam bir etkinlik sağlamıştır. Peştunistan meselesinden dolayı Peştun milliyetçiliğinden çekinen Pakistan’ın İslâmcı grupları desteklemesi mücahit hareketin giderek radikal İslâmcı bir duruma gelmesine neden olmuştur. Böylelikle, mücahit

⁴² Reagan Doktrini, Sovyetler Birliği’nin müdahil olduğu bölgesel problemlere yönelik geniş çaplı bir politikadır. Bu politika bir başka deyişle, Sovyet yanlısı rejimler tarafından idare edilen ülkelere rejime karşı savaşıyan gerilla hareketlerinin desteklenmesidir. Topluları üzerinde “antidemokratik” yönetimlerini sağlamlaştırma aşamasında olan bu Sovyet yanlısı yönetimlerin istikrarsızlaştırılması için anti-komünist direniş hareketleri desteklenir. Reagan Doktrini, Afganistan’ın yanı sıra Nikaragua, Kamboçya ve Angola’da da uygulanmıştır. Aslında, “Çevreleme” politikasının değiştirilmiş halidir. Çünkü, Sovyet yanlısı kutupta yer almış olan bir ülkenin yeniden “düzeltilmesi”yle ilgilidir ve doğrudan ABD askeri birliklerinin kullanımından ziyade yerel gruplar silahlandırılarak mücadeleye sevk edilir (Lagon, 1992, ss. 39-70).

⁴³ İlk kez George Kennan tarafından Temmuz 1947’de kamuoyuna ilan edilen “çevreleme politikası” ABD eski başkanı Truman tarafından, ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrası dış politikasının temel taşı olarak benimsenmiştir. Borer, 1992, s. 344. Bu yüzden “Truman Doktrini” olarak da bilinir. Komünizmin, dolayısıyla Sovyetler Birliği’nin yayılmasının engellenmesi prensibine dayanır. (Commanger, 1968, 524-526).

gruplar ele geçirdikleri bölgelerde teokratik ve baskıcı (özellikle kadınlara yönelik) uygulamalarda bulunmuşlardır (Barracough, 1995, s. 7; Carpenter, 1994, ss. 76-79).

Pakistan'ın mücahit hareket üzerinde etkinliği sürdürebilmek için hareketi dağınık tutma politikasının zararlı sonuçları ise muazzamdır. Afganistan'da bir savaş ağalığı sistemi oluşmuş ve istikrarın önündeki en önemli engellerden biri haline gelmiştir. 1992 yılında Kâbil'in mücahitler tarafından ele geçirilip Rabbani hükümetinin kurulmasından sonra bile, ülke genelinde kontrol sağlayabilmesi mümkün olamamıştır. Hatta, mücahitler Kâbil'i ele geçirmelerinin öncesinde dahi Sovyetlere ve Sovyet kuklası yönetime karşı savaştıkları ölçüde birbirleriyle savaşmaktaydılar. Mücahitler arasındaki bu siyasi parçalanmışlık iç savaşın da temel nedenlerinden biridir (Carpenter, 1994, ss. 76-77).

Pakistan'ın ABD yardımlarını dağıtırken ılımlı mücahit gruplar yerine radikal grupları tercih etmesi ABD tarafında rahatsızlık yaratmış ve ABD mücahit hareketin radikalleşmesinden ve mücahitler arasındaki bölünmüşlükten Pakistan'ı sorumlu tutmuştur (House of Representatives, 1990, 7 February). Hatta, hem Temsilciler Meclisi'nde, hem de Senato'da mücahit hareketin radikalleştiği, Sovyet işgalinin sona ermiş olduğu, mücahitlerin sivil halkta çok sayıda can kaybına sebep olduğu, bu can kayıplarının ABD'nin saygınlığını da azalttığı gerekçeleriyle mücahitlere yönelik yardımın kesilmesi gerektiğine dair görüşler ifade edilmiştir (House of Representatives, 1989, 23 May; Senate, 1990, 7 February). Ancak ABD, Sovyet destekli Necibullah yönetimi iktidarını sürdürdüğü sürece, Pakistan üzerinden mücahitleri desteklemek yönündeki politikasını sürdürmüştür. Çünkü, Necibullah yönetiminin devrilmesi konusunda ABD ile Pakistan ortak görüşteydiler (Senate, 1989, 7 June; House of Representatives, 1990, 6 March; Senate, 1989, 25 October).

Sovyet işgali sona erdikten sonra da Afganistan'da Sovyet destekli Necibullah yönetimi bir süre daha varlığını sürdürmüştü. Bundan dolayı, Sovyetler Birliği'ni Necibullah yönetimini desteklemeye devam etmesinden rahatsızlık duyan ABD, (House of Representatives, 1989, 25 October; House of Representatives, 1989, 10 May; Senate, 1989, 16 June; House of Representatives, 1991, 16 April) mücahitlere yönelik desteğini, bir süre daha, Sovyet işgali dönemine kıyasla oldukça azaltmış olarak da olsa devam ettirmiştir (Senate, 1989, 17 March; Senate, 1989, 20 October; House of

Representatives, 1990, 25 July). Gerçi Necibullah yönetiminin desteklenmesi Sovyetler Birliği'ne de önemli bir yük oluşturmaktaydı. Bundan dolayı Moskova yönetimi Afganistan meselesinin görüşmeler yoluyla, barışçı bir şekilde çözülmesi talebinde bulundu. ABD de bu talebe olumlu yanıt vermiştir. Yapılan görüşmelerde, Afganistan'da BM gözetiminde genel seçim yapılması üzerinde uzlaşılsa da, ABD seçimden önce Necibullah'ın istifa etmesi konusunda ısrar etmiş (House of Representatives, 1990, 28 June) fakat bu ısrarı Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemiştir. Görüşmeler dizisinin son aşamasında Necibullah'ın yetkilerinin sınırlandırılması konusunda anlaşmaya oldukça yakınlaşmış olsalar da, bölgesel aktörlerin öne çıkışı sonucunda Afganistan meselesinde hem Sovyetler Birliği'nin, hem de ABD'nin etkinliği azalmış ve anlaşmaları anlamsızlaşmıştır. Gerilimin artışı ve anlaşmanın sağlanamaması üzerine ABD mücahitlere silah yardımına devam etmiştir (Cogan, 1993, ss. 73-82; Goldman, 1992, ss. 185-188).

1990 yılında, Körfez Krizi'nin ortaya çıkışı ABD'nin ilgisini Irak'a yöneltmesine ve Afganistan meselesini müttefikleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan'a büyük ölçüde havale etmesine neden oldu. Böylelikle, Soğuk Savaş'ın kutup başlarının çatışma alanı durumundaki Afganistan, küresel güçlerin gündeminden düşmüş fakat Afganistan politikalarında bölgesel güçler ön plana çıkmıştır (Tarzi, 1991, s. 189).

ABD Afganistan'da istikrarın ve Afgan halkının kendi kaderini tayin hakkının sağlanması için Necibullah yönetiminin sona ermesi gerektiğini ifade etmekteydi (House of Representatives, 1991, 16 April; House of Representatives, 1992, 19 March). 1992 yılı Nisan ayında, Kâbil'in mücahitler tarafından ele geçirilip Necibullah yönetiminin son bulması sonrasında, mücahitler arasındaki görüş ayrılıklarının ortaya çıkıp çatışmaya dönüşmesinden endişe duymuş ve Afganistan'da istikrarın sağlanabilmesi için mücahitler arasındaki birliğin muhafaza edilmesinin gerekliliği yönünde söylem değiştirmiştir (House of Representatives, 1992, 29 April). Mücahitler arasındaki çatışmalar dolayısıyla başkent Kâbil'in büyük zarar görmesi, sivil halkta çok sayıda can kaybına yol açması ve yeni sığınmacı sorunları yaratması üzerine Afganistan'a yönelik insani yardımını arttırmıştır (House of Representatives, 1992, 15 June).

Necibullah yönetiminin sona ermesinden sonra ABD mücahitlere yönelik askeri desteği kesmiş olsa da, Afganistan'a komşu olan Orta Asya ülkelerindeki Rus askeri varlığından dolayı buradaki gelişmeleri izlemeye devam etmiştir. Buna ek olarak, ABD'nin stratejik çıkarları açısından gerek İran'ın çevrelenmesi, gerekse Orta Asya'nın enerji kaynaklarının alternatif güzergahlar (Afganistan gibi) üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması ve Orta Asya ülkelerinin bu konuda Rusya'ya olan bağımlılıklarının azaltılması konuları da önemlidir (Matinuddin, 1999, ss. 160-162; Ögütçü, 1995, ss. 37-63).

Mücahitler arasındaki savaş sürdükçe Afganistan'da sivil halk arasında can kayıpları artmakta, yeni sığınmacı sorunları ortaya çıkmakta, Afgan toplumunda İslâmi radikalizm gitikçe yükselmekte, uyuşturucu üretimi artmakta ve ülke terörist gruplar için barınak durumuna gelmekteydi. Afganistan'daki bu durum ABD'de endişe yaratmış ve ABD Afganistan'da istikrarın sağlanması konusunda BM'nin tüm çabalarını kararlılıkla desteklemeye başlamıştır (House of Representatives, 1994, 22 March; House of Representatives, 1994, 8 October).

Mackenzie, (1998) 1994 yılına kadar ne ABD'nin ne de uluslararası kamuoyunun Afganistan konusunda açıkça tanımlanmış bir politikası olmadığını öne sürmüştür (s. 95). 1994 yılında BM Afganistan meselesinin çözümü için girişimlerine başlamış, ancak bölgesel güçlerin BM girişimleri lehinde oy kullanmış olmalarına rağmen, Afgan gruplara destek sağlamaya devam ederek bu girişimleri baltalaması dolayısıyla başarıya ulaşamamıştır (Mackenzie, 1998, s. 95).

Bu dönemde, ABD'nin Afganistan'a yönelik politikası şu temel unsurlara dayanmaktaydı: bölgesel istikrar, terörizm, uyuşturucu üretimi ve insani meseleler. Bu doğrultuda Afganistan'daki tüm grupların temsil edildiği, geniş kapsamlı bir uzlaşılı hükümetinin oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Afganistan'da istikrarın ancak bu şekilde sağlanabileceğini hesaplamaktaydı. Bu şekilde, hem Orta Asya'nın Afganistan üzerinden Pakistan ile karayolu bağlantısı oluşabilir, hem de bu ülkelerin Rusya'ya olan bağımlılıkları azaltılabilirdi. Ayrıca, Afganistan'da yuvalanmış terör örgütleriyle ve burada ortaya çıkan uyuşturucu üretimiyle ancak bu ülkede istikrarlı ve işlevsel bir merkezi yönetimin oluşumuyla mücadele edilebilirdi. Ülkede istikrar sağlandığında da milyonlarca sığınmacı ülkelere geri dönebilir, ülke içindeki insan

hakları ihlalleri ortadan kaldırılabilir, pek çok kişinin ölümüne veya sakatlanmasına neden olan kara mayınlarının etkili bir şekilde temizlenilmesine başlanabilirdi. Bu bakımlardan ABD bu dönemde Afganistan'a yönelik politikalarını oluştururken, Afganistan'da istikrarın sağlanması konusunu “en öncelikli mesele” olarak görmekteydi (Subcommittee On Asia And The Pasific, Committee On International Relations, House of Representatives, 1996, 9 May; Subcommittee On Asia And The Pasific, Committee On International Relations, House of Representatives, 1994, August 11).

Taliban'ın ortaya çıktığı 1994 yılında ABD bu grubun kökeni konusuna bir önem atfetmemekteydi. ABD'ye göre Taliban uyuşturucu ticaretini ortadan kaldırabilir, Rusya ve İran'ın Afganistan'daki etkinliğini sınırlandırabilir, Kandahar ve çevresinde sağladığı düzen ve istikrarı Afganistan'ın genelinde sağlayabilir, terör örgütlerinin eğitim kamplarını kapatabilir, müttefiki olan Pakistan'a Orta Asya ile ticaret yapabilmesi için gerekli olan karayollarının güvenliğini sağlayabilirdi. O sırada gündemde olmayan fakat ileride en öncelikli konu durumuna gelecek olan Orta Asya'nın enerji kaynaklarının, İran'ı dışlayıp Afganistan ve Pakistan üzerinden taşınarak, dünya pazarlarına ulaştırılması için gerekli olacak boru hattının Afganistan üzerinden geçen kısmının güvenliğini sağlayabilirdi (Rubin, 1997a, ss. 1-6).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, enerji kaynakları açısından zengin olan Hazar havzasında yeni bağımsızlığına kavuşan devletlerin ortaya çıkışıyla, bu bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda pek çok proje ortaya atılmıştır.⁴⁴ Bu bağlamda, Trans-Afgan boru hattı projesi de bu konuyla ilgili pek çok projeden biri olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 6).

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögüt, 1995.

Şekil 6: Trans-Afgan Boru Hattı Projesi

(Okman ve Çınarlı, t.y.)

1996 yazında, UNOCAL'ın Trans-Afgan boru hattından sorumlu başkan yardımcısı Marty Miller bu proje konusunda kamuoyunu bilgilendirmiş ve söz konusu proje gündeme gelmiştir. Öncelikle doğalgaz hattının inşasını içeren proje, daha sonra günde bir milyon varille başlayıp bir kaç yıl içinde Orta Asya'daki diğer boru hatlarıyla birleştirildikten sonra beş milyon varil petrol pompalayacak olan ek bir petrol boru hattının inşasıyla geliştirilecekti (Mackenzie, 1998, s. 96).

Clinton hükümeti ağırlığını çoktan UNOCAL'dan yana koymuştu bile. 1996 yılının Mart ayında ABD'nin Pakistan büyükelçisi Tom Simmons Pakistan başbakanı Butto'dan Bridas'ın yerine UNOCAL'ı desteklemesini istemişti. Hatta, bu yüzden Butto ile ABD arasında kısa süreli bir gerilim yaşanmıştı. Aynı yılın biri Nisan diğeri de Ağustos ayında olmak üzere, ABD'nin Güney Asya'dan sorumlu bakan yardımcısı

Robin Raphel Afganistan ve Pakistan'ı ziyaret etmiş, bu ziyaretlerinde UNOCAL'ı destekleyici konuşmalar yapmıştır. ABD'nin UNOCAL'ı açıkça desteklemeye başlaması, Rusya ve İran tarafında Taliban'ın da ABD tarafından desteklenmekte olduğu şüphesi yaratmıştır. Sonuçta, ABD Taliban'ı desteklemekle suçlanmaya başlamıştır. Sonrasında, gerek UNOCAL yöneticilerinden, gerekse ABD yönetiminden bazı kişilerin yaptıkları gaflarla bu suçlamalar artacaktır. 1996 yılının Eylül ayında Taliban Kâbil'i ele geçirdiğinde UNOCAL yöneticilerinden Chris Taggart, Taliban'ın Kâbil'i ele geçirmesinin Trans-Afgan boru hattı projesini kolaylaştıracağı yönünde bir açıklama yapmıştır. Her ne kadar bu açıklama UNOCAL tarafından geri alınsa da, UNOCAL'ın Taliban zaferinden yana olduğunu sezinletmiştir. Diğer bir gaf da ABD Devlet Bakanlığından gelmiştir. ABD Devlet Bakanı Kâbil'e bir görevli göndererek Taliban'la diplomatik ilişki kurulabileceğini söylemiştir. Bu açıklama da derhal geri alınmasına ve ABD'li diplomatların bu açıklamanın İslâmabad'daki ABD büyükelçiliğine danışılmadan yapılmış olduğunu beyan etmelerine rağmen, açıklamanın ABD'nin dış ilişkilerine verdiği zarar çok büyük olmuştur. Tüm bu gafların sonucunda, İran, Rusya, Orta Asya devletleri, Taliban karşıtı ittifak pek çok Pakistanlı ve Afgan ABD ve UNOCAL'ın Taliban'ı desteklediği sonucuna ulaşmıştır. Buna ek olarak, ABD'nin Taliban'ı ve Pakistan'ın Afganistan politikasını desteklediğini gösterme konusunda oldukça istekli olan bazı Pakistanlı bakanlar da Pakistanlı gazetecilere ABD'nin Taliban'ı desteklediği yönünde açıklamalar yapmışlardır. Sonuç olarak, Taliban'ın İran'ı izole etmek üzere bir Sünni tampon bölgesi yaratarak, ticaret yolları ve boru hatlarının güvenliğini sağlayıp, Orta Asya ile ticaret konusunda İran'ın üstünlüğünü ortadan kaldırarak, ABD'nin çıkarlarına hizmet ettiği varsayımı oluşmuştur (Maass, 1999, ss. 74-76; Rashid, 2001, ss. 165-167; Siddiki, 1996, November 9-13, s. 6).

Bu sırada UNOCAL ile Arjantin şirketi Bidas arasında Trans-Afgan boru hattının inşası konusundaki mücadele de sürmeye devam etmektedir. UNOCAL'ın ABD desteğine sahip oluşu gibi önemli bir avantajın karşısında Bidas'ın da kendince bazı üstünlükleri vardır. UNOCAL Trans-Afgan boru hattının inşası için uluslararası kredi kuruluşlarından sağlayacağı finansmanlara gereksinim duymaktaydı. Ancak, söz konusu kredi kuruluşları finansman sağlamak için öncelikle Afganistan'da uluslararası kamuoyu tarafından tanınan bir yönetimin oluşturulmasını şart koşmaktaydı. Halbuki

Bridas Trans-Afgan boru hattının inşası için herhangi bir krediye gereksinim duymamaktaydı. Bridas bu boru hattının Afganistan'dan geçecek olan kısmının Suudi Arabistan tarafından sağlanacağını öne sürmekteydi. Daha az riskli Türkmenistan ve Pakistan kısımları ise oluşturacağı uluslararası şirketler birliği tarafından sağlanacaktı. Diğer yandan, UNOCAL'ın konumu ise ABD'nin Afganistan politikasına bağımlıydı. Kâbil'de resmen tanınmış bir yönetim olmadıkça uluslararası kredi kuruluşları projeye kredi vermeye yanaşmıyorlardı. UNOCAL'ın de Taliban üzerindeki etkisi, boru hattı projesinin Taliban'ın ABD tarafından Afganistan'ın resmi yönetimi olarak tanınması olasılığını güçlendirmesiydi. Taliban ABD tarafından resmen tanınmaya şiddetle gereksinim duymaktaydı (Maass, 1999, ss. 74-76; Prussel, 1998, October, ss. 14-15; Rashid, 2001, s. 167).

UNOCAL ile Bridas arasında Suudi Arabistan üzerindeki etkinlik mücadelesi sürerken, Pakistan üzerindeki mücadele UNOCAL ve ABD'nin mutlak zaferiyle sonuçlanmıştır. Pakistan'da Butto hükümeti düşmüş ve yeni işbaşına gelen başbakan Navaz Şerif silahlı kuvvetler, ISI ve Enerji Bakanı Nisar Ali Han ile beraber UNOCAL'dan yana ağırlığını koymuştur. Pakistan'ın UNOCAL'i desteklemesi büyük ölçüde ABD'nin Taliban'ı doğrudan desteklemesini sağlamak içindir (Maass, 1999, ss. 74-76; Rashid, 2001, s. 168).

1996 yılının Kasım ayında oldukça cesur bir hamle yapan Bridas; Taliban, Reşit Dostum ve Burhaneddin Rabbani ile Trans-Afgan boru hattının inşası konusunda anlaşma imzaladığını açıklamıştır. Bu açıklama UNOCAL ve Pakistan'da endişe yaratmış ve Taliban'ı sıkıştırmaya başlamalarına neden olmuştur. Taliban ise belirsizliğini korumayı ve her iki şirketin de önerilerini yükseltmelerini beklemeyi sürdürmüştür. Ancak, Taliban'ın Bridas'a bakışının nispeten daha olumlu olduğu söylenebilir. Çünkü, Bridas UNOCAL'ın aksine Taliban'dan herhangi bir politik talepte bulunmuyordu. UNOCAL ise Taliban'a insan hakları konusundaki imajını düzeltmesi, Taliban karşıtı ittifakla görüşmesi konuları gibi, ABD'nin bakış açısını yansıtan telkinlerde bulunuyordu. Dahası, UNOCAL ABD'de sesleri gittikçe daha güçlü çıkmaya başlayan feminist hareketin Taliban ile görüşmeleri kesmesi yönündeki baskısıyla karşı karşıyaydı. Bu aşamada, "Büyük Oyun" yeni bir boyut kazanmıştır. Artık, Afganistan'a yönelik dış müdahaleler petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla

ilişkilenmeye başlamıştır (Maass, 1999, ss. 74-76; Prussel, 1998, October, ss. 14-15; Rashid, 2001, ss. 170-171).

1997 yılının Şubat ayında bir Taliban heyeti Bidas'ın daveti üzerine Buenos Aires'e gelmiş ve Bidas'ın petrol kuyularını ve boru hatlarını görmüştür. Yaklaşık aynı günlerde başka bir Taliban heyeti de devlet bakanlığı memurları ve UNOCAL yöneticileriyle birlikte, ABD'nin başkenti Vaşington'daydı ve Taliban'ın ABD tarafından Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanınması amacıyla lobi çalışmaları yapmaktaydı. Ancak, Taliban tüm bu ziyaretler sırasında belirsiz tavrını sürdürmüştür. Ziyaretin sonunda Bidas, Taliban'la bir sözleşme hazırlanması amacıyla görüşmeleri başlatmıştır. Ancak, Afganistan'da resmen tanınan bir yönetim olmadığı sürece görüşmeye başlayamayacağını ilan eden UNOCAL, bunun yerine, Taliban'a faks makineleri, jeneratör gibi araç gereçler ve parasal destek sağlamayı tercih etmiştir (Mackenzie, 1998, ss. 97-98; Rashid, 2001, ss. 170-171).

Bu arada, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov da boru hattının inşası konusunda sabırsızlanmaya başlamıştı ve UNOCAL'dan boru hattını inşa etme çalışmalarına bir an önce başlamasını istedi. 1997 yılının Mayıs ayında UNOCAL Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'da bölge ülkelerinin temsilcilerinin katıldığı bir uluslararası toplantıda Türkmenistan ve Pakistan'la anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla UNOCAL projenin finansman sorumluluğunu üstlenmiş, 1997 yılının Aralık ayına kadar gerekli finansmanı sağlayacağı ve 1998 yılının ilk aylarında boru hattının inşasına başlayacağı sözünü vermiştir. Anlaşma ISI'nın Taliban'ın Kuzey İttifakı'nın merkezi durumunda bulunan Mezar-ı Şerif kentini ele geçirmek üzere olduğu istihbaratını vermesiyle imzalanmıştır. Ancak, yaklaşık iki hafta sonra Taliban ağır kayıplar vererek Mezar-ı Şerif kentinden püskürtülecektir. Bu şartlar altında yeni bir anlaşmanın hazırlanmasına gerek duyulmuş ve hazırlanan yeni anlaşmada UNOCAL'ın süresi bir yıl kadar uzatılarak 1998 yılının Aralık ayında inşaata başlanacağı belirtilmiştir. Ancak, bu tarih bile fazlaca iyimserdir (Rashid, 2000, ss. 58-59; ss. 172-173).

Taliban'ın Mezar-ı Şerif kentinde uğradığı ağır yenilgi, ABD'de Pakistan ve Taliban'ın Afganistan'da düzeni sağlayabileceği konusunda şüphelerin oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ABD, Türkmenistan'ı desteklemek amacıyla

Türkmenistan-İran-Türkiye doğalgaz boru hattının inşası gibi alternatif seçenekleri araştırmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelere ek olarak, 1600 mil uzunluğunda Pakistan-İran boru hattı projesi nin de, bu dönemde gündeme gelişi, zaten belirsizlik içinde bulunan Trans-Afgan boru hattı projesinin uygulanabilirliğini azaltmıştır (Matinuddin, 1999, ss. 103-105; Rashid, 2000, ss. 59-63; s. 173).

1997 yılının Ekim ayında Pakistan'la Türkmenistan arasında yapılmaya çalışılan fiyatlandırma anlaşması da Taliban'ın anlaşmayı kabul etmemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aynı ayda UNOCAL Pakistan, Japon, Güney Kore enerji şirketlerinin de katıldığı genişletilmiş CentGas şirketler birliğini ilan etmiştir. Buna ek olarak, Rusya'nın da desteğini kazanmak için, Rus Gasprom şirketine % 10'luk bir pay ayrılmıştır. Ancak, Rusya ABD'yi Taliban'a destek olmakla ve Rusya'nın Orta Asya'daki etkinliğini baltalamaya çalışmakla suçlamış ve Gazprom bu anlaşmayı imzalamayı kabul etmemiştir. Bu gelişmeler ABD ile Rusya'nın Orta Asya üzerinde etkinlik kurma mücadelesinin yansımalarıdır (Prussel, 1998, October, ss. 14-15; Rashid, 2001, ss. 173-174).

1997 yılının Ekim ayında Bidas Güney Amerika'daki hisselerinin % 60'ını bir ABD enerji şirketi olan Amoco'ya satmıştı. Bu satışın amacı Amoco'nun ABD'nin engellemelerini ortadan kaldırayabileceği ve Niyazov'u Bidas'ın lehinde etkileyebileceği olasılığıydı. Ayrıca, Bidas bir Taliban heyetini ikinci kez Buenos Aires'e davet etti. Aynı şekilde ikinci bir Taliban heyeti de Kasım ayında ABD Devlet Bakanlığı yetkilileriyle görüşüp tanınma talep etmek üzere ABD'yi ziyaret etmiştir. Ancak, 1998'in baharında çatışmaların yeniden şiddetlenmesi üzerine Trans-Afgan boru hattı projesi yeniden başka bir bahara kalmıştır. UNOCAL bir kez daha Niyazov'dan boru hattının inşası konusunda ek bir süre istemek zorunda kalmıştır. Ayrıca, Taliban'ın Afganistan genelinde özellikle de kadınlar üzerinde uyguladığı baskı ABD kamuoyunu Taliban aleyhine çevirmiş ve UNOCAL Trans-Afgan boru hattı projesinden vazgeçmesi için yoğun bir baskı altına girmiştir. UNOCAL'ın karşı karşıya kaldığı baskı yıl boyunca giderek artmış ve UNOCAL feminist örgütlerden kaynaklanan bu baskıya karşı koyamamıştır. Çünkü, bu feminist örgütlerin üyeleri Clinton yönetimini desteklemiş olan ABD'li kadınlardı (Maass, 1999, ss. 74-76; Prussel, 1998, October, ss. 14-15; Rashid, 2001, s. 174).

Taliban'ın sadece kadınlara yönelik baskıcı tutumu değil; genel olarak insan hak ve özgürlüklerini aşırı derecede kısıtlayan uygulamaları, geniş çaplı insan hakları ihlalleri, terör örgütlerini barındırması, uyuşturucu üretimini sürdürmesi, uzlaşmaz tutumu, Afganistan'da faaliyet gösteren uluslararası örgütlerin çalışmalarını yokuşa sürmesi konuları da gerek Temsilciler Meclisi'nde gerekse Senato'da şiddetle eleştirilmiş ve ABD Taliban'a karşı tavır almıştır. Afganistan'a müdahale eden güçlerin, savaşan taraflara silah, cephane, yakıt yardımı ve topraklarında üs sağlama dahil her türlü desteği kesmesi ve BM gözetiminde devrik kral Zahir Şah dahil, Afganistan'daki tarafların tümünün katılacağı, uluslararası bir toplantı düzenlenip geniş çaplı bir uzlaş hükümetinin kurulması gerekliliği yeniden vurgulanmaya başlamıştır (House of Representatives, 1998, 28 April; Senate, 1997, 20 May; House of Representatives, 1997, 9 November; Senate, 1998, 30 July; Bureau of South Asian Affairs, 2001, 20 January; House of Representatives, 1997, 12 February; Senate, 1997, 7 February; Senate, 1998, 18 May; House of Representatives, 1998, 9 October; Katzman, 1999).

1998 yılının Ağustos ayında Taliban'ın kontrolü altındaki bölgelerde bulunan kamplarda üslenmiş durumdaki, El Kaide İslâmcı terör örgütüne bağlı militanların Afrika'daki iki ABD Büyükelçiliğine bombalı saldırı düzenlemesi üzerine ABD karşılık vermiş ve Afganistan'daki El Kaide üslerini havadan bombalamıştır. ABD ile Taliban ilişkilerinin bu noktaya gelişi üzerine UNOCAL Pakistan ve Afganistan'daki personelini çekmek zorunda kalmıştır. Nihayet, 1998 Aralık ayında da kuruluşu için büyük çaba harcamış olduğu CentGas şirketler birliğinden resmen çekilmiştir. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan da olumsuz etkilendiği gerekçesiyle 1999 yılı için öngörmüş olduğu harcama planını % 40 azalttığını ilan etmiştir (Prussel, 1998, October, ss. 14-15; Rashid, 2000, s. 175).

Öte yandan, ABD'nin Afganistan politikası da Usame Bin Ladin'in ele geçirilmesi konusuna odaklanmıştı (Cole, t.y.). Artık, Taliban'ın baskıcı politikaları sürdükçe, Usame Bin Ladin'i teslim etmeye yanaşmadıkça ve Afganistan'daki çatışmalar devam ettikçe, hiç bir ABD şirketinin Afganistan'daki herhangi bir boru hattı projesine giremeyeceği açıkça ortaya çıkmıştır. Hatta, bu dönemde Bidas'ın bile Trans-Afgan boru hattı projesine yönelik ilgisi azalmıştı. Pakistan'ın, Türkmenistan'ın ve Taliban'ın CentGas şirketler birliğine yeni destekleyiciler bulma ve projeyi gündemde tutma

konusundaki tüm çabalarına rağmen, hiç bir şirket Taliban’la iş yapmaya yanaşmamıştır (Rashid, 2001, s. 175; Schorr, 1998, s. 4).

11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide militanlarının ABD’deki İkiz Kulelere düzenlediği saldırı ABD’nin Taliban’a yönelik tepkisini askeri müdahalede bulunma noktasına getirmiştir (Schell, 2001, s. 6). Saldırlardan sorumlu tutulan El Kaide örgütünün militanlarının, ABD’nin tüm ısrarlarına rağmen, Taliban tarafından teslim edilmeyişi sonucunda ABD, Taliban’a yönelik askeri müdahalede bulunmuştur. Kuzey İttifakı güçleriyle koordineli olarak gerçekleştirilen ABD müdahalesi sonucunda, Taliban ağır bir yenilgiye uğramış ve ülke üzerindeki iktidarını kaybetmiştir. Taliban’ın devrilişiyle iç savaş sona ermiş ve Afganistan’da bir geçiş hükümeti oluşturularak, ülkenin yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır (Selim, 2004, ss. 249-259).

Pek çok uzman ABD’nin özelde Afganistan’a genelde de Orta Asya’ya yönelik politikalarını şiddetle eleştirmiştir. Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan çekilişi üzerine ABD’nin Afganistan’a yönelik ilgisi azalma sürecine girmiş, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve 1992 yılında başkent Kâbil’in mücahitlerce ele geçirilip Necibullah yönetiminin sona erışı üzerine de neredeyse ortadan kalkmıştır. ABD’nin sahneden bu çekilişi müttefikleri durumundaki Pakistan ve Suudi Arabistan’ın Afganistan politikalarında belirleyici aktörler konumuna yükselmelerini sağlamıştır. Pek çok Afgan ABD’nin Afganistan’dan çekilişini “ihamet” olarak yorumlamıştır. Çünkü, ABD baskısı Afganistan’da savaşı tarafları uzlaşmaya zorlayabilir ve çatışmaları sona erdirebilirdi. Ayrıca, ABD Pakistan’a Afganistan üzerinde bu derece inisiyatif tanımış olduğu için de eleştirilmiştir. ABD’nin bölgedeki stratejik yoksunluğu da, bölgesel güçlerin Afganistan üzerinde güç mücadelesine girmesine ve iç savaşı daha da şiddetlendirmesine yol açmıştır. Genel olarak, ABD’nin bölgeye yönelik politikasının stratejik omurgadan yoksun olduğu öne sürülmüştür (Mackenzie, 1998, s. 90-103; Rashid, 2001, ss. 175-176).

ABD’nin Afganistan’a yönelik politikaları sonuç olarak şu şekilde değerlendirilebilir: 1994 ila 1996 yıllarında ABD, müttefikleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan aracılığıyla Taliban’ı desteklemiştir. Çünkü, ABD Taliban’ı Şii karşıtı, İran karşıtı ve Batı yanlısı olarak algılamıştır. ABD karar alıcıları, Taliban’ın kendine özgü özelliklerini ve gerçeklerini görmezden gelmişlerdir. 1995 ila 1997 yıllarında ise,

UNOCAL'ın Trans-Afgan boru hattı projesinden dolayı, ABD'nin Taliban'a yönelik desteği daha da artmıştır.

1997 yılının sonuna doğru ise ABD'nin Taliban'a yönelik desteği azalma sürecine girmiştir. Bunun temel nedeni Taliban'ın özellikle kadınlara yönelik baskıcı tutumu nedeniyle ABD'deki feminist örgütlerin ülke çapında Taliban karşıtı propaganda kampanyası başlatmış olmalarıdır. 1998 yılında ise ABD Taliban'a karşı açıkça tavır almaya başlamıştır. Çünkü, Taliban, Usame Bin Ladin'i desteklemeye devam etmekte, Trans-Afgan boru hattı projesinde UNOCAL'ı yokuşa sürmekte ve UNOCAL'ın rakipleriyle yakınlaşmaktaydı. ABD halen gelişmekte olan İslâmi radikalizmden ziyade Usame Bin Ladin'in ele geçirilmesine odaklanmıştı. Ancak, gelişen İslâmi radikalizm pek çok Usame Bin Ladin yaratma potansiyeline sahipti. ABD bu sınırlı politikasını genişletip BM'nin Afganistan'daki iç savaşı sona erdirmek için taraflar arasında uzlaşım sağlama çabalarını kararlılıkla desteklemeye ancak 1999 yılında başlamıştır (Maass, 1999, ss. 74-76; Prussel, 1998, October, ss. 14-15; Rashid, 2001, ss. 176-177). Fakat "11 Eylül" saldırıları ABD'nin oldukça geç kalmış olduğunu göstermiştir.

2. ÇİN

Çin, Afganistan'la diplomatik ilişkilerini 1955 yılında başlatmış olsa da, ancak 1950'lerin sonuna doğru Çin-Sovyetler Birliği ilişkileri bozulduktan sonra Afganistan'la ilgilenmeye başlamıştır. Bunun da temel nedeni Afganistan'ı Sovyet nüfuzuna terk etmek istememesiydi. Sovyetler Birliği'ni sosyalist bir ülke olarak kabul etmemekle kalmayan Çin, onu hem Afganistan'ın bağımsızlığı hem de kendi güvenliği için bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır. Çin, Afganistan ile ticari, iktisadi, siyasi, askeri, kültürel, eğitim gibi pek çok alanlarda işbirliği yapmıştır. Bunun sonucunda Çin'in Afganistan üzerinde ideolojik etkisi de artmış ve Afganistan'da pek çok Maoçu oluşum ortaya çıkmıştır (Emadi, 1993b, ss. 107-110).

Çin'in Afganistan politikalarının önde gelen belirleyicisi olan, Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdidin bir kaç nedeni vardı. Bunlardan ilki Sovyetler Birliği'nin Çin-Sovyet sınırına yapmış olduğu askeri yığınağı ve Çin, sınırındaki Sovyet gücünü dengeleyebilecek bir askeri güçten yoksundu. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Çin'in

çevresindeki Moğolistan, Hindistan ve Vietnam gibi ülkelerle çeşitli anlaşmalar imzalaması, hatta Moğolistan'a ve sonrasında da Afganistan'a askeri yığınak yapması Çin tarafından kendisini “çevreleme” olarak algılanmıştır. Kamboçya'da Vietnam ve Sovyet desteğiyle 1979 yılında Heng Samrin hükümetinin yönetime getirilmesi ve Çin-Vietnam savaşında Sovyetler Birliği'nin Vietnam'a yönelik desteği, Çin'in algılamakta olduğu tehdidin boyutlarını arttırmıştır. Bu nedenle Sovyetler Birliği'ni “sosyal emperyalist” ve “küresel hegemonyacı” olarak niteleyen Çin, Afganistan'ın işgalini de kendisine yönelik “çevreleme” ve “küresel hegemonya” politikasının bir parçası olarak algılamış ve Pakistan'la Afgan mücahitlere her şekilde destek vermiştir (Hilali, 2001, ss. 323-351).

Çin, Afganistan'ın eski başbakanı Davut Han'ın 17 Temmuz 1977 tarihinde darbe yaparak Afgan kralı Zahir Şah'ı devirmesinin ve Afganistan'da Cumhuriyet ilan etmesinin arkasında Sovyet desteği olduğu gibi bir şüphe duymuştur. Ayrıca, Çin, bu dönemde gelişen Sovyet-Afgan ilişkilerini ve bu iki ülkenin Peştunistan meselesini gündeme getirerek, Çin'in yakın ilişkilere sahip olduğu Pakistan'a yönelik düşmanca tutumlarını olumlu karşılamamıştır. Afganistan'ın Çin ve Pakistan'la ilişkilerinin gerildiği bu dönemde, Afgan hükümeti, ülke içi muhalefeti (özellikle Maocu örgütler) yoğun bir baskı altında tutmakta ve Pakistan'daki bağımsızlık yanlısı Peştunları desteklemekteydi. Buna karşı, Pakistan da, Afganistan'daki İslâmcı muhalefeti desteklemiştir. Afganistan'daki İslâmcı muhalefetin Çin tarafından da, Pakistan üzerinden desteklendiği görülmektedir. Çünkü, Afgan hükümeti, İslâmcı isyancıların Çin yapımı silahlar taşıdığını açıklamıştı. Ancak, 1978 yılına girilirken Afganistan'ın Çin dahil komşu ülkelerle ilişkilerini düzeltmeye karar vermesi ile Çin-Afgan ilişkileri de yumuşama sürecine girmiştir (Emadi, 1993b, ss. 111-112).

Ne var ki, bu yumuşama süreci oldukça kısa süreli olmuştur. 27 Nisan 1978'de Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin darbe yapıp yönetime gelişi üzerine Çin-Afgan ilişkileri yeniden gerilmiştir. Çin, Afganistan'daki bu yeni rejimi tanımasına rağmen, Afganistan'da giderek artan Sovyet etkisinden de rahatsızdı. Çin'in bu rahatsızlığı özellikle Afganistan'la Sovyetler Birliği arasında 5 Aralık 1978 tarihinde imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşmasıyla en üst düzeye ulaşmıştır. Çin, Afganistan'ın Sovyet

nüfuzu altına girmiş olduğunu öne sürerek, Sovyet destekli Kâbil yönetimine karşı İslâmcı direniş örgütlerini açıkça desteklemeye başlamıştır (Emadi, 1993b, ss. 112-113).

27 Aralık 1979 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini Çin, kendisinin çevrelenmeye çalışılması ve Sovyetler Birliği'nin Hint okyanusuna ulaşma çabası olarak yorumlamıştır. Hemen akabinde Çin Afganistan sınırındaki askeri birliklerini takviye etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini şiddetle kınayan Çin, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın daveti üzerine gelmiş olduğu iddiasını da kabul etmemiştir. Çin Sovyetler Birliği'nin acilen ve kayıtsız şartsız Afganistan'dan çekilmesini talep etmiş, uluslararası kamuoyunu Afgan halkının özgürlük mücadelesine destek olmaya çağırmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini sona erdirmesi Çin-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi için Çin'in pek çok şartından yalnızca bir tanesidir.⁴⁵ Çin'in Sovyetlerle ilişkilerinin normalleşmesi için pek çok şart öne sürerek işi yokuşa sürmesinin nedeni de gerek Sovyet karşıtlığını, gerekse Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini ABD ile stratejik ilişkilerini geliştirme aracı olarak görmesidir (Emadi, 1993b, ss. 113-114; Hilali, 2001, ss. 323-351).

Sovyet işgaline karşı direnişe geçen Afgan mücahitlerin davasını haklı bulan Çin, kendi “halkın savaşı” stratejisinin uygulandığı takdirde Sovyet birliklerine karşı başarı kazanılacağına inanmıştır. Bu doğrultuda Afganistan'daki Maocu Şule-i Cavit Partisi köy kökenli direnişin ön cephesinde yer almıştır. Bu grubu, direnişin arasındaki en tehlikelisi olarak gören Sovyet destekli Kâbil yönetimi, özellikle bu grubun bastırılması için azami çaba göstermiştir. Çin ise hem Çin-yanlısı, hem de Pakistan'daki İslâmcı gruplara piyade tüfeği, makineli tüfek, mayın, karadan havaya atılan HN-5 roketi ve uçaksavar topu gibi askeri malzemeler sağlayarak destek vermiştir. Kâbil yönetimi Çin'i kendi topraklarında 30.000'den fazla “karşı-devrimciye” askeri eğitim vermekle suçlamıştır. Çin'in Afganistan meselesine müdahil oluşu sadece direnişçilere askeri destek sağlamaktan ibaret de değildir. Pakistan'daki Afgan sığınmacılar için gıda ve giyecek yardımı da yapmıştır (Emadi, 1993b, ss. 114-115; Hilali, 2001, ss. 323-351).

⁴⁵ Diğer şartları da Sovyet-Çin sınırındaki Sovyet askeri gücünün azaltılması, Sovyetler Birliği'nin Vietnam'a yönelik desteğinin kesilmesi ve Moğolistan'daki Sovyet birliklerinin 1965 yılındaki düzeye indirilmesi (Emadi, 1993, s. 114).

Çin, gerek BM'nin Afganistan'a yönelik askeri müdahalenin derhal sona erdirilmesi yönündeki kararını, gerekse Sovyet işgalini sona erdiren Cenevre Antlaşması'nı desteklemiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalini sona erdirmesiyle Çin-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik ortadan kalksa da Çin, Sovyet destekli Necibullah yönetimine karşı mücahitleri desteklemeye devam etmiştir. Pakistan'ın Afganistan politikasının arkasında duran Çin, Pakistan'ın çabalarıyla oluşturulan Afgan geçiş hükümetini de desteklemiştir (Emadi, 1993b, ss. 115-116).

1989 yılında, Afganistan'da Sovyet işgalinin sona erışı ile, Çin için Sovyet tehdidi azalmış, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile de bu tehdit sona ermiştir. Böylelikle, Çin için ABD ile stratejik ilişkileri geliştirme gereği (ve en önemli aracı) de ortadan kalkmıştır. Sovyet tehdidi ve ABD ile stratejik ilişkilerini geliştirme doğrultusunda Afganistan meselesine müdahil olan Çin, bu iki nedenin ortadan kalkması, nihayet 1992 yılında Afganistan'daki Komünist yönetimin de çöküşüyle Afganistan'a yönelik ilgisini neredeyse kaybetmiştir.

Bu dönemden sonra, Çin'in dış politikasında gerek Orta Asya, gerekse Batı Asya öncelikli bir konu değildir ve dolayısıyla Afganistan meselesi de ancak sınırlı bir öneme sahiptir. Çin'in Orta Asya politikası bakımından, Afganistan meselesi genelde Rusya gibi diğer ülkeleri dolaylı olarak taciz edebilme aracıdır. Orta Asya'ya yönelik politikasında Çin'in öncelikli stratejisi "ihtilâf engellenmesi" olarak özetlenebilir. Çünkü, Çin'in, Orta Asya'nın petrol ve doğalgaz kaynaklarına ve bu kaynakların nakliyatına dahil olmak gibi tutkuları vardır. Bu tutkusundan dolayı Çin, Afgan meselesine müdahil olma konusunda isteksiz davranmıştır. Gerek BM'nin, gerekse Pakistan'ın arabuluculuk çalışmalarına çok fazla ilgi göstermemiştir. ABD ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklar konusunda arabulucu olmaya çalışmamıştır (Maass, 1999, s. 77).

Ancak, Afganistan ihtilâfı, Çin için önemli güvenlik riskleri de ortaya çıkarmıştır. Afganistan'daki iç savaşta savaşılan tarafların dış güçlerle bağlantıları vardır ve Afganistan'daki ihtilâf ülke dışına çıkabilme ve bölgeye yayılma potansiyeline sahiptir. Bu bakımdan, Çin'in kontrolünde olan, Müslüman Uygur Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan ile, Müslüman Taciklerin yaşadığı Taşkurgan bölgeleri, Çin'in yumuşak karnını oluşturmaktadır. Özellikle, de Afganistan'da yönetime gelebilecek aşırı İslâmcı

bir grup, Çin'in kontrolü altındaki bu bölgelerde hem ayrılıkçı eğilimleri arttırabilir, hem de Afganistan'dan bu bölgelerdeki bağımsızlık yanlısı direniş gruplarına kaçak olarak silah yardımı yapılabilirdi (Maass, 1999, ss. 77-78).

Nitekim, Afganistan kaynaklı uyuşturucu maddeler Çin işgali altındaki Doğu Türkistan bölgesine kaçırılmakta ve bu kaçakçılıktan elde edilen gelir ayrılıkçı Uygur direnişçilerin faaliyetlerini finanse etmekteydi. Uygur direnişçiler 1986 yılından beri Afganistan'daki kamplarda eğitilmekte ve Afgan mücahitlerin yanında savaşıyordu. Çinli yetkililere göre Uygur direnişçilerin silahlarının kaynağı Afganistan'dı. Her ne kadar, Taliban yetkilileri Uygur direnişçileri barındırmadıklarını iddia etmiş olsalar da, Özbekistan İslâmi Hareketi veya El Kaide üyesi olan bazı Uygurlar olduğu bilinmektedir (Maass, 1999, ss. 77-78; Rashid, 1999, s. 31).

Afganistan kaynaklı güvenlik tehdidi algılamalarının ışığında Çin, Taliban'ı Afganistan'ı yöneten gelmiş geçmiş en büyük şer odağı olarak tanımlamıştır. 1989'dan beri Çin, Afganistan'da kurulan hiç bir hükümeti resmi olarak tanımamıştır. Çünkü, bu hükümetlerin hiç birinin Afgan halkının yeterli çoğunluğunu temsil etmediğini ve hiç birinin Afganistan'da yaşayan tüm etnik grupların onayını almadığını öne sürmüştür. Taliban da bu konuda bir istisna oluşturmamıştır. Aslında, Afganistan'da iç savaşın sona ermesi ve tüm etnik grupların temsil edileceği bir uzlaşım hükümeti, Çin açısından sempatiyle karşılanabilirdi. Ancak, Çin'in güvenlik tehdidi algılamalarının dışında Afganistan'la ilgili somut bir çıkarının olmayışı, konuya ilgisini Altıartıiki Grubu'na⁴⁶ katılım düzeyinde tutmasına ve Altıartıiki Grubu çalışmalarının ötesinde bir ilgi göstermemesine neden olmuştur (Maass, 1999, s. 78).

3. HİNDİSTAN

ABD ve Çin'in yanında Hindistan da Afgan ihtilâfına müdahil olan, bölgedeki önemli devletlerden birisidir. Öncelikle, Sovyet işgali, Hindistan'ın Afganistan politikasında, önemli bir çelişkiye neden olmuştu. Her ne kadar, bölgeye yönelik dış müdahalelere şiddetle karşı olduğunu ilan etmiş olsa da, Hindistan, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı

⁴⁶ Afganistan meselesi konusundaki uluslararası inisiyatif. Üyeleri, Afganistan'a komşu olan Pakistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Çin'le beraber, ABD ve Rusya'dır.

işgali konusunda sessizliğini korumayı tercih etmişti. Bu dönemde, Hindistan'dan, Sovyet birliklerinin Afganistan'da uyguladığı şiddeti ve neden olduğu yıkımı resmi olarak eleştiren hiç bir açıklama gelmemiştir. Hindistan'ın bu tutumu pek çok üçüncü dünya ülkesinin Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline yönelik kızgınlığıyla çelişse de, genel politikasıyla uyumludur. Öncelikle, kendi güvenliğini doğrudan tehdit etmeyen bir neden yüzünden Moskova'yı gücendirmek istememiştir. İkinci neden, mücahitlerin Sovyet destekli yönetimi yıkması sonucunda Afganistan'da kendisine düşman ve Pakistan'a dost bir yönetimin iktidara gelecek olmasından duyduğu endişedir. Hindistan'ın bu konudaki yaklaşımı, Afganistan'da laik, tarafsız ve kendisine dost bir yönetimdi. Üçüncü olarak, Afgan ihtilâfına bulaşan ve Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelen Pakistan'ın zayıflayacağını ve bölgesel güç dengesinin kendi lehinde değişeceğini hesaplamıştır (Rais, 1992, ss. 89-90). Son neden de ABD'nin Pakistan'la askeri işbirliği içinde oluşunun Hindistan'ı Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırmasıdır (Borer, 1992, ss. 242-256).

Öte yandan, Hindistan yönetiminden bağımsızlık isteyen Keşmirli Müslüman direnişçilerin desteklenmesinin engellenmesi konusu, Hindistan dış politikasının en önemli belirleyicilerinden biridir. Bu etmen, Hindistan'ın Keşmirli direnişçilere sempatiyle bakan İslâmcı mücahit gruplara karşı Komünist yönetimi desteklemesinin nedenlerindendir. Ancak, 1992 yılında Necibullah yönetiminin çöküşü ve Kâbil'in mücahitler tarafından ele geçirilişi, Kâbil'i ele geçirmelerinin çok öncesinde mücahit liderleri Keşmir'in bağımsızlığı fikrini desteklediklerini açıklamalarından dolayı (Rais, 1992, s. 92) Keşmir meselesindeki psikolojik ve politik dengeleri de etkilemiştir.

Kâbil'in mücahitlerce ele geçirilip, Komünist yönetimin çöküşünden sonra ise, Hindistan, Pakistan tarafından desteklenen Hikmetyar ve Taliban gibi radikal İslâmcı gruplara karşı, Pakistan'a mesafeli ve daha ılımlı olan Rabbani yönetimini desteklemeyi tercih etmiştir.

“Sürekli ilerleme” prensibi de Hindistan'ın dış politikasının temel belirleyicilerinden biridir. Hindistan ile Afganistan ilişkileri, Pakistan'ın henüz ortaya çıkmamış olduğu dönemlere kadar uzanır. XVIII. Yüzyıldan beri, Britanya Hindistan'ı ile Afganistan'ın sınırları belirsiz olagelmıştır ve bu kabilesel bölgelerde önemli güvenlik problemleri yaratmıştır. Bunun sonucunda da “sürekli ilerleme” adı verilen bir politika ortaya

çıkıştır. Çok sayıda Sih ve Hindu tüccar Afganistan'a gelip yerleşmişti. Aynı şekilde pek çok Afgan da Hindistan'a gelmişti (Matinuddin, 1999, s. 178).⁴⁷

Hindistan'ın dış politikasının temel belirleyicilerinden bir diğeri de bölgedeki iki Müslüman ülke olan Afganistan ve Pakistan'ın yakınlaşmalarının engellenmesidir. Bu doğrultuda, 1947 yılının Eylül ayında Afganistan'ın Pakistan'ın BM üyeliğinde olumsuz oy kullanması Hindistan'ın teşvikiyle olmuştur. Sonrasında, Hindistan, Sovyetler Birliği ile beraber Peştunistan meselesinin gündemde tutulması için çaba sarf etmiştir. Bunun sonucunda, Peştunistan meselesi yüzünden, Afganistan ve Pakistan'ın ilişkilerini normalleştirebilmeleri mümkün olmamıştır (Maass, 1999, s. 74; Matinuddin, 1999, s. 178; Rais, 1993, s. 912).

Bunun yanısıra, Pakistan'ın Afganistan'ın yanı sıra Orta Asya devletleriyle de iyi ilişkiler kurarak bir Müslüman bloğu oluşturması olasılığı, Hindistan'ın oldukça tedirginlik duyduğu bir diğeri ihtimaldir. Böylelikle, Pakistan yalnızca ticari ilişkilerini ve ekonomisini geliştirmekle kalmayıp aynı zamanda Hindistan'la gireceği bir sıcak çatışmada gereksinim duyduğu stratejik derinliğe de sahip olacaktır. Hindistan'ın tanınan gazetecilerinden K.P. Nayar, Orta Asya devletlerinin başta İslâm Konferansı Örgütünde olmak üzere hiç bir uluslararası örgütte Pakistan'la yakınlaşmamaları gerektiğini belirtmiştir (Maass, 1999, s. 74; Matinuddin, 1999, s. 180).

Ayrıca, Hindistan'ın dış politikasını etkileyen unsurlardan biride enerji politikalarıdır. Arjantin kökenli enerji şirketi Bridas tarafından gündeme getirilen Trans-Afgan enerji hattı projesi, gittikçe artan miktarda enerji ihtiyacı olan Hindistan tarafından da olumlu karşılanmıştır. Üstüne üstlük, Hindistan bu konudaki gelişmeleri izlemiş ve konunun taraflarıyla yaptığı görüşmelerde bu boru hattının Hindistan'ın Batı eyaletlerine kadar uzatılmasını gündeme getirmiştir. Ancak, Taliban'ın Afganistan'ın ve söz konusu boru hattının kontrolünü ele geçirmesine de karşı çıkmıştır. Çünkü, boru hattının Hindistan'a kadar uzatılmasına Taliban'ın izin vermeyeceğini öngörmüştür (Matinuddin, 1999, s. 181).

⁴⁷ Bu Afganların pek çoğu faizle borç vererek (tefecilik) geçimini sağlamaktadır. Bu yüzden Afganların Hindistan'daki imajı olumsuz yönde etkilenmiştir (Matinuddin, 1999, s. 178).

Bu öncelikler doğrultusunda, Hindistan, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi konusunda, Sovyetler Birliği'nin yaklaşımıyla uyumlu bir tavır sergilemişti. Pakistan'ı mücahitlere yönelik desteğinden dolayı Afganistan'ı istikrarsızlaştırmakla suçlamıştır. Bunun sonucunda, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini stratejik olarak bir saldırıdan ziyade savunma olarak yorumlamıştır. Böylelikle, ABD'nin Pakistan'a sağlamakta olduğu askeri yardımın meşruiyetini de çürütmeye çalışmıştır (Rais, 1992, s. 90). Hatta, mücahit direnişini Afganistan'ın meşru hükümetine isyan olarak da nitelendirmiştir (Rais, 1993, s. 914).

Ancak Yeni Delhi, iki konuda önemli hesap hataları yapmıştır. Bunlar: Sovyet işgalinin büyüklüğü ve önemi ile Pakistan'ın Sovyet tehdidine karşı alacağı riskin boyutudur. Sovyet işgalini hafife alan Hindistan, yanı başındaki bu ihtilâftan tecrit edilmiş, diğer taraftan Pakistan, etkili bir bölgesel oyuncu olarak öne çıkarak, önemli miktarda uluslararası desteğe sahip olmuştur (Rais, 1992, ss. 90-91).

Dünya kamuoyunun aksine, Kâbil'deki Sovyet destekli yönetimin meşruiyetini sorgulama gereği duymayan Hindistan, bu yönetimle ticari ilişkilerini geliştirme ve yönetime teknik ve ekonomik destek verme politikasını sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekileceğinin kesinleşmesi üzerine Necibullah yönetiminin geleceğiyle daha da yakından ilgilenmeye başlamıştır. Öncelikle Afgan ihtilâfının çözümünde rol almaya çalışmışsa da, Pakistan tarafından engellenmiş ve bunun sonucunda Necibullah yönetimine yönelik desteğini arttırmıştır. Necibullah'a verdiği diplomatik desteğin yanı sıra, Afganistan'da Hintli doktor ve hemşirelerin görev yaptığı 100 yataklı bir hastane kurmuştur (Matinuddin, 1999, s. 178; Rais, 1992, s. 91).

Hindistan'ın İslâmabad'daki Yüksek Komiseri Satish Chandra'ya göre Necibullah Afganistan için en uygun liderdi ve Afganistan'a barış ve istikrarı ancak Necibullah getirebilirdi. Çünkü, ona göre Necibullah Kralcılar, Komünistler, tüm etnik gruplar tarafından kabul edilebilir, önerilere açık ve uzlaşmacı biriydi. Ancak, Necibullah'ın Hindistan tarafından bu kadar desteklenmesinin en önemli nedeni Hindistan'la iyi ilişkiler kurmuş olmasıdır. Hatta, Afganistan'daki belirsiz durumdan dolayı Necibullah, ailesini Hindistan'a yerleştirmiştir (Matinuddin, 1999, s. 179).

Hindistan, mücahitlerin savaştan yorulup Necibullah yönetimini tanıyacaklarını hesaplamışsa da, bu tahmininde yanılmıştır. Necibullah yönetiminin yıkılması ve mücahitlerin Kâbil'e girişiyle Hindistan, Afganistan meselesinden bir süreliğine tecrit edilmiştir (Rais, 1992, s. 91).

Hindistan'ın Necibullah'a yönelik desteğinin diğer bir önemli nedeni de Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin yakın olmasıydı. Hatta, Necibullah'ın devrilişinden sonra dahi Rusya ile Hindistan arasında Afganistan'a yönelik politikalarında her iki ülke de Afganistan'da köktendinci bir rejimin iktidara gelmesinden tedirginlik duymasından ötürü koordinasyon devam etmiştir. Hindistan, Afganistan'daki Komünist yönetimi desteklemiş olduğundan dolayı mücahitler tarafından antipatiyle karşılanmaktaydı. Ancak, Burhaneddin Rabbani, Pakistan tarafından desteklenmekte olan Taliban tarafından tehdit edilmeye başlayınca Hindistan'ın yardımına başvurmuştur. Afganistan politikalarında yeniden sahneye dönmek isteyen Hindistan bu fırsatı kaçırmayarak Rabbani yönetimine yardım elini uzatmıştır. Hindistan, Rabbani yönetimine yiyecek, ilaç ve diğer tüketim malları gibi insani yardımda bulunduklarını aıklaşsa da, aslında Rabbani yönetiminin Taliban baskısı karşısında ayakta kalabilmesini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim, Hindistan, Rabbani yönetimine insani yardımın yanında çeşitli silah yedek parçaları ve savaş uçakları gibi gelişmiş savaş araçlarının bakım ve onarımı için teknisyenler de göndermiştir (Maass, 1999, s. 74; Matinuddin, 1999, s. 179).

ISI'nın raporlarına göre 1995 yılının Haziran ayının 15'i, 16'sı, 21'i ve 27'sinde olmak üzere her seferinde Hindistan'ın iki ya da üç kargo uçağı Afganistan'a inmiştir. Taliban yetkililerinin belirttiğine göre bu uçakların pilotlarından bazılarının uçakların hükümete ait olduğu yönünde mesajlar alınmıştır. Rabbani bu iddiaları yalanlaşsa da, daha sonra Reşit Dostum, iddiaların doğru olduğunu açıklamıştır. Hatta, BM Afganistan zel temsilcisi Mahmut Mestiri, Rabbani yönetimine Ukrayna'nın otuz adet savaş uçağı, Hindistan'ın askeri malzeme sağladığının Dostum tarafından kendisine rapor edildiğini belirtmiştir (Matinuddin, 1999, s. 180).

Sonrasında da Burhaneddin Rabbani ve Başbakanı Ahmed şah Ahmedzai ile görüşmek için Hindistan'dan pek çok heyet Afganistan'ı ziyaret etmeye devam etmiştir. Rabbani yönetiminin gizli servisinin başkanı da 1995 yılının Aralık ayında bir haftalığına Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'yi ziyaret etmiştir. Karşılıklı gerçekleşen bu

ziyaretlerin amacı Rabbani rejiminin elini güçlendirmek ve yönetimde olabildiğince uzun süre kalmasını sağlamaktı (Maass, 1999, s. 74; Matinuddin, 1999, s. 180).

Hindistan, Taliban'a karşı İran'ı da kendi yanına çekmek amacıyla Taliban'ın Pakistan tarafından ABD'nin desteğiyle yaratıldığını öne sürmüştür. İranlı yetkilileri buna inandırmaya çalışan Hindistan, ABD'nin olduğu gibi Pakistan'ın da Afganistan'da İran'ın etkinliğinin artmasına karşı olduğunu belirtmekteydi. Bu sıralarda, bazı CIA yetkililerinin İran'ın istikrarsızlaştırılması için bütçeden 20 milyon dolarlık bir pay ayrıldığı yönünde yaptığı açıklamalar, İran'ın Hindistan'ın bu iddialarına inanmasını kolaylaştırmıştır (Matinuddin, 1999, s. 180).

Hindistan ve İran'ın ekonomik çıkarları da örtüşmektedir. Afganistan ve Orta Asya ülkelerine ihraç edilen Hint malları İran üzerinden geçmektedir. İran'ın çeşitli sektörlerinde pek çok Hintli mühendis istihdam edilmiş durumdadır. İran'dan Hindistan'a uzanacak bir petrol boru hattı projesi uzun süredir gündemdedir. İki ülkenin siyasi çıkarlarının yanı sıra ekonomik çıkarları da Afganistan meselesinde birlikte hareket etmelerini sağlamıştır (Matinuddin, 1999, s. 181).

Hindistan'ın Orta Asya ülkeleriyle de bu devletlerin Sovyetler Birliği'nin parçası oldukları dönemde başlamış iyi ilişkileri vardır. Hintli işadamları Orta Asya ülkelerindeki ticari bağlantıları sürdürmektedirler. Hindistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki üst düzey görüşmeler de sürekli devam etmiştir. Afganistan'ın Hizb-i İslâmi veya Taliban gibi radikal İslâmcı grupların eline geçişinin engellenmesi her iki tarafın da çıkarınadır (Maass, 1999, ss. 71-74; Matinuddin, 1999, ss. 181-182).

Gerek Rusya, İran ve Orta Asya ülkeleriyle olan iyi ekonomik ilişkileri ve örtüşen politik çıkarları nedeniyle, gerekse “düşmanımın düşmanı dostumdur” prensibinden hareketle Hindistan, Pakistan'ın desteklediği Hizb-i İslâmi ve Taliban'a karşı mücadele eden Rabbani yönetimini desteklemiştir.

4. İRAN

İran da, tıpkı ABD, Çin ve Hindistan gibi Afganistana yönelik dış müdahalede bulunan ülkelerin içerisinde yer almaktadır. İran'ın Afganistan'a yönelik politikası; ABD

karşıtlığı, enerji politikaları, Şii hareketlerin desteklenmesi ve bu sayede Afganistan üzerinde kendi etkinliğinin artırılması gibi faktörler tarafından şekillenmiştir.

İran, kendisine yönelik en öncelikli tehdidin ABD’den geldiğini düşündüğünden dolayı, ABD karşıtlığı İran’ın dış politikasının en temel belirleyicilerindendir. ABD tehdidi ya doğrudan doğruya ABD’nin bölgedeki askeri varlığı gibi doğrudan ya da, ABD’ye yakın duran İsrail, North Atlantic Treaty Organization (NATO) üyesi Türkiye, Sünni ve ideolojik olarak İran-karşıtı Suudi Arabistan gibi dolaylı olabilmektedir. Bu bakımdan, ABD ve müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Sünni gruplara (özellikle Hizb-i İslâmi ve Taliban) karşı tedirginlik duymuştur. Bu tehdit algısı, İran’ın Afganistan politikasını sadece Şiileri desteklemek veya varolan desteğini arttırmak yönünde değil, aynı zamanda Şii olmasa da Hizb-i İslâmi’ye ve sonrasında Taliban’a karşı olan diğer grupları da destekleme yönünde etkilemiştir (Maass, 1999, ss. 71-72).

İran, özellikle Taliban hareketini ABD’nin Afganistan’daki “Truva Atı” olarak algılamıştır. Taliban sayesinde ABD etkinliğini Orta Asya’ya yayabilecek, İran’ın tecrit edilmesini kolaylaştıracak, Orta Asya’nın enerji kaynaklarının (İran yerine) Afganistan’dan taşınmasını sağlayacaktı (Maass, 1999, s. 72; Rubin, 1997b, s. 292).

Şii hareketlerin ve grupların desteklenmesi, İran’ın diğer bir dış politika önceliğidir. İran, her ne kadar Afganistan’da etkili ve kalıcı bir istikrarın sağlanması için tüm grupların birliğine gereksinim olduğunu ifade etmişse de, desteğini uzun süre Şii gruplarla sınırlandırmıştır. Irak ile savaşı sona ermesinden sonra bu desteğini önemli ölçüde arttırmış olsa da, desteği hiç bir zaman Sünni grupların etkinliğini kırabilecek bir Şii gücü oluşturmaya yeterli olacak bir seviyeye ulaşmamıştır. Sovyetler Birliği’nin çekilmesiyle beraber, Şii gruplar arasında birlik sağlamaya uğraşmış ve 1990 yılı Mart ayında sekiz tane Şii grubu Hizb-i Vahdet adıyla birleştirmeyi başarmıştır. Ancak, aynı yıl Pakistan’da oluşturulan geçici mücahit hükümetinde Şiileri temsil ettirebilmeyi başaramamıştır. Bu başarısızlığın sebebi, Pakistan’da üslenmiş olan Sünni mücahit grupları, Şiilerin Şûrâ’da talep ettiği % 25’lik temsil oranını, Şiilerin Afgan nüfusuna oranının % 25’ten düşük olduğu gerekçesiyle reddetmiş olmalarıdır (Rais, 1992, s. 93).

Enerji politikaları da İran’ın dış politikasını etkileyen bir diğer unsurdur. Sovyetler Birliği’nin dağılıp Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına kavuşmasıyla bu devletlerin

dünya ile bağlantısı, ticari ilişkiler geliştirmeleri ve zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırabilmeleri konuları önem kazanmıştır. İran da bu devlerin dünya ile ticaretlerini geliştirmeleri ve enerji kaynaklarını ihraç edebilmeleri için olası bir güzergah durumundadır. Bu avantajlı coğrafi konumunu kullanmak, İran'ın dış politikasının öncelikli amaçlarından biridir (Matinuddin, 1999, s. 149; Ögütçü, 1995, ss.48-49).

İran 1996 yılının Nisan ayında kuzeydoğusundaki Meşhed kenti ile Türkmenistan arasında inşa edilmiş demiryolunun açılışını yapmıştır. Böylelikle, Sovyet demiryolu ağının ilk güney bağlantısı sağlanmıştır. İran-Türkmenistan sınırında serbest ticaret bölgesi oluşturmuştur. Orta Asya ülkeleriyle enerji kaynaklarının dünya pazarlarına kendi üzerinden ulaştırılması amacıyla takaslama anlaşmaları yapma amacındadır. Böylelikle, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynakları İran'ın kuzeyine gelecek, İran güneyinden aynı miktardaki petrolü ihraç edecektir (Ögütçü, 1995, ss.48-49; Rubin, 1997b, s. 287).

Pakistanlı bazı dış politika analizcileri İran'ın Afganistan'da istikrarsızlığın sürmesini tercih ettiğini öne sürmüşlerdir. Böylelikle, Orta Asya devletlerinin dış dünya ile ticari ilişkilerini geliştirebilmesi ve enerji kaynaklarını ihraç edebilmesi için olası bir güzergah olan Afganistan-Pakistan hattı Afganistan'daki istikrarsızlıktan dolayı devre dışı kalacak ve İran hattı öne çıkabilecektir. Ancak bu iddia, analizcilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Bu; İran'da sayılarının iki milyon kadar olduğu tahmin edilen Afgan sığınmacıların, İran için ekonomik ve sosyal bir yük oluşturması ve Afganistan'da istikrar sağlandığı takdirde bu sığınmacıların ülkelerine dönerek İran'ı bu yükten kurtarması ile gerekçelendirilebilir (Matinuddin, 1999, s. 149).

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi üzerine yaklaşık iki milyon Afgan göçmen İran'a sığınmıştır. İran da sığınmacılara barınma, gıda ve çalışma olanağı sağlamıştır. Ancak, Pakistan'ın aksine İran kendisine sığınmış olan göçmenlerin kendi topraklarını üs olarak kullanıp Sovyet birliklerine ya da Afgan hükümet güçlerine karşı gerilla savaşı yürütmelerine izin vermemiştir. ABD'nin BM'de İran'a yönelik olası bir ambargo kararı alması, İran'ın Afganistan'a müdahil olmasını istemeyen Sovyetler Birliği tarafından, müdahil olmaması karşılığında veto edilebiliyordu. ABD'nin İran'a denizden uygulayabileceği abluka durumunda da İran ticaretini

Sovyetler Birliği üzerinden yapabilirdi. Dolayısıyla, İran bu hassas dönemde Sovyetler Birliği'ni gücendirmek istememekteydi. Ayrıca, böyle bir gerilla hareketinin parasal olarak ve silah ve cephane yardımı yapılarak desteklenmesi gerekecekti fakat İran kaynaklarını Irak ile savaşı ayırmaktaydı. Pakistan'daki mücahitlerin tamamen Sünni, İran'dakilerin de tamamen Şii oluşu anlaşmazlık yaratabilirdi. Pakistan'daki mücahitler İran'ın ilişkilerinin problemlili olduğu Suudi Arabistan ve ABD tarafından desteklenmekteydi ve İran "büyük şeytan"la işbirliği yapıyormuş gibi görünmeyi istememiştir (Tarock, 1999, s. 806).

Bu nedenle, Sovyet işgali döneminde İran Afganistan'da etkin bir konumda olamamıştır. Sovyetler Birliği'ni gücendirmemek, Irak'la sürdürdüğu savaş yüzünden mali sıkıntıda oluşu, İslâmcı ideolojisinden dolayı Sovyet işgaline karşı direnişten ziyade Şiilik (özellikle Hazaralar) mücadelesine yoğunlaşmış olması, ABD tarafından kendisine yönelik tecrit etme politikaları sonucunda, İran bu dönemde Afganistan politikalarında etkili bir güç durumuna gelememiştir (Ahadi, 1998, ss. 119-120; Rashid, 2001, s. 198).

Sovyet işgalinin sona erdiği dönemde Irak'la savaşını bitirmiş olan İran'ın Afganistan'a yönelik ilgisi artmıştır. Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a olan ilgisinin azalması sadece Sovyet tehdidini ortadan kaldırmakla kalmamış, İran'a göre Pakistan ve Suudi Arabistan'ın doldurmaya çalıştığı bir güç boşluğu oluşturmuştur. İran Şii gruplarını Abdül Ali Mezari'nin liderliğinde, Hizb-i Vahdet çatısı altında birleştirmiş ve Afgan hükümetinde % 25 temsil oranını talep etmeleri için desteklemiştir. Ancak, Şiilerin % 25'lik temsil oranı talebi Peşâver'deki Suudi ve Pakistan yanlısı Sünni gruplarca reddedilmiştir. Bu gruplara göre Şiiler Afganistan nüfusunun sadece % 12'sini oluşturmaktaydı ve Sovyet işgaline direnişte önemli bir rol oynamamışlardı. Dolayısıyla, kurulacak olan Afgan hükümetinde bu denli bir ağırlığa sahip olmayı hak etmiyorlardı. Şiiler ve İran da pazarlık güçlerini arttırmak için Necibullah yönetimi ve Sovyetler Birliği ile de diplomatik ilişki içindeydiler. Ayrıca, Peşâver'de kurulan geçici Afgan hükümetinin de meşruiyetini sorgulamışlar ve ihtilâfin anlaşmayla çözülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ancak, İran bu dönemde Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan

üzerindeki politikalarını engelleyebilecek ne politik etkiye, ne de askeri güce sahiptir (Ahadi, 1998, ss. 121; Rais, 1993, ss. 918-919; Rashid, 2001, ss. 198-199).

İran'ın dış politikasında bazı değişimler de olmuştur. Humeyni döneminde İran'ın dış politikasında ideolojik faktörler ön plandayken, 1989 yılında ölümüyle devlet çıkarları ve Fars milliyetçiliği daha belirleyici duruma gelmiştir.⁴⁸ Bu değişim İran'ın özellikle Afganistan politikasında kendini çok daha fazla göstermiştir ve 1991 yılının sonunda İran Afganistan konusunda yeni bir strateji geliştirmiştir. O döneme kadar Afganistan'daki Şiilere ilgi gösteren İran, Afganistan politikalarındaki etki alanının darlığını ve Suudi Arabistan yanlısı oluşumlardaki Peştun ağırlığını fark ederek, ilgi alanını Sünni olmasına rağmen, Farsça konuşan toplulukları (özellikle Tacikler) da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Tacikistan ve Rabbani'nin liderliğindeki Cemiyet-i İslâmi grubuyla kültürel işbirliği antlaşması imzalamıştır. Aynı zamanda, Afganistan'daki Peştunların dışındaki etnik grupları Peştunlara karşı ortak bir cephe oluşturmak üzere birleştirmeye çalışmıştır. Kuzey İttifakı'nın kurulmasıyla çabaları meyvesini vermiş ve İran'ın Afganistan politikalarındaki etkinliğini oldukça arttırmıştır. Ancak, İran'ın Afganistan politikalarındaki etkinliğinin bu denli artması üzerine Pakistan, İran ile Suudi Arabistan arasındaki dengenin koruması politikasını bir kenara bırakarak açıkça Suudi Arabistan'dan yana tavır almaya başlamıştır (Ahadi, 1998, ss. 122; Rashid, 2001, ss. 199-200).

1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkışıyla beraber İran, Taliban yayılışını ABD'nin kendisini çevreleme ve tecrit etme politikasının bir parçası olarak görmüş ve buna göre hareket etmiştir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Orta Asya Devletlerini ziyaret ederek, Afganistan konusunda tüm ilgili tarafların (ABD hariç) toplanacağı uluslararası bir inisiyatif oluşturma konusunda destek aramıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan 30 Ekim 1996 tarihinde Tahran'da yapılan toplantıya katılmayı reddetmişler ve bu inisiyatifi Afganistan'ın içişlerine müdahale olarak nitelemişlerdir (Rubin, 1997b, s. 293).

Ancak, İran'da farklı lobiler, farklı dış politikalar öngörmekteydiler ve şahinler ve ılımlılar olarak bölünmekteydiler. Şahinler, dünya çapında tüm Şiilerin desteklenmesi

⁴⁸ İran'ın dış politikasında gerçekçilik ve idealcilik tartışmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Freij, 1996, ss. 71-83; Precht, 1988, ss. 109-128.

gerektiğini savunmaktayken, ılımlılar Taliban karşıtı ittifakın ölçülü bir şekilde desteklenmesi ve Taliban ile daha az çatışmaya girilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Çünkü, İran, Afganistan'daki istikrarsızlıktan dolayı oldukça fazla zarar görmüştü ve halen görmekteydi. Göçmenler, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık İran'ın güvenliğini tehdit etmekteydi. Ayrıca, İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği, Taliban'ın da İran'daki rejim karşıtlarını desteklemesine neden olmaktaydı. Ancak, Taliban'ın 1998 yılı Eylül ayında Mezar-ı Şerif'i ele geçirip buradaki İran'lı diplomatları ve yüzlerce Şiiyi katledip yaklaşık elli İranlıyı da esir alması, İran'ın Afganistan politikalarının belirlenmesi konusunda Şahinlerin öne çıkmasına neden olmuş ve İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği artmıştır (Ahadi, 1998, ss. 126-131; Rashid, 2000, s. 72; ss. 202-204).

Aslında, bu olay, İran'ın Taliban'a yönelik askeri müdahale olasılığını gündeme getirmişti. Ancak, İran'ın savaş tehdidi ve BM'nin baskısı üzerine Taliban'ın esir almış olduğu İranlıları serbest bırakıp, öldürdüğü İranlı diplomatların cesetlerini teslim etmesi üzerine İran askeri müdahalede bulunmaktan vazgeçmiştir. Fakat, Taliban'ın Afganistan'ın büyük bir kısmını ele geçirmesi üzerine, Taliban İran için oldukça ciddi güvenlik tehdidi duruma gelmiştir. Her şeyden önce, diplomatlarının öldürülmesi Tahran için oldukça gurur kırıcıdır. Taliban gibi "serseri" ve "barbar" (ABD'nin İran'ı tasvir etmek için kullandığı sözcükler) bir gruba bir ders verilmesi isteği İran toplumunda yaygınlaşmıştır. Ancak, bunun İran'a maliyetinin, Sovyetler Birliği'ne olduğu gibi oldukça yüksek olabileceği de İranlı karar alıcıların göz önünde bulundurdıkları bir faktördür. Bu nedenle İran, Taliban'a yönelik askeri müdahalede bulunmayı riskli görmüş, fakat Taliban'a yönelik eleştirilerini ve tehditlerini de sürdürmüştür. Ancak, Taliban'ın da İran'ın bu meydan okumalarına aynen karşılık vermesi İranlılarda psikolojik bir yaralanmaya neden olmuştur (Snider, 2001, 8 October, s. 35; Tarock, 1999, ss. 801-802).

İran'ı Taliban'a yönelik bir askeri müdahaleden alıkoyan önemli bir etmen de Taliban'ın ABD tarafından İran'ı Afganistan'da bir savaşın içine çekme amacıyla kurulmuş bir tuzak olduğu şüphesidir. Bu yüzden İran, müdahale ettiği takdirde ABD'nin Taliban'a yönelik askeri destek vereceğini ve İran'ın bu savaşta kaynaklarının tükenmesini sağlayacağından şüphelenmiştir. Bu teoriye göre, olası bir İran-Taliban

savaşında İran askeri ve ekonomik olarak zayıflayacak, fakat savaş Körfez bölgesini etkilemediğinden körfezden Batı ülkelerine petrol sevkiyatı da etkilenmeyecektir (Tarock, 1999, s. 813).

İran'ın Taliban karşıtlığının yegane nedenleri diplomatlarının ve Şiilerin katledilmeleri değildir. Taliban'ın Şiilerin yaşadığı bölgeleri ele geçişişinin İran'a göç eden Afgan sığınmacıların sayısını arttırması, Afganistan'dan İran'a Taliban'ın idare ettiği uyuşturucu kaçakçılığı yapılması, Taliban'ın aşırı Şii-karşıtı ideolojisi yanında enerji politikaları gibi ekonomik nedenlerdir. İran Orta Asya'nın enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında temel güzergah olmayı amaçlamaktadır. ABD ise İran'ın dışlanarak, bu enerji kaynaklarının Afganistan üzerinden nakledilmesi için Taliban'ı desteklemiştir. ABD'li enerji şirketi UNOCAL Trans-Afgan boru hattının inşası için gerek Taliban'la, gerekse bölge ülkeleriyle sürekli temas halinde bulunmuştur (Tarock, 1999, ss. 802-812).

Tüm bu faktörlerin ışığında, İran Afganistan'da Taliban karşıtı bir politika izleyerek, Taliban'ın muhalifleri olan Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Kuzey İttifakı'na silah, cephane ve yakıt sağlamış, Herat kentinin Taliban tarafından devrilen eski valisi İsmail Han'a ve yandaşlarına kendi topraklarında üs sağlamıştır (Rashid, 2001, s. 72). Meşhed ile Bagram arasında oluşturulan hava koridoruyla Rabbani yönetimine ihtiyaç duyduğu malzemeyi gönderirken, Meşhed'in güneyindeki kamplarda da İsmail Han'a bağlı yaklaşık 8000 savaşçı eğitimini sürdürmüştür. Ayrıca, yaklaşık iki milyon Afgani (Afganistan'ın para birimi) bastırarak İsmail Han'a Herat'taki Taliban komutanlarını satın alabilmesi için teslim etmiştir (Rashid, 1996, s. 61).

5. ORTA ASYA ÜLKELERİ

Orta Asya ülkeleri içerisinde Afganistan'a komşu olan Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın da Afganistan'a yönelik müdahalede bulundukları görülmüştür. Jeopolitik olarak benzer konumda olan bu ülkelerin Afganistan politikalarında da ortak yanlar bulunmaktadır. Bu bakımdan, tüm bölge ülkeleri tarafından paylaşılan bu ortak yanları öncelikle belirtmek, daha sonra ülkelerin kendilerine özgü politikalarına değinmek daha doğru olacaktır.

Doğudan batıya doğru uzanan Hindu Kuş dağlarıyla güney ve kuzey olarak ikiye bölünen Afganistan'ın kuzey bölümü bazı kaynaklarda “Afgan Türkistan'ı” ve “Güney Türkistan” olarak da adlandırılır (Gültepe ve Cihangir, 2001, ss. 129-131). Çünkü ülkenin etnik, kültürel yapısı ve tarihi göz önüne alındığında, ülkenin güneyi jeopolitik olarak Güney Asya'nın, kuzeyi ise Türkistan'ın parçası olduğu açıkça görülmektedir. Kuzeyde Peştunlardan ziyade (ki buradaki az sayıda Peştun da Afgan hükümetlerince yakın dönemde yerleştirilmişlerdir) Türkistan halklarının soydaşları olan Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar ve Tacikler yaşamaktadır. Soydaşlarının ekonomik, sosyal ve siyasi durum ve konumlarının, Orta Asya ülkelerinin Afganistan politikalarındaki belirleyicilerden biri olduğu öngörülebilir.

Ancak, bir farkla ki, o da Orta Asya devletlerinin kültürlerinin farklı bir ideolojik ve kültürel ortamda şekillenmiş olduğudur. Dolayısıyla, Orta Asya devletlerinin halkları, Afganistan'daki soydaşlarına oranla daha az tutucu, az kabileseldir. Orta Asya devletlerinin elitlerinin İslâm'a ve modernleşmeye bakış açılarını anlamak, Afganistan'daki soydaşlarıyla ilişkilerini anlayabilmek açısından önemlidir (Beningsen, 1990, ss. 287-296; Payind, 1993, ss. 927-928; Rais, 1993, s. 920).

Bölge ülkelerinin tümü İslâmcı akımları istikrarsızlaştırıcı bir faktör ve önemli bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Orta Asya ülkelerinin yönetici elitlerinin pek çoğu Komünist partinin eski üyeleridirler ve laikliğe bağlı kalarak Müslüman olan toplumlarını modernleştirmeye çabalamaktadırlar. Bir yandan da Komünist dönemden kalma otoriter yönetim yapısı bu ülkelerde varlığını sürdürmektedir. Yönetimlerine yönelik muhalefet de iki farklı kesimden kaynaklanmaktadır. Bir kesim demokratikleşme ve özgürlük talebinde bulunurken, diğer kesim olan İslâmcılar daha fazla dini özgürlük talep etmektedirler. İslâmcı kesimin giderek güç kazanması ve laik olan demokratlarla ittifak yaparak 1992 yılında Tacikistan'daki yönetimi devirmeyi başarması tüm Orta Asya ülkelerinin yönetici elitinde tedirginlik yaratmıştır. Dolayısıyla, yönetici elitler Afganistan kaynaklı uluslararası İslâmcı hareketlerden ciddi tehdit algılamışlardır (Beningsen, 1990, ss. 287-296; Rais, 1992, ss. 88-89).

Bu doğrultuda, Türkmenistan dışındaki Orta Asya ülkeleri, Taliban'a muhalif olan Kuzey İttifakı'nı hem doğrudan desteklemişler, hem de Rusya'dan gelen askeri ve lojistik desteğin kendi topraklarından geçerek Kuzey İttifakı'na ulaşmasını

sağlamışlardır. Bu durum, Orta Asya ülkelerinin savunma konusunda Rusya'ya olan bağımlılıklarını arttırıcı bir faktördür (Hyman, 1998, ss. 114-116; Maass, 1999, s. 72).

Sovyetler Birliği döneminde Moskova'nın kurduğu kapalı sistemin Sovyetlerin yıkılışıyla ortadan kalkması üzerine bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkeleri için dış dünya ile bağlantı kurmak ve bu bağlantıları geliştirmek öncelikli dış politika konuları arasındadır. Kara ülkeleri olan Orta Asya devletlerinin Rusya dışındaki dış dünya ile bağlantı kurma güzergahları İran, Çin ve Afganistan-Pakistan güzergahlarıdır.

Orta Asya ülkelerinin tedirginlik duyduğu konulardan biri de Peştunların Afganistan'ın kuzeyini ele geçirmesi ve buradaki etnik gruplara baskı uygulaması sonucu bölge halklarının kuzeye (kendi ülkelerine) doğru göç etmesidir (Hyman, 1998, s. 111; Rais, 1992, s. 88). Bu endişe de Orta Asya ülkelerinin Afganistan politikalarını Peştunlara karşı (özellikle Taliban'a) diğer etnik grupların (Kuzey İttifakı'nın) desteklenmesi doğrultusunda yönlendirici bir faktördür.

Sovyet işgali döneminde, mücahitlerin askeri harcamalarını uyuşturucu kaçakçılığıyla finanse etmeye başladığı dönemden beri, Afganistan'da savaşıyan gruplar uyuşturucu kaçakçılığıyla ilgilenmişlerdir. Gerek Afganistan'da egemenlik kurmak için savaşıyan Afgan gruplar, gerekse Afganistan'daki kamplarda üslenmiş olan Özbekistan İslâmi Hareketi, El Kaide gibi terörist örgütler askeri harcamalarını uyuşturucu kaçakçılığıyla finanse etmeye çalışmışlardır. Pakistan, İran, Çin gibi Orta Asya da uyuşturucu kaçakçılığı güzergahıdır ve Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığı Orta Asya için bir kaç bakımdan güvenlik tehditleri oluşturmaktadır. Öncelikle, Hizb-i İslâmi ve Taliban gibi Orta Asya ülkelerinin tedirginlikle karşıladığı Afgan gruplar uyuşturucu gelirleriyle güçlenmektedir. Orta Asya ülkelerinde terörist eylemlerde bulunan Özbekistan İslâmi Hareketi gibi terör örgütleri de uyuşturucu gelirlerinden yararlanmaktadır. Orta Asya ülkelerinde uyuşturucu bağımlılarının sayısı artmaktadır ve bu da toplumsal bir tehdit oluşturmaktadır. Son olarak, uyuşturucu kaçakçılığı rüşveti ve yolsuzluğu arttırmakta ve bürokrasilerde yozlaşmaya neden olmaktadır. Ele geçirilen bazı Özbekistan İslâmi Hareketi üyelerinin ifadelerinde sınır muhafızlarının herhangi bir çatışmaya girmeden geçmelerine göz yumduklarını belirtmeleri durumun vehametini açıkça ortaya koymaktadır (Goodhand, 2000, ss. 265-280; Rashid, 1999, ss. 33-34). Uyuşturucu kaçakçılığı sorunu Orta Asya ülkelerini pek çok bakımdan tehdit eden ve

Afganistan'da istikrarın sağlanması yönünde motive eden ciddi bir sorun olarak göze çarpmaktadır.

Dünyaya açılım konusu, özellikle enerji kaynaklarını alternatif güzergahlardan dünya pazarlarına ulaştırmayı hedefleyen Türkmenistan için oldukça önemlidir. 488.100 kilometrekare yüzölçümüne ve yaklaşık 3,5 milyon nüfusa sahip olan Türkmenistan, Afganistan ile yaklaşık 1000 kilometre uzunluğunda sınıra sahiptir. Kanıtlanmış doğalgaz rezervi 284 trilyon fit küp olan Türkmenistan Birleşik Devletler Topluluğu içinde en önemli doğalgaz üreticisidir. Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna ve Rusya'ya doğalgaz satabilmektedir. Ancak, Türkmenistan ihraç ettiği doğalgazı dünya doğalgaz fiyatının altında ihraç edebilmektedir. Bu yüzden Türkmenistan doğalgazını ihraç etmek için alternatif güzergahlar yaratmayı amaçlamaktadır (Hyman, 1998, ss. 104-107; Maass, 1999, ss. 72-73; Matinuddin, 1999, s. 171).

Türkmenistan doğalgazının Birleşik Devletler Topluluğu dışına ihracı için, İran ve Afganistan-Pakistan olmak üzere iki farklı güzergah daha vardır. Afganistan'daki istikrarsızlıktan dolayı İran hattına yönelen Türkmenistan 5 milyar dolarlık bir proje olan Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı projesini imzalamıştır. İran ile Türkmenistan arasında demiryolu inşa edilmiş, Türkmenistan-İran sınırında uluslararası transit noktaları oluşturulmuştur. Ancak, Türkmenistan'ın Afganistan hattına olan ilgisi kaybolmamıştır. Çünkü, dış bağlantılarını olabildiğince çeşitlendirmeye çalışan Türkmenistan bir ya da iki güzergaha bağımlı kalmak istememektedir (Hyman, 1998, s. 104; Maass, 1999, ss. 72-73; Matinuddin, 1999, s. 171).

Türkmenistan da diğer Orta Asya ülkeleri gibi Afganistan'da yaşayan soydaşlarına sempati duymasına, onlara yönelik Peştun baskısından ve kendisine yönelik göç dalgasından endişelenmesine, radikal İslâmcı akımı laik rejimine yönelik tehdit olarak algılamasına rağmen, Taliban hareketine karşı diğer Orta Asya ülkelerinin gösterdiği tepkiyi göstermemiştir. Bunun da en önemli nedeni Türkmen doğalgazının Afganistan-Pakistan güzergahı üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması projesidir. Bu konuda Türkmenistan, Pakistan, Taliban ve enerji şirketleriyle anlaşmalar yapmış ve projenin hayata geçirilmesi çalışmalarına destek vermiştir. Tabii ki, bunda Taliban'ın da

Türkmenistan'a yönelik radikal İslâmcı rejim ihracı girişiminin olmamasının payı vardır (Hyman, 1998, s. 107).

Soydaşlara yönelik sempati, radikal İslâmcı hareketlere (özellikle terör örgütlerine) karşıtlık ve göç dalgası endişesi konularında ise Özbekistan daha hassas olagelmıştır. 447.400 kilometre kare yüzölçümüne ve yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip Özbekistan'ın Afganistan ile sınırının uzunluğu diğer komşularıyla kıyaslandığında oldukça kısadır. Sınırdaki Termiz vilayetinden geçip Mezar-ı Şerif kentine ulaşan anayol ile Afganistan'a bağlanmaktadır. Afganistan'daki üçüncü kalabalık grup olan Özbekler'in tamamına yakını Afganistan'ın kuzey bölgelerinde, özellikle de Özbekistan sınırına yakın bölgede yaşamaktadır. Afganistan'ın kuzeyinin kontrolünün soydaşlarında olmasını isteyen Özbekistan yönetimi, Dostum'u silah, cephane ve yakıt yardımı yaparak desteklemiştir. Dostum'u destekleyen Özbekistan aynı zamanda Taliban'ı da kendi sınırından uzak tutmayı amaçlamıştır (Hyman, 1998, ss. 110-116; Maass, 1999, ss. 72-73; Matinuddin, 1999, ss. 172-173).

1996 yılı Şubat ayında Pakistan'ı ziyaret eden Özbekistan Dışişleri Bakan Danışmanı Goga Hidayetov, ülkesinin Afganistan ile ilgili, Taliban'ın da katılacağı bir uluslararası konferansa ev sahipliği yapmayı amaçladığını belirtmiştir. Kendisi de bir yandan statükonun muhafaza edilip her grubun kendi bölgesinde hakimiyetini sürdürürken, diğer yandan da geçiş hükümeti koalisyonu oluşturmalarının en uygun çözüm olduğuna inanmaktaydı. Ancak, Taliban'ın Dostum'a yönelik saldırılarını sürdürmesi ve Kâbil'deki Taliban hükümetini diğer grupları da kapsayacak şekilde genişletmemesi karşısında zaten gergin olan Özbekistan-Taliban ilişkisi düşmanlığa dönüşmüştür. Özbekistan Devlet Başkanı İslâm Kerimov çeşitli vesilelerle Pakistan'ı Taliban'a destek vermekle suçlamış ve Taliban'a yönelik askeri müdahalede bulunabileceğini ima etmiştir (Maass, 1999, ss. 72-73; Matinuddin, 1999, s. 173).

Afganistan'da çok sayıda Tacik olmasına ve bunların da önemli bir kısmı Tacikistan sınırına yakın bölgede yaşamasına rağmen, Tacikistan'ın Afganistan'a yönelik ilgisi oldukça geç oluşmuştur. Çünkü, 1991 yılında bağımsızlığa kavuşmasından hemen sonra Tacikistan'da iç savaş çıkmıştır. Tacikistan'daki Tacikler Garmiler ve Kulyabiler olmak üzere iki gruba ayrılır. Çatışmalar öncelikle bu iki Tacik grubu arasında başlamış, Said Nuri liderliğindeki İslâmi Yeniden Doğuş Partisi'nin de eski Komünistlerden oluşan,

Devlet Başkanı Rahman Nabiyev'in liderliğindeki Demokratik Parti ile çatışmaya girerek müdahil oluşuyla dini ve ideolojik bir boyut da kazanmıştır. İki ateş arasında kalan yüz binlerce Tacik de ülkeyi terk ederek komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde yaklaşık 60.000 Tacik Afganistan'a sığınmacı olarak göç etmiştir (Matinuddin, 1999, ss. 173-174).

Tacikistan'da meydana gelen bu iç çatışmalar sonucunda, Afganistan'a yerleşmiş olan muhaliflerin Tacikistan'a geçişini engellemek için, Rus sınır muhafızları Tacikistan-Afganistan sınırına yerleştirilmiştir. Ancak, 1992 yılının Nisan ayında pek çok helikopterin Afganistan'dan Tacikistan'a geçtiği kaydedilmiştir. Bundan beş yıl sonra Taliban da Tacikistan'ı Ahmed Şah Mesut'u desteklemekle suçlayacaktır. Çünkü, Mezar-ı Şerif ve Şıbırgan havaalanlarının kendi kontrollerinde oluşundan dolayı, Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Taliban üslerini bombalayan uçakların Tacikistan'ın Kulyab havaalanından başka bir yerden gelme olanağı yoktur (Hyman, 1998, ss. 114-116; Matinuddin, 1999, s. 174).

Tacikistan'ın Afganistan politikası da Afganistan'daki tüm etnik grupların temsil edildiği, barışçı görüşmelerle oluşturulacak bir geçiş hükümetinin kurulması yönündeydi ve bu konuda BM'nin çalışmaları desteklenmekteydi. Gerçi Taliban'ın Afganistan'ın kuzeyinden uzak durduğu sürece ülkenin güneyindeki varlığına yönelik bir tepki yoktur. Ancak, Taliban'ın Tacikistan sınırındaki Kunduz bölgesini ele geçirişle Tacikistan'da alarm zilleri çalmaya başlamış, Mezar-ı Şerif ve Hayratan'ın da Taliban tarafından ele geçirilmesiyle güneyindeki istikrarsızlığın kendi topraklarına yayılması olasılığından çekindiğinden ötürü Tacikistan Afganistan'la olan sınırını kapatmıştır (Maass, 1999, ss. 72-73; Matinuddin, 1999, ss. 174-175).

Diğer bir Orta Asya ülkesi olup da Afganistan ile doğrudan sınırdaş olmayan Kazakistan ise Taliban faktöründen doğrudan etkilenmese de, Taliban'ı Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanımayı reddetmiş ve Rabbani yönetimini Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanımayı sürdürmüştür. Ayrıca, 1997 yılının Şubat ayında, Afganistan'daki durumun ve Taliban tehdidinin görüşüldüğü Taşkent'te yapılan toplantıya iştirak etmiştir (Hyman, 1998, ss. 109-112; Matinuddin, 1999, s. 175).

6. PAKİSTAN

Pakistan, Afganistan'daki iç savaş dönemi boyunca, bu ülke üzerindeki en etkili güç olma durumundan dolayı, ülkeyle müdahale eden diğer güçler içerisinde ayrı bir konumda bulunmaktadır. Bunun sonucunda, Afgan iç savaşı büyük ölçüde Pakistan'ın politikalarından etkilenmiştir. Bunun da en büyük sonucu, Afganistan üzerindeki Taliban iktidarı olmuştur. Pakistan'ın Afganistan üzerinde bu derece etkili bir konuma ulaşmasını sağlayan çeşitli faktörler vardır. İran'ın Irak savaşından dolayı Afganistan'a yönelik iddialı politikalar geliştirmekte gecikmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmış olması, yeni ortaya çıkan Orta Asya devletlerinin kendi iç meseleleriyle uğraşması, Sovyetler Birliği'nin dağılmış oluşundan ve Körfez krizinden dolayı Afganistan'ın dünya kamuoyunun (özellikle ABD'nin) gündemindeki önceliğini kaybetmesi, Pakistan'ın Afganistan üzerinde bu derece etkili bir güç durumuna gelişini sağlayan nedenlerdendir. Fakat, bunlardan hiçbiri Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edildiği dönemde Pakistan'ın izlemiş olduğu politikanın, kendisine sağlamış olduğu olanaklar kadar etkili değildir.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmiş olduğu dönemde, olası bir Sovyet saldırısına karşı kendisini koruma olanağı oldukça sınırlı olan Pakistan, Afganistan'dan kendisine yönelik Sovyet askeri tehdidini dengelemek amacıyla bazı politikalar geliştirmişti. Afganistan'daki Sovyet işgalinin tüm bölgede istikrarsızlaştırıcı etkisi olmasına karşın Pakistan, ABD inisiyatifindeki uluslararası dayanışmaya ortak olarak, oldukça zayıf olan silahlı kuvvetlerini modernleştirecek ve güçlendirecek askeri ve ekonomik desteğe sahip olmuştu. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı, ABD'nin öncülüğündeki bu uluslararası ittifak Pakistan'ın güvenliğine de katkıda bulunmuştu (Rais, 1992, s. 86).

İkinci olarak, Pakistan, Sovyet işgaline karşı Afgan direniş gruplarıyla işbirliği yaparak, uluslararası desteğin kendi üzerinden direnişçi gruplara ulaşmasını sağlamaktaydı. Sovyet ordusuna karşı gerilla direnişi başlatmış olan bu gruplar, Pakistan'ın sağladığı barınma olanağı ve Pakistan üzerinden gelen uluslararası yardım sayesinde bölgedeki Sovyet gücünün altını oymuşlar ve Sovyetler Birliği'ni tepkisel bir kontrgerilla savaşına mecbur bırakmışlardır. Süregelen bu durum, Sovyetler Birliği'nin yenilmez olduğu

imajını karartmakla kalmamış, işgal politikasının maliyetini de kabul edilemez bir noktaya getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu yıpratma savaşıyla olan meşguliyeti, Afganistan'ın işgaline karşı, gerek kendi, gerekse uluslararası kamuoyunda oluşan muhalefet, Sovyetler Birliği'nin Pakistan'a yönelik askeri tehdidini engellemiştir (Rais, 1992, s. 86; Weinbaum, 1991, ss. 71-72).

Pakistan üzerinden mücahitlere ulaşan destek büyük ölçüde ABD ve Suudi Arabistan tarafından sağlanmaktaydı. Mısır, Çin ve bazı Arap ülkelerinin de zaman zaman küçük katkıları olmaktaydı. Uluslararası desteğin mücahitlere ulaştırılmasından da Pakistan askeri istihbarat örgütü ISI sorumluydu. Bu durum, ISI'ya Afgan direnişi üzerinde muazzam bir etkinlik ve kontrol sağlamaktaydı. Dahası, CIA da Afganistan meselesini ISI'ya havale etmiş gibi bir görünüm sergilemekteydi. Çünkü, yardımın mücahitlere dağıtılmasında inisiyatifi ISI'ya bırakmıştı ve zaman zaman bazı silahların Afganistan meselesinin dışında olan bazı gruplara satıldığı gibi haberler gelse de, Afgan direnişi sürdüğü sürece durumdan memnundu (Weinbaum, 1991, ss. 73-76).

Pakistan, uzunca bir süre, direnişi Sovyetler Birliği'ni savaşı Pakistan topraklarına taşıma kararını vermeye tahrik edebilecek kadar tırmandırmamaya özen göstermiştir. Bunu da temel olarak, yüksek teknoloji silahların mücahitlere ulaştırılmasını engelleyerek gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Afgan direnişçilerine silah, cephane ve eğitim desteği verdiğini ve kendi topraklarında başka ülkelerin mücahitleri desteklemesine izin verdiğini inkar etmekteydi. Ne var ki, Sovyetler Birliği'nin zayıfladığı dönemi ustalıkla kestiren Pakistan, bu hassas dönemde söz konusu silahların mücahitlere ulaştırılması yönünde sinyal vermiştir. Diplomatik cephede ise, Sovyetler Birliği'nin kızgınlığını yatıştırmak amacıyla, BM'nin inisiyatifinde barışçı bir çözümünden yana tavır sergilemiştir. Ancak, barışın sağlanması için öncelikli koşulun Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi olduğu, bu çekilme gerçekleşmediği takdirde silahlı direnişin de süreceği konusunda da kararlılığını sürdürmüştür (Rais, 1992, s. 86; Weinbaum, 1991, s. 73).

Gerek Sovyet işgali gerekse işgal sonrasındaki iç savaş döneminde Afganistan'dan Pakistan'a çok sayıda Afgan sığınmacı gelmiştir. İç savaşın başladığı dönemde, Pakistan'daki Afgan sığınmacıların sayısı yaklaşık 3,5 milyon olarak tahmin edilmekteydi. Sovyet ordusu çekilmiş olsa bile, Sovyet destekli Necibullah yönetiminin

iktidarı sürdüğü sürece, Pakistan'ın da sığınmacı sorununun yüküne katlanmaya devam edeceği öngörülmekteydi (Barracough, 1995, s. 7; Rais, 1992, s. 86).

Sığınmacılar sorununun Pakistan için sadece ekonomik yükten ibaret olduğunu varsaymak da doğru değildir. Sığınmacıların yerleştirildikleri bölgelerde ortaya çıkan çevresel sorunlar, Pakistan'da yarattıkları sosyal ve siyasi tehditler meselenin diğer boyutlarıdır. Sığınmacıların pek çoğunun Afgan direniş örgütleriyle bağlantısı vardır. Dolayısıyla, silaha ulaşma olanağına sahiptirler. Halihazırda, gerek politik gerekse mezhepsel olarak kutuplaşmış bir toplum olan Pakistan'ın sosyal gerilimin tırmanmasına tahammül etme olanağı da oldukça sınırlıdır. Geçen yıllar boyunca Afgan siyasi gruplarıyla Pakistanlı siyasi gruplar arasındaki ulusal sınırlar gittikçe belirsizleşmiştir. Ortak görüşe sahip gruplar arasındaki maddi ve politik desteğin genişlemesi, bu grupların ortak amaçlar etrafında birleşerek beraber hareket etmeleri alışıldık bir uygulama durumuna gelmiştir. Dolayısıyla, Pakistan'ın içişlerini Afgan meselesinden yalıtım teknik olarak olanaksız bir duruma gelmiştir (Akbar, 1990, ss. 43-56; Rais, 1992, ss. 86-87; Weinbaum, 1991, s. 72).

Ayrıca, sığınmacılar ile Pakistanlılar veya Pakistan kurumları arasında çıkan çatışmalar, Sovyetler Birliği ve Kâbil medyası tarafından ustaca suiistimal edilmekteydi. Bu tür haberler abartılarak verilmekteydi ve Pakistan üzerinde baskı oluşturulmaktaydı. Bu konuda Pakistan yazılı medyasının da gerek bu tür haberleri yayımlayıp Sovyet-Kâbil medyasına malzeme vererek, gerekse Sovyet-Kâbil medyasında yer alan haberleri yayımlayarak çok önemli hataları olmuştur (Aziz, 1988, ss. 160-161).

Sığınmacılar sorunu, Pakistan'ın Afganistan politikasını "Afganistan'da istikrarın sağlanması" yönünde etkileyen güdülerden biridir. Pakistan'ın geleneksel Afganistan politikası, ılımlı mücahit gruplarından ziyade, Hizb-i İslâmi gibi radikal İslâmcı mücahit grupların desteklenmesi olsa da, zaman zaman istikrar adına bu politikasından taviz verebilmektedir. Örneğin 1989 yılında oluşturulan, mücahit hükümeti'nin başkanlığına ılımlı liderlerden biri olan Sibgetullah Müceddidi seçilmiş olmasına karşın, Pakistan başbakanı Navaz Şerif, bu hükümeti desteklemiştir. Ayrıca, Hizb-i İslâmi grubunun yakın müttefiki olan, Pakistan hükümetindeki koalisyon ortağı Cemaat-i İslâmi Partisi, Pakistan dış politikasındaki bu sapmayı şiddetle eleştirmiş ve nihayet 1992 Mayıs'ında

iktidardaki İslâmi Demokratik İttifak hükümetinden çekilmiştir (Barracloough, 1995, s. 7; Rais, 1992, s. 87).

1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Orta Asya devletlerinin ortaya çıkışıyla Pakistan, bu devletlerle siyasi ve ticari ilişkiler geliştirmenin yollarını aramaya başlamış ve Orta Asya'ya açılım konusu Pakistan dış politikasında önem kazanmıştır. Pakistan'la siyasi ve ticari ilişkiler geliştirme konusunda aynı ölçüde istekli olan Orta Asya ülkelerinin pazarlarının Pakistan için çok büyük fırsatlarla dolu olduğu görülüyordu. Tabii ki, bunun için de Orta Asya ile Pakistan arasında bulunan Afganistan'da istikrarın sağlanması gerekiyordu. Pakistan'ın Orta Asya'ya açılım isteği de Pakistan'ın Afganistan politikasını "Afganistan'da istikrarın sağlanması" yönünde etkileyen güdülerden biri olsa da, önemli bir ikilemi de beraberinde getirmektedir. Çünkü, Orta Asya devletlerinin yönetimleri, Pakistan'ın Afganistan'a yönelik geleneksel politikasının gereği olarak destekleye geldiği radikal İslâmcı gruplara karşıdırlar (Barracloough, 1995, s. 7; Maass, 1999, ss. 69-71; Rais, 1992, s. 88).

Orta Asya devlet yöneticilerinin pek çoğu Komünist Parti'nin eski üyeleridirler ve laikliğe bağlı kalarak Müslüman olan toplumlarını modernleştirmeye çabalamaktadırlar. Bu yönetimler, Afganistan'daki düzensizliği endişeyle izlemekte ve buradaki radikal İslâmcı yapılanmaların etkilerinin kendi ülkelerine yayılmasından tedirginlik duymaktaydılar. Hele ki, bu radikal İslâmcı grupların Peştun oluşu bu tedirginliklerini bir kat daha arttırmaktadır. Bunun sebebi şu şekilde açıklanabilir. Peştunların Afganistan'da yönetime gelmeleri, buradaki Özbek, Tacik ve Türkmenlerin üzerindeki baskıyı arttırabilir ve Afganistan'dan Orta Asya ülkelerine göç dalgası oluşturabilirdi. Bu nedenle Orta Asya ülkelerinin yöneticileri, Pakistan'ın Afganistan'da radikal İslâmcı bir yönetimin oluşumunu desteklemesi durumunda, Pakistan ile ilişkilerinin bozulacağını belirtmişlerdir (Payind 1993, ss. 927-928; Rais, 1992, s. 88).

Pakistan için Orta Asya'ya açılım amacı stratejik bir ikilemi de beraberinde getirmekteydi. Çünkü, bu amaca ulaşmak için ya desteklediği grubun kesin zafere ulaşması ya da desteklediği grup ile diğerleri arasında bir güç paylaşımı anlaşması gerekmektedir ki, Orta Asya'ya ulaşan yolları kullanıma açabilecek ve bu yolların güvenliğini sağlayabilecek istikrarlı bir hükümet oluşturulabilsin. Hikmetyar'ı

desteklemek suretiyle ilk seçenek üzerine yoğunlaşan Pakistan, 1994 yılında Hikmetyar'ın başarısızlığının kesinleşmesi üzerine bu politikasını gözden geçirme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır (Barraclough, 1995, s. 7; Rashid, 2001, s. 26).

Pakistan ile Orta Asya arasındaki en kısa yol Peşâver'den başlayıp, Kâbil, Mezar-ı Şerif ve Termiz üzerinden Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e ulaşan Kuzey Yolu'dur. Ancak, Kâbil civarındaki şiddetli çatışmalardan ve bu çatışmaların bir sonuca varamamasından ötürü bu yolun açılabilme olanağı olmamıştır. 1994 yılında, Pakistanlı nakliye ve kaçakçılık mafyası, Cemiyet-i Ulema-i İslâm ve Pakistan'daki Peştun asıllı askeri ve siyasi liderler tarafından desteklenen yeni bir öneri gündeme gelmiştir. Bu öneriye göre, Kuetta'dan başlayıp Kandahar ve Herat üzerinden Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'a ulaşan Güney Yolu'nun açılması, Kuzey Yolu'nun açılmasından daha kolaydır. Böylelikle, Hikmetyar'ın desteklenmesi yönündeki Pakistan politikası değişerek Taliban'ın desteklenmesine karar verilmiştir (Barraclough, 1995, s. 7; Rashid, 2001, ss. 26-27).

Pakistan'ın dış politikasının belirleyici unsurlarından bir diğeri de Peştunistan meselesidir.⁴⁹ Bu sorun yüzünden, Afganistan'ın Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti ve Belucistan bölgelerine yönelik toprak talepleri ve 1950'lerde ve 1960'larda çeşitli sınır çatışmalarının çıkmış olması, Pakistan'ın güvenlik algılamaları konusunda öncelikli konumdadır. Pakistanlı sol görüşlü Peştunlarca da desteklenen "Büyük Peştunistan" hayali yüzünden Afganistan ve Pakistan arasında iki kez savaş olasılığının belirip diplomatik ilişkilerin kesildiği olmuştur. Ziya ül-Hak hükümeti tarafından, Afganistan'da Pakistan yanlısı bir yönetim oluşturulduğu takdirde, bu toprak taleplerinin tamamen son bulacağı görüşü ortaya atılmıştı. Böyle bir yönetim,

⁴⁹ Afganistan ile Pakistan arasındaki Peştunistan meselesinin kökenleri, 1893 yılında Britanya Hindistanı'nın Dış İlişkiler sorumlusu olan Sir Mortimer Durand ile imzalanan Durand Antlaşması'na kadar uzanır. Bu antlaşmayla Afganistan ile Britanya Hindistanı arasındaki sınır (bugünkü Afganistan-Pakistan sınırı) belirlenmiş ve adı Durand Çizgisi olan bu sınır bölgedeki Peştun kabileleri birbirinden ayırmıştır. 1947 yılında Britanya Hindistanı'nın Hindistan ve Pakistan olarak bölündüğü sırada, Afganistan Durand antlaşmasıyla kendisinden alınan bölgede yaşayan Peştunlar için Afganistan'a ya da Pakistan'a katılma veya bağımsız olma seçeneklerinin olduğu bir halk oylaması talep etmişti. Ancak, belirtildiği gibi, bölgedeki Peştunlara sadece Hindistan'a veya Pakistan'a katılma seçeneği sunulmuştu. Peştunlar da, Müslüman bir ülke olduğu için Pakistan'a katılma yönünde oy kullandılar. Afganistan 1955 yılında, Peştunistan adında bir Peştun özerk yönetimi oluşturulmasını talep etmiştir. 1960'lı yıllar boyunca durgun bir seyir izleyen Peştunistan meselesi, Pakistan'ın doğu bölgelerini (şimdiki Bangladeş) kaybetmesi ve Hindistan karşısında yenilgiye uğraması sonucunda zayıflamasıyla, 1972 yılında yeniden gündeme gelmiştir (Encyclopedia, 2005; R. Aziz, 1988, ss. 155-157).

Afganistan'ın Pakistan üzerinde herhangi bir toprak talebi olmadığını resmen ilan edebilirdi. Bu yüzden Pakistan, Peştun milliyetçilerinden ziyade, Hikmetyar ve Taliban gibi radikal İslâmcı grupları desteklemeyi tercih etmiştir. Ancak, Taliban Kâbil'i ele geçirmesine ve Pakistan tarafından da resmen tanınmasına rağmen, bu yönde bir açıklama yapmadığı gibi, Peştun milliyetçiliğinin tırmanmasına ve Pakistanlı Peştunların da bundan etkilenmesine neden olmuştur (Rashid, 2001, ss. 186-187; Weinbaum, 1991, s. 73). Hatta zaman zaman Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti'ne karşı yayılmacı eğilimlerinin olduğu konusunda bazı işaretler dahi vermiştir (Hyman, 2002, s. 313).

Pakistan'ın dış politikasını şekillendiren bir diğer konu da stratejik derinlik arayışıdır. Pakistan'ın Hindistan ile Keşmir üzerindeki anlaşmazlığı, bu iki ülke arasında ciddi bir düşmanlığa yol açmış ve Pakistan'ın dış politikasını birinci derecede belirleyen faktörlerin başında gelmiştir.⁵⁰ Bu faktör, Pakistan'ın Afganistan'a yönelik dış politikasına da yansımıştır. Pakistanlı askeri uzmanlara göre, Afganistan'da Pakistan yanlısı bir yönetimin kuruluşu, Pakistan'a bir numaralı düşmanı Hindistan'a karşı bir stratejik derinlik kazandırabilirdi. Pakistan'ın coğrafi olarak dar bir alana sahip oluşu, askeri gücünün Hindistan'a karşı uzun süreli bir savaşı sürdürmesini engelleyen bir durumdur. Ayrıca, Afganistan'da dost bir yönetim Keşmirli Müslüman militanların Afganistan'da barınmalarını da sağlayabilirdi. Bu militanlar, Afganistan'daki üslerde eğitim görebilirler, parasal olarak desteklenebilirler ve silahlandırılabilirlerdi (Maass, 1999, ss. 69-71; Rashid, 2001, s. 186; Rubin, 1995b, s. 247).

Pakistan, Keşmirli İslâmcı militanlara kendi topraklarında üs sağlamasından dolayı şiddetli bir baskı görmekteydi. Bu baskı, sadece Hindistan'dan da gelmemekteydi. Filipinler Pakistan'ı kendi ülkesinde özerklik talep eden İslâmcı militanları desteklemekle suçlamıştı. Benzer suçlamalar ılımlı Müslüman olan Mısır, Cezayir ve Ürdün'den de gelmiştir. Rusya da Pakistan'ı ayrılıkçı Çeçen milislere destek vermekle suçlamıştır. Pakistan, müttefikli olan ABD'den dahi bu konuda şiddetli eleştiri almış ve

⁵⁰ Pakistan ve Hindistan'ın Keşmir üzerindeki anlaşmazlığı sadece iki ülke arasında düşmanlık yaratmakla kalmamaktadır. Bu mesele bölgesel ve hatta küresel çapta en öncelikli meselelerden biridir. Ayrıca, anlaşmazlığa taraf olan ülkelerin nükleer güce sahip oldukları göz önüne alındığında konunun önemi bir kat daha artmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ataöv, 2001; Erdem, 1998/99, ss. 141-156; Hewitt, 1997, ss. 60-64; Jalali, 1999, ss. 66-71; Kadian, 1992; Kaul, 1991; Lamb, 1991; Macfarquhar, 1990, ss. 42-44; Naqash, 1997; Puri, 1993; Rahman, 1995; Rose, 1999/2000, ss. 88-96; Schofield, 1996; N. Singh, 1992; Arı, 2000; Toker, 2003; Wirsing, 1994.

ABD Pakistan'ı Keşmirli İslâmcı militanları desteklemeyi bırakmazsa terörizme destek veren ülkeler listesine almakla tehdit etmiştir (House of Representatives, 1995, 10 March).

Pakistan da, Keşmirli militanları desteklediği için uluslararası terörizmi desteklediği yönündeki suçlamalardan kurtulmak için, Keşmirli İslâmcı militanların kamplarını 1993 yılında Celalabad Şûrâsı'nın himayesinde, Afganistan'a nakletmiştir. Daha sonra bu kamplar Taliban'ın himayesine geçmiştir. Keşmirli İslâmcı militanları barındırma kozunu ustaca kullanan Taliban, bu sayede Pakistan'ın kendisine yönelik bazı taleplerini reddedebilmiştir (Rashid, 2001, s. 186; Toker 2003).

Bazı askeri uzmanlar ise Pakistan'ın stratejik derinlik kavramını şiddetle eleştirmiştir. Afganistan dağlarında hayali bir stratejik derinliğin peşinden koşturmaktansa, kaynakların ekonomik gelişime, eğitime, v.b. konulara ayrılmasıyla ulusal güvenliğin çok daha iyi sağlanabileceğini öne sürmüşlerdir. Taliban'ın yükselişinin sonucunda kaçakçılık ve uyuşturucu sevkıyatı artmış, Peştun milliyetçiliği ve radikal İslâmcılık yükselmiş ve Pakistan için oldukça yüksek bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Pakistanlı Peştunların kendi siyasi hedefleri ön plana çıkmış ve Peştunların içinde olduğu pek çok Pakistan Kurumu da Pakistan merkezi hükümetiyle çelişme pahasına Taliban'ı desteklemeye başlamıştır. Sonuçta, Taliban'ın Pakistan'a stratejik derinlik sağlamasından ziyade Pakistan'ın Taliban'a stratejik derinlik sağladığı söylenebilir (Rashid, 2001, ss. 186-187; Tarock, 1999, s.808).

Enerji politikaları da Pakistan'ın dış politikasını etkileyen diğer bir önemli unsurdur. Pakistan'ın Afganistan merkezli enerji politikalarına müdahil oluşu 1995 Mart ayında, Arjantinli enerji şirketi Bidas'ın Pakistan Başbakanı Benazir Butto ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov Türkmenbaşı ile Trans-Afgan boru hattı projesi konusunda anlaşmasıyla başlamıştır. 16 Mart 1995'te, Pakistan ve Türkmenistan arasında söz konusu boru hattının fizibilite çalışmaları konusunda Bidas'a yetki vermek için bir memorandum imzalandı. Pakistan, boru hattını Orta Asya'ya ulaşmak için bir geçit olarak görmekteydi ve boru hattının güzergahının Taliban tarafından kontrol ediliyor oluşu da hattın inşasını mümkün kılmaktadır. Zaten Orta Asya'ya uzanan karayollarını açmaya çalışan Pakistan, İran'la da doğalgaz hattı konusunda görüşmelerini sürdürmüştür. Ancak, Bidas'ın önerisi çok büyük bir fırsattı, çünkü

Trans-Afgan hattı daha sonra Multan üzerinden Hindistan'a da ulaştırılabilirdi (Fisher, 2002, s. 36; Mackenzie, 1998, ss. 96-100; Rashid, 2001, s. 159).

1996 Şubat ayında Bidas, Türkmenbaşı ve Butto'ya verdiği raporda tüm savaş ağalarıyla Trans-Afgan boru hattı konusunda anlaşma imzaladığını belirtmiştir. Bidas, Afganistan Devlet Başkanı Burhaneddin Rabbani ile, Trans-Afgan boru hattının inşası ve 30 yıllık bir süre boyunca işletilmesi konusunda anlaşma imzalamıştı. Buna göre, hattın inşası ve işletilmesi konusunda Bidas ve Bidas'ın oluşturacağı bir uluslararası şirketler birliği yetkili olacaktı. UNOCAL da bu aşamada söz konusu uluslararası konsorsiyuma dahil olmak üzere Bidas'ın davetiyle sürece katılmıştır. Ancak, Bidas ile Türkmenbaşı arasındaki bazı anlaşmazlıkları ustaca kullanan UNOCAL, Bidas'ı devre dışı bırakarak Türkmenbaşı ile anlaşmaya varmıştır. İmzalanan anlaşmada Trans-Afgan boru hattının inşası ve işletimi konusunda UNOCAL ve bir Suudi enerji firması olan Delta yetkili kılınmıştır (Fisher, 2002, s. 36; Mackenzie, 1998, ss. 96-100; Rashid, 2001, ss. 159-160).

Bu esnada, ABD de ağırlığını UNOCAL'dan yana koymaya başlamıştı. 1996 Mart ayında, ABD'nin Pakistan Büyükelçisi Tom Simmons, Benazir Butto'dan Pakistan'ın desteğinin Bidas'dan çekilerek UNOCAL'a verilmesini istemiştir. ABD'nin bu isteği ABD-Pakistan ilişkilerinde kısa süreli bir gerilime neden olsa da, ABD'nin Taliban'ı desteklemeye başlamasıyla söz konusu gerilim ortadan kalkmıştır. Butto hükümetinin düşmesi ve Navaz Şerif hükümetinin kuruluşuyla Pakistan ağırlığını bütünüyle UNOCAL'dan yana koymuştur. Pakistan Petrol Bakanı Çaudari Nisar Ali Han, Pakistan Silahlı Kuvvetleri ve ISI, UNOCAL'ın desteklenmesi yönünde tam bir fikir birliği oluşturmuş ve eşgüdüm içinde hareket etmiştir. Çünkü, Pakistan Taliban'a yönelik ABD desteğinin arttırılmasını istemekteydi ve ISI'nın Afganistan'da Taliban'ın zafer kazanarak yönetimi ele geçirmesinin UNOCAL'ın işini kolaylaştıracağı ve ABD'nin Taliban'ı resmi olarak tanıyacağı yönündeki analizi, Pakistan'daki diğer kurumlar tarafından da paylaşılmaktaydı. ABD desteğinin yanı sıra Pakistan yeni doğal gaz kaynaklarına şiddetle gereksinim duymaktaydı ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarının Güney Asya pazarlarına ulaştırılması konusunda temel güzergah olmayı amaçlamaktaydı (Mackenzie, 1998, ss. 96-100; Rashid, 2001, ss. 165-168).

Pakistan'ın dış politikasının, özellikle Afganistan'a yönelik dış politikasının oluşturulmasında değişik kurumlarının etkinliği olmuş, zaman zaman da öngördükleri politikalar birbirleriyle çelişmiştir. Hatta, bu kurumların zaman zaman birbirlerine üstünlük sağlamaları sonucunda Pakistan'ın dış politikasında sert değişiklikler olmuştur. Pakistan'ın dış politikasında etkinlik sahibi olan bu kurumlar Cemiyet-i İslâm, Cemiyet-i Ulema-i İslâm, nakliye ve kaçakçılık mafyası, hükümetler, yerel yönetimler ve ISI'dır.

Gerek Afganistan'dan sığınmacı olarak gelen, gerekse Pakistan'ın Peştunistan bölgesinde yaşayan çok sayıda Peştun Pakistan'da bulunmaktadır. Pakistan'a yerleşen üç milyondan fazla Peştun sığınmacı Sovyet işgalinin sona ermesinden sonra da ülkelerine geri dönmek yerine Pakistan'da yaşamaya devam etmeyi tercih etmiştir. Bu sığınmacıların çocukları Pakistan'daki medreselerde⁵¹ eğitim görmüşlerdir. Üstelik Taliban milislerinin tamamına yakını Pakistan'da doğmuştu ve ikinci dil olarak Afganistan'daki yaygın dil olan Darice yerine Pakistan'daki yaygın dil olan Urduca konuşmaktaydılar. Pakistan kimliğine sahip olan bu kişiler seçimlerde Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisine oy vermişlerdir. Gerçi bu bağlantıları kendilerine özgü farklı bir Afgan kimliği geliştirmelerine neden olmuştur ama bu onları kesinlikle Pakistanlı yapamamıştır. Sosyal tarihlerinin de yardımıyla Pakistan'daki pek çok devlet kurumuna, siyasi partiye, iş çevrelerine, yerel yönetimlere, kısacası Pakistan'ın bölük pörçük durumda bulunan güç yapısına nüfuz edebilmişlerdir. Böylelikle, Pakistan'ın Afganistan politikalarının oluşturulmasında etki sahibi olabilmişlerdir. Özellikle, Taliban bu durumu ustaca kullanmış, sadece bir tek Pakistan kurumuna bağımlı kalmamış, farklı kurumlardan destek almış, böylelikle önemli ölçüde bağımsız hareket etme olanağına kavuşmuştur (Bakdauf, 2002, s. 6; Rashid, 1998, s. 76).

Pakistan dış politikasını bir süreliğine etkileyebilme olanağı bulan Cemiyet-i İslâm partisi Cemiyet-i Ulema-i İslâm'a rakip olan diğer İslâmcı partidir. Benazir Butto'nun babasını idam ettirmiş olan askeri lider Muhammed Ziya ül-Hak'ı desteklemiştir. Butto'nun Pakistan içindeki muhalifleriyle ve Butto'ya karşıt olan uluslararası İslâmcı örgütlerle işbirliği yapmıştır. ISI eski başkanı (aynı zamanda Nasrullah Babar'a rakip olan) Hamid Gül'ü desteklemiştir. Pakistan'ın Afganistan politikasını uzun yıllar

⁵¹ Pakistan'da Afgan sığınmacılara yönelik modern eğitim veren tek bir üniversite vardı ve oldukça kısıtlı imkanlarla ve zor şartlar altında faaliyet göstermekteydi (Del Castillo, 2001, ss. 43-44).

Hikmetyar'ın lehinde etkilemiştir. Ancak, Butto'nun seçimleri kazanması üzerine etkinliğini kaybetmiştir (Bakdauf, 2002, s. 6; Marsden, 1998, s. 29; Rubin, 1997b, s. 287).

Pakistan'ın dış politikasının oluşumunda etkili kurumlardan biri de Pakistan Sığınmacılar İdaresidir. Pakistan Sığınmacılar İdaresi, Hizb-i İslâmi'nin desteklenmesinde büyük rol oynamıştır. Özellikle, kurumun müdürü olan, İslâmi hareketlere sempati duyan Şeyh Abdullah Han zamanında (1980-1983) bu destek en üst seviyedeydi. Afganistan'dan gelen sığınmacılar, istihkaktan pay alabilmek için Peşâver'deki mücahit gruplardan birine üye olmak zorundaydılar. Hizb-i İslâmi'ye üye oldukları takdirde pek çok kamp sorumlusu tarafından kayırılıyorlardı ve kaydedilmek için bekletilmiyorlardı. Hizb-i İslâmi'ye katılan sığınmacıların kamyonet ehliyeti almaları kolaylaştırılıyordu. Pakistanlı görevliler tarafından dağıtılan uluslararası yardımın büyük bir kısmı Hizb-i İslâmi taraftarlarına verilmekteydi. Peştun milliyetçiliğini en düşük düzeyde tutabilmek için sığınmacılara yönelik eğitim sisteminde başta Hizb-i İslâmi olmak üzere İslâmcılara söz hakkı verilmişti. Eğitim programlarının hazırlanması, eğitim materyallerinin seçilmesi ya da hazırlanması ve okulların açılması konularıyla İslâmcılar ilgilenmekteydi (Weinbaum, 1991, ss. 77-78).

Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisi de Pakistan'ın dış politikasının oluşumunda etkili olmuş bir kurumdur. Bu parti, 1993 seçimlerinin galibi olan Benazir Butto'nun liderliğindeki Pakistan Halk Partisi ile ittifak yaparak, Pakistan'ın Afganistan politikasına etki etme olanağına kavuşmuştur. Gerek Sovyet işgaline direniş döneminde, gerekse işgal sonrası iç savaş döneminde Pakistan uzun süre Gılzai Peştunu olan Hikmetyar'ın liderliğindeki Hizb-i İslâmi grubunu desteklemişti. Durrani Peştunları ise Afganistan'ın devrik kralı Zahir Şah yanlısı tutumları dolayısıyla, gerek ISI gerekse CIA tarafından onlarca yıldır göz ardı edilmişti. Ancak, bu esnada Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisi Pakistan'da sığınmacı durumundaki Durrani Peştunlarına medrese eğitimi vererek ve sığınmacı kamplarına yönelik gıda yardımı yaparak Durrani Peştunlarının desteğini kazanmıştı. Dahası, sadece desteklerini kazanmakla kalmamış, kendi medreselerinde eğitim verdiği bu Durrani gençlerin pek çoğuna kendi İslâm anlayışı olan Deobandiliği de benimsetmeyi başarmıştır (Matinuddin, 1999, ss. 12-16; Rashid, 1998, ss. 74-75).

1994 yılından sonra, Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisinin lideri Mevlana Fazlur Rahman Vaşington'u ve pek çok Avrupa başkentini ziyaret ederek Taliban lehinde lobi çalışmaları yürütmüştür. Daha da önemlisi, Suudi Arabistan'ı ve Körfez ülkelerini de ziyaret etmiştir. Böylelikle, Suudi Arabistan Taliban'ın en önemli parasal destekçisi durumuna gelmiştir. Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisi Taliban'ın Pakistan'daki temel destekçisidir ve Taliban'ı desteklemeyi 1996 yılında Butto hükümetinin düşüşünden sonra da Navaz Şerif hükümetine Taliban'ı resmi olarak tanınması yönünde baskı yaparak sürdürmüştür (Bakdauf, 2002, s. 6; Rashid, 1998, s. 76).

Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisi aynı zamanda Taliban'dan da yararlanmıştır. Afganistan'daki ülke dışından gelen İslâmcı militanların yetiştirildiği Cemiyet-i İslâm veya Hikmetyar'ın kontrolündeki kamplar, Taliban tarafından ele geçirilmiş ve Cemiyet-i Ulema-i İslâm yanlısı gruplara devredilmiştir. Ayrıca, Cemiyet-i Ulema-i İslâm yanlısı Keşmirli militanlara da Taliban tarafından kamp kurma izni verilmiştir (Bakdauf, 2002, s. 6; Rashid, 1998, s. 76).

Bölgede faaliyet gösteren nakliye ve kaçakçılık mafyası da Pakistan'ın dış politikasını etkilemiştir. Kuetta ve Çaman bölgesinde oluşmuş olan nakliye ve kaçakçılık mafyası, Kandahar civarında savaşı savaşı ağalarının ve haydutların varlığından dolayı, oldukça eskiye dayanan Afganistan-Pakistan-İran ve Orta Asya kaçakçılık yolunun kapanması dolayısıyla oldukça rahatsızdı. Bunun aksine, Peşâver'deki nakliye ve kaçakçılık mafyası, Kâbil civarındaki savaşa rağmen, Pakistan, Kuzey Afganistan ve Özbekistan arasındaki yolda faaliyetlerini nispeten başarılı bir şekilde sürdürebilmekteydi. Bunun sonucunda, Kuetta-Çaman bölgesindeki mafya Taliban'ı cömert bir şekilde desteklemiş ve Taliban'ın başarısında önemli bir paya sahip olmuştur (Rashid, 1998, ss. 76-77).

Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirişle kaçakçılık muazzam bir artış göstermiştir. Kuetta'dan yola çıkan kamyon ve tır konvoyları Kandahar'dan geçerek İran'a, Türkmenistan'a, diğer Orta Asya devletlerine, hatta Rusya'ya bile ulaşmaya başlamışlardır. Bu durumdan büyük kazanç sağlayan nakliye ve kaçakçılık mafyası, Taliban'ı, Kâbil yönetimiyle ittifak durumunda bulunan ve önemli bir geçiş yolu olan Herat'ı kontrolünde bulundurarak nakliyecilerden fahiş geçiş ücretleri talep eden İsmail Han'a karşı kışkırtmaya başlamıştır. Ancak, ISI Taliban'ın Herat'a saldırmasına karşı çıkmaktaydı. Çünkü, İsmail Han'ın yakın bir zamanda Kâbil yönetimine isyan

edebileceğini öngörmekteydi. Ayrıca, henüz Taliban milisleri, İsmail Han'ın eğitimli güçleriyle karşı karşıya gelebilecek durumda değildi. ISI'nın uyarılarına kulak asmayan Taliban, Herat'a saldırarak yaklaşık 3000 askerine malolan ağır bir mağlubiyete uğramıştır (Davis, 1998, ss. 75-76; Rashid, 1998, s. 78).

Taliban'ın İsmail Han karşısında aldığı bu ağır yenilgi karşısında yeniden toparlanmasını sağlayan nakliye ve kaçakçılık mafyası olmuştur. Haşhaş, kokain ve eroin kaçakçılığından yüklü miktarda kazanç sağlayan Kuetta-Çaman merkezli nakliye ve kaçakçılık mafyası Taliban'ın yeniden toparlanmasını sağlamış ve bu sayede Afgan iç politikasında oldukça etkili ve belirleyici bir konuma ulaşmıştır (Davis, 1998, ss. 75-76; Rashid, 1998, s. 78).

General Ziya ül Hak Hükümeti de Pakistan dış politikasını etkileyen kurumlardan biri olmuştur. Afganistan'daki 1978 Komünist darbesi ve müteakip Sovyet işgaliyle birlikte Ziya ül-Hak'ın askeri hükümeti gerek ideolojik gerekse faydacı nedenlerden dolayı Gülbettin Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi grubunu desteklemeyi tercih etmiştir. Hizb-i İslâmi, Pakistan'daki mücahit grupları arasında en iyi örgütlenmiş gruptu. Hikmetyar, General Ziya'nın Pakistan içinde ittifak halinde olduğu Cemiyet-i İslâm partisiyle yakın ilişkiye sahipti. Hem Komünizme hem de milliyetçiliğe karşı olan, radikal İslâmcı bir parti olmasından dolayı Peştunistan sorunu yüzünden Pakistan tarafından tedirginlikle karşılanan Peştun milliyetçiliğinin yayılımını da engelleyebileceği düşünülmüştür (Weinbaum, 1991, s. 77). Hikmetyar da, Peştunistan meselesinin Pakistan'ın çıkarları yönünde çözülebileceği ve Afganistan'ın Hindistan'la ilişkilerinin askıya alınabileceği konularında sinyaller vermiştir (Carpenter, 1994, 80).

Pakistan'ın dış politikasının oluşumunda etkili olan diğer bir hükümet de Benazir Butto hükümetidir. Orta Asya'ya Afganistan'dan geçen yolların açılması amacıyla, Butto hükümetinin İçişleri Bakanı Nasrullah Babar, ABD, İngiltere, İspanya, İtalya, Çin ve Güney Kore Büyükelçileri ile BM görevlilerinin yer aldığı bir heyetle, 1994 Ekim ayında (Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirişinden bir ay önce) Kandahar'ı ve Herat'ı ziyaret etti. Heyette demiryolları, karayolları, telefon, elektrik kurumlarından üst düzey bürokratlar da yer almıştı. Babar, uluslararası parasal kuruluşlardan Kuetta-Herat arasında otoban inşası için 300 Milyon dolar, tren yolu ve Afganistan'daki yaklaşık 100 kenti kapsayacak uydu telefon sistemi kurulumu için 800 milyon dolar sağlamayı

umuyordu. Ayrıca, 28 Ekim’de, Pakistan Başbakanı Butto da bu projelerin hayata geçirilebilmesi için İsmail Han, Reşit Dostum ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ile Aşkabat’ta bir araya gelerek aralarındaki anlaşmazlıklara çözüm bulunmasına çalışmıştır (Maass, 1999, ss. 69-71; Rashid, 1998, ss. 79-80).

Ancak, Kandahar civarındaki yerel savaş ağalarının varlığı durumu daha da karmaşık hale getirmekteydi. Bunlardan biri bir Pakistan konvoyunun önünü kestiğinde Taliban ortaya çıkmış, konvoyu kurtarmış ve Pakistan’ın da yardımıyla Kuetta-Herat yolunu temizleyerek Kandahar’ı ele geçirmiştir. Afganistan’daki pek çok grup tarafından tepkiyle karşılanırsa da bu durum Pakistan hükümeti tarafından sevinçle karşılanmıştır (Davis, 1998, ss. 47-50; Rashid, 1998, s. 81).

Butto hükümeti Taliban’a yönelik desteğini Spin Buldak silah deposunu ele geçirmelerine izin vererek sürdürmüştür. Hikmetyar’a ait olan silah deposu, Pakistan tarafından korunmaktaydı. Ancak, Pakistan silahlı kuvvetleri tarafından değil, Pakistan İçişleri Bakanlığı’na bağlı sınır muhafızları tarafından korunmaktaydı. Bu muhafızlar, Taliban depoya ulaştığında depoyu terk etme emri aldılar (Davis, 1998, ss. 45-47; Rashid, 1998, s. 81).

Kendisine yönelik uluslararası baskıların artmasıyla Butto hükümeti, Taliban’a yönelik desteğini inkar etmiş fakat diplomatik olarak desteklemeyi sürdürmüştür. Taliban ile Reşit Dostum arasında anlaşma sağlanması için aylarca uğraş vermiştir. 1996 Şubat ayında, İslâmad’da düzenlediği toplantıda Taliban yetkilileri, Reşit Dostum ve Hikmetyar’ı bir araya getirerek, aralarında anlaşma yapmalarını sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, Butto hükümetinin Dışişleri Bakanı Serdar Asif Ali Vaşington’a giderek, ABD yönetimini Taliban’ı desteklemesi yönünde ikna etmeye çalışmıştır (Maass, 1999, ss. 69-71; Rashid, 1998, s. 81).

Ancak, Taliban Pakistan’dan almış olduğu tüm bu desteğe rağmen, Pakistan’dan büyük ölçüde bağımsız hareket etmiştir. Örneğin Pakistan’ın tüm ricalarına rağmen, Afganistan’daki diğer gruplarla uzlaşmaya ve güç paylaşımına yanaşmamış, 1995 yılının Ağustos ayında esir aldığı altı Rus personelini serbest bırakmayı reddetmiş, (Rashid, 1998, s. 81) uyuşturucu kaçakçılarının peşindeyken sınırı geçen Pakistan anti-narkotik gücüne bağlı güvenlik görevlilerini tutuklamıştır. Ayrıca, Pakistan’ın Taliban’ı

Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanınması, Afganistan'daki diğer grupların Pakistan'a karşı tavır almasına neden olmuştur (Matinuddin, 1999, ss. 146-147).

Pakistan yerel yönetimleri de ülkenin dış politikası üzerinde etkinliğe sahip olmuşlardır. Pakistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaleti ve Belucistan'daki yerel Peştun aşiret reislerine rüşvet vererek bu aşiretlerin bağlılığını satın almak, Britanya yönetimi dönemine kadar uzanan oldukça eski bir gelenektir. 1947'den sonra Pakistan bu durumu devam ettirmekle kalmamış, geliştirmiştir de. ISI, yerel yönetimler ve bu bölgelerden geçen mücahit grupları (geçiş ücreti olarak ve gıda ihtiyacı için) bu aşiretlere hem parasal destek sağlamakta hem de silah vermektedir. 1989 yılında Sovyet birliklerinin çekilmesi ve savaşın bitmesi ile aşiretlerin bu para ve silah kaynağının kurumuş olduğu öngörülmüyordu. Ancak, sığınmacıların gereksinim duyduğu gıda maddeleri karşılığında yapılan ödemeler durumu devam ettirmiştir. Buna ek olarak, Pakistan'daki değişik kurum ve kuruluşlar da bu Peştun kabilelerinin bağlılığını kazanmak ve bu kabileler üzerindeki etkinliklerini arttırmak amacıyla birbirleriyle rekabet etmeye başlamışlardır (Davis, 1998, ss. 47-50; Oğuz, 2001, ss. 306-307; Rashid, 1998, ss. 82-83).

Pakistan kurumları arasındaki bu dağınıklık, Taliban tarafından ustaca suiistimal edilmiştir. Sınır aşiretleri, Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisi, sığınmacı kampları yöneticileri, nakliye mafyası ve Pakistan yerel yönetimleriyle kendi bağlantıları olan Taliban'ın, Pakistan'dan destek alma konusunda, diğer Afgan grupları karşısında çok büyük bir üstünlüğü vardı. Taliban'ın Pakistan'dan bu şekilde aldığı destek, askeri başarılarının da en öncelikli nedenidir (Baldauf, 2002, s. 6; Davis, 1998, ss. 47-50; Rashid, 1998, ss. 83-84).

Bu durum, Pakistanlı politikacılar arasında Taliban'ın desteklenmesinde ve başarı kazanmasında menfaati olan bir kesim oluşmasına neden olmuştur. Taliban, Afganistan'da genişledikçe Pakistan'dan gelecek gıda ve yakıt ihtiyacına gereksinimi de gittikçe artmıştır. Taliban'a yardım olarak gönderilen yüksek miktardaki gıda ve yakıttan dolayı zaman zaman Pakistan'da yokluklar yaşanmıştır. Yerel yönetimler de bir yandan Afganistan'da uzlaşma sürecini baltalarken, diğer yandan da Butto hükümetini, orduyu ve ISI'yı Taliban'ın desteklenmesi yönünde etkilemekteydiler (Baldauf, 2002, s. 6; Rashid, 1998, s. 84).

11 Eylül saldırıları akabinde ABD'nin Taliban'a yönelik askeri müdahalesi sırasında Pakistan'ın ABD'nin yanında yer almasına en ciddi muhalefet bu bölgeden gelmiştir. Bu bölgede son derece etkin olan İslâmcı partiler, aralarındaki pek çok anlaşmazlığa karşın, ABD'nin Taliban'a yönelik askeri müdahalesine, bu müdahale sırasında Pakistan'ın topraklarını ve hava sahasını kullanmasına ve Pakistan'ın ABD'nin yanında yer almasına karşı çıkma konusunda birleşmişlerdir. Gerçi Pakistan merkezi yönetiminin politikasını değiştirmeyi başaramamışlardır, fakat merkezi yönetimin inisiyatifi dışında Taliban'ı ve El Kaide'yi kendi olanakları elverdiğince desteklemeye çalışmışlardır (Baldauf, 2002, s. 6).

Pakistan'ın askeri istihbarat servisi olan ISI da Pakistan dış politikasının oluşumunda en etkili kurumlardan biri olagelmıştır. Gerek Sovyet işgali, gerekse iç savaş döneminde ISI'nın gözdesi Gülbeddin Hikmetyar olagelmisti. Çünkü, Hikmetyar, devrik Afgan kralının aşireti olan Durranilere mensup değildi ve Gılzailerin bir alt kabilesine mensuptu. Ayrıca, Peştun olmasına karşın milliyetçi değil (Peştun milliyetçiliği Peştunistan meselesinin alevlenmesine neden olabilirdi) radikal İslâmcıydı. Siyasi gücünü Afganistan'daki kabilesel yapıdan değil, ideolojisinden ve teşkilatından almaktaydı. Bu durum da, onun başarısını alacağı desteğe bağımlı kılıyor ve Pakistan için cazip hale getiriyordu. ISI da hem Sovyet işgali döneminde hem de Sovyet destekli Necibullah yönetimine karşı mücahit direnişi döneminde dışarıdan aldığı yardımları Hikmetyar'a ulaştırmıştır (Weinbaum, 1991, ss. 76-79). Sovyet işgalinin sona erişiyile dış yardım azalmış, Necibullah yönetiminin devrilişiyile de sona ermiştir. Ancak, ISI kendi olanaklarıyla Hikmetyar'ı desteklemeyi sürdürmüştür.

Ancak, 1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkışından kısa süre önce ISI'nın Afganistan politikası çok ciddi problemlerle karşı karşıyaydı. Pakistan'ın gözdesi Hikmetyar ve müttefiki Reşit Dostum Kâbil'i ele geçirme konusunda başarısız olmuşlardı. Kâbil'i elinde bulunduran Rabbani, İran, Rusya ve Hindistan'la bağlantı kurmuştu ve bu ülkeler tarafından desteklenmekteydi. Dış yardımın kesilmesinden dolayı da Hikmetyar'ın desteklenmesi Pakistan için oldukça pahalıya mal olmaktaydı. Ayrıca, ISI'nın kaynakları Keşmir meselesi konusunda Hindistan'a karşı kullanılmaktaydı ve Hikmetyar'ın desteklenmesi Hindistan'a karşı kullanılmakta olan kaynakların

azaltılması anlamına geliyordu (Oğuz, 2001, s. 301; Rashid, 1998, s. 84; Selim, 2004, s. 175).

Bu yüzden de ISI'nın Afganistan konusundaki yaklaşımı oldukça temkinliydi ve Afganistan'la ilgili iddialı bir politika uygulanması konusunda isteksizdi. Hatta, ISI'nın bu isteksizliği Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirmesiyle bile ortadan kalkmamıştır. ISI'nın Afganistan konusuna bu mesafeli duruşu Butto hükümeti İçişleri Bakanı Nasrullah Babar ve Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisine Pakistan'ın Afganistan politikasını sivilleştirme fırsatı vermiştir ve Taliban ilk aşamada ISI'nın önemli bir desteği olmadan güçlenmiştir. Taliban'ın desteklenmesi veya Orta Asya devletleri ve İran'la ilişkilerin kötüleşmemesi için Taliban'a yönelik desteğin düşük düzeyde tutulması konusu ISI içinde 1995 yılı boyunca tartışılmıştır. Ancak, gerek ordu, gerekse ISI içindeki Peştun asıllılar Taliban'ın desteklenmesi konusunda baskılarını arttırmışlardır. Kâbil'deki Rabbani yönetiminin Pakistan'ın rakipleriyle (özellikle İran, Rusya ve Hindistan) yakınlaşması, Pakistan Silahlı Kuvvetleri ve ISI'nın Pakistan'ın Afganistan'daki stratejik çıkarlarını koruma konusunda Taliban'ın desteklenmesinin tek seçenek olduğu kararını vermelerine neden olmuştur (Rashid, 1998, ss. 84-85; Selim, 2004, s. 175).

ISI'nın Taliban'ı açıkça desteklemesi Taliban'ın Herat'a yönelik ikinci saldırısı sırasında başlamıştır. Ancak, bu destek, gerek parasal ve lojistik sınırlamalar yüzünden gerekse ISI içindeki tartışmanın tam olarak çözülmemiş olduğundan Herat saldırısı sırasında henüz kısıtlıydı. ISI'nın Taliban'a yönelik desteği top, piyade tüfeği ve cephane gibi askeri malzemeler ve telsiz haberleşmesinin kurulumu gibi lojistik destekleri kapsamaktaydı. Daha sonra, 1992'deki başarısız darbe girişiminden sonra Pakistan'a sığınmış olan eski Afgan ordusu mensupları da Taliban'a katılmıştır. Bunların pek çoğu Necibullah yönetiminde Genelkurmay Başkanı olan Şahnavaz Tanayi ile bağlantılıydı ve Taliban'ı Afganistan'da Peştun hakimiyetinin yeniden sağlanmasının aracı olarak görmekteydiler. Kâbil'i ele geçirdiği sırada Taliban'ın hava kuvvetlerinin tamamı, zırhlı araçlarının ve ağır toplarının çok büyük bir kısmı bu eski ordu mensupları tarafından idare ediliyordu (Davis, 1998, ss. 75-76; Rashid, 1998, ss. 85-87).

Pakistan, bazı Pakistanlı İslâmcı gençlere de askeri eğitim verip, para ve silah sağlayarak onları Taliban saflarında savaşmak üzere Afganistan'a göndermiştir. Ahmed

Şah Mesut tarafından esir alınan Taliban milisleri arasından çok sayıda Pakistanlı çıkmıştır. Bu Pakistanlılardan biri olan, 27 Eylül 1996'da Ahmed Şah Mesut tarafından Salang geçidinde esir alınan Halid Muhammed Zai Pakistan'ın Pencab bölgesindeki Kulti Çavni'de üslenmiş olan İslâmcı bir paramiliter birime bağlı olduğunu itiraf etmiştir. Bu birimin ISI tarafından kontrol edildiğini, Taliban saflarında savaşmak üzere Afganistan'a gönderildiğini, sınıra Pakistan'a ait askeri araçlarla getirildiğini, emirleri ve gerekli parayı Kâbil'deki üst düzey bir Pakistanlı diplomattan aldığını belirtmiştir (Barnes ve Ganguly, 1996, s. 58).

ISI Taliban'ın Afganistan'ın resmi yönetimi olarak tanınması konusunda da önemli bir rol oynamıştır. ISI, bölgedeki tüm devletlerin Taliban gerçeğiyle karşı karşıya kalacağını ve Taliban ile ilişkilerini geliştirme konusunda Pakistan'a başvuracaklarını tahmin etmekteydi. Ancak, Taliban Mezar-ı Şerif'ten geri püskürtüldüğünde ISI'nın bu riskli hamlesi de geri tepmiş oldu (Magnus, 1998, s. 110; Rashid, 1998, ss. 87-88; 2001, ss. 58-59; Selim, 2004, ss. 201-203).

Pek çok uzmana göre, Pakistan'ın Ziya ül-Hak tarafından belirlenen Afganistan'a yönelik hırslı politikası Soğuk Savaş döneminde dış destek bulabilmekteydi fakat bu dönemden sonra Pakistan Afganistan'a yönelik hırslı politikasını sürdürebilmek için gerekli olan ne dış desteğe ne de ekonomik güce ve iç siyasi istikrara sahipti. Ayrıca, Pakistan'ın Afganistan politikasını oluşturan kurumlar arasında da ciddi bir parçalanmışlık ve yolsuzluk vardı. Bu durumu ustaca kullanan Taliban Pakistan'dan alabileceğinin en fazlasını, en azını vererek alabilmiştir. Taliban'a yönelik desteği nedeniyle Pakistan, Cihat döneminde mücahit gruplar üzerinde kazanmış olduğu saygınlığı ve otoriteyi de yitirmiştir (Rashid, 1998, s. 98).

Taliban hareketi Pakistan içinde de ciddi ekonomik ve politik sorunlar ortaya çıkarmıştır. Taliban'ın Pakistan toplum yapısıyla yakın ilişkisinden dolayı, radikal İslâmcı köktendinci ideolojileri Pakistan'daki genç medrese öğrencileri arasında hayranlık uyandırmıştır. 1997 yılı Şubat ayında, Pakistan'daki pek çok İslâmcı parti parlamenter demokrasiye olan inançlarını kaybettiklerini ve İslâmi bir devrim için güçlerini birleştirdiklerini açıklamıştır. Taliban saflarında savaşmış olan silahlı, eğitilmiş ve kararlı on binlerce medrese öğrencisi de bu İslâmcı partilere katılmıştır. Pakistan kurumlarının dağınık ve yozlaşmış durumda olmaları göz önüne alındığında Pakistan'da

radikal İslâmcıların devrim yapma olasılığı güçlenmiş görünmektedir (Baldauf, 2002, s. 6; Rashid, 1998, ss. 88-89).

7. SOVYETLER BİRLİĞİ-RUSYA

Afganistan'ın Hindu Kuş dağlarıyla kuzey ve güney olarak iki jeopolitik alana bölünmüş, ülkenin güneyinin Güney Asya'nın, kuzeyinin de Türkistan'ın parçası oluşu bölgesel politikaların en temel belirleyicilerindendir. Bu doğrultuda, Rusya'nın da XIX. yüzyılda Türkistan'ın büyük kısmını topraklarına katmış olması göz önüne alındığında, Afganistan'ın kuzeyinin, Rusya'nın doğal yayılma alanı olduğu görülecektir. Ayrıca, Afganistan, Rusya'nın geleneksel politikası olan sıcak denizlere inme yollarından biridir. Ancak, Hindistan'da mevcut olup, etki alanını Afganistan'a doğru genişletmekte olan İngiliz varlığı, Rusya'nın politikalarının önündeki en büyük engeldi. Benzer bir şekilde, bölgedeki Rus varlığı da Hindistan üzerindeki İngiliz hakimiyetine yönelik tehdit oluşturmuştur. Bu yüzden, XIX. yüzyılda bu iki emperyal güç arasında, Afganistan üzerinde “Büyük Oyun” adıyla bilinen güç mücadelesi yaşanmıştır.

Soğuk Savaş döneminde de Rusya ve İngiltere'nin yerini Sovyetler Birliği ve ABD almış ve Afganistan üzerindeki güç mücadelesi bu iki devlet arasında devam etmiştir. Bu dönemde, enerji faktörünün de devreye girişi, bu mücadeleyi şiddetlendiren bir konudur. Çünkü, Sovyetler Birliği'nin petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları, Afganistan sınırına yakın bölgelerde yer almaktadır. ABD'nin çevreleme politikasıyla, Sovyetler Birliği'nin Komünizmi yayma ve dost rejimleri koruma politikalarının çelişkisi, en şiddetli şekilde Afganistan'da yaşanmış ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle sonuçlanmıştır (1979). Ancak, işgalin maliyetinin yüksekliği, Sovyetler Birliği'ni Afganistan'dan çekilmek zorunda bırakmıştır (1989). Fakat, işgalden sonra da gerek Sovyetler Birliği, gerekse onun ardılı olan Rusya, Afganistan'a yönelik müdahaleyi sürdürmüşlerdir.

Sovyetler Birliği Afganistan işgalini sona erdirmiş olsa da Necibullah yönetimini gerek askeri gerekse diplomatik olarak desteklemeyi sürdürmüştür. Ancak, Necibullah yönetimini desteklemek Sovyetler Birliği için önemli bir yük oluşturduğundan, Moskova Afganistan meselesinin diplomatik yollardan barışçı bir şekilde çözülmesi

konusunda istekliydi. 1989 yılının Aralık ayında yapılan Bush-Gorbaçov görüşmesinde Gorbaçov, tüm Afgan grupların ve Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin de dahil olacağı bir görüşmeyle çözüm sürecinin başlatılmasını, BM'nin gözetiminde uluslararası bir konferans toplanarak ateşkes ilan edilmesini, Sovyetler Birliği'nin Necibullah yönetimine, ABD'nin de mücahitlere sağladığı silah desteğinin durdurulmasını önermiştir. Bu görüşmede Gorbaçov, Necibullah'ın gelecekte oluşturulacak Afganistan yönetiminde yer alması konusunda ısrarcı olmamıştır (Goldman, 1992, s. 185; Selim, 2004, ss. 128-129).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan politikasındaki bu yumuşamanın sonucunda Necibullah 24 Ocak 1990 tarihinde bir açıklama yaparak BM gözetiminde yapılacak genel seçimde seçilemediği takdirde görevinden ayrılacağını belirtmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD arasında yapılan görüşmelerde Afganistan meselesinin barışçı yollardan çözümü konusunda pek çok noktada uzlaşma sağlansa da, görüşmeler tek bir noktada tıkanmıştır. Mücahitler Necibullah'ın genel seçimden önce istifa etmesini, aksi takdirde savaşıma devam edeceklerini açıklamış ve ABD de mücahitlerin bu talebini desteklemişti. Ancak, Sovyetler Birliği Necibullah'ın genel seçimden önce istifa etmesine gerek olmadığı, seçilemediği takdirde görevinden ayrılacağını belirtmiştir (Goldman, 1992, ss. 185-186; Halliday, 1999, s. 688).

Mücahitlerin Necibullah'ın genel seçimden önce istifa etmesi yönündeki ısrarı, ABD'nin de bu taleplerinde mücahitleri desteklemesi üzerine Sovyetler Birliği bir miktar daha taviz vermeye karar vermiştir. 1990 yılının yaz mevsiminde, Afganistan meselesinin çözümü konusunda ABD'ye yeni bir teklifte bulunmuştur. Bu öneriye göre Necibullah istifa etmeyecek, fakat yetkileri sınırlandırılarak devlet başkanlığı sembolik bir düzeye indirgenecekti. Afganistan Silahlı Kuvvetleri'nin, Hıdemât-ı İttıla'at-ı Devleti'nin ve Devlet Yayın Organı'nın kontrolü Necibullah'tan alınacak ve seçimleri denetleyecek olan BM ve İslâm Konferansı Örgütü'ne devredilecekti. Bu noktada çözüme oldukça yaklaşılmış olmasına karşın, ateşkesin şartları ve genel seçimler konusunda bazı ayrıntılar üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır (Goldman, 1992, s. 186; Halliday, 1999, s. 688).

Uzlaşma sağlanmasını engelleyen faktörler başta Sovyetler Birliği'nin Necibullah yönetimiyle, ABD'nin de mücahitlerle karşı karşıya kaldığı problemler olmak üzere

Afganistan içi ve dışı çeşitli gelişmelerdir. Necibullah seçilemediği takdirde görevinden ayrılacağını belirtmiş olsa da, kendisine ülkenin geleceğinde halen bir rol biçmekteydi. Necibullah yönetiminin Savunma Bakanı General Şahnavaz Tanayi ise daha radikal bir yaklaşım sergilemekte ve Necibullah'ın tutumunu yumuşak bulmaktaydı. Pakistan'ın desteğiyle Hikmetyar'la anlaşılan Tanayi darbe yaparak Necibullah'ı devirmeye kalkmış, ancak başarısız olmuştur. Pakistan'ın bu teşebbüsünün nedeni ise, Afganistan meselesinin Pakistan'ın ve Hikmetyar'ın çıkarlarının aleyhine bir Sovyet-ABD anlaşmasıyla çözümüne karşı oluşudur (Rubin, 1995b, s. 253; Goldman, 1992, ss. 186-187).

Aynı dönemde, mücahitler cephesinde de durum karmaşıktır. Peşâver'de kurulan Afgan geçiş hükümetinde mücahit grupların tamamının temsil edildiği bir yönetimin oluşturulması sağlanamamıştır. Bunun bir nedeni mücahit liderlerin güç paylaşımındaki isteksizliği, diğer nedeni de geçiş hükümetini destekleyen Pakistan ve Suudi Arabistan'ın etkinliklerinin azalacağından çekindiklerinden, mücahit gruplara baskı yapmalarıdır. Ayrıca, başta Hikmetyar'ın liderliğindeki Hizb-i İslâmi olmak üzere mücahitler, ABD'ye şüpheyile yaklaşmaya başlamışlardı. Çünkü, ABD'nin Cenevre Anlaşması'nı imzalamasını kendi amaçlarına bir ihanet olarak görüyorlardı. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmiş olması mücahitlere ne siyasi ne de askeri anlamda bir başarı sağlamamıştı. Kendi aralarında üstünlük sağlama yarışında olan mücahit gruplar Necibullah yönetimini askeri yöntemlerle ortadan kaldıracaklarını ilan ettiler. Böylelikle, ABD'nin de Necibullah yönetimine karşı Sovyetler Birliği'ne önerebileceği bir seçenek kalmamıştır. Tüm bu gelişmeler Afganistan'da gerilimin artmasına ve tarafların da Afganistan'daki yandaşlarına askeri desteklerini yeniden arttırmasına neden olmuştur (Goldman, 1992, s. 188; Rubin, 1995b, ss. 254-255; Selim, 2004, ss. 131-132).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun ardılı olarak ortaya çıkan Rusya, kendi içinde pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştı. Dolayısıyla, Rusya'nın Güneybatı Asya politikası Sovyetler Birliği döneminde olduğu kadar iddialı olamamıştır. Ancak, bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin, güneydeki muhafazakar komşularıyla etnik ve dini bağları Rusya'yı yakından ilgilendirmeye devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin uzun yıllar boyunca parçası olan, zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya

bölgesi Rusya için stratejik ve ekonomik olarak oldukça önemlidir. Zaten, bağımsız olmalarından kısa süre sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan Rusya, Orta Asya ülkelerinin de bu oluşuma dahil olmasını sağlamıştır (Maass, 1999, ss. 76-77; Matinuddin, 1999, ss. 175-176).

Tacikistan'da İslâmcı ayaklanmanın çıkmasıyla, zamanın Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin, Afganistan'daki İslâmcı oluşumların olası tehditlerinin bölgeye yayılmasını engellemek amacıyla Rus sınır muhafızlarının Tacikistan-Afganistan sınırına yerleştirilmesine karar vermiştir. Kâbil'deki Rabbani yönetimiyle de anlaşılan Rusya, Afganistan'daki sığınmacı Tacik muhalifleri Rusya destekli Tacikistan hükûmetine karşı desteklememesi karşılığında, Taliban'ın yayılmasına karşı mücadele eden Rabbani yönetimine ekonomik ve askeri destek sağlamıştır. Ayrıca, Rus teknisyenler Rabbani yönetiminin kontrolündeki Bagram havaalanını modernize etmişler ve Tacikistan üzerinden geçen Rus nakliye uçaklarıyla da Rus silah ve cephaneleri Rabbani güçlerine ulaştırılmıştır (Maass, 1999, ss. 76-77; Matinuddin, 1999, ss. 175-176).

Takhar vilayetinden geçen Amu Derya nehri üzerine yeni bir köprü inşa eden Rusya Bedaşan üzerinden Afganistan'ın kuzeydoğusuna (Mesut'un kontrolündeki bölge) yol açmıştır. Böylelikle, silah ve cephane taşıyan Rus konvoyları, Mezar-ı Şerif'i ve Salang tüneline (Dostum'un kontrolündeki bölgeler) baypas ederek Kâbil'e ulaşmışlardır. Ayrıca, ülkenin kuzeyindeki Talokan'da havaalanı inşa etmişlerdir. Mesut Kâbil'i terk etmek zorunda kaldığı takdirde Talokan kentinin Kuzey İttifakı'nın yeni askeri merkezi olacağı (nitekim öyle de olmuştur) düşünülmüştür (Rashid, 1996, s. 61).

Rabbani ve Mesut güçlerine silah ve cephane taşımakta olan bir Rus nakliye uçağı Taliban tarafından inişe zorlanmış ve mürettebatı esir alınmıştır. Rusya'nın tüm ısrarlarına rağmen, Taliban esir aldığı Rus mürettebatı serbest bırakmayı reddetmiştir. Rusya'yı Rabbani yönetimini desteklemekle suçlayan Taliban, bu nedenle Rus mürettebatı serbest bırakmayı reddetmekteydi (Matinuddin, 1999, ss. 176-177).⁵²

1996 yılı Eylül ayında Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilişi Moskova'da şok etkisi yaratmıştır. Taliban'ın radikal İslâmcı ideolojisinin Orta Asya'ya yayılabileceğinden

⁵² Ancak, Rus mürettebat daha sonra Taliban'ın elinden kurtulmayı başarmıştır. Taliban milislerine uçağın motorlarının kontrol edilmesi gerektiğini söylemişler, pilot köşküne girmelerine izin verilince de motorları çalıştırıp havalanmışlar ve Dubai'ye iniş yapmışlardır (Matinuddin, 1999, ss. 176-177).

endişelenen Rus karar alıcılar, Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'da Birleşik Devletler Topluluğu toplantısına karar verdiler. 4 Ekim 1996 tarihinde yapılan toplantıya Türkmenistan dışındaki⁵³ tüm Orta Asya ülkeleri katılmıştır. Toplantıda, Birleşik Devletler Topluluğu sınırlarına daha fazla Rus sınır muhafızı yerleştirilmesi kararı alınmıştır. 22 Ekim'de BM Güvenlik Konseyi'ni toplantıya davet eden Rusya, Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilişi endişesini gündeme getirmiş, 28 Nisan'da Duşanbe'de Birleşik Devletler Topluluğu liderlerinin toplanmasını sağlayarak Taliban'ın Birleşik Devletler Topluluğu sınırlarına doğru ilerleyişi karşısında alınabilecek önlemleri tartışmıştır (Maass, 1999, ss. 76-77; Matinuddin, 1999, s. 177).

Rusya, Afganistan meselesinin karşılıklı görüşmeler yoluyla sağlanacak uzlaş ile kurulacak geniş tabanlı bir geçiş hükümetiyle çözülebileceğini öngörmüştür. Rusya'nın dışişleri bakan yardımcısı 1997 yılı Haziran ayında Pakistan'ın başkenti İslâmabad'ı ziyaret ettiği sırada Taliban büyükelçisiyle de görüşmüş, görüşme esnasında Afganistan meselesinin askeri yöntemlerle çözülemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Diğer taraftan Taliban da Rusya'yı Ahmed Şah Mesut'u destekleyerek Afganistan'ın içişlerine karışmakla suçlamaktaydı. Taliban'ın iddialarına göre Rusya Ahmed Şah Mesut'a uzun menzilli roket ve roket rampaları sağlamakta ve bu roketler de Kâbil'in bombalanmasında kullanılmaktaydı. Taliban, bu silahların helikopterlerle Penşir vadisine taşındığını iddia etmekteydi. Bir Taliban sözcüsü Rusya'yı Afganistan'da aldığı ağır yenilginin intikamını almaya çalışmakla suçlamıştır. Ancak, Rusya tüm bu suçlamaları reddetmiştir (Maass, 1999, ss. 76-77; Matinuddin, 1999, ss. 177-178).

8. SUUDİ ARABİSTAN

Suudi Arabistan, Sovyet işgalinin başlangıcından beri, Afganistan konusunda önemli aktörlerden birisi olagelmıştır. Gerek Sovyetler Birliği'ne karşı, gerekse iç savaş döneminde Hizb-i İslâmi ve İttihad-i İslâmi gibi kendi ideolojisine yakın gördüğü mücahit grupları desteklemiş, 1994 yılında Taliban ortaya çıkınca da onu desteklemeye başlamıştır. Dış politikasını oluşturan temel güdüler, İran'la süregelen rekabet, resmi

⁵³ Türkmenistan, doğalgazının Afganistan üzerinden ihraç edilmesi konusunda Pakistan, Taliban ve bazı petrol şirketleriyle anlaşmış durumdaydı. Bu yüzden Taliban karşıtı bu inisiyatife dahil olmamayı tercih etmiştir.

mezhebi olan Vahhabiliği yaymak suretiyle etkinliğini arttırmak ve enerji politikalarıdır. Temel güdülerinden birinin İran'la süregelen rekabet oluşu, Suudi Arabistan'ın dış politikasını İran'ın politikalarıyla etkileşimli kılmaktadır. Dolayısıyla, İran'ın politikası, Suudi Arabistan dış politikasının oluşturulmasında önemli belirleyicilerden biridir. Aslında, Arap-Fars rekabetinin uzun bir geçmişi vardır ve bölgede de uzunca bir süredir devam etmektedir. Afganistan'daki rekabetleri de bölgesel rekabetlerinin uzantısıdır.

Afganistan, Arapların ve Farsların rekabet ettiği bölgelerden sadece biridir ve her ikisi de tarihte, gerek Orta Asya, gerekse Afganistan üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Bu rekabet, XX. yüzyılda Arapların İran'a karşı Irak'ı desteklemesi ve ABD'nin de Arap devletlerinin yardımıyla İran'ı tecrit etmeye çalışması sonucu daha da derinleşmiştir. Bu rekabetin Afganistan'daki yansımaları, her ikisinin de Sovyet işgaline karşı olmasına karşın, farklı mücahit grupları desteklemesi şeklinde sürmüştür. Suudi Arabistan, ABD ve Pakistan'la birlikte Sünni grupları desteklerken, İran Şii grupları desteklemiştir. Suudi Arabistan ayrıca Vahhabiliği yayan grupları da desteklemiştir (Rashid, 2001, s. 197; Carpenter, 1994, ss. 81; Tarzi, 1992, s. 191).

Suudi Arabistan, Basra Körfezindeki Arap devletleri olan Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin de kendi politikasını desteklemesini sağlamıştır. Bu ülkelerin temel güdüleyicileri, tehdit algıladıkları İran'la mücadele ve Suudi Arabistan'la yakın ilişkilere sahip olmalarıdır. Bu yüzden Suudi Arabistan ve Pakistan'la birlikte hareket ederek önce İttihad-ı İslâmi ve Hizb-i İslâmi'yi, sonrasında da Taliban'ı desteklemişlerdir (Rashid, 1996, s. 60).

Suudi Arabistan'ın Afganistan politikası, tarihi kırılma noktalarından da önemli ölçüde etkilenmiştir. Öyle ki, Suudi Arabistan'ın Afganistan politikalarını her dönem için ayrı ayrı incelemek gerekir. Bunların ilki, 1979 yılındaki Sovyet işgaliyle 1988 yılındaki Cenevre Antlaşması arasındaki dönemdir. İkincisi, 1989 yılında Sovyet birliklerinin çekilmesiyle, 1992 yılında Necibullah rejiminin devrilmesi arasındaki dönem; üçüncüsü 1992 yılında, mücahitlerin Kâbil'i ele geçirmesiyle 1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkmasına kadarki dönem; dördüncüsü de Taliban'ın ortaya çıkışıyla başlayıp 2001 yılında ABD'nin askeri müdahalesiyle yönetiminin sona ermesi arasındaki dönemdir.

1979–1988 döneminde Suudi Arabistan’ın Afganistan politikasının üç temel amacı vardı. Bunlar: Müslüman bir ülke olan Afganistan’ın desteklenmesi, ülkenin ve kraliyet ailesinin yönetimin güvenliğinin sağlanması ve genel istikrarın korunmasıydı. Suudiler, Afganistan’ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesini kendi güvenliklerine yönelik ciddi bir tehdit olarak görmekteydiler. Çünkü, Suudilere göre Sovyetler Birliği’nin Basra Körfezi’nde saldırgan emelleri vardı ve Afganistan’ın işgali bunun ilk adımıydı. Ayrıca, Afganistan gibi Müslüman bir ülkenin işgal edilmesi ve burada Komünist bir rejimin kurulması Suudi Arabistan’da kızgınlık yaratmaktaydı (Ahadi, 1998, ss. 117-118; Carpenter, 1994, s. 81).

Suudi Arabistan’ın Afgan mücahitleri destekleme kararı aynı zamanda İran’daki İslâmi devrim tarafından da etkilenmiştir. İslâmiyet Suudi Arabistan için her zaman önemli olagelmıştır. Çünkü, Suudi Arabistan Arap milliyetçiliğine karşı İslâm birliği fikrini öne çıkarmıştır. Ancak, İran monarşinin İslâmiyet ile bağdaşmadığını öne sürmekte ve Suudi Arabistan’ın ABD ile yakın ilişkisini, Müslümanların çıkarına olmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Dolayısıyla, Suudi yöneticiler İran’ı, yönetimlerinin meşruiyetlerine yönelik, Arap milliyetçiliğinden daha büyük bir tehdit olarak görmektedirler (Ahadi, 1998, ss. 118-119; Carpenter, 1994, s. 81).

Afganistan’ın işgali, Suudi yönetimi için, İran’dan yönelen tehdide karşı, meşruiyetlerini güçlendirme fırsatı da yaratmıştır. Suudi yönetimi, Sovyet birliklerinin Afganistan’dan derhal çekilmesi gerektiğini belirtmiş ve Afgan halkı için kendi kaderini tayin hakkı talep etmiştir. ABD ile birlikte, Afgan direnişinin parasal destekçilerinden biri durumuna gelmiştir. Ancak, politik ve ideolojik nedenlerden dolayı Sünni ve köktendincileri desteklemiş ve bunun sonucunda Afgan direnişindeki Sünni-Şii ayrılığının derinleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde, Suudi Arabistan’ın Afgan mücahitlere yönelik parasal desteği resmi rakamlara göre 4 milyar dolardır. Parasal destekleri sayesinde Suudiler, İslâmabad’da kurulan Afgan sürgün hükümetine başbakan olarak Vahhabi birinin atanmasını sağlamışlardır (Ahadi, 1998, ss. 119; Rashid, 2001, ss. 197-198).

İran ise, bu dönemde Afganistan’da etkin bir konumda olamamıştı. Bunun ise, dört temel nedeni vardı. Öncelikle, Irak’la süregelen savaşından dolayı Sovyetler Birliği’ni Irak’a destek olması yönünde tahrik etmek istememekteydi. Irak’la sürdürdüğü savaş

yüzünden mali sıkıntıda oluşu da ikinci temel sebebi oluşturmuştur. Üçüncü neden, İslâmcı ideolojisinden dolayı, Sovyet işgaline karşı direnişten ziyade, Şiilik (özellikle Hazaralar) mücadelesine yoğunlaşmış olmasıdır. Son nedeni de, ABD tarafından kendisine yönelik tecrit etme politikasıdır. Tüm bunların sonucunda, İran bu dönemde Afganistan politikalarında etkili bir aktör olamamıştır (Ahadi, 1998, ss. 119-120; Rashid, 2001, s. 198; Tarock, 1999, ss. 801-819).

Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesini öngören Cenevre Antlaşması ile Afganistan'da yeni bir döneme girilmiştir. Ancak, bu antlaşmada Afganistan'daki iç uzlaşma ve gelecekte kurulacak Afgan hükümeti konularına değinilmemiştir. Sonuç olarak, Afgan ihtilâfı gerek iç politika gerekse bölgesel politikalar açısından ihtilâfın Afganistan içi ve dışı tarafları birbirleriyle çatışan amaçlara sahip olması nedeniyle daha da karmaşık bir duruma gelmiştir.

1988 ile 1992 yılları arasındaki bu dönemde, Suudi Arabistan'ın dış politikasında önemli değişiklikler olmuştur. Hem Sovyet tehdidi ortadan kalkmış, hem de İran-Irak savaşının sona ermesiyle Suudi yönetimi İran İslâm Devrimi'nden daha yoğun tehdit algılamaya başlamıştır. Bunun üzerine, Suudi Arabistan Afganistan'da 1980-1988 yılları arasında kazanmış olduğu etkinliği, Kâbil'de hem Suudi, hem de Pakistan yanlısı bir İslâmcı hükümetin oluşturulması amacıyla kullanmaya çalışmıştır. 1988-1991 yılları arasında “kendi kaderini tayin” konusu Suudi Arabistan'ın gözünde eski cazibesini kaybetmiş durumdadır. Suudi Arabistan ve Pakistan Kâbil'deki Komünist yönetimin askeri yöntemlerle devrilmesi halinde Afganistan üzerindeki amaçlarına ulaşmalarının kolaylaşacağı düşüncesindedirler (Ahadi, 1998, ss. 120-121; Carpenter, 1994, s. 81).

Irak'la savaşını bitiren İran'ın ise Afganistan'a yönelik ilgisi artmıştır. Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a olan ilgisinin azalması sadece Sovyet tehdidini ortadan kaldırmakla kalmamış, İran'a göre Pakistan ve Suudi Arabistan'ın doldurmaya çalıştığı bir güç boşluğu oluşturmuştu. İran Şii gruplarını Abdül Ali Mezari'nin liderliğinde, Hizb-i Vahdet çatısı altında birleştirmiş ve gelecekteki Afgan hükümetinde % 25 temsil oranını talep etmeleri için desteklemiştir. Ancak, yukarıda geçtiği gibi, Şiilerin % 25'lik temsil oranı talebi Peşâver'deki Suudi ve Pakistan yanlısı Sünni gruplarca reddedilmiştir. Bu gruplara göre Şiiler Afganistan nüfusunun sadece % 12'sini oluşturmaktaydı ve Sovyet işgaline

direnışte önemli bir rol oynamamışlardı. Dolayısıyla, kurulacak Afgan hükümetinde bu denli bir ağırlığa sahip olmayı hak etmiyorlardı. Şiiler ve İran da pazarlık güçlerini arttırmak için Necibullah yönetimi ve Sovyetler Birliği ile de diplomatik ilişki içindeydiler. Ayrıca, Peşâver’de kurulan geçici Afgan hükümetinin meşruiyetini sorgulamışlar ve ihtilâfın anlaşmayla çözülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ancak, İran bu dönemde Suudi Arabistan ve Pakistan’ın Afganistan üzerindeki politikalarını engelleyebilecek ne politik etkiye, ne de askeri güce sahiptir (Ahadi, 1998, ss. 121; Rais, 1993, ss. 916-919; Rashid, 2001, ss. 198-199).

1990-1991 yıllarındaki Körfez Savaşı, Suudi Arabistan’ın konumunda oldukça önemli bir değişime neden olmuştur. Çünkü, desteklemiş olduğu Afgan direniş grupları kendisine değil, Irak’a arka çıkmışlardır. Suudi Arabistan tarafından desteklenen radikal Vahhabi gruplar, Suudi Arabistan’a karşı tavır almışlardır. Bunun sonucunda, Suudi Arabistan, bu gruplara verdiği parasal desteği kesmiş ve Afgan ihtilâfının uzlaşmayla çözümünü öngören BM planını desteklemeye başlamıştır (Ahadi, 1998, ss. 121; Rashid, 2001, s. 199; Tarzi, 1992, ss. 191-192).

Yaklaşık aynı dönemde, İran’ın dış politikasında da bazı değişimler olmaktadır. Humeyni döneminde İran’ın dış politikasında ideolojik faktörler ön plandayken, 1989 yılında ölmesiyle devlet çıkarları ve Fars milliyetçiliği daha belirleyici duruma gelmiştir. Bu değişim İran’ın özellikle Afganistan politikasında kendini çok daha fazla göstermiştir ve 1991 yılının sonunda İran Afganistan konusunda yeni bir strateji geliştirmiştir. O döneme kadar, Afganistan’daki Şiilere ilgi gösteren İran, Afganistan politikalarındaki etki alanının darlığını ve Suudi Arabistan yanlısı oluşumlardaki Peştun ağırlığını fark ederek, ilgi alanını Sünni olmasına rağmen, Farsça konuşan toplulukları (özellikle Tacikler) da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Tacikistan ve Rabbani’nin liderliğindeki Cemiyet-i İslâmi grubuyla kültürel işbirliği antlaşması imzalamıştır. Aynı zamanda, Afganistan’daki Peştunların dışındaki etnik grupları Peştunlara karşı ortak bir cephe oluşturmak üzere birleştirmeye çalışmıştır. Kuzey İttifakı’nın kurulmasıyla çabaları meyvesini vermiş ve İran’ın Afganistan politikalarındaki etkinliğini oldukça arttırmıştır. Ancak, İran’ın Afganistan politikalarındaki etkinliğinin bu denli artması üzerine Pakistan, İran ile Suudi Arabistan arasındaki dengenin koruması politikasını bir

kenara bırakarak açıkça Suudi Arabistan'dan yana tavır almaya başlamıştır (Ahadi, 1998, ss. 122; Rashid, 2001, ss. 199-200).

Bu dönem, 1992 yılının Nisan ayında Komünist yönetimin yıkılışıyla Afganistan'da yeni bir dönem başlamış ve 1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. Bu dönem, savaşıran gruplar arasında geçici ittifakların kurularak, yoğun güç mücadelesinin yaşandığı ve devlet yapısının çöküş sürecine girdiği bir dönemdir. Bu dönemde, Afganistan'a yönelik Rus ve ABD ilgisi azalırken, bölgesel güçlerin Afganistan üzerindeki etkinlikleri artmıştır (Ahadi, 1998, ss. 122-123; Tarzi, 1993, ss. 165-174).

Necibullah yönetiminin yıkılışıyla Burhaneddin Rabbani önderliğindeki Cemiyet-i İslâmi partisi etkin bir konuma gelmiş, ancak Gülbeddin Hikmetyar'ın önderliğindeki Hizb-i İslâmi'nin şiddetli muhalefetine maruz kalmış ve bu iki grubun başını çektiği mücahit gruplar arasında şiddetli çatışmalar çıkmıştır. Bu durum hem başkent Kâbil'in, hem de devlet teşkilatının yıkılmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan (Pakistan'la beraber) İran'ın Afganistan üzerindeki etkinliğinin oldukça artmış olduğunu ve Cemiyet-i İslâmi'nin arkasındaki temel güç olduğunu fark etmiş ve Cemiyet-i İslâmi ile doğrudan bir çatışmaya girmektense Hikmetyar'ı desteklemeyi tercih etmiştir. 1992 ve 1993 yıllarında Hikmetyar'a yönelik Suudi desteği iki milyar dolar kadardır. Diğer yandan, İran da Kuzey İttifakı'nı desteklemekteydi (Ahadi, 1998, ss. 123; Rubin, 1994, ss. 185-190).

1992 ile 1994 yılları arası ittifak değişimlerine sahne olmuştur. 1992 yılının Temmuz ayında Hazaralar'ın Hizb-i Vahdet grubuyla Taciklerin Cemiyet-i İslâmi grubu arasında çıkan anlaşmazlıklar çatışmaya dönüşmüştür. İran, Cemiyet-i İslâmi'nin Hazaralara yönelik saldırılarını suçlasa ve Hazaralara yardım etse de Cemiyet-i İslâmi'ye yönelik desteğini sürdürmüştür. Bu durum, Hazaraların Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi grubuyla ittifak kurmasına neden olmuştur. Rabbani'nin Özbek lider Reşit Dostum ile yönetimi paylaşma konusundaki isteksizliği, Dostum'un da taraf değiştirerek Hikmetyar ile ittifak kurması sonucuna yol açtı. Bu dönemdeki ittifaklar oldukça kırılgandı ve idealizmden ziyade çıkarlara dayanmaktaydı. Aynı durum bölgesel güçler için de geçerliydi. Suudi Arabistan, Hikmetyar'ın dışındaki güçlerle de iletişime geçmeye çalışmıştır. Dostum ile İran arasında olası bir ittifakı engellemek amacıyla Dostum'a parasal yardımda

bulunmuştur. Aynı şekilde, ilişkilerini düzeltmek amacıyla Cemiyet-i İslâmi'ye de 150 milyon dolar kadar parasal destek sağlamıştır (Ahadi, 1998, ss. 123-125; Khalilzad, 1996, ss. 147-152).

1994 yılının sonuna doğru Taliban ortaya çıkmış ve Afganistan'ın güneyindeki dört şehri ele geçirmişti. Ancak, bu durum ilk aşamada bölgesel güçler üzerinde önemli bir çatışma yaratmamıştır. Pakistan'ın zaten Taliban'la ilişkisi iyiydi, İran'ın ise henüz Taliban'a karşı bir tutumu söz konusu değildi. Taliban'la İran'ın ilişkileri, Taliban'ın Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi güçlerini ve Mezari'nin Hizb-i Vahdet güçlerini yenilgiye uğratmasıyla gerginleşmiştir. Çünkü, Taliban'ın yenilgiye uğrattığı her iki güç de o sırada İran'ın müttefikiydi. Bu iki önemli gücü yenilgiye uğratan Taliban, Cemiyet-i İslâmi'nin elinde bulunan başkent Kâbil'i tehdit etmeye başlamış ve Afganistan'ın geleceğinde söz sahibi olabilecek güçte olduğunu ispat etmiştir. İran da Taliban'ı İran ve Şiilik karşıtı bir hareket olarak algılamaya başlamıştır (Ahadi, 1998, ss. 126; Tarock, 1999, ss. 801-819).

Suudi Arabistan Taliban'ı Afganistan'daki azalan etkinliğini arttırma aracı olarak görmüş ve Cemiyet-i Ulema-i İslâm aracılığıyla Taliban'la temas kurmuştur. 1994-1995 kışında Suudi Arabistan Prensi Türki el-Faysal Kandahar'da av seyahatlerine çıkmış ve geri dönüşünde getirmiş olduğu lüks cipleri Taliban'a hediye olarak bırakmıştır. Prens Türki el-Faysal 1996 yılında Kandahar'ı düzenli olarak ziyaret etmeye ve Taliban'a parasal yardım, araç-gereç ve yakıt sağlamaya başlamıştır. Buna ek olarak, Suudi enerji şirketleri Delta ve Ningarcho da Trans-Afgan boru hattı projesi şirketler birliğine katılmış ve Suudi yönetiminin Taliban'a yönelik desteğinin artması için etkinliklerini kullanmışlardır. Ancak, Suudi yönetimi üzerinde, Taliban'a yönelik desteğini arttırması yönünde en büyük baskıyı oluşturan grup Vahhabi ulema'dır. Vahhabi ulema krala telkinde bulunmakta ve Cuma vaazı sonrasında, Taliban yanlısı gösteriler düzenlemektedirler. Ancak, Prens Türki el-Faysal'ın ABD'nin isteğine uyararak, Taliban'dan Usame Bin Ladin'i kendisine teslim etmesini istemesi ve Molla Ömer'in de Prens Türki'nin bu isteğini reddedip kendisine hakaret etmesi üzerine Suudi Arabistan ile Taliban'ın ilişkileri bozulmuştur. Bu olaydan sonra Suudi Arabistan Taliban ile diplomatik ilişkilerini askıya almıştır (Macleod, 2001, s. 41; Rashid, 2001, ss. 72; 201).

Diğer yandan, Suudi Arabistan'ın Taliban'ı önceden desteklemiş oluşu, İran'ın Taliban'ın İran'ı çevrelemek ve tecrit etmek amacıyla Suudi Arabistan ve ABD tarafından oluşturulmuş olduğunu düşünmesine neden olmuştur. ABD'nin Trans-Afgan boru hattı projesini desteklemesi de İran'ın bu şüphelerini arttırmıştır. Pakistan'da olduğu gibi İran'da da farklı lobiler farklı dış politikalar öngörmekteydiler ve şahinler ve ılımlılar olarak bölünmekteydiler. Belirtildiği gibi, şahinler, dünya çapında tüm Şiiilerin desteklenmesi gerektiğini savunmaktayken, ılımlılar Taliban karşıtı ittifakın ölçülü bir şekilde desteklenmesi ve Taliban ile daha az çatışmaya girilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Çünkü, İran Afganistan'daki istikrarsızlıktan oldukça fazla zarar görmüştü ve halen görmekteydi. Göçmenler, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık İran'ın güvenliğini tehdit etmekteydi. Ayrıca, İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği, Taliban'ın da İran'daki rejim karşıtlarını desteklemesine neden olmaktaydı. Ancak, Taliban'ın Mezar-ı Şerif'i ele geçirip buradaki İranlı diplomatları öldürmesi, İran'ın Afganistan politikalarının belirlenmesi konusunda Şahinlerin öne çıkmasına neden olmuş ve İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği artmıştır. Ayrıca, İran'ın Taliban karşıtı politikası Rusya'dan, Orta Asya ülkelerinden ve Hindistan'dan destek görmüştür. Taliban karşıtı ittifakı radikal İslâmcılığın yayılımına karşı bir engel olarak gören Rusya ve Orta Asya devletleri İran desteğinin Orta Asya üzerinden Afganistan'a ulaşmasını sağlamışlardır. Sonuçta iki tane blok ortaya çıkmıştır: Bir tarafta ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan, diğer yanda İran, Rusya, Orta Asya devletleri ve Hindistan (Ahadi, 1998, ss. 126-131; Rashid, 2000, s. 72; ss. 202-204).

Ancak, Taliban'ın Usame Bin Ladin'i ve Suudi militanları desteklemesi (Liu, 2001, 29 October, s. 49) aşırılığını ortaya koymaktaydı ve Suudi Arabistan'ın istikrarını tehdit etmekteydi. Taliban'ın Usame Bin Ladin'e ve Suudi militanlara yönelik bu desteği, sadece Suudi Arabistan'la değil, ABD ile de ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Sonuçta, İran'ın diplomatik önemi artmış ve Suudi Arabistan ve ABD ile kötü durumdaki ilişkilerinde kısmi bir yumuşama olmuştur. Diğer yanda Pakistan uluslararası alanda yalnızlaşmaya başlamıştır (Rashid, 2000, s. 72; ss. 205-206). Ancak, Suudi Arabistan'ın Taliban'ı desteklemesi, ABD ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir (Peretz, 2001, s. 12).

9. TÜRKİYE

Tarihsel dostluk ilişkileri ve Afgan Türklerinin varlığı, Türkiye ile Afganistan arasında, dış müdahale bağlamında diğer ülkelerden daha farklı bir role sahip olmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikaları iki ülke arasındaki geleneksel dostluk ilişkileri, Afganistan'daki Türklerin yönetimde söz sahibi olmaları, Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığının ve kaçak göçün önlenmesi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın işlevselliğinin arttırılması, Afganistan'da istikrarın sağlanması ve ülkenin geleceğinde Türkiye'nin aktif rol alması konuları etrafında şekillenmiştir.

Türkiye ile Afganistan'ın ilişkileri oldukça eskiye dayanmaktadır. Osmanlı devleti 1878 yılında savaş halinde olduğu Rusya'ya karşı Orta Asya Müslümanlarının cihat ilan etmelerini sağlamak üzere, Ahmed Hulusi Efendi'yi⁵⁴ olağanüstü elçi olarak Afganistan'a göndermişti. İngilizlerin Osmanlı Hükümetine ricası üzerine Ahmed Hulusi Efendi, asıl görevinin yanı sıra o sırada bozuk olan Afgan-İngiliz ilişkilerinin yeniden düzeltilmesi için Afgan Emirini ikna etmeye çalışacaktı. Ahmed Hulusi Efendi, dönemin Afgan Emiri Şir Ali tarafından büyük bir saygıyla karşılanmışsa da bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır.⁵⁵ Çünkü Şir Ali Rusya'ya karşı tavır alabilecek bir konumda değildi. Ancak, bu olayla iki ülke arasında diplomatik ilişki oluşturularak dostluk ve işbirliğinin ilk adımları atılmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalan İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Cemal Paşa, 1920 yılında Afganistan'a giderek, Afgan ordusunun modernleştirilmesi çalışmalarına başlamıştır. Hatta, bu çabaları sırasında Cemal Paşa, Atatürk'le de sürekli mektuplaşmakta ve ülkenin durumu konusunda bilgi verip görüş alışverişinde bulunmaktaydı.⁵⁶

1920 yılında TBMM'nin açılışı, Türkiye-Afganistan ilişkilerinin gelişimine büyük bir ivme kazandırmıştır. İki ülke arasında dostluk, işbirliği, garanti, ittifak, konsolosluk,

⁵⁴ İstanbul eski kadısı.

⁵⁵ Görüşmelerin ayrıntıları konusunda bkz. Saray, 1997, ss. 107-109; Wasti, 1994, ss. 956-962.

⁵⁶ Cemal Paşa'nın Afganistan'daki çalışmaları ve Atatürk ile mektuplaşmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Saray, 1997, ss. 164-188.

vize muafiyeti, havayolu ve karayolu ulaşımı, kültür, ticaret, ödeme ve takas konularını kapsayan antlaşmalar yapılmıştır.⁵⁷

Türkiye ile Afganistan arasında 1 Mart 1921 tarihli antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından Türkiye’den Afganistan’a gönderilen heyetlerle, ülkenin silahlı kuvvetleri, yönetim yapısı ve eğitim sistemi modernleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, yüzlerce Afgan genci de eğitim için Türkiye’ye gönderilmiştir. 1928 Mayıs’ında, Emanullah Han, Türkiye’ye gelerek Atatürk ile görüşmüş ve 25 Mayıs 1928 tarihli ikinci Türk-Afgan Dostluk Antlaşması bu görüşme sırasında imzalanmıştır. Ancak, Emanullah Han, memleketine döndüğünde çeşitli iç karışıklarla karşılaşmış ve ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. Yaklaşık bir yıl süren iç karışıklık döneminden sonra, Nadir Han ile kardeşleri, Emanullah Han tarafından sürgüne gönderildikleri Fransa’dan ayrılarak 25 Şubat 1929’da Peşâver üzerinden Afganistan’a geçtiler ve topladıkları kuvvetlerle ayaklanmaları bastırmayı başardılar (Baskakov, 1985, ss. 213-226; Gregorian, 1969, ss. 227-292; Saray, 1997, ss. 156-203).

Nadir Şah döneminde Türkiye’nin Afganistan’a yönelik ilgisinin geçici olarak azaldığı görülür. Bunun sebebi de reformcu bir lider olan Emanullah Han’ın aksine, Nadir

⁵⁷ Bu antlaşmaların ilki 1 Mart 1921 tarihinde Moskova’da imzalanan Türkiye-Afganistan Muahedenamesi’dir Düstur: III. Ter. Cilt 2, sf. 70; (Soysal, 1983, ss. 24-26; Yavuz, 1976, s. 1; Yavuz, 1992, ss. 11-16). Daha sonra imzalanan antlaşmalar ise, 25 Mayıs 1928 yılında Ankara’da imzalanan Türkiye-Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi Düstur: III. Ter. Cilt 10, sf. 27 (Resmi Gazete, 1928, 13 Aralık; Soysal, 1983, ss. 329-332; Yavuz, 1976, s. 1), 31.12.1937 yılında Ankara’da imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Hükümeti arasında münakit Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesinin temdidi hakkında protokol Düstur: III. Ter. Cilt 19, sf. 603 (Resmi Gazete, 1938, 13 Aralık; Yavuz, 1976, s. 1), 28.6.1938 tarihinde Ankara’da imzalanan Afganistan-Türkiye Şehbenderlik İtilafnamesi Yavuz, 1976, s. 1, 8.2.1958 tarihinde Ankara’da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Krallığı Hükümeti arasında imzalanan Hava Ulaştırma Anlaşması Düstur: III. Ter. Cilt 41, sf. 98 (Resmi Gazete, 1959, 31 Aralık; Yavuz, 1976, s. 1), 7.11.1959 tarihinde Ankara’da imzalanan Türkiye ile Afganistan arasında akdedilen Kültür Anlaşması Düstur: V. Ter. Cilt 3/1, sf. 242 (Resmi Gazete, 1964, 6 Ocak; Yavuz, 1976, s. 2), 18.5.1969 tarihinde Kabil’de imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Krallığı Hükümeti arasında Eşya ve Yolcuların Ülkeler üzerinden Transit Nakliyatına ve İki Ülke Arasındaki Nakliyata mütedair Anlaşmanın onaylanmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı Düstur: V. Ter. Cilt 10/1, sf. 70 (Resmi Gazete, 1970, 18 Kasım; Yavuz, 1976, s. 2), 27.9.1972 tarihinde Ankara’da imzalanan Hükümetimiz ile Afgan Krallığı arasında Vizelerin Karşılıklı kaldırılması Anlaşmasının onaylanmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı Düstur: V. Ter. Cilt 12/1, sf. 319 (Resmi Gazete, 1973, 14.Şubat; Yavuz, 1976, s. 2), 11.1.1976 tarihinde Kabil’de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Cumhuriyeti arasında imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşmasının onaylanmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı (Resmi Gazete, 1976, 18 Mayıs; Yavuz, 1976, s. 2), 5.11.1975 tarihinde Kabil’de Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Cumhuriyeti arasında imzalanan Ticaret Anlaşmasının onaylanmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı (Resmi Gazete, 1976, 8 Şubat; Yavuz, 1976, s. 263), 8.7.1937 tarihinde Tahran’da imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan, İran ve Irak Devletleri arasında tanzim olunan Ademi Tecavüz ve Müşavere Muahedesi Düstur: III. Ter. Cilt 19, sf. 151 (Resmi Gazete, 1938, 15 Temmuz; Soysal, 1965, ss. 259-266; Soysal, 1983, ss. 582-587; Yavuz, 1976, s. 490).

Şah'ın daha muhafazakar bir idare tarzını benimsemiş olmasıdır. Ancak, Nadir Şah, Emanullah Han döneminde çıkan ayaklanmaların onun reformlarına karşı oluşan tepkiden kaynaklandığının farkındaydı ve ülkesinin gerçeklerine göre hareket etmekteydi. Buna rağmen, orduda, eğitimde ve yönetimde, halkın tepkisini çekmeyecek ölçüde, mütevazı reformlar da yapmış ve bunlar halk tarafından da benimsenmiştir. Nitekim, bu durum Türkiye tarafından anlaşılmış ve Türkiye'nin Afganistan'a desteği yeniden başlamıştır. Esasen, Türkiye'nin Afganistan'a desteği, bu ülkenin yabancı bir devletin (özellikle Sovyetler Birliği) nüfuzuna girmesini engellemesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca, 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı'nın imzalanmasıyla, II. Dünya Savaşından önceki bu kritik dönemde, bu ülkelerin birlikte hareket etmeleri ve manen birbirlerine destek olmaları sağlanmıştır. Böylelikle, Sovyetler Birliği'nin güneye doğru yayılmasını zorlaştıracak bir ortam hazırlanmıştır. Ancak, Paktın ömrü fazla olmamış ve II. Dünya Savaşından sonra geçerliliğini yitirmiştir (Gregorian, 1969, ss. 293-341; Saray, 1997, ss. 203-221).

2. Dünya Savaşından sonraki Soğuk Savaş döneminde, bölgede Sovyetler Birliği'nin etkinliğini daha da artmış olmasına karşılık, ABD bu tehdidi dengeleyebilecek yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Ancak, Afganistan ile Pakistan arasında gündeme gelen Peştunistan sorunu bu iki ülkenin arasını açarak savaşın eşiğine getirmişti. Temelde Sovyet karşıtı olan bu iki ülke arasında arabulucu olmaya çalışan ABD'nin başarılı olamaması üzerine, Türkiye devreye girerek arabulucu olmaya çalışmış, ancak tüm çabalarına rağmen, Türkiye de bu konuda başarılı olamamıştır. ABD'nin Pakistan'a karşı kullanılabileceği endişesiyle Afganistan'a yönelik askeri yardımlarını kesmesi, ancak Pakistan'a yönelik yardımlarını sürdürmesi, buna karşın Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yardım vaat etmesi üzerine Afganistan'ın Sovyet nüfuzuna kayış süreci başlamıştır. Bu durum da, Afganistan ile Batı ittifakı içinde yer almış olan Türkiye'nin ilişkilerinin soğumasına yol açmıştır (Baskakov, 1985, ss. 254-259; Magnus ve Naby, 1998, s. 47; Saray, 1997, ss. 221-244).

Batı ittifakı içinde yer alan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği dönemde mücahitlerin yanında yer almış, işgal sonrasında da mücahitlerin Sovyet destekli Komünist yönetimle mücadele ettiği dönemde de bu tutumunu sürdürmüştür. Ancak, Komünist yönetimin devrilmesi sonrasında mücahit grupların birbirleriyle

çatışmaya başlaması, Afganistan meselesini Türkiye için daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu, Türkiye bir yandan Afganistan ile kültürel ve tarihi yakınlığı ve geleneksel dostluğu dolayısıyla, savaşı grupların anlaşması ve ortak bir yönetim üzerinde uzlaşıp istikrarın sağlanmasını arzulaması olarak sebeplendirilebilir. Lakin, diğer yandan da iç savaşın etnik bir niteliğe sahip oluşu ve gruplardan birinin de Afganistan'daki Türklerden oluşması dolayısıyla, Türkiye buradaki Türklerin ülkenin yönetiminde daha fazla söz sahibi olmalarının sağlanması yönünde politikalar geliştirmiştir.

Öncelikle Afganistan'daki iç savaşı “kardeş kavgası” olarak niteleyen Türkiye, iç savaşın sona erdirilmesi için bir yandan çeşitli politikalar geliştirip faaliyetlerde bulunurken, diğer yandan da bu konudaki uluslararası çalışmalara aktif olarak katılarak, bu çalışmaları desteklemiştir. Afganistan sorununun askeri yöntemlerle çözülemeyeceğini, istikrarın sağlanabilmesinin ancak bütün tarafların katılımıyla kurulacak geniş tabanlı bir uzlaşılı hükümetinin teşkiliyle mümkün olabileceğini öne sürmüş ve bu yönde politikalar geliştirmiştir. Afganistan meselesi konusunda 5 Ocak 1997 tarihinde, İran ve Pakistan dışişleri bakanlarıyla İstanbul'da üçlü bir toplantı düzenlemiştir. 18 Kasım 1996 tarihinde New York'ta BM gözetiminde yapılan Etkili Ülkeler Konferansına iştirak etmiş, Tahran ve Aşkabat'taki toplantılara katılmıştır. BM himayesinde bütün grupların katılacakları bir toplantıya ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu ilan etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 1997, 28 Ocak; TBMM, 1998, 1 Ekim).

Türkiye Afganistan'a yönelik insani yardımda da bulunmuştur. Türkiye dışişleri bakanlığı aracılığıyla, Afganistan'a gıda, çadır, battaniye, giyim eşyası, ilaç ve tıbbi teçhizatın oluşan insani yardım göndermiştir. 24 Mart 1998 tarihinde TBMM'de, 1992-1998 yılları arasında, Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı insani yardım tutarının yaklaşık 7,5 milyon dolar olduğu ifade edilmiştir. İnsani yardımın en yoğun olduğu dönem 4 Şubat 1998 tarihinde Afganistan'da meydana gelen deprem sonrasıdır (TBMM, 1998, 18 Şubat; TBMM, 1998, 24 Mart).

Türkiye Afganistan'da istikrarın sağlanması konusunda özellikle Özbekistan'a önem vermiştir. Özbekistan'ın bölgede istikrarın sağlanması konusunda ciddi politika önerileri geliştirdiği ifade edilmiş ve Özbekistan'ın “Afganistan'a yönelik silah

ambargosu uygulanması” önerisinin desteklenmesine ve Özbekistan ile işbirliği yapılmasına karar verilmiştir (TBMM, 1996, 21 Mayıs). Özbekistan’la yapılan işbirliğinin nedenleri arasında Afganistan’daki Türklerin çok büyük ölçüde Özbek kökenli oluşu ve ülkedeki Türklerin yönetimde daha fazla söz sahibi olmaları konusunda iki ülkenin görüş birliğinde olması sayılabilir.

Türkiye Afganistan’da yaşayan Türklerin, ülkenin yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlamak amacıyla başta Reşit Dostum’un liderliğindeki Cümbiş-i Milli grubu olmak üzere Kuzey İttifakının yanında yer almıştır. 1997 Mayıs’ında kendi grubunda çıkan ayaklanma yüzünden Mezar-ı Şerif’i terk etmek zorunda kalan Reşit Dostum’un sığınma talebine olumlu yanıt vermiştir. Sonrasında, Reşit Dostum’un Afganistan’a dönüşünü desteklemiş, hatta General Melik ile uzlaşmalarını sağlamaya çalışmıştır (Matinuddin, 1999, s. 175).

Türkiye Afganistan’daki istikrarsızlıktan kendisi de olumsuz yönde etkilenmiştir. Afganistan kökenli uyuşturucu kaçakçılığı Türkiye için de önemli bir sorun oluşturmuştur. Çünkü, Türkiye bu uyuşturucu maddelerin Batılı ülkelere ulaştırılmasında en önemli geçiş yollarından biridir. Uyuşturucu maddeler Türkiye’ye hem kara, hem de deniz yoluyla ulaşmaktadır. Karayoluyla giriş iki değişik yoldan olmaktadır. Biri Afganistan, Pakistan, İran ve sınır ülkeleri üzerinden, diğeri de Ermenistan ve Gürcistan üzerinden. Denizyoluyla giriş ise Afganistan, Pakistan, Karaçi, Süveyş Kanalı, Akdeniz, Lübnan ve sınır ülkeleri üzerinden yapılmaktadır. Türkiye üzerinden de önemli tüketim merkezleri olan Batı Avrupa’ya ve ABD’ye nakledilmektedir. Türkiye’den çıkışta da hem karayolu hem de denizyolu kullanılmaktadır. Karayolu çıkışı Kapıkule Sınır Kapısı’dır. Denizyolu çıkışında ise bir yandan Haydarpaşa-Köstence, diğeri yandan da Derince-Trieste ro-ro seferlerinden faydalanılmaktadır (Central Asia-Caucasus Institute, t.y.; United States Department of State, Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs, 1996, March; TBMM, 1996, 13 Kasım).

Uyuşturucu kaçakçılığını bir “insanlık suçu” ve bununla mücadeleyi de “insanlık görevi” olarak niteleyen Türkiye (United States Department of State, Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs, 1997, March; TBMM, 1999, 7 Temmuz; TBMM, 1998, 24 Kasım; TBMM, 1997, 11 Mart) uyuşturucu kaçakçılığıyla

kararlı bir şekilde mücadele etmiştir. Zaman zaman çeşitli uluslararası toplantılarda Türkiye'nin uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede yeterince etkin olmadığı ifade edilmiştir. Örneğin, 16/25 Nisan 1996 tarihleri arasında Avusturya'nın Viyana kentinde yapılan BM Uyuşturucu Maddeler Komisyonu 39. dönem toplantısında İnterpol Genel Sekreterliği tarafından sunulan raporda, 1995 yılında Avrupa'da ele geçirilen 10 ton eroinin % 80'inden fazlasının Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledildiğinin tahmin edildiği açıklanmıştır. Ancak, Avrupa'da ele geçirilen 10 ton eroinin 3 ton 456 kilosu, yani %34,5'i Türkiye'de ele geçirilmiştir. 1996 yılı için bu oran %38,9'dur. Bu bakımdan, Türkiye tüm Avrupa ülkeleri genelinde en fazla uyuşturucu maddenin ele geçirildiği ülke konumundadır (United Nations, 1996, 16-25 April; TBMM, 1997, 11 Mart).

Gerek Türkiye'deki, gerekse Avrupa'daki uyuşturucu kaçakçılığının büyük ölçüde terör örgütü PKK tarafından kontrol ediliyor oluşu ve uyuşturucu kaçakçılığının PKK'nın en önemli finansman aracı olması, Türkiye için konunun önemini arttırmaktadır. Bu bakımdan, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, Türkiye için aynı zamanda terörle mücadelenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (TBMM, 1996, 13 Kasım).

Türkiye'nin uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelesi aynı zamanda gerek ülke içinde, gerekse ülke dışında karapara aklanmasının engellenmesi, (TBMM, 1996, 13 Kasım) haşhaşın eroine ve bazmorfine dönüştürülmesini sağlayan, Batı Avrupa ülkelerinde üretilen Asetik Asit Anhidrid maddesinin kaçakçılığının engellenmesini (TBMM, 1997, 11 Mart; TBMM, 1999, 5 Ağustos) ve Afganistan'da istikrarın ve refahın artmasının sağlanmasını (TBMM, 2000, 20 Haziran; TBMM, 1999, 7 Temmuz) gerektirdiğinden, Türkiye'nin geliştirdiği politikalar da bundan etkilenmektedir.

Afganistan'daki istikrarsızlığın Türkiye'ye diğer bir olumsuz etkisi de kaçak göç sorunudur. Gerçi kaçak göç sorunu sadece Afganistan kökenli bir mesele de değildir. 1980'li yıllarda pek çok İranlı ve Iraklı göçmeni topraklarında ağırlayan Türkiye, Soğuk Savaş döneminden sonra Afrika, Orta Doğu ve Asya'dan gelip Avrupa'ya veya dünyanın başka bir gelişmiş bölgesine gitmek isteyenler için bir geçiş ülkesi durumuna gelmiştir (Çelebi, 2004, s. 7; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, t.y.).

Türkiye 1951 yılında imzalanan Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmakla birlikte, sözleşmeye koyduğu çekince nedeniyle sadece Avrupa ülkelerinden sığınmacı kabul etmektedir. 1967 yılındaki ek protokolü de onaylamış ancak bu konudaki çekincesini kaldırmamıştır. Dolayısıyla, sözleşmenin kapsamadığı sığınmacılar, üçüncü bir ülkeye kalıcı olarak yerleştirilene kadar, insani nedenlerle ağırlandırılmaktadır. AB Türkiye'den bu çekincesini kaldırmasını, ayrıca ilgili ülkelerle geri kabul anlaşmaları imzalamasını talep etmektedir. Böylelikle, Türkiye ilk iltica ülkesi olacak ve AB ülkelerine daha az yük düşecektir. Ayrıca, Türkiye Avrupa'ya kendi üzerinden geçmiş olan göçmenleri de geri kabul etmek durumunda kalacaktır. Her ne kadar Türkiye'nin bu talepleri kabul edebilmesi, içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullar dolayısıyla mümkün görünmese de, kabul anlaşmaları da 1951 sözleşmesinin "sığınmacıların ve iltica etmek isteyenlerin geldikleri ülkeye gönüllü geri dönüşleri" ve "kimse zorla geri gönderilemez" ilkelerine aykırıdır (The UN Refugee Agency, t.y.; The UN Refugee Agency, 2006, 1 March).

Afganistan'dan Türkiye'ye kaçak giriş yapan kişiler özellikle İran sınırını kullanılmaktadırlar. Bu kişilere İran hudut birliklerince izin verildiği, hatta bilinçli olarak gönderildikleri belirlenmiştir. Ayrıca, sınırı geçen veya sınırda yakalanan kişiler iade edilmek istendiğinde İran bu kişileri teslim almamaktadır. Kaçak geçişlerin engellenmesi amacıyla Türkiye sınır güvenliğini artırma yoluna gitmektedir (TBMM, 2001, 11 Mart).

Türkiye'nin Afganistan'da istikrarın sağlanması, refahın arttırılması, ülkenin yeniden imarı konusundaki en önemli araçlarından biri de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'dır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1964 yılında kurulmuş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın devamı olarak 1985 yılında kurulmuştur. 1976 yılında İzmir'de Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı Zirvesi toplanmış ve alınan bir karar doğrultusunda teşkilatı kuran temel belge olarak hazırlanan İzmir Andlaşması, 1977 yılında imzalanarak, 1978 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak, İzmir Andlaşması 1979 yılında İran İslâm Devrimi'nin gerçekleşmesiyle askıya alınmıştır. Fakat, 1985 yılında İzmir Antlaşmasında yapılan bir değişiklikle Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı altında yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na yeni bir boyut kazandırmıştır. 8–29 Kasım 1992 tarihlerinde İslâmad'ta yapılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bakanlar Konseyi olağanüstü toplantısında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yanı sıra Afganistan'ın da katılımıyla Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 'nın üye sayısı 10'a çıkmıştır. Aynı toplantıda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 'nın ekonomik, teknik ve kültürel faaliyetlerine "Kıbrıs Türk Müslüman Toplumu" adı altında üye sıfatı olmaksızın katılmasına karar verilmiştir. Böylelikle, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, üzerinde 350 milyon insanın yaşadığı, 7 milyon kilometrekarelik alanı kapsayan on üyeli bir örgüt haline gelmiştir (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, t.y.).

Taliban himayesindeki terör örgütü El Kaide'nin 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik saldırısı sonrasında, Türkiye bu terörist saldırıları kınayarak, ABD'nin teröre karşı başlattığı mücadeleye destek vermiş ve Afganistan'a asker göndermiştir. Ancak, Türkiye'nin Afganistan'a asker göndermesi ülke içinde şiddetli tartışmalara yol açmıştır.

Muhalefet, ABD'nin Taliban'a yönelik müdahalesini terörle mücadele amacını aştığı ve emperyalist amaçlar taşıdığı, (TBMM, 2001, 16 Ekim; TBMM, 2001, 9 Aralık) bombardımanların sivil halkta çok sayıda can kaybına neden olduğu, (TBMM, 2001, 18 Ekim; TBMM, 2001, 23 Ekim; TBMM, 2001, 31 Ekim) Türk askerinin ABD'den gelecek ekonomik yardım için gönderildiği (TBMM, 2001, 23 Ekim) bunun da Türk askerini paralı asker durumuna düşürdüğü, (TBMM, 2001, 7 Kasım) Türkiye'nin itibarını zedelediği, (TBMM, 2001, 13 Kasım) hükümetin asker gönderme yetkisi talebinin gereğinin, kapsamının, sınırının, zamanının ve süresinin belirsiz olduğu, (TBMM, 2001, 23 Ekim) asker gönderilmesinin ekonomik maliyetinin yüksek olduğu, (TBMM, 2001, 9 Aralık) yapılan anketlere göre Türk halkının da büyük çoğunluğunun (yaklaşık % 80) Türk askerinin yurtdışına gönderilmesi fikrine karşı olduğu (TBMM, 2001, 7 Kasım) gerekçeleriyle Afganistan'a asker gönderilmesine karşı çıkmıştır.

İktidar ise asker gönderilmesi fikrini, öncelikle Taliban karşıtı söylemlere dayanarak savunmuştur. Bu doğrultuda, Taliban'ın Afganistan'daki Türklere karşı Peştun ırkçılığından dolayı ayrımcılık yaptığı, bu yüzden de Müslüman kardeşliğini temsil etmedikleri, (TBMM, 2001, 7 Kasım) Taliban'ın ırkçılık yaptığı, teröre bulaştığı,

uyuşturucu kaçakçılığı yaptığı, bunların da İslâmiyet ile bağdaşmadığı, dolayısıyla Taliban'ın İslâm'ı temsil etmediği (TBMM, 2001, 7 Kasım) özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Afganistan'daki Türklere destek vermesi ve ülkenin yönetiminde daha fazla söz sahibi olmalarını sağlamaya çalışmasının gerektiği, (TBMM, 2001, 18 Ekim; TBMM, 2001, 12 Aralık) Türkiye'nin Afganistan'da istikrarın sağlanmasına destek olması gerektiği, (TBMM, 2001, 23 Ekim; TBMM, 2001, 12 Aralık) Afganistan'daki istikrarsızlığın tüm bölgeye olumsuz yansımalarının olduğu, (TBMM, 2001, 12 Aralık) Türkiye'nin terörizme karşı uluslararası işbirliğinin sağlanması yolundaki geleneksel politikası doğrultusunda terörizme karşı uluslararası çabaları desteklemesi gerekliliği, (TBMM, 2001, 9 Aralık) Türkiye'nin Afganistan'ın geleceğinde daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği (TBMM, 2001, 9 Aralık) gerekçeleriyle Afganistan'a asker gönderilmesini savunmuştur.

Türkiye mücahit gruplar arasında uzlaşma sağlanması ve kalıcı bir yönetim oluşturulması konusunda hem kendisi çaba sarf etmiş, hem de bu yöndeki çabaları desteklemiş, Afganistan'a insani yardımda bulunmuş, Reşit Dostum'un sığınma talebine olumlu yanıt vermiş, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele etmiş ve bu yönde uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmış, sığınmacılarla ilgili çalışmalar yapmış, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı etkin hale getirerek, Afganistan'ın da katılımını sağlamış ve bu kuruluş aracılığıyla Afganistan'ın imarına katkıda bulunmaya çalışmış ve 2001 yılında, Taliban'a yönelik askeri müdahale sonrasında Afganistan'a asker göndermiştir.

10. MÜDAHALE EDEN UNSURLAR

Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan unsurlar ele alındığında; ABD, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Pakistan, Sovyetler Birliği ve onun ardılı Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye dibi devletlerin yanında, çeşitli uluslararası örgütlerle UNOCAL ve Bidas gibi şirketler de görülmektedir. Bunun yanında, bir ülkenin içinde yer alan siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri gibi kuruluşların da devlet politikalarını müdahale etme doğrultusunda yönlendirdiği durumlar da olmaktadır.

Müdahale eden başlıca unsur olan devletlerin, müdahale etme amaç ve nedenlerinin de oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Diğer bir unsur olan şirketlerin ise müdahale etme amaçlarını, doğal olarak ekonomik nedenler oluşturmaktadır. Uluslararası örgütlerin müdahalelerinin amaçlarını ise söz konusu örgütün kuruluş amaçları oluşturmaktadır. Bu unsurdan doğrudan müdahalede bulunabilmektedirler. Siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri ise doğrudan müdahale etme yetisinden yoksun olup, devleti müdahale etme doğrultusunda yönlendirebilmektedirler. Ancak devletin temel dış politika prensiplerinde her hangi bir değişim yaratabildikleri de görülmemiştir. Ancak bundan dolayı, bunların etkilerinin hafife alınmaması gerekir. Çünkü, müdahale eden unsurdaki küçük bir politika değişimi bile müdahale edilen ülkede çok büyük bir etki yaratabilmektedir. Örneğin, Hizb-İslâmi de Taliban da İslâmcı ve Peştun gruplardır ve Pakistan'ın politikasının temel prensiplerinden birinin İslâmcı Peştun partilerin desteklenmesi olduğundan, Hizb-i İslâmi'nin yerine Taliban'ın desteklenmesi, aslında Pakistan için küçük bir taktiksel değişikliktir. Ancak, Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisinin yarattığı bu küçük değişikliğin Afganistan üzerindeki etkileri muazzam olmuştur.

11. MÜDAHALE ETME AMAÇ VE NEDENLERİ

Müdahale eden unsurların neler olduğunu ortaya koyduktan sonra bunların müdahale etme amaç ve nedenlerinin neler olduğunu ele aldığımızda, bir ülkeyi müdahale etmeye sevk eden en önemli etmenlerden birinin kendisine rakip olan bir gücün müdahalede bulunmuş olduğu görülmektedir. Afgan iç savaşının ilk döneminde Sovyetler'in Necibullah'a yönelik askeri desteği sürdürmesinin en önemli nedenlerinden biri, ABD'nin mücahitlere yönelik askeri desteğini sürdürmesi, ABD'nin de mücahitlere yönelik askeri desteği sürdürmesinin en önemli nedenlerinden biri de Sovyetlerin Necibullah'a yönelik askeri desteği sürdürmesiydi. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, ABD'nin mücahitlere yönelik desteği azalmış ve Necibullah yönetiminin düşüşüyle de neredeyse tamamen sona ermiştir. Bu bakımdan rakiplerin müdahalesinin önemli bir müdahale etme nedenini oluşturduğu görülmüştür.

Diğer bir müdahale etme güdüsünü ise enerji politikaları oluşturmaktadır. Taliban'ın ortaya çıkışıyla birlikte ABD ve UNOCAL'ın bu gruba yaklaşımlarının en önemli

nedeni, Trans-Afgan boru hattı projesi olmuştur. Bu proje, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın da Afganistan politikalarında önemli bir yere sahiptir. Ancak, enerji politikaları sadece bir boru hattının inşası ve hattan akacak olan enerji kaynağından yararlanılması veya bu kaynağın satışından elde edilecek karla sınırlı olmayıp, çok daha karmaşıktır. ABD bu proje ile Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının satışı konusunda Rusya'ya olan bağımlılıklarının azaltılmasını ve aynı zamanda İran'ın da bu kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda devre-dışı bırakılmasını hesaplamaktaydı. Pakistan ise enerji kaynağından yararlanmanın ve transit geliri elde etmenin yanı sıra, bu kaynağın Hindistan'a satışını ve uzun dönemde Hindistan'ın enerji konusunda kısmen de olsa kendisine bağımlı bir duruma getirilmesini amaçlıyordu. ABD'nin politikasıyla örtüşüp ABD'yi de kendi politikalarıyla örtüşmeye yönlendirmek ise hem Pakistan hem de Suudi Arabistan için geçerliydi.

Rakip unsurların etkinliğini azaltmak da diğer bir müdahale amacıdır. ABD'nin gerek Sovyet işgali öncesinde gerekse işgal sırasında ve sonrasında Afganistan'daki Komünist hükümete karşı mücahitleri desteklemesinin en önemli nedeni, Afganistan üzerindeki Sovyet etkinliğini ortadan kaldırmaktır. Çünkü, Afganistan'daki komünist hükümet Sovyetler Birliği ile ittifak kurmuş ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan üzerindeki etkinliği artmıştı.

Taliban'ın ortaya çıkışıyla, ABD'nin Taliban'a yaklaşmasının nedenlerinden biri ise, İran'ın Afganistan üzerindeki etkinliğinin azaltılmasıydı. Çünkü, İran hem Hazaraların Hizb-i Vahdet grubuyla, hem de Taciklerin Cemiyet-i İslâmi grubuyla ilişkilerini geliştirmiş ve Afganistan'daki etkinliğini arttırmıştı. Her iki gruba da muhalif olan Taliban, bunlarla savaşmakta ve ülke genelindeki etkinliklerini azaltmaktaydı.

Çevrelemek veya çevrenemeye karşı koymak da müdahale amaçlarındandır. Çevreleme politikası, düşman olarak algılanılan bir ülkenin sınırdaşı olan bir ülkede ona muhalif bir yönetimin oluşturulması ve bu sayede karşı tarafı kendi sınırları içine kapanmaya zorlamak olarak özetlenebilir. Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne düşman bir mücahit hükümetinin kurulması Sovyetler Birliği'nin çevrenemesi, Şii olan İran'a düşman olacak Taliban gibi Sünni İslâmcı bir hükümetin oluşturulması da İran'ın çevrenemesi politikalarının bir parçasıdır.

Çevrelenen unsur ise, çevrelenmeye karşı koymak amacıyla müdahalede bulunabilir. Sovyetler Birliği'nin sınırlarına yapmış olduğu askeri yığınağı dengeleyebilecek askeri güçten yoksun olan Çin, Sovyetler Birliği'nin Çin'in çevresindeki Moğolistan, Hindistan ve Vietnam gibi ülkelerle çeşitli anlaşmalar imzalamasını ve nihayet Afganistan'ı işgalini kendisine karşı çevreleme politikası olarak algılamış ve mücahitleri elinden geldiğince desteklemiştir.

Kendisine yönelik en öncelikli tehdidin ABD'den geldiğini düşünen İran, ABD ve ABD'nin müttefikleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Hikmetyar ve Taliban'ı kendisine yönelik çevreleme olarak algılamış ve bu grupların muhaliflerini desteklemiştir.

İstikrarsızlığın yönetimi de diğer bir müdahale etme amacıdır. Bu amaç istikrarın sağlanması veya sağlanmasının engellenmesi veya da kontrollü istikrarsızlık yaratmak şekillerinde ortaya çıkabilir. İstikrarın sağlanması veya sağlanamaması temelde öncelikli hedefler olmaktan ziyade başka bir takım amaçların gerçekleşmesinin istikrarın durumuna bağlı olduğu hallerde gündeme gelmektedir. Örneğin Trans-Afgan boru hattının inşası veya Afganistan üzerinden ticaret yapılabilmesi konuları bu amaçlara sahip unsurları istikrarın sağlanması lehinde yönlendirmektedir. Ancak, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının ihracı ve ticaret konularında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olması, Rusya'ya bu ülkeler üzerinde önemli bir etkinlik sağlamaktadır ve Afganistan'da sağlanacak istikrar Rusya'nın bu etkinliğini azaltacaktır. Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması konusunda olası bir güzergah durumundaki İran da, Afganistan'da istikrar sağlandığı takdirde bu konumunu kaybedecektir. Bu bakımdan, Trans-Afgan boru hattı projesi ve Afganistan üzerinden transit ticaret yapılabilmesi, Rusya ve İran'ı Afganistan'da istikrarın sağlanmasının engellenmesi doğrultusunda güdüleyen konulardır. Ancak, müdahale eden unsurlar birden çok amaca sahip olabilmekte ve bu amaçların her biri o unsuru istikrar konusunda farklı yönde güdüleyebilmektedir. Bu çelişki de dış politikaya yansıyabilmektedir. Örneğin, Gülbeddin Hikmetyar'ın önderliğindeki Hizb-i İslâmi'yi destekleyen Pakistan aynı zamanda diğer grupla da anlaşarak ortak bir yönetim oluşturulması konusunda da çalışmıştır.

Bazı durumlarda ise istikrarsızlık, bir unsura bazı bakımlardan avantaj sağlarken bazı bakımlardan da bir takım olumsuzluklar oluşturabilmektedir. Başarabileceğine inandığı takdirde bu unsur bir yandan istikrarsızlığın kendisine sağladığı avantajlardan yararlanmaya devam edip diğer yandan olumsuzlukları bertaraf etme politikası izlemeyi tercih edebilir. Afganistan'daki istikrarsızlığın Orta Asya ülkelerinin enerji ihracı, ticaret, hatta bir ölçüde de güvenlik konusunda Rusya'ya bağımlılıklarının devam etmesine neden oluşu Rusya için önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Diğer taraftan, istikrarsızlığın Orta Asya ülkelerinin rejimlerini tehdit edecek duruma gelişi veya söz konusu güvenlik ihtiyaçlarının Rusya'nın sağlayamayacağı kadar artmasıyla, bu ülkelerin ABD gibi ülkelerle güvenlik konusunda işbirliğine yönelişinin Rusya için hiç istenmeyecek gelişmeler olacağı kolaylıkla öngörülebilir.

Bir bölgede kendisine düşman olan bazı örgütlerin barınıyor oluşu da bir ülkeyi müdahale etmeye sevk eden etmenlerden biridir. ABD'nin 2001 yılında, Taliban'a yönelik askeri müdahalesinin temel nedeni Taliban'ın kendi kontrolü altındaki bölgede ABD'ye düşman bir örgüt olan El Kaide'yi barındırmasıydı. Bölgede düşman bir örgütün barındırılması bir unsuru müdahaleye sevk edebilir. Bu müdahale, düşman örgütü barındıran unsura karşı topyekün bir askeri müdahale olabilir. Bazen ise, sadece düşman örgütün kamplarına yönelik sınırlı askeri operasyonlar olabilir. El Kaide örgütü ABD'nin Afrika'daki iki büyükelçiliğine bombalı saldırı düzenlemesinin ardından, Vaşington bu örgütün Afganistan'daki kamplarına hava saldırısı düzenlemiştir.

Düşman örgütlerin varlığını ortadan kaldırmak için tek seçenek askeri müdahale değildir. Bu örgütlerin barındırılmasına son verilmesi, liderlerinin veya üyelerinin teslim edilmesi gibi konularda örgütü barındıran unsurla diplomatik yollarla da temasa geçilebilmektedir. Nitekim ABD, Taliban'a yönelik topyekün askeri müdahalede bulunmadan önce uzun süre Taliban'dan El Kaide militanlarını teslim etmesini talep etmekteydi.

Hindistan da, Keşmirli ayrılıkçı militanları desteklemelerinden endişe duyduğu mücahitlere karşı Necibullah yönetimini desteklemiş, Necibullah yönetiminin devrilmesinden sonra da, daha radikal İslâmcı olan Hikmetyar ve Taliban'a karşı, ılımlı gördüğü Rabbani yönetimini desteklemiştir.

Müdahale eden bir müttefiki desteklemek de bir müdahale etme amacı olabilmektedir. Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Afganistan'a müdahale etmelerinin en öncelikli nedeni, Suudi Arabistan ile müttefik oluşlarıdır. Bu doğrultuda, Suudi Arabistan'ın Afganistan politikasını desteklemek amacıyla Afgan iç savaşına müdahil olmuşlardır. Ayrıca, Çin'in Pakistan'la, Hindistan'ın da Sovyetler Birliği ile dostluğu, bu ülkelerin Afganistan politikalarında etkili olmuştur. Örneğin Çin, sadece Maocu örgütleri desteklemekle kalmamış, Pakistan'ın çabalarıyla oluşturulan Afgan geçiş hükümetini de desteklemiş, Pakistan'daki Afgan mülteciler için gıda ve giyecek yardımı da yaparak mültecilerin Pakistan için oluşturduğu yükü hafifletmiştir.

Bir diğer müdahale etme amacının da düşman bir unsurun dost kazanmasını engellemek olduğu görülmüştür. Hindistan için, bölgedeki iki Müslüman ülke olan Pakistan ve Afganistan'ın yakınlaşmasının engellenmesi oldukça önemli olagelmıştır. Afganistan ile Pakistan arasındaki Peştunistan sorununu kaşınması, iç savaş döneminde de Pakistan'ın desteklediği grupların muhaliflerini desteklemesinin en öncelikli nedenlerinden biri de budur. Bu politika, gerek her hangi bir hükümetin düşman ülkeyle yakınlaşmasını aralarındaki sorunları kaşıyarak engellemeyi, gerekse de düşman ülkeyle dostluk kurabilecek bir gruba karşı o grubun muhaliflerini desteklemeyi kapsamaktadır.

Bu doğrultuda, düşmanın müttefikleriyle veya ittifak kurma olasılığı olduğu düşünülen unsurlarla aralarında tampon bölge yaratıp irtibatlarını kesme amacıyla da müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Hindistan için, Pakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle yakınlaşması da oldukça tedirgin edicidir. Arada kalan Afganistan'da, Pakistan'a dost ve istikrarlı bir yönetimin oluşması bu olasılığı güçlendirmektedir. Afganistan'da Pakistan'a dost ve istikrarlı bir yönetimin oluşmasının engellenmesi ise, sadece bu olasılığı azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda Pakistan ile Orta Asya ülkeleri arasında bir yakınlaşma sağlansa dahi, bu yakınlaşmanın etkinliğini azaltabilecektir. Sonuçta, bu amaç ya aradaki bölgeyi istikrarsızlaştırmayı ya da aradaki bölgede düşmana dost olmayan bir yönetim oluşturmayı gerektirmektedir.

Bir diğer müdahale etme amacının da kendine yakın etnik veya dini grubu desteklemek olduğu görülmektedir. Irak ile savaşına son veren İran, 1990 yılının Mart ayında sekiz tane Şii Afgan grubu Hizb-i Vahdet çatısı altında birleştirip destekleyerek Afganistan'da etkin önemli bir güç durumuna getirmiştir. Aynı yılın Mayıs ayında, Pakistan'da

kurulan geçici Mücahit hükümetinde % 25 oranında temsil edilebilmelerini sağlamak amacıyla Hizb-i Vahdet'e diplomatik destek de vermiş, ancak başarılı olamamıştır.

Suudi Arabistan ise, Hizb-i İslâmi ve İttihad-ı İslâmi gibi kendi dini anlayışına yakın olan Mücahit grupları desteklemiş, Taliban'ın ortaya çıkışıyla da desteğini bu gruba yöneltmiştir. Çünkü, Hizb-i İslâmi radikal Sünni, İttihad-ı İslâmi doğrudan Vahhabi, Taliban'da Vahhabilikle bağlantılı Deobandi anlayışlarına sahipti.

Afganistan'ın Güney Türkistan olarak da tabir edilen Kuzey bölgesinde, Orta Asya devletlerinin halklarıyla aynı etnik kökenden gelen Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak ve Tacikler yaşamaktadır ve bu grupların ekonomik, sosyal ve siyasi konum ve durumları, Orta Asya ülkelerinin Afganistan'a yönelik politikalarının temel belirleyicilerindendir.

1989 yılında, Humeyni'nin ölümüyle birlikte İran dış politikasında ideolojik faktörlerden ziyade Fars Milliyetçiliğini öne çıkarmış ve Afganistan'daki Şii olmayan ancak etnik olarak Fars olan Taciklerle de ilgilenmeye başlamıştır. Tacikistan ve Rabbani'nin liderliğindeki Cemiyet-i İslâmi grubuyla kültürel işbirliği antlaşması imzalamıştır.

Türkiye'nin de Afganistan politikalarında bu faktör etkili olmuştur. Bu doğrultuda, Ankara, etnik olarak Özbek olan ve Afganistan'daki Özbeklerin lideri konumuna gelmiş olan Reşit Dostum'u desteklemiştir.

Kendine yakın etnik veya dini grubun katliama uğraması da benzer bir şekilde müdahale etme sebebi olmuştur. İran'da Taliban'a tavır konusunda, ılımlılar ve şahinler olmak üzere farklı lobiler farklı politikalar öngörse de, Taliban'ın 1998 yılı Eylül ayında Mezar-ı Şerif'i ele geçirip buradaki yüzlerce Şii'yi katletmesi üzerine, İran'ın Afganistan politikalarının belirlenmesi konusunda Şahinler öne çıkmış ve İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği artmıştır.

Diğer bir müdahale etme amacının da ticaret ve enerji kaynaklarının geçiş güzergahı üzerinde bulunduğu söylenebilir. İran, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının ihracı ve dünyayla ticaret yapabilmeleri konusunda olası bir güzergahtır ve bu avantajlı coğrafi konumunu kullanmak dış politikasının öncelikli amaçlarından. Ancak, Afganistan bu konuda İran'a alternatif oluşturmaktadır ve başta ABD olmak üzere İran'ı

devre-dışı bırakmak isteyen aktörler tarafından öne çıkartılmaktadır. İran tarafında, bu yönde açık bir ifadeye rastlanmasa bile Pakistanlı bazı dış politika analizcileri İran'ın Afganistan'da istikrarsızlığın sürmesini tercih ettiğini öne sürmüşlerdir.

Ticaret yolları açmanın veya açılmasının engellenmesinin de benzer bir şekilde müdahale etme amaçlarından olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Orta Asya devletlerinin dış dünya ile bağlantısı büyük ölçüde Rusya tarafından sağlandığından, bu ülkeler ticaret konusunda büyük ölçüde Moskova'ya bağımlıydı. Bu ülkelerin dünyaya açılması için gerekli güzergahlardan biri konumunda olan Afganistan ise, istikrarsızlıktan ve düşman grupların varlığından dolayı kapalıydı. Afganistan'ın istikrarı ve Orta Asya ülkelerinin transit ticaretini engellemeyecek düşman olmayan bir yönetimin oluşumu, bu ülkelerin Afganistan politikalarını etkileyen unsurlardır.

Orta Asya ülkeleriyle kara bağlantısının sağlanıp ticaret yollarının açılması Pakistan için de önemliydi. Ancak, Pakistan'ın Afganistan politikasının temel belirleyicilerinden biri olan bu konu, kendi içinde birtakım çelişkiler barındırmaktaydı. Çünkü Orta Asya yönetimleri, Pakistan'ın geleneksel politikasının gereği olarak destekleye geldiği Peştun ve İslâmcı gruplara karşıydılar ve Pakistan'ı bu bakımdan eleştirmekteydiler. Ayrıca bu konu, istikrarın sağlanması adına Pakistan'ı zaman zaman geleneksel politikalarından taviz vermeye zorlamakta ve destekleye geldiği grupla diğer gruplar arasında uzlaşma arayışlarına itmekteydi.

Pakistan'ın Afganistan politikasında 1994 yılında ortaya çıkan ve Pakistan'ın desteğini Hikmetyar'dan çekerek Taliban'a yönlendiren en öncelikli nedenlerin biri de, ticaret yollarının açılmasıyla ilgilidir. Bu yollardan biri Kâbil üzerinden geçen kuzey yolu, diğeri de Kandahar-Herat üzerinden geçen güneybatı yoludur. Hikmetyar'ın Kâbil'i ele geçirmeyi başaramaması üzerine Pakistan, bu yol yerine güneybatı yolunun açılmasını sağlamaya karar vermiştir. Böylelikle, desteğini bu yolu açabileceğine inandığı Taliban'a yönlendirmiştir.

Pakistan'ın Gülbeddin Hikmetyar ve Taliban'a yönelik desteğinin bir diğer nedeni de, kendi desteklediği bu grupların Afganistan'da iktidara geldiği takdirde, Peştunistan sorununun kendi lehine çözülebileceğini hesaplamasından kaynaklanmaktadır.

Afganistan ile Pakistan arasındaki Peştunistan meselesi iki ülke arasında çok ciddi sorunlara yol açmış, bölgesel bir sorun olagelmıştır. Pakistan da, bu konuyu gündeme getirebileceğinden şüphelendiği Peştun milliyetçileri yerine, İslâmcı Peştun gruplara destek vermeyi tercih etmiştir. Desteklediği grup, Afganistan’da yönetimi ele geçirdiği takdirde, hem bu konuda sorun yaratmayacak, hem de Pakistan’la, Pakistan’ın istediği şartlarda bir anlaşma imzalayabilecek veya en azından bu yönde açıklama yapabilecektir. Peştunistan meselesinin kendi lehine çözümü, Pakistan’ın Afganistan politikasını belirleyen en öncelikli konulardan biridir. Bu bakımdan, uluslararası bir sorunun kendi lehine çözülmesini sağlamanın da müdahale etme amaç ve nedenlerinden biri olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra, Pakistan’ın dış politikasından ortaya çıkartılan bir diğer müdahale amacının da stratejik derinlik kazanmak olduğu görülmektedir. Hindistan ile Pakistan arasındaki Keşmir meselesi, geçmişte iki ülkenin savaşmasına neden olmuştur ve meselenin çözüme kavuşmamış olması da savaş olasılığını gündemde tutmaktadır. Pakistanlı askeri uzmanlara göre, Pakistan’ın coğrafi olarak dar bir bölgeye sahip oluşu, askeri gücünün Hindistan’a karşı uzun süreli bir savaşı sürdürmesini engelleyen bir durumdu ve Pakistan bu stratejik derinlik açığını, Afganistan’da kendisine dost bir yönetim oluşturarak kapatabilirdi. Bu bakımdan, Pakistan Afganistan’da kendisine dost bir yönetim oluşmasını sağlayarak, Hindistan’a karşı stratejik derinlik kazanmaya çalışmıştır.

Hindistan’a karşı desteklediği Keşmirli İslâmcı militanları kendi topraklarında barındıran Pakistan, bu nedenle uluslararası terörizmi desteklediği yönünde suçlamalara maruz kalmaktaydı. Bunun yerine, bu militanlar Afganistan’da barınabilir, buradaki üslerde eğitim görebilirler ve Afganistan’da parasal olarak desteklenip silahlandırılabilirlerdi. Öncelikle, Celalabad Şurasıyla anlaşılan Pakistan, Keşmirli İslâmcı militanların kamplarını 1993 yılında Afganistan’a, Celalabad Şûrâsının himayesinde nakletmiştir. Daha sonra da, bu kamplar Taliban’ın himayesine geçmiştir. Bu bakımdan, dost örgütlere kendi toprağının dışında barınma olanağı sağlamanın da bir müdahale amacı olduğu söylenebilir.

Müdahaleye yönlendiren bir diğer nedenin de kendi yönetimine yönelik tehdit algısıdır. Orta Asya ülkelerinin yönetici elitlerinin tamamına yakını Komünist partisi eski

üyeleri idi ve laikliğe bağlı kalarak modernleştirmeye çalıştıkları ülkelerinde İslâmcı akımları istikrarsızlaştırıcı bir faktör ve önemli bir tehdit olarak algılamaktaydılar. Dolayısıyla, Afganistan'daki İslâmcı hareketleri hem kendi ülkelerindeki İslâmcı hareketleri yüreklendirecek hem de rejim ihracı politikaları uygulayabileceklerinden dolayı tehdit olarak görmekteydiler. Bu bakımdan fırsat bulduklarında İslâmcı hareketlere karşı laik hareketleri, fırsat bulamadıkları takdirde radikal İslâmcılara karşı ılımlı İslâmcıları destekleme eğilimi göstermişlerdir.

Benzer bir şekilde, dost olan bir yönetim devrilme tehlikesiyle karşılaştığında, devrilmesini engellemek için müdahale edilebilmektedir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin en temel nedenlerinden biri Afganistan'daki Komünist iktidarı korumaktır. İran, Hindistan ve pek çok Orta Asya ülkesi de zaman zaman Rabbani yönetimini gerek Hikmetyar gerekse de Taliban tehdidine karşı desteklemişlerdir. Bu bakımdan dost yönetimi koruma, bir müdahale nedenidir.

Bu durum, müdahale edilen ülke içindeki dost bir yönetimi korumak olabileceği gibi, dost yönetimleri müdahale edilen ülke içindeki bazı grupların tehdidinden korumak şeklinde de olabilmektedir. Rusya'nın Taliban'a karşı Kuzey ittifakını destekleme nedenleri arasında, köktendinci Taliban rejiminin Orta Asya ülkelerindeki laik rejimleri tehdit etmesi endişesi önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan, dost yönetime yönelik tehdit algılandığında da müdahale edilebilmektedir.

Dost yönetimi korumanın yanı sıra, düşman yönetimin yıkılmasını sağlamak da müdahale etme amaçlarındandır. Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD'nin mücahitleri desteklemelerinin nedenlerinden biri de Necibullah yönetimini devirmektir. Sonrasında da, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Hikmetyar'ı, Hikmetyar'dan sonra da Taliban'ı desteklemelerinin nedenlerinden biri de Rabbani yönetimini devirmek istemeleri olmuştur. Taliban'ın Kâbil'i ele geçirişiyse de İran, Hindistan, pek çok Orta Asya devleti ve Rusya'nın Kuzey İttifakını destekleme nedenlerinden biri de Taliban yönetimine son vermektir.

Bir diğer müdahale amacı, uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesidir. Sovyet işgali döneminde, mücahitlerin askeri harcamalarını karşılamak için kullanılan uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı, iç savaş döneminde savaşıyan gruplarca da sürdürülmüştür. Üstüne

üstlük sadece iç savaşa taraf olan gruplar değil, bölgede üslenmiş örgütler de bu gelirden yararlanmaktaydı. Afganistan'da üretilip dünyaya pazarlanan uyuşturucu maddeler Pakistan, Çin, İran ve Orta Asya'dan geçmekteydi. Bu bakımdan, uyuşturucu kaçakçılığı bir kaç bakımdan güvenlik tehdidi oluşturmaktaydı. Öncelikle, bu ülkelerin bazılarını tehdit eden Özbekistan İslâmi Hareketi gibi örgütlerin finansmanında kullanılmaktaydı. Ayrıca, bu ülkelerde uyuşturucu madde bağımlılarının sayısı artmaktaydı. Son olarak da, bürokrasilerde rüşvet ve yolsuzluğu arttırmakta ve yozlaşmaya neden olmaktaydı. Bu tür çok yönlü tehditlerinden dolayı uyuşturucu üretiminin ve kaçakçılığının önlenmesi de pek çok ülke için müdahale etme nedeni durumuna gelmiştir.

Benzer bir şekilde mülteci sorunları da müdahale etme nedenlerinden biridir. İşgal sırasında Pakistan'a göç etmiş olan milyonlarca Afgan sığınmacı Pakistan'a ekonomik, çevresel, sosyal ve siyasi sorunlar ve güvenlik tehditleri yaratmaktaydı. İşgal sona ermiş olsa dahi, Necibullah yönetimi devam ettiği sürece Afganistan'a geri dönebilme olasılığı yoktu. Bu bakımdan Necibullah yönetiminin son bulması Pakistan'ın sığınmacıların yükünden kurtulması açısından gerekliydi.

Orta Asya ülkelerinin yöneticileri, Peştunların Afganistan'ın kuzeyini ele geçirdiği takdirde buradaki etnik gruplara baskı yapmasından ve kendi ülkelerine yönelik göç dalgalarının ortaya çıkmasından endişe duymuşlardır. Bu endişe de onları Taliban gibi Peştun gruplara karşı diğer etnik grupları (Kuzey İttifakını) desteklemeye itmiştir.

Benzer bir endişe İran için de geçerlidir. İran'da yaklaşık iki milyon mülteci vardır ve bunların da tamamına yakını Şii'dir. Taliban'ın Şiilerin yaşadığı bölgeleri ele geçişişinin İran'a göç eden Afgan sığınmacıların sayısını arttırması, İran'ın Taliban karşıtı ittifaka desteğini arttırmasının nedenlerinden biridir.

12. SONUÇ

Neticede ABD, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Pakistan, Sovyetler Birliği ve onun ardılı Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi devletler, UNOCAL ve Bidas gibi şirketler ve BM gibi uluslararası örgütler doğrudan, Cemiyet-i İslâm ve Cemiyet-i Ulema-i İslâm gibi siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri dolaylı

olarak Afganistan'a müdahale ettiği, müdahale etme amaç ve nedenlerini karşıtların müdahalesi, enerji politikaları, karşıtların etkinliğini azaltmak, çevrelemek, çevrenemeye karşı koymak, istikrarın sağlanması, istikrarın sağlanmasının engellenmesi, kontrollü istikrarsızlık, düşman örgütlerin varlığı, müdahale eden müttefiki desteklemek, düşmanla dostluğu engellemek, düşmanın olası veya gerçek müttefikleriyle arasında tampon bölge oluşturmak, kendine yakın etnik veya dini grubu desteklemek, kendine yakın etnik veya dini grubun katliama uğraması, ticaret ve enerji kaynakları güzergahı olmak, kendi rejimine tehdit algılamak, ticaret yolları açmak veya açılmasını engellemek, uluslararası bir sorunu kendi lehine çözmek, uyuşturucu kaçakçılığını engellemek, stratejik derinlik kazanmak, dost örgütlere kendi toprağının dışında barınma olanağı sağlamak, dost rejimi korumak, düşman rejimi yıkmak, düşman rejimin dost rejimleri tehdit etmesi, sığınmacı sorunları gibi konuların oluşturduğu ortaya çıkmıştır.

Özet olarak bu bölümde, Afganistan'a yönelik dış müdahalelerde bulunan unsurların neler olduğu ve bu unsurların müdahalelerinin hangi sebeplerden kaynaklandığı ve müdahale etme amaçlarının neler olduğu, müdahalede bulunan ülkelerin genel dış politika hatları çerçevesinde ele alınmıştır.

Bundan sonraki bölümde de, Afganistan'da yaşanan iç savaşın genel seyri ve dış müdahalelerin iç savaş sürecini ne şekilde yönlendirdiği anlatılacaktır. Bu şekilde, iç savaşın niteliği sorgulanırken, aynı zamanda müdahale etme yöntemlerinin de neler olduğunun belirlenmesine çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İÇ SAVAŞ

Bu bölümde iç savaş süreci ele alınırken, dış müdahalelerin ayrıntıları da ortaya koyularak, iç savaş sürecini ne şekilde etkiledikleri de değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Ortaya koyulan bilgilerin ışığında, öncelikle iç savaşın niteliği sorgulanmakta, ardından da dış müdahalelerin yöntemleri değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Şubat 1986'da Sovyetler Birliği'nin devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un Afganistan işgalini "kanayan yara" olarak nitelmesiyle (Halliday, 1999, ss. 683; A. Saikal, 1996, s. 25) ilk sinyallerini vermeye başlayan çekilme işlemi, 14 Nisan 1988'de imzalanan Cenevre Antlaşması ile resmiyete dökülmüş ve nihayet 14 Şubat 1989'da son Sovyet askeri de Afganistan'ı terk etmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini sona erdirmesi Afganistan'da savaşın biteceği anlamına da gelmemekteydi. Bunun en öncelikli nedenlerinden biri ise, ABD, Sovyetler Birliği, Pakistan, Afganistan ve İran tarafından imzalanan Cenevre Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesine diplomatik zemin oluştururken, Afganistan meselesine kalıcı bir çözüm sağlamada başarısız oluşudur. Nitekim, mücahitler bu antlaşmayı tanımadıklarını ve Sovyet destekli Necibullah Hükümeti'nin düşüşüne kadar mücadelelerini sürdüreceklerini ilan etmede gecikmemişlerdir (Rubin, 1998).

Küresel yardımların mücahitlere ulaştırılmasında öncelikli aracı olan Pakistan'ın uygulamış olduğu politikaların da sorunun çözümünü zorlaştıracı etkileri olmuştur. Önde gelen mücahit grupların merkezleri ve liderleri Pakistan'daydı ve bu gruplara yardımların ulaştırılmasından ISI sorumluydu. Gerek Peştunistan meselesinin gündeme gelmesinden çekindiğinden, gerekse mücahit hareketi üzerindeki kontrolünü sürdürme amacıyla ISI bir yandan milliyetçi gruplar yerine, İslâmcı gruplara yardımların dağıtılması konusunda öncelik tanımakta, diğer yandan da mücahit hareket içindeki dağınkılığı korumaktaydı. Bu politika, mücahit hareketin gittikçe radikal İslâmcı bir çizgiye kaymasına ve merkezi bir komuta yapısının oluşturulamayıp mücahitlerin askeri etkinliğinin de azalmasına yol açmıştır. Böylelikle, Sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra dahi Necibullah hükümeti 1992 yılına kadar varlığını sürdürebilmiş, hükümetin düşürülüp Kâbil'in alınışından sonra da bu gruplar aralarında anlaşmazlığa düşmüş ve iç

savaş devam etmiştir (Tarzi1991: 479-495; Tarzi, 1992, ss. 189-196; Weinbaum, 1991, ss. 71-85).

Bu bakımdan Afgan iç savaşı üç temel bölüme ayrılır: Necibullah yönetimiyle mücahitler arasındaki mücadelenin gerçekleştiği birinci dönem (1989-1992); Necibullah'ın devrilişinden sonra mücahitlerin kendi aralarında savaştığı ikinci dönem (1992-1994); Taliban'ın ortaya çıkıp birkaç yıl içinde ülkenin yönetimini ele geçirdiği üçüncü dönem (1994-2001).

1. MÜCAHİTLERİN NECİBULLAH YÖNETİMİNE KARŞI MÜCADELESİ

Sovyet birliklerinin çekilmesiyle beraber gerek Afgan kamuoyunda gerekse de dünya kamuoyunda Necibullah hükümetinin çok kısa süre içinde düşeceği yönünde yaygın bir kanı vardı. Bazı Batılı uzmanlar, Necibullah yönetimine iki-üç aylık ömür biçerken, ABD'nin Kâbil'deki maslahatgüzarı altı ay içinde devrileceğini öne sürmekteydi. Pek çok ülke Kâbil'deki diplomatik temsilciliklerini Sovyet birliklerinin çekilmesinden kısa bir süre önce kapatmıştı. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin çekilme kararı Necibullah yönetimine bağlı askeri birliklerde moral kaybına neden olmuş ve pek çok asker firar etmeye ya da mücahitlerin tarafına geçmeye başlamıştır (Galster, 1989, s. 9; Oğuz, 2001, ss. 269-270). Ancak, Necibullah yönetimiyle ilgili en gerçekçi tahmini “iki-üç yıl daha devam eder” yorumuyla Ahmed Şah Mesut yapmıştır (Beg, 2001, s. 29; Selim, 2004, ss. 129-130).

Şüphesiz, Afganistan'daki askeri ve siyasi durumu en iyi bilen kişilerden biri olan Ahmed Şah Mesut'un bu tahmini Necibullah yönetimin devam etmesini sağlayan gerçekçi verilere dayanıyordu. Bunlar, Necibullah yönetimine Sovyet yardımlarının devam ediyor olması, Sovyet birliklerinin çekilmesiyle Batı'nın Afganistan'a yönelik ilgisinin azalması, Pakistan, Suudi Arabistan, İran gibi bölgesel güçlerin Afganistan üzerinde etkinlik kurma mücadelesinin mücahitlerin davasını olumsuz yönde etkilemesi ve mücahitlerin aralarında birlik sağlayamamış olmalarıdır.

Necibullah yönetiminin 1992 yılına kadar varlığını sürdürebilmesini sağlayan bu avantajlarına karşılık, ciddi bir takım zayıflıkları da vardı. Kökü Sovyet işgalinden

öncesine dayanan başta “Halkilik” ve “Parçamilik” gibi birtakım ideolojik ayrılıkların yanı sıra, etnik ve kişisel ayrılıklar yönetimin içerisindeki birliği ve bütünlüğü bozmaktaydı. Hatta, yönetimin düşüşünün temel nedeni de mücahitlerin başarısından ziyade yönetim içindeki bu ayrılıkların iyice su yüzüne çıkmasıdır (Rubin, 1995b, ss. 111-175; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1357-1380; Selim, 2004, s. 131).⁵⁸

Sovyet birliklerinin Afganistan’ı terk etmesinden sonra da Necibullah yönetimine Sovyet yardımları sürmüştür. 1989 yılı başlarında Kâbil’de gerek yolların karla kaplı olması, gerekse mücahit ablukası nedeniyle şiddetli bir gıda sıkıntısı baş göstermişti. Günlük gıda gereksiniminin yaklaşık 700 ton olduğu Kâbil’e Sovyet nakliye uçakları gıda maddesi sevk etmeye başlamıştı. Ancak, bu insani yardım önemli miktarda silah ve cephane yardımını da gizlemeye yarıyordu. Bu dönemde, Sovyetler Birliği Kâbil’e yaklaşık 1,4 milyar dolar tutarında silah ve cephane göndermiştir (Oğuz, 2001, s. 271; Rubin, 1995b, ss. 146-175). Bu silahların en önemlileri, yüksekten uçuş yapabildiğinden dolayı Stinger füzelerinden etkilenmeyen, bombardıman uçağına dönüştürülmüş Antonov kargo uçakları ve karadan karaya fırlatılan Scud-B füzeleriydi (Goldman, 1992, s. 180).

Sovyet işgali resmen sona ermiş olsa da, pek çok Sovyet subayı danışman statüsüyle Afgan ordusunda faaliyetlerine devam ediyor ve halen pek çok askeri operasyon Sovyet subayları tarafından yönetiliyordu. Sovyet Kara Kuvvetleri Komutanı General Valentin Varennikov, Sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra da pek çok Sovyet subayın Afganistan’da görev yaptığını ifade etmiştir. ABD kaynakları ise, Afganistan’da görev yapmakta olan Sovyet subaylarının faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler veriyordu. CIA kaynaklı bir haberde, Afganistan’daki tüm Scud füzelerinin güvenlik, nakliye, depolama ve fırlatma işlemlerinin bu ülkede görevli Sovyet subayları tarafından gerçekleştirildiği belirtiliyordu (Oğuz, 2001, ss. 270-271; Rubin, 1995b, ss. 146-175).

Sovyet işgali döneminde, hükümette görevli pek çok bürokrat ve asker ya görevinden ayrıldığından, ya çatışmalarda öldüğünden, ya da mücahitlerin safına geçmiş

⁵⁸ Afganistan’daki komünist hareketin içindeki bölünmeler ve çatışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Arnold, 1983; Emadi, 2001, ss. 427-450; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1357-1380; Magnus ve Naby, 1995, ss. 611-613; N. P. Newell ve R. S. Newell, 1981.

olduğundan, Necibullah yönetiminde önemli miktarda kadro açığı bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği, Necibullah yönetimine bu konuda da önemli destek sağlamıştır. Nisan devriminin ilk yıllarında, (1980’li yılların başları) küçük yaşlarda pek çok Afgan öğrenci, eğitim amacıyla Sovyetler Birliği’ne götürülmüştü. Ancak, Sovyetler Birliği’nin yegane amacı bu öğrencilere meslek edindirmekten ibaret değildi. Sayıları 50.000 ila 60.000 kadar olan bu öğrenciler, Komünist Parti tarafından ideolojik eğitime (propagandaya) de tabi tutulmuştu ve pek çoğu Komünizmi benimsemişti. Necibullah yönetimindeki kadro açığı da büyük ölçüde Sovyetler Birliği’nde eğitim görmüş olan bu öğrenciler tarafından karşılanmıştır (Oğuz, 2001, ss. 271-272; Rubin, 1995b, ss. 146-175; Selim, 2004, s. 130).

Necibullah, yönetimin imajını tazelemek, halkın desteğini sağlamak, muhalifi olan mücahitlere olan desteği ve muhalefetin şiddetini azaltmak amacıyla, Afganistan Demokratik Halk Partisi’nin adını Hizb-i Vatan (Vatan Partisi) olarak değiştirmiş ve yoğun bir propaganda kampanyası başlatmıştır. Bu kampanya çerçevesinde Vatan Partisi’nin İslâm dinine ve Afgan geleneklerine bağlı, ulusal ve reformcu, serbest piyasa ekonomisini ve demokrasiyi savunan bir parti olduğu, Komünizm ile uzaktan yakından bir ilgisinin bulunmadığı tezi işlenmeye çalışılmıştır. Sovyetler Birliği bu propaganda kampanyasında da elinden gelen desteği vermiştir. Bu kampanya sayesinde Necibullah, bazı yerel komutanlarla anlaşıp onları yönetime dahil edebildiyse de genel olarak mücahitler, Necibullah yönetiminin ortadan kalkmasından daha azına razı olmadıklarını göstermişlerdir (Goodson, 1998, s. 481; Goldman, 1992, ss. 180-181; Halliday ve Tanin, 1998, ss. 1368-1369; Oğuz, 2001, s. 272).

ABD hükümeti, Sovyetler Birliği’nin Necibullah yönetimine yönelik askeri desteğini eleştirmesine, Sovyet desteği sürdüğü sürece kendilerinin de mücahitlere askeri desteğe devam edeceğini belirtmesine (hatta etmesine), Necibullah yönetimine karşı mücahitleri politik olarak desteklemesine (Goldman, 1992, ss. 177-193) rağmen, ABD’nin mücahitlere yönelik askeri desteğinde ciddi bir azalma olmuştur. Oğuz bu desteğin azalmasının ABD’deki iç siyasi durumla ilgili olduğunu belirtir. İşgalin son aylarına rastlayan dönemde ABD’de başkanlık seçimleri yapılması, George Bush’un başkan seçildiği 8 Kasım 1998 ila 20 Ocak 1989 tarihleri arasında Beyaz Saray’da bir iktidar boşluğunun meydana gelmesi (hatta bu boşluğun kısa bir süre daha sürmesi) ABD’nin

Sovyet işgali sonrası dönemde net bir tavır belirleyememesine neden olmuştur. Bunda Bush hükümetinin Savunma Bakanı adayı John Tower'ın adaylığının Senato engeline takılması ve CIA'nın Afganistan operasyonundan sorumlu bölümün başkanının değişmesi de etkili olmuştur (Oğuz, 2001, ss. 272-273).

Batı'da Afganistan'a yönelik ilginin azalmasının daha farklı nedenleri de vardır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalini sona erdirmesi aslında başlı başına bir nedendir. Sovyetler Birliği'nin varlığını sürdürmekte olduğu son yıllardaki Batılı kaynaklar incelendiği zaman, çöküş sürecinde olduğunun bilindiği anlaşılabiliyor. Soğuk Savaş döneminde, ABD'de ulusal güvenlik danışmanlığı yapmış olan Zbigniew Brzezinski, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 2 yıl önce (1989 yılında) Sovyet sisteminin çöküş sürecinde olduğunu, nedenleriyle birlikte ortaya koymuştur (Brzezinski, 1989). Bu bakımdan, Batı'da Sovyetler Birliği'ne yönelik tehdit algılamasında ciddi bir düşüş olduğu sonucu çıkartılabilir.

1989 yılı Haziran ayında, Necibullah ABD başkanı George Bush'la yaptığı telefon görüşmesinde ABD'nin Afganistan yönetiminde fanatik ve köktendinci İslâmcıları mı, yoksa kendi yönetiminde ılımlı, tarafsız bir Afganistan'ı mı tercih edeceğini sormuştur (Goldman, 1992, ss. 17-18). Sovyet işgalinin sona erdiğinin, hatta Sovyet tehdidinin de azaldığının, Necibullah yönetiminin de Komünizm ile ilgisi kalmadığının ilan edildiği bir ortamda, ABD'nin İslâmcı mücahitleri desteklemekte bir çıkar görmemesi anlaşılamaz bir konu değildir. Nitekim, bir kaç yıl içinde Batı'da Soğuk Savaş sonrası dönemde, yeni dünya düzeninin nasıl olacağı konusunda tartışmalar başlayacak, Huntington tarafından ortaya atılan “Medeniyetler Çatışması”⁵⁹ gibi bir tez büyük yankı uyandıracaktır. Bu tezde, gelecekteki çatışmaların medeniyetler arasında olacağı, Batı medeniyeti ile İslâm medeniyetinin de çatışacağı öne sürülmüştür.

Batı'nın Afganistan'a yönelik ilgisinin azalması, mücahitleri destekleyen bölgesel güçlerin daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ancak, bu bölgesel güçlerin birbirleriyle rekabet etmeleri ve farklı hatta çoğu zaman da çelişen politikalarının oluşu mücahitlerin mücadele gücünü zayıflatmıştır. Mücahit liderlerin de tek başına iktidar

⁵⁹ Huntington tarafından önce bir makalede öne sürülen bu iddia, (Huntington, 1993, ss. 22-49) sonrasında kitap halinde daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuş (Huntington, 1996) ve tüm dünyada üzerinde en çok tartışılan konulardan biri durumuna gelmiştir.

sahibi olma hırslarını bir kenara koyamaması ve birbirleriyle olan anlaşmazlıkları, Necibullah yönetiminin önemli bir avantajıydı.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki son birliklerini geri çekmekte olduğu 1989 Şubat'ında mücahitler de Pakistan'ın Peşâver kentinde toplanarak bir mücahit hükümeti kurma çalışmalarına başladılar. Toplantıya Afganistan'daki tüm etnik grupların katılımı öngörüldüğünden, Peştunların geleneksel meclisi olan "Loya Cirga" yerine "Şûrâ" adı verildi. Ancak, Şûrâ sorunlu başladı, çünkü İran'da üslenmiş olan Afgan Şii örgütleri toplantıya katılmamıştı. Afgan Mücahitler Birliği adına Sibgetullah Müceddidi Tahran'a gidip Şii mücahit liderleriyle görüşerek, 519 sandalyeli Şûrâ'da Şii örgütlere 100 sandalye verilmesi konusunda anlaşma sağladıysa da, başta Hikmetyar'ın başını çektiği radikaller Şiilere hak ettiklerinden fazla sandalye verildiğini öne sürerek anlaşmayı reddettiler. Sonrasında Şii örgütlere 75 sandalye teklif etseler de bu sefer Şii örgütler bunu kabul etmediler ve Şûrâ'ya katılmadılar (Oğuz, 2001, ss. 274-275; F.H. Saikal ve Maley, 1992, ss. 30-32).

Şûrâ delegelerinin çoğu ülkenin güneydoğusundan gelen Peştunlardı. Bunların da tamamına yakını Gılzai aşiretine mensuptu. Tarih boyunca Afgan kralları Durranilerden çıktığından, Durranilerin devrik Afgan kralı Zahir Şah'a bağlılık duyabileceklerinden şüphelenilmekte ve Pakistan tarafından tercih edilmemekteydiler. Kuzeyden gelen temsilci sayısı da oldukça azdı. Dolayısıyla, ülke nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Özbekler, Türkmenler ve Çaraymaklar da Şûrâ'da temsil edilmemekteydi. Hatta, önde gelen mücahit komutanlardan Ahmed Şah Mesut bile Şûrâ'ya davet edilmemişti. Ayrıca, Pakistan'daki yedi mücahit örgütünün her birine 60'ar sandalye verilmişti. Bu partilerden bazılarının tabanı geniş, bazılarının çok daha dardı. Dolayısıyla, Şûrâ'da Afganistan'daki dengeler göz önüne alınmamıştı. Sibgetullah Müceddidi "Şûrâ'da Afgan halkının yalnızca üçte biri temsil edilmektedir" demekle bu gerçeğin altını çizmiştir (Oğuz, 2001, ss. 275-277; Rupert, 1989, s. 768; F.H. Saikal ve Maley, 1992, ss. 30-32).

Şûrâ'nın başarısızlığında rol oynayan diğer bir etmen ise Pakistan ile Suudi Arabistan'ın politikalarıdır. Pakistan, Şûrâ'da Hikmetyar'ın etkin bir konuma gelmesini sağlamaya uğraşırken, Suudi Arabistan da Abdülresul Sayyaf'ı desteklemekteydi. Ancak, her iki ülkenin de ortak politikası İran'ın devre dışı kalması olduğundan, Hikmetyar ve

Sayyaf'ı Şiilerin Şûrâ'ya katılımına karşı çıkmaya kışkırttılar. Şii örgütlerin Şûrâ'dan dışlanmasıyla da bu politikalarında bir ölçüde başarıya ulaşmış oldular. Sonrasında Hikmetyar ile Sayyaf, kendi yandaşlarının ağırlıkta olduğu eski geçici hükümetin⁶⁰ Şûrâ tarafından onaylanmasını istedilerse de, bu istekleri Şûrâ tarafından kabul görmedi ve yeni bir hükümet oluşturulması için yeniden oylama yapılmasına karar verildi. En çok oyu alan kişi devlet başkanı, ikinci kişi ise başbakan olacaktı. Oylamadan sonra oluşan hükümette Müceddidi devlet başkanı, ikinci sıradaki Sayyaf başbakan oldu. Hikmetyar dışişleri bakanı, Muhammedi savunma bakanı, Halis içişleri bakanı, Rabbani iskan bakanı, Geylani de adalet bakanı oldu (Oğuz, 2001, ss. 275-276; F.H. Saikal ve Maley, 1992, ss. 30-32; Selim, 2004, s. 131).

İlımlı görüşleriyle tanınan Sibgetullah Müceddidi'nin seçimi kazanıp devlet başkanı olması, başta ABD olmak üzere Batı dünyasında olumlu karşılanırken, herhangi bir Batılı ülke bu hükümeti tanımamıştır. ABD ile Pakistan da resmen tanımamışlar, ancak tam işlerlik kazanan bir yönetim oluşturulduğunda tanıyacaklarını açıklamışlardır. Geçici Hükümeti yalnızca Suudi Arabistan, Malezya, Bahreyn ve Sudan resmen tanımıştır. ABD ise ancak bir diplomatik temsilci (Peter Tomsen) göndermiştir (Goldman, 1992, s. 179; F.H. Saikal ve Maley, 1992, ss. 30-32; Selim, 2004, s. 131).

Pakistan Dışişleri Bakanlığı bir sürgün hükümetine ev sahipliği yapmanın pek çok sakıncaları da beraberinde getireceğinin farkındaydı. Bu yüzden ISI, mücahit hükümetini Afganistan'a taşımak için bir plan hazırladı. Bu plana göre, Pakistan sınırına oldukça yakın olan Celalabad kenti ele geçirilecek, mücahit hükümeti oraya taşınacak ve faaliyetlerini de oradan yürütecekti. Bu durum aynı zamanda, mücahit hükümetinin meşruiyetini ve dünya tarafından resmen tanınma şansını arttıracaktı (Goldman, 1992, s.181; Oğuz, 2001, s. 277).

Plan çerçevesinde sürgün hükümetine bağlı mücahitler, 1989 Mart'ı sonlarında Celalabad kentine karşı topyekün bir saldırı başlattılar. Celalabad'ın çok kısa bir süre içinde düşeceği tahmin edilirken, Nisan ayı ortalarına kadar süren çatışmaların sonunda, Necibullah yönetimine bağlı güçler, mücahit saldırısını başarıyla geri püskürttüler.

⁶⁰ 1987 yılında Pakistan'da geçici bir Mücahit hükümeti kurulmuştu ve bu hükümetin başkanlığına da Sayyaf'ın yardımcısı Ahmed Şah getirilmişti. Ancak, bu hükümete katılım düşük olduğundan Mücahitler arasında fazla kabul görmemişti (Oğuz, 2001, s. 276)

Mücahitlerin bu başarısızlığının öncelikli nedenleri kendi aralarındaki koordinasyon eksikliği ve Necibullah yönetimine Sovyetler Birliği tarafından sağlanmış olan askeri destek olsa da, sürgün hükümetinde yer almayan Şii Hazaraların ve Ahmed Şah Mesut'un operasyona katılmamış olmaları oldukça önemlidir. Hatta, operasyona katılmasalar bile kendi bölgelerinde sürgün hükümetinin Celalabad operasyonu ile eşzamanlı saldırılarda bulunmuş olsalar, Celalabad operasyonunun başarı şansı artabilirdi. Ancak, ne Ahmed Şah Mesut, ne de Hazaralar Celalabad operasyonu konusunda bilgilendirilmediğinden dolayı eşzamanlı saldırı başlatmamışlar ve Necibullah yönetimi diğer bölgelerden Celalabad'a güç kaydırabilmiştir (Goldman, 1992, ss. 181-182; Rubin, 1995b, s. 251; Oğuz, 2001, ss. 277-278).

Pakistan'ın büyük ölçüde Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi grubunu desteklemesi de koalisyon içinde yer almış olan diğer gruplar nezdinde tepkiyle karşılanmaktaydı. Hatta, Celalabad'daki pek çok komutan, Celalabad bölgesindeki en etkili mücahit grup Yunus Halis'in liderliğindeki Hizb-i İslâmi grubu olmasına rağmen, Pakistanlı subayların Celalabad operasyonunu, şehir alındığı takdirde başarıyı Hikmetyar'a mal edecek şekilde idare etmeye kalkması dolayısıyla, savaş alanında önemli uyuşmazlıklar çıktığını belirtmişlerdir. Kandahar bölgesindeki bazı mücahit liderler de söz konusu koalisyonun, Pakistan için savaşın sonunda Hikmetyar'ın yönetime gelişini kolaylaştırma amacını taşıdığı konusunda endişe duyduklarını belirtmişlerdir (Goldman, 1992, ss. 181-182; Rubin, 1995b, ss. 251-253; Rupert, 1989, s. 765).

Ahmed Şah Mesut'un ve Hazaraların sürgün hükümetinde yer almamaları, yerel komutanların da yeterli temsil olanağı bulamamalarının yanında, bu hükümet yeterli halk desteğinden de yoksundu. Pek çok Afgan, sürgün hükümetinin yabancılarca oluşturulduğunu, Afgan halkının görüşlerinin dikkate alınmadığını ve kendilerini temsil etmediğini belirtmekte, hatta yabancıların Afganistan'ın iç işlerine müdahale aracı olarak gördüğü bu hükümete tepki duymaktaydı (Payind, 1993, ss. 923-924).

Celalabad yenilgisi, geçici hükümetin dünya kamuoyunun gözünden düşmesine neden olmuştur. Özellikle, bu operasyonun konuta edilmesinde öncelikli rol oynayan Hikmetyar ve Sayyaf ciddi bir itibar kaybına uğradılar. Hikmetyar, başarısızlığın üstünü örtmek için Celalabad operasyonu sırasında kendileriyle birlikte saldırıya geçmeyen diğer mücahit komutanları suçlamıştır. Ancak, bu suçlamaların öncelikli

muhataplarından biri olan Ahmed Şah Mesut bile Celalabad saldırısını BBC'den öğrenmişti (Goldman, 1992, ss. 181-182; Oğuz, 2001, s. 278; Rubin, 1995b, ss. 251-253).

Suçlamakla da yetinmeyen Hikmetyar, 9 Temmuz 1989'da Ahmed Şah Mesut'a bağlı yaklaşık otuz komutanı, Farhar Geçidinde pusuya düşürerek öldürdü. Bu komutanlar, Ahmed Şah Mesut'un liderliğindeki Kuzey Danışma Konseyi'nin (Şûrâ-i Nuzar) toplantısından dönmekteydiler. Komutanlar, toplantıda Necibullah yönetimine karşı başlatılacak olan bir operasyonu görüşmüşlerdi. Farhar katliamı mücahitler arasında büyük bir tepkiye neden olmuştur. Rabbani ve Müceddidi, Peşâver'de düzenledikleri bir basın toplantısıyla olayı kınadılar ve Hikmetyar'ın geçici hükümetten derhal ihracını istediler. Hükümetten dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Hikmetyar hükümetten çekildiğini açıkladı. Hükümetten çekilirken yaptığı açıklamada geçici hükümetin Afgan halkını temsil etmediğini, halkın gerçek temsilcilerinin ancak bir seçimle belirlenebileceğini belirtti (Oğuz, 2001, ss. 278-279; A. Saikal ve Maley, 1989, ss. 128-129).

Mücahitlerin kendi aralarındaki mücadeleleri Necibullah yönetiminin ayakta kalışını kolaylaştırıyordu. Sovyet ordusunun çekilmesinden sonra günlerinin sayılı olduğu yorumları yapılan yönetim, bir yıl geçmesine rağmen, hala ayaktaydı. Hala büyük şehirler ve bu şehirleri birbirine bağlayan yollar, Necibullah yönetiminin denetimindeydi. Köylerde ise, yerel komutanlarla ateşkes anlaşmaları imzalamaktaydı. Kendi yönetimine karşı savaşmamayı kabul eden yerel komutanların idaresi altındaki bölgelere müdahale etmemeyi, bu komutanlara silah yardımı yapmayı, (hafif silahlar) gerektiğinde hükümet birlikleriyle desteklemeyi taahhüt etmekteydi. Kısacası, Necibullah yerel komutanlara daha önce Peşâver'den almakta oldukları şeyleri vermekteydi. Yerel komutanların ne kadarının Necibullah'a katıldığı tam olarak bilinemese de, Kâbil radyosundan propaganda amaçlı olarak sürekli bazı yerel komutanların adları yayınlanmaktaydı (Rupert, 1989, s. 771). Ancak, bu güçlü görünümünün altında, Necibullah hükümeti de içten içe kaynamaktaydı. Çünkü, Sovyet ordusu çekilirken geçici olarak birleşen Hakliler ile Parçamiler arasındaki çekişmeler yeniden alevlenmişti (Rubin, 1995b, ss. 146-175)..

1988 yılında, Necibullah Halkilerin pek çoğunu yönetimden tasfiye edip Sovyetler Birliği'ne sürgüne göndermişti. Böylelikle, yönetimde Halkileri etrafında toplayabilecek tek kişi olarak Şahnavaz Tanayi kalmıştır. Tanayi, 1980'lerin ortalarında 37. Komando Tugay Komutanı olarak Penşir Vadisi'ne düzenlenen başarılı operasyonlarla adını duyurmuştu. Önce genelkurmay başkanlığına atanan Tanayi, 1988 Ağustos ayında savunma bakanlığına getirilmişti. Bu durum kısa vadede parti içi birliği sağlamaya hizmet ettiyse de, uzun dönemde Necibullah'ın aleyhine olmuştur (Rubin, 1995b, s. 151; Oğuz, 2001, s. 279).

6 Mart 1990'da Tanayi, Necibullah'a karşı darbe girişiminde bulundu. Tanayi'ye bağlı güçlerle Necibullah'a bağlı güçler arasında şiddetli çatışmalar başladı ve Kâbil büyük hasar gördü. Hikmetyar, darbeyi desteklerken diğer mücahit liderler Pakistan'ın talimatına rağmen, katı bir Komünist olan Tanayi'ye destek vermeyi reddettiler. Darbe girişimi de Necibullah tarafından bastırıldı ve Tanayi kaçarak, Hikmetyar'a sığındı.⁶¹ Darbe girişiminin hemen ardından, 18 Mart'ta Necibullah yeni bir tasfiye operasyonu başlatarak aralarında Esedullah Serveri, Salih Muhammed Zari, Destegir Pençşiri gibi Halki liderlerin de aralarında bulunduğu 24 merkez komite üyesini partiden ihraç etti (Oğuz, 2001, ss. 279-280; Rubin, 1995b, s. 148-152).

1991 yılına gelindiğine Necibullah tüm mücahit saldırılarını başarıyla geri püskürtmüş, kendisine karşı düzenlenen darbe girişimlerini etkisiz hale getirmiş biri olarak düşmanları arasında, özellikle Batı'da belli bir saygınlık kazanmıştı. Öyle ki, ABD açık söylemese de Afganistan'da kurulacak yeni yönetimde Necibullah'ı kısmen kabul edebileceğinin sinyallerini vermekteydi. Mücahitlerin Kâbil üzerine yürüyecekleri tehditleri de artık pek ciddiye alınmıyordu. Bunda da başta Celalabad yenilgisi olmak üzere, sonrasındaki tüm saldırılarının Necibullah güçleri tarafından başarıyla geri püskürtülmesinin payı büyüktü. Ancak, Necibullah'ın 1991 yılının ortalarına kadar sürecek bu güçlü konumu, sonrasındaki bazı gelişmeler tarafından sarsılacaktır (Goodson, 1998, ss. 480-481; Oğuz, 2001, s. 281).

Bu gelişmelerden ilki, 19 Ağustos 1991 tarihinde Moskova'da yaşanan başarısız darbe girişimidir. Sovyetler Birliği'nin dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu anlayan

⁶¹ Ancak Tanayi birkaç yıl sonra bu sefer de Taliban güçleriyle birlikte geri gelecek ve BM binasına sığınmış olan Necibullah'ın karşısına çıkacaktır (Oğuz, 2001, ss. 317-318).

radikal Komünistler, dağılmayı engellemek amacıyla darbe girişimde bulunmuşlar, ancak başarısız olmuş ve yönetimden tasfiye edilmişlerdir. Necibullah yönetimi darbenin başarısızlığından ve darbeyi düzenleyenlerin yönetimden tasfiye edilmesinden dolayı oldukça telaşlanmış ve Moskova'daki en önemli hamilerini kaybetmişlerdi (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz, 2001, s. 282).

1991 Eylül ayında, Necibullah, kendisi bir barış planı hazırladı. Bu plana göre, savaşı taraflara silah sevkıyatı durdurulacak, ateşkes ilan edilecek, taraflar arasında görüşmeler başlatılarak ulusal birlik hükümeti kurulacak ve seçime gidilecekti. Ulusal birlik hükümetinde Pakistan'daki sürgün mücahit hükümeti, komutanlar, ülke dışında yaşayan Afganlar ve devrik Kral Zahir Şah yer alacaktı. Kurulacak bu hükümet seçimleri düzenlemenin yanı sıra Afgan anayasasını da yeniden yazabilir ve Pakistan ve İran'daki beş milyondan fazla sığınmacının dönüşünü sağlayabilirdi. Ancak, mücahit gruplar Necibullah'ın "kendisini barışçı olarak göstermek için eski fikirleri yeniden ambalajladığı" gerekçesiyle bu öneriyi de reddettiler (Giustozzi, 1999, ss. 154-185; Rubin, 1995b, s. 147).

Necibullah'ın bu barış önerisinin en ilginç yanı devrik Kral Zahir Şah'ın hükümette yer almasıyla ilgili kısmıdır. Zahir Şah 1973 yılında Davud tarafından devrilmiş ve Komünistlerin yönetime gelişiyle kendisi ve ailesi Afgan vatandaşlığından çıkarılmıştı. Kendisi de İtalya'da sürgündeydi. Necibullah Zahir Şah'a vatandaşlığını iade etmiştir. Ancak, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin baskısıyla, Zahir Şah, Necibullah'ın önerisine yanıt verememiştir. Çünkü, Zahir Şah Afganistan'a gelerek Necibullah'ın önermiş olduğu hükümete katılsaydı, hem Necibullah meşruiyetini güçlendirecekti, hem de Krallık sempatizanı bazı mücahit gruplar, Necibullah yönetimine karşı savaşmayı bırakabilir hatta hükümette yer bile alabilirlerdi (Giustozzi, 1999, ss. 154-185).

Necibullah yönetiminin, Moskova'daki başarısız darbe girişiminden sonra karşılaştığı ikinci olumsuz dış gelişme de, Sovyet ve ABD dışişleri bakanlarının 13 Eylül'de Moskova'da bir araya gelerek, 1 Ocak 1992 tarihinden itibaren savaşı taraflara silah yardımını durdurma kararı almalarıdır. Ancak, Sovyetler Birliği ile ABD arasında imzalanan bu anlaşma, mücahitlere silah yardımı yapan Pakistan, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkeleri kapsamıyordu. Bu bakımdan, zorda kalan tek taraf Necibullah yönetimidir. Nitekim, durumun farkında olan Necibullah, bu antlaşmaya mücahitlere

yardım sağlayan bu üç ülkenin de dahil edilmesi gerektiğini açıklamıştır (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz, 2001, s. 282).

Söz konusu antlaşmadan iki gün önce, Necibullah Los Angeles Times muhabiri Mark Fineman'a verdiği demeçte, Sovyetler Birliği'nin kendi yönetimine verdiği askeri yardımı keseceğine dair bir belirti olmadığını ısrarla vurgulamıştı. Bu durumun Necibullah için kötü bir sürpriz olduğu ve Sovyetler Birliği'nin kendisini gözden çıkardığı anlamına geliyordu. Sovyetler yardımların kesileceği konusunda Necibullah'ı önceden uyarma zahmetine bile girmemesi, (Oğuz, 2001, s. 283) bu durumun bir nedeni olarak gösterilebilir.

Aslında, Sovyetler Birliği Necibullah yönetimini düşünemeyecek kadar büyük sorunlarla karşı karşıyaydı. Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilanlarını diğerleri izliyordu. Ülkenin her yanında ayrılıkçı eylemler, bağımsızlık yanlısı gösteriler düzenlenmekteydi. Moskova'daki gelişmeler de Sovyetler Birliği'nin yolun sonuna geldiğini gösteriyordu. Tüm bu gelişmeler, Necibullah yönetimince endişeyle izleniyordu. Her ne kadar, Kâbil'deki Sovyet diplomatları Afgan yoldaşlarını yalnız bırakmayacaklarını söyleyip, onlara moral vermeye çalışmaktaydılarsa da, gerçek apaçık ortadaydı. Ekim 1991'de Moskova'dan dönen bir Afgan delegasyon üyesi izlenimlerini şöyle anlatıyordu: "Moskova'daki mağazaların boş raflarını ve bir lokma ekmek için fırınların önünde oluşan uzun kuyrukları görünce şöyle düşündüm: Ruslar bu haldeyken bize ne verebilirler ki?" (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz, 2001, s. 283).

Necibullah için diğer bir kötü haber de aynı günlerde New York'tan gelmişti. Sovyet Dışişleri Bakanı Boris Pankin, New York'ta sürgündeki mücahit hükümeti lideri Sibgetullah Müceddidi ile görüşmüş ve bu görüşmede, Kremlin'in Afganistan'da kurulacak yeni hükümette Necibullah'ın yer alması konusundaki ısrarından vazgeçmeye hazır olduğunu belirtmişti. Necibullah da Pankin'in sözlerine şu sözlerle tepkisini göstermiştir: "Ne Amerika'nın ne de Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da bir lideri görevden alıp onun yerine bir başkasını atamaya hakkı yok. Bu hak sadece Afgan halkına aittir." (Oğuz, 2001, s. 284).

BM de Afganistan'la ilgili barış girişimlerini hızlandırmıştı. Genel Sekreter Perez de Cuellar 21 Mayıs 1991'de Afganistan'la ilgili bir barış planı teklif etmişti. Bu plana

göre önce ateşkes ilan edilecek, sonrasında tüm tarafların katılacağı geçici bir hükümet kurulacak ve uygun bir zamanda da genel seçimler yapılacaktı. Pankin de Müceddidi'yle yaptığı görüşmede cumhurbaşkanlığının mücahitlere verilmesini, başbakanlığa Fazılhak Halikyar'ın (Necibullah yönetiminin başbakanı) getirilmesini teklif etmişti. Böylelikle, Necibullah devre dışı bırakılıyordu. Bu öneri Müceddidi tarafından kabul edilirken, daha radikal olan dört mücahit grup tarafından reddedildi. Burhaneddin Rabbani, Yunus Halis, Abdülresul Sayyaf ve Hizb-i İslâmi'nin lideri Hikmetyar'ın yardımcısı Kutbeddin Hilal ortak bir açıklama yaptılar ve dışarıdan dayatılan hiç bir siyasi çözümü kabul etmeyeceklerini belirttiler. Böylelikle, BM'nin barış planı önemli bir engelle karşılaşmış oldu. Ancak, BM'nin Afganistan özel temsilcisi Benon Sevan barış girişimlerini sürdürmeye devam etmiştir (Fielden ve Goodhand, 2001, s. 18; Oğuz, 2001, s. 284).

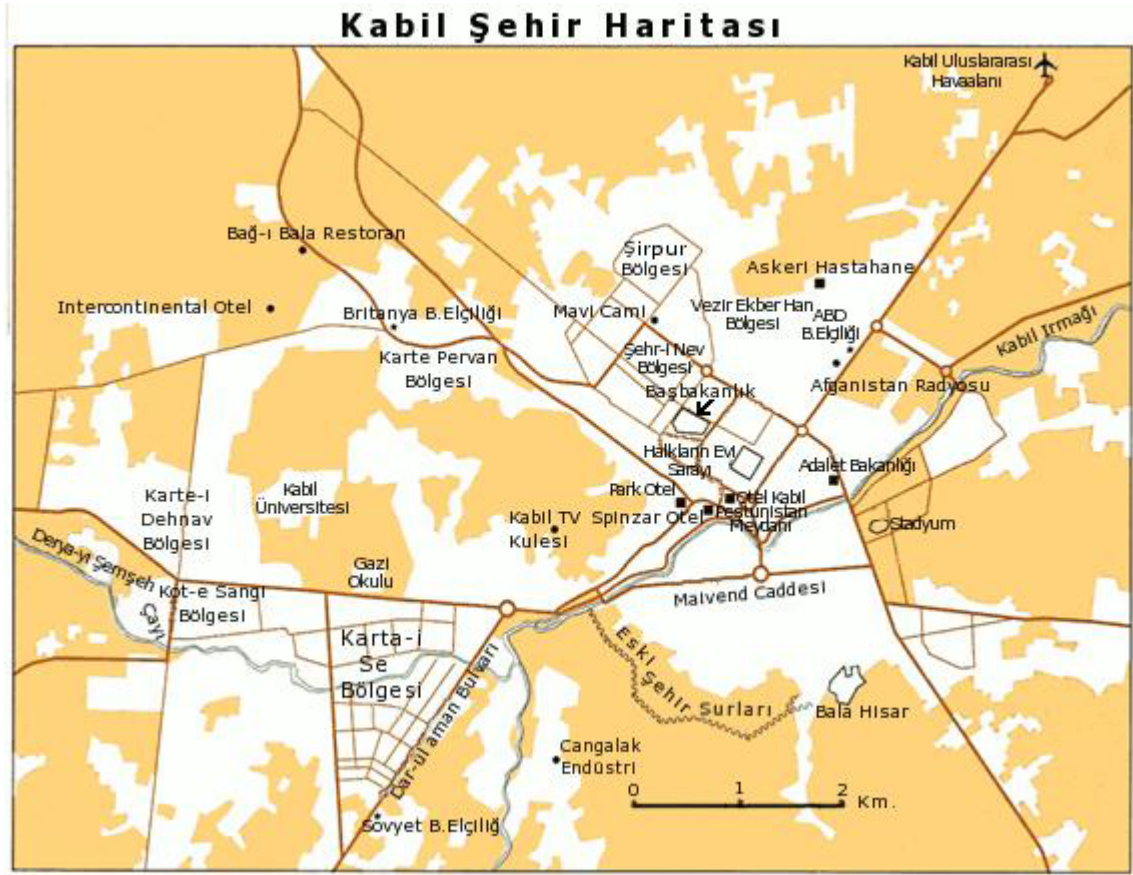
1991 Aralık ayında Sovyetler Birliği resmen dağıldı ve 1992 yılının başında Necibullah'a yönelik Sovyet yardımı tamamen kesildi. Boris Yeltsin uzunca bir süreden beri Afganistan'a yönelik yardıma karşı olduğunu söylemekteydi. Artık Yeltsin'in iktidara gelmiş olması, Kâbil rejiminin Moskova'dan umudunu tamamen kesmesi gerektiğini gösteriyordu. Nitekim, Yeltsin, sadece yardımı kesmekle kalmamış, Kâbil'deki Sovyet danışmanları da geri çekmiştir. Böylelikle, Necibullah Afgan yoldaşları ve ordu komutanlarıyla baş başa kalmıştır (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz, 2001, s. 285).

Necibullah yönetimin en güçlü komutanlarından biri de Özbek asıllı olan Abdür Reşit Dostum'du. Dostum 40.000 kişilik bir milis gücünün (Cuzcani Milisleri) komutanıydı ve bu gücün tamamına yakını Özbeklerden oluşmaktaydı. Necibullah olası bir karışıklık durumunda bu Özbek milislerin kendisinden ziyade, kendi liderleri olan Dostum'a itaat edeceklerinin farkındaydı. Bu yüzden Necibullah Dostum'un etkisiz hale getirilmesine karar verdi. Darbeler konusunda son derece deneyimli olan Necibullah, Dostum'u doğrudan görevden almak yerine öncelikle ona bağlı bazı komutanları görevden alarak yerlerine kendisi gibi Peştun komutanlar atamaya karar verdi. Ancak, durumun farkına varan General Dostum, mücahit komutanlardan Ahmed Şah Mesut'la irtibata geçerek, mücahitlerin safına katılmaya hazır olduğunu belirtti (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz,

2001, s. 285; Selim, 2004, ss. 135-140). General Dostum'un Ahmed Şah Mesut'la anlaşması, Necibullah'ın iktidardan düşüş sürecini başlatmıştır.

1992 yılı Nisan ayı ortalarında General Dostum'a bağlı birlikler, başkent Kâbil'de başta havaalanı ve radyo televizyon binası olmak üzere kilit noktaları ele geçirdiler (Şekil 7). Bunun üzerine, Necibullah, BM temsilcisi Sevan'la acil bir görüşme yaparak görevinden istifa ettiğini açıkladı. Karısı ve üç kızının yaşadığı Hindistan'a gitmek üzere, 16 Nisan'da kardeşi ve yakın korumasıyla birlikte, BM aracında Kâbil havaalanına gelen Necibullah, Dostum'a bağlı birlikler tarafından geri çevrildi. Geri dönerek BM Temsilciğine sığınan Necibullah'ın, dört yıllık siyasi sığınmacılık hayatı başlamış oldu (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz, 2001, s. 286; Selim, 2004, ss. 144-145).

Şekil 7: Kâbil Haritası

(Okman ve Çınarlı, t.y.).

General Dostum, ülkenin kuzeyinde yaşayan Özbek ve Türkmenlerin de desteğiyle Mezar-ı Şerif'te kendi yönetimini oluşturdu. Afganistanlı Türkler, Cümbiş-i Milli İslâmi Afganistan adıyla yeni bir parti kurdular ve General Dostum oybirliğiyle hareketin lideri seçildi. Artık, Belh, Şıbrgan, Samangan, Faryab ve Kunduz illeri (Şekil 8) General Dostum'un yönetimi altındaydı. Kuzeydeki bu beş ildeki askeri üsler ve silahlar da (yaklaşık 200 tank ve 25 MİG savaş uçağı) Dostum'a kalmıştı. Böylelikle, Afgan Türkleri Afganistan'ın yakın tarihinde ilk kez böyle güçlü bir konuma gelmişlerdir (Oğuz, 2001, s. 286; Selim, 2004, ss. 158-160). Afganistan'da uzun yıllar boyunca sürecekt olan iç savaş ve istikrarsızlıkta, Dostum'un yönetimindeki bu bölge, uzun süre ülkenin en istikrarlı ve en güvenli bölgesi olarak kalacaktır.

Şekil 8: Afganistan'ın Vilayetleri

(Okman ve Çınarlı, t.y.)

2. MÜCAHİTLERİN KENDİ ARALARINDAKİ İKTİDAR MÜCADELESİ

Necibullah yönetiminin 16 Nisan 1992'de devrilmesinden bir hafta sonra ünlü mücahit komutanı Ahmed Şah Mesut'a bağlı güçler, herhangi bir direnişle karşılaşmadan, Kâbil'e girdiler. Zaten, Kâbil'in çevresindeki üç büyük garnizon, günler öncesinden Mesut'un tarafına geçtiklerini açıklamışlardı. Kendisi de 25 Nisan'da Kâbil'e gelerek, Pakistan'daki mücahit gruplara bir hükümet kurmaları ve Kâbil'e gelmeleri çağrısında bulundu. Bunun üzerine, mücahit gruplar akın akın Kâbil'e gelmeye başladılar. İlk gelen mücahit lider, Ahmed Şah Mesut'un bağlı bulunduğu Cemiyet-i İslâmi lideri Burhaneddin Rabbani oldu. Mücahit grupların her biri Kâbil'in değişik semtlerinde karargahlarını kurdular. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı köşkü, Savunma ve İçişleri bakanlıkları Mesut'un elinde, havaalanı, Mikrorayon Senti ve Balahisar askeri üssü Dostum'un elindeydi. Şii gruplar da Kartei Se semtinde üslenmişlerdi (Oğuz, 2001, ss. 286-287; Selim, 2004, s. 140).

Aslında, Hizb-i İslâmi lideri Gülbeddin Hikmetyar, Kâbil'i tek başına ele geçirmeyi umuyordu. Ancak, Necibullah yönetiminde yer alan Parçamiler gizlice bir karar alarak her türlü askeri malzemeyi ve silahı Ahmed Şah Mesut'a teslim etmişlerdi. Bu silahlar arasında yüzlerce SCUD-B roketi, tank, makineli tüfek ve helikopter gibi binlerce ağır silah vardı. Yıllar boyu mücahitlere karşı savaşan askerler de Mesut'a katılmaya karar vermişlerdi. Gayet kendinden emin bir halde Kâbil'e gelen Hikmetyar, karşısında beklediğinden yaklaşık on kat kadar daha güçlü Mesut'un kuvvetlerini ve Reşit Dostum'un 20.000'den daha kalabalık askeri gücünü görünce kötü bir sürprizle karşılaşmış oldu. Gerçi Necibullah yönetimindeki Halkiler de Hikmetyar'a katılmışlardı ancak, Halkilerin pek çoğu yönetimden tasfiye edilmiş oldukları için sahip oldukları güç Parçamilerle kıyaslandığında oldukça sınırlı kalıyordu (Cogan, 1993, ss. 77-78; Payind, 1993, ss. 923-927; Rubin, 1994, s. 186).

Kâbil'e gelmeden önce, Peşâver'deki mücahit grupları, Mesut'un çağrısına uyarak, geçici bir yönetim konseyi oluşturdular. Varılan anlaşmaya göre, Sibgetullah Müceddidi iki ay süreyle devlet başkanı olarak görev yapacak ve iki ay sonra görevi başka bir mücahit lidere devredecekti. Müceddidi başkanlığındaki konsey Nisan ayının sonuna doğru Kâbil'e gelerek geçici hükümeti kurdu. Ahmed Şah Mesut savunma bakanlığına getirilirken, diğer bakanlıklar da mücahit örgütleri arasında paylaştırıldı. Hükümetin ilk icraatı ülkenin adını "Afganistan İslâm Devleti" olarak ilan etmek oldu. Kadınların başı açık dolaşması, dükkanlarda içki satışı, bar-diskotek gibi eğlence yerleri yasaklandı (Oğuz, 2001, s. 287; Payind, 1993, ss. 927-928; Selim, 2004, s. 161).

Rabbani ve Hikmetyar gibi askeri açıdan çok daha güçlü mücahit liderleri dururken, devlet başkanlığına Müceddidi'nin seçilmesinin nedeni Rabbani ve Hikmetyar'ın birbirlerini tehdit olarak görmesiydi. Müceddidi'nin grubu büyük ölçüde aile çevresinden oluşmaktaydı ve çok zayıf bir askeri güce sahip olduğundan kimse için tehdit oluşturmuyordu. Ne var ki, Müceddidi iki aylık devlet başkanlığı görevinde ihtiyaç duyulan uzlaşma ortamını ve karar alma mekanizmalarını oluşturmaktansa, aşiret şefleri ve dini liderlerle görüşerek görev süresinin uzatılması için destek aramıştır. Etnik, dini, politik görüş ayrılıklarına sahip farklı grupların yer almış olduğu hükümet de ülkenin gereksinim duyduğu siyasi kurumları oluşturmakta yetersiz kalmış, bunun

yerine her grup hükümet içinde kendi gücünü kurumsallaştırmaya çabalamıştır (Tarzi, 1993, ss. 166-167).

Mücahitlerin yönetime gelmesiyle, Necibullah yönetiminde yer almış olan kişilerde ciddi bir endişe hakim olmaya başlamıştı. Gerçi devlet başkanı Müceddidi, eski rejimin yöneticileri için genel af ilan etmişti. Ayrıca, Necibullah'ın da “yeniden Allah’a döndüğü takdirde” genel af kapsamına alınabileceğini belirtmişti. Ancak, bu konuda hükümet ortakları arasında görüş ayrılıkları vardı. Örneğin hükümet sözcüsü Asıf Muhsini, birçok mücahitin ölümüne sebep olan Necibullah ve diğer yöneticilerin cezalandırılmasını istiyordu. Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesut da bu konuda Müceddidi’yi destekliyordu. Çünkü, mücahitlerin devlet yönetimi konusunda deneyimsiz olduklarının ve eski bürokratlara devlet yönetiminde ihtiyaç olduğunun farkındaydı. Ancak, Mesut ve Müceddidi’nin vermiş olduğu tüm güvencelere rağmen, eski rejimin bürokrat ve yöneticileri çeşitli mücahit gruplarca yakalanarak öldürülmeye başlandı. Bunların arasında Necibullah'ın Ulaştırma ve Savunma Bakanları olan Vadir Safi ve Abdülkerim Şardan da vardı. Bu kişiler Mayısın ilk haftasında silahlı gruplarca kaçırıldılar ve işkence edilerek öldürüldüler (Oğuz, 2001, s. 288; Tarzi, 1993, s. 167).

Nisan ayı içinde, mücahit gruplar arasında da çatışmalara yol açacak anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştı. Hizb-i İslâmi lideri Gülbeddin Hikmetyar, Müceddidi hükümetini tanımadığını ilan ederek hükümete karşı saldırı başlattı. Ancak, Hikmetyar’a bağlı güçler, Ahmed Şah Mesut’a ve Dostum’a bağlı güçlerce, kısa sürede Kâbil’in dışına püskürtüldüler. Kâbil’in 25 km. güneyine çekilerek Çarasyab’a yerleşen Hikmetyar, buradan Kâbil’i roket ateşine tutmaya başladı. Böylelikle, mücahitler arasında yıllarca sürecek olan savaş başlamış oldu (Oğuz, 2001, ss. 288-289; Payind, 1993, ss. 927-928; Selim, 2004, ss. 161-162; Weinbaum, 1991, ss. 82-84).⁶²

Çarasyab’daki karargahından Kâbil’i roket ateşine tutarak hükümet üzerinde baskı oluşturmaya çalışan Hikmetyar, ateşkes için şu şartları öne sürmekteydi: Başbakanlık

⁶² UNAMA Merkez Bölge İrtibat ve Müzakere Görevlisi Haldun Yalçinkaya, mücahit grupların, Afganistan’ın şiddetle ihtiyaç duyduğu istikrarı sağlayabilecek, ortak bir yönetim üzerinde uzlaşamamalarını, Afgan toplumunda “sosyal sözleşme” eksikliğine bağlamaktadır. Bu sosyal sözleşme eksikliği veya var olan dengelerin yitirilmesi ile sosyal sözleşmenin bozulması, ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemiştir. Hatta, etnik sorunlar da bunun sonucunda ön plana çıkmıştır. Var olan siyasi sorunların toplumsal sorunları da tetiklemesiyle, devlet olmanın ihtiyaç duyduğu kurumsallaşma sekteye uğramış ve sonrasında “devlet başarısızlığı” ortaya çıkmıştır. (H. Yalçinkaya, kişisel iletişim, 20. Mayıs 2009).

kendisine verilmeli ve başbakan tüm kabineyi atama yetkisine sahip olmalı, General Dostum'un kuvvetleri Kâbil'den çekilmeli ve Dostum cezalandırılmalı, Ahmed Şah Mesut savunma bakanlığı görevinden alınmalı. Ahmed Şah Mesut, 7 Mayıs'ta düzenlediği basın toplantısında, Hikmetyar'ın şartlarının tamamını reddettiğini belirtmiştir. Ayrıca, General Dostum'un mücahitlerin tarafına geçmiş olduğunu ve Necibullah rejiminin devrilmesinde kilit rol oynamasından dolayı ödüllendirilmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Elbette ki, Hikmetyar'ın isteklerinden hiç biri kabul edilebilecek türden değildi. Çünkü, bunların birinin bile kabulü, Kâbil'de güç boşluğu oluşturabilirdi. Hikmetyar'ın da hesapları buna dayanmaktaydı. Oluşabilecek bu güç boşluğu doğal olarak kendisi tarafından doldurulacaktı (Goodson, 1998, s. 482; Oğuz, 2001, s. 289; Payind, 1993, ss. 927-928; Tarzi, 1993, s. 169).

Müceddidi'nin görev süresinin dolması üzerine, 15 Haziran'da toplanan mücahit yönetim konseyi, oybirliğiyle Burhaneddin Rabbani'yi devlet başkanlığına seçerken, Hikmetyar'a da başbakanlık görevini vermeyi teklif etti. Ancak, Rabbani'nin emrinde çalışmayı kabul etmeyen Hikmetyar Kâbil'e yönelik saldırılarına devam etti. Kasım ayında iktidar ortaklarından olan ve İran tarafından desteklenen Hazaraların Hizb-i Vahdet grubuyla hükümet arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştı. Hizb-i Vahdet lideri Abdül Ali Mezari, iktidardan umduğu kadar pay alamayınca hükümetin aleyhine dönmüştü. Bu durum, Katei Se semtine yerleşmiş olan Hizb-i Vahdet güçleriyle hükümet güçleri arasında çatışmaların başlamasına yol açmıştır. Böylelikle, Rabbani Hizb-i İslâmi'den sonra Hizb-i Vahdet'i de karşısına almış oldu (Goodson, 1998, ss. 482-483; Oğuz, 2001, s. 291; Selim, 2004, ss. 162-163).

Rabbani'nin görev süresinin dolacağı 15 Aralık 1992 tarihi yaklaştıkça Kâbil'de gerginlik artmaya başlamıştır. Bunun nedeni de Rabbani'nin devlet başkanlığından çekilmeyeceği yönündeki söylentilerdir. Önceki dönemde Müceddidi'nin görevi bırakmaması gibi bir olasılık, Müceddidi'nin askeri gücünün zayıf olmasından dolayı söz konusu değildi. Ancak, Rabbani, Ahmed Şah Mesut tarafından desteklenmekteydi. Bu yüzden Rabbani iktidarı bırakmaya yanaşmıyordu (Oğuz, 2001, ss. 291-292; Selim 2004, ss. 171-172).

General Dostum, Mezar-ı Şerif'teki karargahından Kâbil'deki bu gelişmeleri dikkatle izlemekteydi. Necibullah yönetiminin devrilmesinde kilit rol oynamasına rağmen,

mücahit hükümetinde kendisine bir rol verilmemişti. Sadece, Müceddidi yönetimi kendisini tuğgenerallikten tümgeneralliğe terfi ettirmişti. Bu jest de yalnızca sembolik bir anlam ifade ediyordu. Oysa General Dostum, Rabbani'nin göz ardı edemeyeceği bir güce sahipti. Dostum, Kuzey Afganistan'daki yedi ili denetimi altında tutmasının yanı sıra 88. Kolordu'nun tüm silahlarına, 25 MİG-27 savaş uçağına ve yaklaşık 200 adet T-72 tankına sahipti. Kâbil havaalanını ve Balahisar askeri üssünü de denetimi altında tutmaktaydı. Bu gücüne rağmen, Rabbani hükümeti tarafından kendisine yönetimde bir rol verilmemesinden ve Rabbani'nin devlet başkanlığından çekilmeyeceği yönündeki söylentilerden oldukça rahatsız olmaya başlamıştı. Dostum, Rabbani yönetimine bir uyarı göndermeye karar verdi ve 6 Aralık'ta Mezar-ı Şerif'ten havalanan 2 adet jet uçağı Kâbil'deki Cumhurbaşkanlığı köşkü ile Savunma Bakanlığı binalarını bombaladı. Eşzamanlı olarak, Dostum'a bağlı tanklar da Kâbil'in güneyindeki Rabbani yönetimine bağlı üsleri top ateşine tutmaktaydı. Her ne kadar, Rabbani yönetimi 6 Aralık'taki çatışmaların bir yanlış anlamadan kaynaklandığını belirterek önemsiz bir olaymış gibi geçirmeye çalıştıysa da, artık Rabbani ile Dostum'un yolları ayrılmıştı (Oğuz, 2001, s. 292; Payind, 1993, s. 925; Selim 2004, ss. 171-173).

Beklendiği gibi, Burhaneddin Rabbani de Kâbil'deki çatışmaları gerekçe göstererek görevinden çekilmeyeceğini açıkladı. Zaten Hizb-i Vahdet ve Cümbiş-i Milli kendisinden desteği çekmiş oldukları için görevden çekilmesinin de bir anlamı kalmamıştı. Artık, üyelerinin tamamına yakınının Rabbani'nin ve Mesut'un destekçisi olan Yönetim Konseyi de Aralık ayı sonunda toplanarak Rabbani'yi on sekiz aylık bir süre için yeniden devlet başkanlığına seçti. Buna karşın, Hizb-i Vahdet ve Cümbiş-i Milli'nin kendi yönetiminin aleyhine dönmesi Rabbani'yi çok zor bir durumda bırakmıştı. Bir yandan Kâbil içinde Hizb-i Vahdet ve Cümbiş-i Milli güçleriyle çatışırken, diğer yandan da Hikmetyar tarafından yoğun roket saldırısına maruz kalmaktaydı. Ancak, Dostum halen Rabbani yönetimine karşı topyekün bir saldırı başlatmamıştı (Goodson, 1998, ss. 482-483; Oğuz, 2001, s. 293; Selim 2004, ss. 171-174).

1993 yılının Ocak ayında Suudi Arabistan Kralı Fahd, Afganistan'da savaşan taraflara barış çağrısı yaptı. Suudi Arabistan ve Pakistan'ın (kısmen de İran'ın) sponsorluğunda varılan anlaşmayla (7 Mart 1993) yeni bir güç dağılımı üzerinde uzlaşıldı. Bu

antlaşmaya göre Rabbani devlet başkanı olarak görevinde kalacak, Hikmetyar başbakan olacak ve Rabbani'nin de onayıyla kabineyi belirleyecekti. Tarafların üzerinde tam olarak uzlaşma sağlayamadıkları tek konu savunma bakanlığı konusuydu. Rabbani, savunma bakanlığında Mesut'un kalmasını isterken, Hikmetyar, Mesut'un azledilmesi konusunda ısrar etmekteydi. Sonuçta, Mayıs ayında Mesut savunma bakanlığından istifa ettiğini açıkladı. Ancak, kendisine bağlı askeri birimleri komuta etmeyi sürdürmüştür (Maley, 1997, ss. 173-174; Rubin, 1994, s. 187).

1993 yılının Mart ayında, Hizb-i İslâmi güçleri, Hizb-i Vahdet güçlerinin de yardımıyla, Mesut'un denetimindeki Savunma Bakanlığı binasını ele geçirmeyi başarmışlardı. Bu binayı başbakanlık olarak kullanmaya başlayan Hikmetyar, Mayıs ayında yirmi iki üyeli bakanlar kurulu kabinesini belirledi. Savunma bakanlığı, Rabbani'ye bağlı bir komisyon tarafından idare edilmeye başlandı ve diğer bakanlıklar da çeşitli mücahit grupları arasında paylaşıldı. Hikmetyar, 17 Haziran'da yemin ederek Başbakan olarak görevine başladı. Hikmetyar'ın ilk icraatı, petrol ve doğalgaz anlaşması yapmak için İran'ı ziyaret etmek olmuştur. Hemen ardından da ABD'nin Sovyetlere karşı mücahitlere vermiş olduğu ve geri almak istediği Stinger füzelerini geri iade etmeyeceklerini açıklamıştır. Taraflar arasında geçici bir anayasa konusunda ve 1994 yılında seçime gidileceği üzerinde anlaşılrsa da, bir süre sonra başka anlaşmazlıklar çıkacak ve çatışmalar şiddetlenecektir (Rubin, 1994, s. 187).

Oğuz'a göre anlaşmanın bozulmasının nedeni, Hikmetyar'ın sonradan yeni şartlar öne sürmesidir. Bunun üzerine, taraflar arasında öncekilerden daha şiddetli çatışmalar başlamıştır. 1993 yılı Kasım ayı başlarında Mesut'a bağlı güçler, Kâbil'in 60 km. kuzeydoğusunda bulunan Tagab kentini Hizb-i İslâmi güçlerinden geri almayı başardılar. Tagab zaferi Rabbani yönetimi için önemli bir moral kaynağı olurken, Rabbani karşıtı güçleri de aralarında anlaşmaya sevk etti. Böylelikle, de yeni ittifaklar doğmuş oldu (Oğuz, 2001, ss. 293-294; Payind, 1993, ss. 927-928; Rubin, 1994, ss. 186-187).

6 Aralık 1992'de Dostum'un Rabbani yönetimiyle yollarının ayrılmasından sonra, Dostum'a bağlı Kâbil'deki milisler Hizb-i Vahdet güçleriyle birlikte Mesut'a bağlı güçlere karşı çatışmalara girmektedirler. Ancak, Dostum topyekün bir saldırı da başlatmıyordu. Bundan, Dostum'un Rabbani yönetimiyle köprüleri tamamen yakmak

istemediği, bunun yerine yönetime baskı yaparak kendisine de pay verilmesini sağlamaya çalıştığı anlaşıyor. Ancak, 1993 yılının Mart ve Haziran aylarında yapılan görüşmeler sonunda, Dostum'a yönetimde gene pay verilmemesi, Dostum'u Hikmetyar'la anlaşmaya sevk etmiştir. 1993 yılı sonunda kurulan bu ittifaka, Hizb-i Vahdet lideri Abdül Ali Mezari de katılmıştır. 1 Ocak 1994'te Dostum, Rabbani yönetimine karşı topyekün saldırıyı başlatmıştır. Rabbani yönetimine bağlı uçaklar da Bagram hava üssünden havalandırarak kuzeyde Özbek ve Türkmenlerin yoğunlukta yaşadığı, Dostum'un kontrolünde bulunan Faryab, Şıbırgan ve Mezar-ı Şerif kentlerini bombalamaya başlamıştır. Çatışmaların bu derece şiddetlenmesi, başta başkent Kâbil olmak üzere, Afganistan için feci bir yıkıma ve yeni sığınmacı sorunlarına yol açmıştır (Oğuz, 2001, ss. 294-295; Rubin, 1994, ss. 186-187; Selim, 2004, ss. 173-174).

Nisan 1992'de Kâbil'in mücahitler tarafından ele geçirilmesinden 1994 yılı başına kadar sürmüş olan çatışmalarda yaklaşık 10.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Ancak, 1994 yılı başında başlayan çatışmalarla beraber, haftada yüzlerce kişi yaşamını yitirmeye başlamıştır. Kâbil halkı panik içinde şehri terk ederek, Pakistan sınırına yakın olan, Celalabad'a kaçıyordu.. Ocak ayı sonunda Celalabad'a sığınan kişilerin sayısı yaklaşık 80.000 kişiye ulaşmıştır. Bu kişiler Celalabad'dan Pakistan'a geçmek istiyorlardı. Ancak, sayının çok artması üzerine Pakistan, Torhum sınır kapısını kapatmıştır. Sınır kapısının kapanışına kadar ancak 10.000 kadar sığınmacı Pakistan'a geçebilmiştir. Pakistan'a sığınmacı olarak geçmek isteyen Afganlar Hayber Geçidi'nde beklerken, BM'nin, uluslararası kamuoyunun, muhalefet partilerinin tüm çağrılarına rağmen, Pakistan'daki Benazir Butto hükümeti sınırları açmaya yanaşmamıştır. Bunun üzerine, bu kişiler, Celalabad'a dönerek kentin çevresindeki çadır kamplara yerleştiler (Şekil 9) (Khalilzad, 1995, s. 149; Oğuz, 2001, s. 295).

Şekil 9: Afgan Sığınmacılar

(Okman ve Çınarlı, t.y.)

Hikmetyar'ın 1992 yılından 1994 yılına kadar süren roket saldırıları sonucunda başkent Kâbil çok büyük zarar görmüştü. 1994 yılı başında Dostum'un, Rabbani yönetimine karşı topyekün saldırı başlatmasıyla beraber Kâbil kısa süre içinde harabeye dönmüştür. Çünkü, Hikmetyar'ın Çarasyab'dan roket saldırılarına, kent içindeki çatışmaların şiddetlenmesi eklenmiştir. 1992-1995 yılları arasında Kâbil'in çeşitli bölgeleri beş değişik grubun kontrolü altındaydı. Mesut Kâbil'in kent merkezini, Haşal Han Mina'yı, Şehri Nev'i, Çemeni Huzuri'yi ve Hayrhana'yı, Gülbeddin Hikmetyar Çarasyab'ı, Abdül Ali Mezari Kartei Se'yi, Dostum ise Kâbil havaalanını, Mikrorayon'u ve Bala Hisar askeri garnizonunu denetimi altında tutmaktaydı. (Bkz. Şekil 7) Abdülresul Sayyaf'ın liderliğindeki İttihadi İslâmi güçleri tek başlarına herhangi bir bölgeyi denetimlerinde tutmamalarına karşılık, Mesut'a bağlı güçlerin içinde yer almaktaydılar.

Bu grupların aralarındaki şiddetli çatışmalardan en büyük zararı gören sivil halk olmuştur (Khalilzad, 1995, s. 149; Oğuz, 2001, ss. 297-298).

Mücahit grupları arasında çatışmalar sürerken, BM tarafların anlaşması ve barışın sağlanması için çalışmalarını sürdürmekteydi. BM Genel Kurulu 1993 Aralık ayında bir karar tasarısını kabul ederek, genel sekreterin Afganistan'a yeni bir barış misyonu göndermesi istendi. 14 Şubat'ta, Genel Sekreter Butros Butros Gali, Tunuslu Büyükelçi Mahmut Mestiri'yi Afganistan'a gönderilecek barış misyonunun başkanlığına atadı. New York, İslâmabad ve Kâbil'de değişik kesimlerin temsilcileriyle görüşmeler yapan Mestiri, önce geçici bir hükümetin kurulmasını, ardından da seçimlere gidilmesini istedi. Elbette, yeni bir geçici hükümetin kurulabilmesi için de Rabbani'nin istifa etmesi gerekiyordu. Ancak, iki kez görev süresinin dolmuş olmasına karşılık Rabbani çeşitli gerekçeler öne sürerek istifaya yanaşmıyordu. 1994 Şubat ayında Mestiri ile görüşmesinden sonra, yeni bir geçici hükümet üzerinde anlaşıldığı takdirde istifa etmeye hazır olduğunu belirtmiş, fakat kısa bir süre sonra, Dostum ve Hikmetyar'ın kendisini devirme girişimleri karşısında iktidarı bırakmayacağını ve istifa kararından vazgeçtiğini açıklamıştır (Khalilzad, 1995, ss.149-151; Oğuz, 2001, s. 301; Selim, 2004, ss. 175-176).

1994 yılının Eylül ayı başlarında İslâmabad'da yapılan mücahitler arası görüşmeler de Rabbani'nin itirazları üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Rabbani, General Dostum'un Komünist olduğunu öne sürerek, onun temsilcilerinin mücahitler arasındaki herhangi bir görüşmeye katılmaması gerektiğini belirtiyordu. Dostum, Rabbani ile müttefikken onu Komünist olmakla suçlayan Hikmetyar'dı. Rabbani ve Mesut da yaptıkları açıklamalarla Dostum'u savunmaktaydılar. Bu dönemde, Mesut Dostum'u kasederek yaptığı bir açıklamada "Beyler, bu kuvvetler Komünist kuvvetler olmayıp, 53. Fırka'ya bağlı İslâmi ordunun bir cüzüdürler. Bunlar aynı zamanda Kâbil rejiminin ve Necibullah'ın devrilmesinde de rol almışlardır. Bu sebeple onlar, cezalandırılmaları bir yana, aksine takdir edilmelidir. Eğer Hikmetyar barış için bu kuvvetlerin mevcudiyetini Komünist bahanesiyle tehlikeli görüyorsa, ben de onlarla beraberim" (Beg, 2001, s. 78; Selim, 2004, s. 162). Dostum'un Hikmetyar'la ittifak kurması üzerine Rabbani onu Komünist olmakla suçlamaya başlamıştır. Bunun üzerine, Hikmetyar da

Dostum'un katılmadığı her görüşmenin yarım kalmış bir girişim olduğunu açıklayarak, Dostum'u savunmuştur (Oğuz, 2001, ss. 301-302).

Bu görüşmelerin de başarısız olmasına rağmen, Mahmut Mestiri, barış çabalarını sürdürmeye devam etmiştir. 15 Aralık 1994'te Rabbani'nin görev süresi dolacaktı. Rabbani yaptığı açıklamada görev süresi dolunca görevden çekileceğini söylemiş olmasına rağmen, çekilmemiştir. Bunun üzerine, Mestiri, 1995 yılı başlarında yeni bir plan hazırlayarak liderlerle görüşmüş ve geniş tabanlı bir hükümetin kurulması konusunda Rabbani de dahil olmak üzere tüm liderlerle anlaşma sağlamıştı. Ancak, Taliban'ın ortaya çıkıp önemli bir güç konumuna ulaşması, güç dengelerini değiştirerek bu planın da başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açacaktır. Mestiri, 1995 Haziran ayında Stockholm'de yapılan toplantıda uzlaşmaz tutumundan dolayı Rabbani yönetimini kınamıştır. Ekim ayında yeniden Kâbil'e dönerek barış girişimlerine devam etse de bir sonuç alamamış ve 1996 yılının Mayıs ayında istifa etmiştir (Fielden ve Goodhand 2001, s. 18; Oğuz, 2001, ss. 302-303; Selim, 2004, s. 176).

1992'nin Nisan ayından itibaren Kâbil'in kontrolü üzerinde Peştunlar (Hizb-i İslâmi, Halkiler, İttihad-ı İslâmi) ve Peştun olmayanlar (Cemiyet-i İslâmi, Cümbiş-i Milli, Hizb-i Vahdet, Parçamiler) olmak üzere, etnik temelli iki büyük koalisyon bloğu oluşmuşken, ittifakların değişmesiyle, 1993 yılının sonunda etnik milliyetçiliğin bir ölçüde geri plana çekildiği görülür. Çünkü, Rabbani yönetiminden istedikleri payı alamayan Cümbiş-i Milli ve Hizb-i Vahdet Hikmetyar'la ittifak kurmuşlar, Hikmetyar'ın önceki müttefiki İttihad'ı İslâmi de Şiilerle ittifak yaptığı için Hikmetyar'dan ayrılarak Rabbani'nin tarafına geçmiştir. Büyük ölçüde yerel nitelikte olan pek çok mücahit grubu da olmakla birlikte, bu gruplar Kâbil üzerindeki çatışmalara doğrudan katılmamışlardır (Khalilzad, 1995, ss.149-151; Rubin, 1994, s. 188; Tarzi, 1993, ss. 165-174).

1993 yılı sonunda ülkenin siyasi durumuna bölgesel olarak bakıldığında, Peştunların yaşadığı bölgelerle Peştun olmayanların yaşadığı bölgeler arasında çok büyük farklılıklarla karşılaşılır. Peştun olmayanların yoğunlukta olduğu bölgelerde, silahlı kuvvetler ve bürokrasi varlığını sürdürmeye devam etmekle beraber, yerel liderlerin kontrolüne geçmiştir. Başta ülkenin güneyi olmak üzere Peştunların yoğun olarak yaşadıkları bölgeler ise, kabilesel yapıdan dolayı adeta parçalara ayrılmıştır. Peştunlar

arasında tek modern askeri güce sahip olan grup Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi grubudur. Bunun temel nedeni de, Hikmetyar'ın gücünü bölebilecek herhangi bir kabilesel veya bölgesel güç dayanağının olmamasıdır (Khalilzad, 1995, ss. 147-152; Rubin, 1994, s. 188).

Türklerin yoğun olarak yaşamakta olduğu kuzey ve kuzeybatı kesimleri, General Dostum'un liderliğindeki Cümbiş-i Milli'nin kontrolündedir. Ülkedeki tek laik oluşum olan bu grup bölgesel özerkliği ve azınlıkların haklarını savunmaktaydı. Dostum, her ne kadar Kâbil'in otoritesini sözel olarak kabul etmiş olsa da, gerçekte Kâbil yönetiminin bu bölgede gerçek bir egemenliği yoktu (Oğuz, 2001, s. 286; Selim, 2004, ss. 158-160; Rubin, 1994, s. 188).

Taciklerin yoğun olarak yaşamakta olduğu kuzeydoğu bölgelerinin neredeyse tamamı, Rabbani ve Mesut'un kontrolündeydi. Tek istisna ise, Kunduz'un merkeziydi. Bu bölgede Peştun yerleşimciler yaşamaktaydı ve bölgedeki Peştun garnizonu da silahlarını Sayyaf'ın liderliğindeki İttihad'ı İslâmi'ye bağlı yerel bir komutan olan Emir Çugay'a teslim etmişlerdi (H. R. Magnus ve Naby, 1995, ss. 152-153; Rubin, 1994, s. 188-189).

Ülkenin batısındaki Herat bölgesi, Cemiyet-i İslâmi komutanlarından İsmail Han'ın yönetimine geçmiştir. 1992 yılı sonlarında İsmail Han, Hikmetyar'la ittifak halinde bulunan eski rejimin militanlarıyla çatışarak bölge üzerinde denetimini sağlamıştır. İsmail Han'ın yönetiminde ülkenin en istikrarlı bölgelerinden biri durumuna gelen Herat, ekonomik olarak da gelişmiş ve bu gelişme sayesinde İsmail Han, bölgedeki diğer yerel komutanlar üzerinde de denetim sağlamıştır. Herat Şûrâsı'nda Şiilerin daha fazla temsil edilmesini talep eden İran'ın, binlerce Afgan sığınmacıyı Herat'a göndererek İsmail Han'a baskı yapmasına rağmen, bölgedeki istikrar bozulmamıştır (H. R. Magnus ve Naby, 1995, ss. 152-153; Rubin, 1994, s. 189).

Gılzai Peştunlarının yoğunlukta olduğu doğu bölgelerinde ise tam bir siyasi parçalanmışlık hakimdir. 1993 yılının sonunda, doğudaki en büyük Şûrâ olan Celalabad Şûrâsı kabilesel, partisel ve kişisel çatışmalarla bölünmüş durumdaydı. Cellabad Şûrâsı büyük ölçüde Yunus Halis'in liderliğindeki Hizb-i İslâmi ve Geylani'nin liderliğindeki Mahaz-ı Milli partilerine bağlı mücahitlerden oluşmaktaydı. 1993 yılının Eylül ayında Mahaz-ı Milli'ye bağlı bölge komutanı ve Celalabad valisi olan Şamali, 40 askeriyle

beraber öldürüldü. Mahaz-ı Milli bu saldırıdan Hizb-i İslâmi'ye bağlı Şûrâ sözcüsü olan Hacı Abdül Kadir'i adı geçen liderlerin Gılzai Peştunlarının en kalabalık alt grubu olan Ahmedzai grubunun birbirine rakip ayrı iki alt grubuna mensup olmasından dolayı sorumlu tutmuştur. Aralık ayında, Şamali taraftarları Sarobi yakınlarında mevzilenmiş, Celalabad'a saldırarak Sarobi'nin intikamını almak amacıyla kabilelerden gönüllüler toplamaktaydı (H. R. Magnus ve Naby, 1995, ss. 152-155; Rubin, 1994, s. 189).

Celalabad aynı zamanda Arap İslâmcıların eğitim gördüğü en önemli merkezdi. Bazı BM personelinin öldürülmesinden bu gruplar sorumlu tutulmaktaydı ve bu yüzden BM bölgedeki tüm programlarını iptal ederek personeli bölgeden çekmiştir. Celalabad bölgesi ülkede en yaygın haşhaş ekimi yapılan bölgedir. Ayrıca denilebilir ki, bölgenin temel tarımsal üretimi haşhaştır (Rubin, 1994, s. 189).

Durrani Peştunlarının yoğunlukta olduğu güney bölgelerinin merkezi durumundaki Kandahar'da ise Ulusal Milli Şûrâ oluşturulmuştu. Bu Şûrâ, mücahit komutanlardan, ulemadan ve aşiret reislerinden meydana gelmekteydi. 1992 yılı boyunca korunabilen istikrar, 1993 yılında çökmeye başlamıştır. Çünkü, bir yandan İran tarafından desteklenen Hazaralar kuzeyden tehdit oluştururken, diğer yandan da Hikmetyar'a bağlı güçler Şûrâ'yı devirerek bölgeyi ele geçirmeye çalışmaktaydılar. Helmand bölgesinin merkezindeki Laşkargah önce Hikmetyar'a katılmış olan Halkiler tarafından ele geçirilmiş, daha sonra bu grup Rabbani tarafına geçmiştir. Ancak, bölgedeki en önemli güçler uyuşturucu gelirleriyle bağlantılı savaş ağalarıdır. 1993 yılında bölgedeki en güçlü savaş ağası olan Gulam Rasul Akhundzade, şehrin kontrolünü ele geçirmek için İsmail Han'la ittifak kurmuştu (H. R. Magnus ve Naby, 1995, ss. 152-153; Rubin, 1994, s. 189-190).

Hazaralar ise ülkede tarihte hiç olmadıkları bir güce ulaşmışlardı. İran'ın ve Reşit Dostum'un da desteğiyle, ülkenin merkezindeki Hazaracat bölgesinde tam özerkliğe sahip olmuşlardı ve Kâbil'de bulundurdıkları askeri güçle güç dengelerini etkileyebilmekteydiler (H. R. Magnus ve Naby, 1995, s. 152; Rubin, 1994, s. 190).

3. TALİBAN DÖNEMİ

İç savaş, dış müdahaleler, yükselen etnik nefret ve bunlara bağlı oluşan kalıcı istikrarsızlık, halkta mücahitlere yönelik oluşan hayal kırıklığı, Kâbil'deki Peştun olmayan yönetimden dolayı Peştunlar arasında oluşan tepki, ülkede radikal bir Peştun hareketinin ortaya çıkışı için uygun bir ortam yaratmıştır. Pakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle acilen karayolu bağlantısı kurma gereksinimi ve iç politikasındaki değişimler nedeniyle, Afganistan'a yönelik dış politikasında Taliban lehine tavır koyması sonucunda Taliban hareketi de temel sponsoruna sahip olmuştur. Taliban'ın diğer destekçileri ise, İran'la rekabet halinde bulunan ve bölgede etkinliğini arttırmayı amaçlayan Suudi Arabistan ile Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarını İran'ı es geçerek, Afganistan üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmayı amaçlayan ABD'dir.

Eski bir mücahit olan Mayvandı Molla Muhammed Ömer'in liderliğinde bir grup medrese öğrencisi tarafından kurulan Taliban hareketi, bir kaç yıl içinde hızla güçlenerek ülkenin denetimini ele geçirmiş ve iktidarını 2001 yılındaki ABD müdahalesine kadar sürdürmüştür.

Başlangıçta, Molla Ömer yerel medreselerde verdiği vaazlarla medrese öğrencilerini amaçları etrafında toplamaya çalışıyordu. Ne silahları ne de silah alabilecek paraları vardı. Ancak, Paşa mühimmat deposuna düzenledikleri saldırı, Pakistan sınırındaki Spin Buldak kasabasını ele geçirmeleri ve ISI'nın da yardımlarıyla kısa sürede silah ve cephane açısından oldukça güçlü bir duruma geldiler. Bunun ardından, Molla Ömer'in sıradaki hedefi Kandahar-Şaman otobanındaki haydutlar olmuştur. Bu haydutların ortadan kaldırılmasından sonra Taliban, Kandahar üzerine yürümüş ve 1994 Kasım ayında şehri ele geçirmiştir. Kandahar'ı ele geçirmesiyle, Molla Ömer'in liderliğindeki bir grup medrese öğrencisi tarafından kurulan Taliban, Afganistan'daki önemli güç odakları arasındaki yerini almıştır.

Kandahar'ı merkez üssü yapan Taliban, kısa süre içinde Durrani Peştunlarının yoğun olarak yaşadığı güney bölgelerini denetimi altına alarak Herat ve Gazne sınırlarına dayanmıştır. Gazne yakınlarında ülkenin en güçlü savaş ağalarından biri olan Gülbettin Hikmetyar'ı yenilgiye uğratarak şehri ele geçirmiştir. Başkent Kâbil'in yakınlarına kadar gelmiş olmalarına rağmen, Herat'a yönelmeyi tercih eden Taliban, uzun süreli ve

oldukça kanlı çarpışmalardan sonra, 5 Eylül 1995'te şehri ele geçirmeyi başardı. Herat'tan sonra yeniden başkent Kâbil'e yönelen Taliban, Gor ve Host kentlerini ele geçirerek başkente iyice yaklaştı. Yaklaşık bir yıl kadar süren kuşatmadan sonra Taliban 1996 Eylül'ünde şehri ele geçirmeyi başarmıştır. Başkentini ele geçirilişinden sonra Taliban, dikkatini Türklerin ve Taciklerin yoğunlukta olduğu, ülkenin kuzeyine yöneltmiştir.

Taliban'ın Kuzey Afganistan'a yönelik saldırıları, Dostum'un liderliğindeki Türkler, Mesut'un liderliğindeki Tacikler ve Halili'nin liderliğindeki Hazaralar tarafından şiddetli mukavemetle karşılaşmıştır. Buna rağmen, 1996 ila 2000 yılları arasında Kuzey Afganistan'daki şehirler, birer birer Taliban tarafından ele geçirilmiştir. 5 Eylül 2000 tarihinde kuzeydeki son şehir olan Talokan'ın da Taliban tarafından ele geçirilmesiyle diğer gruplar gerilla hareketleri durumuna düşmüşlerdir.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'deki ikiz kulelere yönelik saldırılardan, Taliban'ın barındırdığı El Kaide örgütünün sorumlu tutulması sonucunda Taliban, Kuzey İttifakı adı altında birleşmiş olan diğer grupların kara hareketi ile koordineli olarak ABD bombardımanına maruz kalmıştır. Uğradıkları yenilgiden sonra Taliban askerleri de kabilelerine geri dönmüşlerdir.

1994 yılına gelindiğinde, Necibullah yönetiminin devrilişinin üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen, mücahit grupları aralarında uzlaşmaya varamamışlar ve yıllarca süren savaşların harabeye çevirdiği ülkeye, halkın özlem duyduğu barışı getirememişlerdi. Ülkedeki etnik farklılıklar dış müdahaleleri kolaylaştırmış, dış müdahaleler de istikrarsızlığı yoğunlaştırmış ve bunun sonucunda, başta Pakistan ve İran olmak üzere, komşu ülkelere sığınan göçmen sayısında ciddi bir artış olmuştu. Dahası, soğuk savaşın sona ermesi nedeniyle Afganistan, dünya kamuoyundaki öncelikli konumunu kaybetmişti ve uluslararası kamuoyunun ilgisi azalmıştı. Halen BM soruna barışçı çözüm bulunmasına ve bazı uluslararası kuruluşlar ülkedeki insani sorunların bir kısmıyla mücadele etmeye çalışmaktaysa da, dış güçlerin Afganistan üzerinde etkinlik kurma mücadeleleri ve ülkeye yönelik müdahaleleri sonucunda bu gayretler etkisiz kalmaktaydı. Mücahitlerin mücadelesini Sovyet işgaline direniş döneminde finanse etmek üzere yaygınlaşmış haşhaş ekimi, ülkedeki en büyük gelir kaynağı durumuna gelmişti ve bu gelir kaynağının kontrolü hem partiler hem de yerel komutanlar için

öncelikli bir amaç haline gelmişti. Bunun sonucunda, Afganistan, dünyadaki en büyük haşhaş üreticisi ve ihracatçısı olarak hem bölge ülkelerine hem de tüm insanlığa ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.

Ülkedeki en büyük mücahit gruplar, başkent Kâbil civarında çatışmayı sürdürürken, halkta bu gruplara karşı hem büyük bir hayal kırıklığı, hem de bıkkınlık oluşmuştu. Devlet yapısının çöküşüyle oluşan güç boşluğu, bir zamanlar mücahit olan fakat artık sıradan haydutlar durumuna gelmiş yerel komutanlar tarafından doldurulmaktaydı. Yollar üzerinde kontrol noktaları oluşturan bu küçük gruplar vergi adı altında yolculardan ve tüccarlardan haraç almaktaydı. Bu kontrol noktaları o kadar yaygınlaşmıştı ki, ticaret neredeyse durma noktasına gelmişti. Tüccarlar, nakliyeciler, hatta sıradan insanlar devlet otoritesine şiddetli bir gereksinim duymaya başlamıştı. Bu gereksinim o kadar yüksekti ki, sadece parasal olarak değil, kişisel özgürlükleri pahasına da olsa gereken bedeli ödemeye hazırdılar.⁶³

Ülkedeki en kalabalık nüfusa sahip, ülkenin kurucusu ve yıllar boyunca yöneticisi durumunda olmuş olan Peştunların ülke yönetiminde söz sahibi olmamaları, Kâbil'deki hükümete Tacik asıllı olan Rabbani'nin başkanlık edişi, Peştunlar arasında tepkiye neden olmaktaydı. Bu tepki özellikle Durrani Peştunları arasında çok daha yüksekti. Çünkü, ülkenin tarihi boyunca Afgan Hanları Durranilerden çıkmış ve Durraniler ülkenin yönetiminde baskın grup olmuştu. Halbuki 1994 yılına gelindiğinde hem Peştunlar Kâbil'deki yönetimde yer alamamıştı, hem de iktidara en yakın Peştun aday olan Hikmetyar, Gılzailere mensuptu.

Ülkedeki tüm bu faktörler radikal bir Peştun -özellikle Durrani- hareketinin oluşumu için gerekli olan zemini oluşturmaktaydı. Ancak, ateşleyici kıvılcım Pakistan'dan gelmiştir. Pakistan'daki birbirine rakip iki İslâmcı partiden biri olan Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisinin, diğer İslâmcı parti olan Cemiyet-i İslâm'a karşı üstünlük sağlayarak koalisyon hükümetinde yer alışı, Pakistan'ın Afganistan politikasının Hikmetyar

⁶³ “Sokaktaki orta yaşlı bir Afgan’a Taliban zamanında nasıldı diye sorduğunuzda enteresan ve anlamlı bir cevap verir. Der ki: Taliban zamanı iyi değildi ama o zamanlar en azından bir istikrar vardı. İşte bu, ülkedeki insanların istikrara olan özlemini göstermektedir. Hatta Taliban'ın tutunmasının nedenlerinden birisi de “en azından” istikrar getirmiş olmasıdır. İnsanların durulmaya olan ihtiyaçları toplumsal mutabakatı en alt sosyal normlara sahip yönetimlerin bile bu ülkede desteklenmesi ile sonuçlanmıştır.” (H. Yalçinkaya, kişisel iletişim, 20.Mayıs.2009)

aleyhinde ve Taliban lehinde değişmesine neden olmuştur. Ülke içi faktörler dış müdahaleyle birleşince, Taliban'ın ülke yönetimini ele geçirme süreci başlamıştır.

Eski bir mücahit olan ve Kandahar'ın batısındaki Mayvand adlı küçük bir kasabada yaşayan Molla Muhammet Ömer, Necibullah yönetiminin devrilişinden sonraki olaylar silsilesinden hayal kırıklığına uğramış ve memnuniyetsizlik duyan pek çok insandan biriydi. Ülkesinde İslâmi bir yönetimin oluşması için, Yunus Halis'in liderliğindeki Hizb-i İslâmi partisinin komutasında önce Sovyet işgalcilere, sonrasında da Sovyet destekli Necibullah yönetimine karşı savaşmıştı. Cihat boyunca dört kez yaralanmış ve gözlerinden birini kaybetmişti. Cihattan sonra silah ve cephanesini Abdül Resul Sayyaf'a teslim ederek, çalışmalarına devam etmek amacıyla Mayvand yakınlarındaki Sang-i Hisar medresesine gelmişti. Ancak, 1994 Eylül ayında, çalışmalarını bir kenara bırakmaya ve Afganistan'da İslâmi bir yönetimin oluşması için savaşmaya karar vermiştir (Magnus ve Naby, 1998, ss. 179-181; Matinuddin, 1999, s. 25; Rashid, 2001, ss. 23-25).

Taliban'ın ortaya çıkışı hakkında birbirinden farklı çeşitli efsaneler olsa da, bunların hepsinin temel konusu, masum bir ailenin, eski mücahitlerden oluşan bir haydut çetesinin elinden, Molla Muhammet Ömer'in liderliğindeki bir grup medrese öğrencisi tarafından kurtarılmasıyla ilgilidir. Sonrasında, bölgedeki camileri dolaşarak amacı için destek arayışlarını sürdürmüş ve takipçileri yavaş yavaş artmaya başlamıştır. Ancak, ne silaha ne de silah alacak paraya sahipti. Oldukça iddialı ve gösterişli amaçlarından başka bir şeyi yoktu. Kendisine sağlanan ilk kayda değer destek Mevlevi Yunus Halis'e bağlı komutanlardan Mayvandlı Hacı Beşer'den gelmiştir. Hacı Beşer, kontrolündeki küçük bir cephaneliği Molla Ömer'e açmıştır. Molla Ömer'in yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Molla Muhammet Rabbani, pek çok kez Kâbil'e giderek Burhaneddin Rabbani ile görüşmüş ve destek istemiştir. Rabbani, Taliban'ı Kâbil'i roket ateşine tutan Hikmetyar'a karşı dengeleyici bir güç olarak görmüş ve desteklemiştir. Gerekli silah, cephane ve araca sahip olduktan sonra Taliban resmi bir isim benimsemiş (Tehrik-i İslâmi-i Taliban) ve amaçlarını şu şekilde ortaya koymuştur: (1) Tüm rakip gruplar silahsızlandırılacak, (2) silahlarını teslim etmeyenlere karşı savaşılacak, (3) ele geçirdikleri bölgelerde Şariat yasaları uygulanacak, (4) ele geçirilen tüm bölgeler elde tutulacak. Bölgedeki pek çok Peştun komutanın, medrese öğrencisinin

hatta bazı eski Komünistlerin katılımıyla Taliban hareketi büyümeye başlamıştır. Pakistan'ın iç politikasındaki değişimin de bu ülkenin Afganistan'a yönelik dış politikasında Hikmetyar aleyhinde ve Taliban lehinde değişime neden oluşu sonrasında Taliban, Afganistan'ın “yükselen yıldızı” durumuna gelmiştir (Davis, 1998, ss. 44-45; Magnus ve Naby, 1998, ss. 179-182; Matinuddin, 1999, ss. 25-27).

Taliban'ın ilk askeri başarısı, 12 Ekim 1994 tarihinde Spin Buldak'ı ve yakınlarındaki Paşa cephaneliğini Hikmetyar'a bağlı güçlerden ele geçirmesidir. Bazı diplomatik kaynaklara göre Taliban, Spin Buldak hareketi sırasında, sınırın Pakistan tarafından açılan top ateşiyle desteklenmiştir (Aynen 1988 yılında, Hikmetyar'ın Spin Buldak'ı Necibullah'a bağlı güçlerden ele geçirmesi sırasında olduğu gibi). Çok miktarda silah ve cephanenin bulunduğu Paşa cephaneliği, 1991 yılında Pakistan'dan Spin Buldak'a taşınmıştı. Bu cephaneliğin ele geçirilişiyle Taliban, Afganistan'daki en büyük askeri güçlerden biri konumuna erişmiştir. Fakat, Spin Buldak'ın Taliban tarafından ele geçirilişi o sırada önemli mücahit gruplar tarafından fazla önemsenmemiştir. Çünkü, bu grupların Kâbil civarındaki çatışmaları tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Kandahar'daki komutanlar, bu olay karşısında her ne kadar tedirginlik duymuş olsalar da, aralarında Taliban'a karşı birleşik bir cephe oluşturabilmeleri mümkün olmamıştır. Meşhur “konvoy hadisesi” ise Taliban ile Kandaharlı komutanlar arasındaki gerginliği açık bir ihtilâfa dönüştürmüştür (Magnus ve Naby, 1998, ss. 181-182; Davis, 1998, ss. 45-47).

Pakistan, yaklaşık 300 milyon dolar maliyeti olan Trans-Afgan otobanı projesine, Batı ülkelerinin finansal desteğini sağlamak amacıyla, 1994 Ekim'inde Pakistanlı Emekli General Sultan Emir'in yönetimindeki, ilaç, tüketici malları ve gıda yüklü bir konvoyu yola çıkardı. Kuetta sınır kapısından yola çıkan konvoy, Kandahar ve Herat üzerinden geçerek Türkmenistan'a ulaşacaktı. Ancak, 2 Aralık'ta konvoy, Kandahar yolu üzerinde Niyaz Vayand'ın liderliğindeki Gucci Mücahidin grubu tarafından durduruldu ve rehin alındı. Başarısız pazarlıklardan sonra, Taliban, yerel komutanlara saldırarak konvoyu kurtardı. Hemen akabinde de, Kandahar üzerine yürüyerek, kenti ele geçirdi. Kandahar'daki altı adet MİG-21 avcı uçağı, altı Mİ-17 nakliye helikopteri, yirmi tank ve çok miktarda cephane de Taliban'ın eline geçmiştir. Böylelikle, bir kaç hafta öncesine kadar adını kimsenin duymadığı bir grup, ülkenin ikinci büyük kentini ele geçirmiş ve

bir kaç hafta içinde 2500-3000 kişilik disiplinli bir askeri güce sahip olmuştur. Kandahar'ın Taliban tarafından ele geçirilişi, bu gruba yönelik Pakistan desteği şüphelerini de kanıtlamıştır. ISI, Kandahar'daki bazı komutanlara silahlarını bırakmaları için rüşvet vermişti. Taliban'a bağlı militanlar sınırın Pakistan tarafından gelerek, Pakistanlı sınır muhafızlarının müdahalesiyle karşılaşmadan sınırı geçmiş ve saldırı öncesinde Spin Buldak'ta örgütlenmişti. Ayrıca, Paşa cephaneliğinde bulunan tüfekler eski olmasına rağmen, Taliban militanları yeni tüfekler taşıyorlardı. Bu tüfeklerin, ISI tarafından verildiğinden şüphelenilmiştir (Davis, 1998, ss. 47-50; Oğuz, 2001, ss. 306-307).

Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirmesinden sonra bölgede istikrara kavuşulması, hareketin saygınlığını oldukça arttırmıştır. Kandahar'dan, civar kentlerden ve Pakistan'daki medreselerden gelen pek çok kişi Taliban saflarına katılmıştır. Pakistan'ın askeri, Suudi Arabistan'ın finansal desteği ve Komünist yönetim zamanında orduda görev almış olan pek çok Peştun subayın da katılımıyla Taliban gücünü daha da arttırmıştır. Gerek rüşvetle, gerek cezalandırılma korkusundan, gerekse hareketin sahip olduğu saygılıktan dolayı pek çok yerel komutan teslim olmuş ve Taliban Kandahar civarındaki kentleri de ciddi bir çatışmaya girmeden, birer birer ele geçirmeye başlamıştır. Böylelikle, kuzeydoğuda Gazne, doğuda Herat sınırlarına ulaşmıştır. Taliban, Gazne'ye ulaştığında, teslim olmuş olan yerel mücahit gruplardan da ele geçirilen silahlarla, tam teçhizatlı binlerce militana sahip bir askeri güç durumuna gelmişti (Davis, 1998, ss. 50-52; Matinuddin, 1999, s. 70).

Taliban, Gazne'ye ulaştığında, Kâbil'i roket ateşine tutarak Rabbani hükümetini düşürmeye çalışan Hikmetyar'la karşı karşıya gelmiş oldu. Taliban, Gazne'ye doğrudan saldırmaktansa öncelikle etrafından dolanarak, arkasındaki bölgeyi ele geçirmeyi tercih etti. Bir kaç hafta sonra ise, bu bölgeden Gazne'ye saldırıya başladı. Taliban'ın Gazne'yi ele geçirmesine engel olmak isteyen Hikmetyar, 19 Ocak 1995'te Taliban'a karşı operasyon düzenledi. Rabbani yönetimi tarafından Gazne'ye Vali olarak atanmış olan Kari Baba, Taliban'ın tarafına geçmeyi tercih etmiştir, çünkü o sırada Hikmetyar ile Rabbani arasında şiddetli bir düşmanlık oluşmuştu. Sonuçta, Taliban önemli bir çatışmaya girmeden şehri ele geçirdi. Gazne geri alınmadığı takdirde Taliban'ın buradan Çarasyab'daki merkez üssünü tehdit edeceğini hesaplayan Hikmetyar,

Gazne'yi Taliban'dan almak için saldırıya geçti. Ancak, kendi kuvvetleri Gazne'ye saldırıyı başlattığı sırada, eşzamanlı olarak Rabbani'nin ve Nebi Muhammedi'nin liderliğindeki Hareket-i İslâmi güçleri Taliban'a yardıma geldiler. Bunun sonucunda, iki ateş arasında kalan Hikmetyar'a bağlı güçler ağır kayıp verdiler. Öncelikle, Hikmetyar'ın Celalabad'dan gelen ikmal yollarını kesen Taliban, Şubat 1995'te, Hikmetyar'ın Çarasyab'daki merkez üssünün ileri karakolu olan Meydan Şehir'e topyekün saldırı başlattı ve aynı ay kenti ele geçirdi. İki ateş arasında kalıp ağır kayıp veren, ikmal yolları kesilen Hikmetyar güçleri, Meydan Şehir'in düşüşüyle demoralize olarak mukavemetlerini kaybettiler. Taliban da ciddi bir direnişle karşılaşmadan Çarasyab'ı ele geçirdi. Taliban tarafından esir alınmamak için Sarobi'ye kaçan Hikmetyar arkasında önemli miktarda ağır silah (220 mm. Urugan roketleri dahil), cephane ve bir adet Mİ-17 nakliye helikopteri bırakmıştır. Taliban, Kâbil'i ele geçirme teşebbüsünde bulunsada Mesut'a bağlı güçlerce yenilgiye uğratılmış ve kentin 50-60 kilometre güneyine kadar geri püskürtülmüştür (Davis, 1998, ss. 52-53; De Neufville, 1995, s. 7; Matinuddin, 1999, ss. 70-73; Oğuz, 2001, ss. 309-313).

Bu çatışmalar sırasında, Rabbani yönetimine bağlı güçlerle Taliban arasında Karte-i Se'de sıkışan Hizb-i Vahdet güçlerinin lideri Abdül Ali Mezari ve bazı üst düzey yöneticileri, Taliban tarafından esir alınmış ve esaretteyken ölmüşlerdir. Bu ölümlerin nedeni konusundaki sır perdesi kalkmış değildir. Taliban'ın açıklamasına göre esirler, Çarasyab'dan Kandahar'a bir helikopterle nakledilirken, esirlerden biri, bir Taliban askerinin silahını almaya çalışmış, helikopter acil iniş yapmış ve çıkan çatışmada esirlerin tamamı ölmüştür. Ancak, Hizb-i Vahdet, Mezari'nin Taliban yetkilileriyle davetleri üzerine görüşmeye gittiğini, burada esir alındığını, sonrasında da öldürüldüğünü öne sürmüştür. Nitekim, Taliban konu hakkında daha fazla bilgi vermemiş, helikopterin tam olarak nerede acil iniş yaptığını açıklamamış, olayla ilgili soruşturma yapmamıştır. Ayrıca, bölgede o günlerde bir helikopterin acil iniş yaptığının dair bir görgü tanığına da rastlanmamıştır (Amnesty International, 1995; Selim, 2004, s. 184). Ancak kesin olan şey, Mezari'nin Taliban'ın elindeyken ölmüş olmasıdır. Mezari'nin ölümünden sonra, Hizb-i Vahdet'in yönetiminde iki önemli komutan (Muhammed Muhakkık ve Kerim Halili) ön plana çıkmıştır.

Başkent Kâbil civarındaki mevzilerini sağlamlaştıran Taliban, ülkenin batısındaki Herat kentine yönelmiştir. İran sınırına yakın olan Herat, Pakistan'ı İran'a ve Orta Asya'ya bağlayan yolların üzerinden geçtiği, oldukça stratejik bir konuma sahiptir. Kentin çoğunluğunu Farsça konuşan insanlar oluşturur. Alizai ve Popolzai gibi Farsça konuşan Peştun kabileleri, Aymaklar ve Türkmenler de vardır. Şehrin valisi İsmail Han'dı ve Rabbani yönetimiyle ittifak halindeydi (Matinuddin, 1999, s. 73; Selim, 2004, s. 185).

Taliban'ın Herat saldırısı, Mart 1995'te kentin güneyindeki Dilaram'ı ele geçirmesiyle başladı. Dilaram'dan Herat'a doğru ilerleyen Taliban güçleri, İsmail Han'a bağlı uçaklar tarafından bombalanmaktaydı. İsmail Han'ın talebi üzerine Ahmed Şah Mesut, 1000-2000 kadar tecrübeli askerini (Laşkar) İsmail Han'a yardım için Taliban'la savaşmak üzere Herat'a göndermişti. Laşkarların Herat'a ulaştığı haberi ve Taliban'ın Kandahar birlikleri komutanının ölümü Taliban güçleri arasında panik yarattı ve Taliban güçleri, Kandahar'a oldukça yakın olan Helmand nehrinin güneyine kadar geri püskürtüldüler. Ancak, Penşirliilerin Kandahar'a yaklaşmakta olduğu haberi bölgedeki Peştun kabileleri harekete geçirmiş ve binlerce Peştun Taliban'a katılmıştır. Halktan aldığı bu desteği örgütleyen Taliban, İsmail Han'ın Herat ile Kandahar arasında, geniş bir araziye dağılmış durumda bulunan güçlerine karşı yeniden saldırı başlattı. Önce Grisk'te ardından Dilaram'da İsmail Han'a bağlı güçleri yenilgiye uğratarak, hızlı bir şekilde Herat'a yöneldi ve 5 Eylül 1995'te kenti ele geçirdi (Davis, 1998, ss. 75-76; Marsden, 1998, ss. 47-49; Rashid, 2001, ss. 36-40).

İsmail Han'ın Taliban'a karşı aldığı bu yenilginin ve Herat'ı kaybetmesinin ardındaki en önemli stratejik hatası birliklerini geniş bir araziye yayması olmuştur. Ancak, tek neden bu stratejik hata değildi. Komutanlarıyla arasında görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar vardı ve bu da İsmail Han'ın savunmasını zayıflatan önemli bir nedendi. Ayrıca, bazı yolsuzluk ve kayırmacılık iddiaları İsmail Han'ın saygınlığını azaltırken, Taliban'ın saygınlığı ise, yönetimi altındaki bölgelerde barış ve istikrarı sağlamış olduğu için en üst düzeydeydi. Moral bakımından da Taliban güçlerinin önemli bir üstünlüğü vardı. Çünkü, Taliban askerleri, yozlaşmış savaş ağalarına karşı Cihat'a katılmış olduklarına samimiyetle inanmaktaydılar (Marsden, 1998, ss. 47-49; Matinuddin, 1999, s. 77).

Herat'ı ele geçiren Taliban, Afganistan ile Türkmenistan arasındaki ticaret yolunun kontrolünü alarak önemli bir gelir kaynağına daha ulaşmıştır. Elli iki adet MİG 21 savaş uçağı, birkaç helikopter, yaklaşık altmış parça top da Taliban tarafından ele geçirilmiştir. Ancak, Herat'ın ele geçirilişi Taliban'ı yalnızca İran'la değil, Özbek lider Reşit Dostum'la da doğrudan ihtilâfa sürüklemiştir. Taliban ile mezhep farklılığından dolayı, İran'a göç eden sığınmacı sayısında artış olmuş ve bu durum da İran'ı Afganistan'daki Taliban karşıtı güçlere yönelik desteğini arttırması yönünde güdülemiştir. Taliban'ın temsil ettiği köktendinciliğin kendi bölgelerinde de yayılmasından endişelenen Orta Asya ülkelerinin laik yönetimleri ve Rusya'da da tedirginlik yaratılmıştır. Pakistan'ın Afganistan üzerinde etkinliğinin artışı da Hindistan'ı rahatsız etmiştir. Halihazırda, bölgesel bir mesele olan Afgan iç savaşının bu özelliği, Herat'ın Taliban tarafından ele geçirilişiyle artmıştır. Bu dönemde, Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarlarına Afganistan ve Pakistan üzerinden ulaştıracak Trans-Afgan boru hattı projesinin de gündeme gelişiyle, Afganistan meselesinin bölgesel önemi daha da artarken, Arjantin ve ABD gibi ülkelerin de müdahil oluşuyla, yeniden küresel bir mesele durumuna gelmiştir (Mackenzie, 1998, ss. 97-100; Matinuddin, 1999, ss. 76-78).

Taliban'ın Herat'tan sonraki hedefleri Gor ve Host bölgeleri olmuştur. Gor bölgesinin Rabbani ile İran arasındaki kara bağlantısı üzerinde oluşu dışında fazlaca bir stratejik önemi yoktur. Taliban'ın bölgeye yaklaşmasıyla, bölgedeki militanlar direnmeden teslim olmuşlardır. Host bölgesinde iki adet eğitim kampı (El Beder I ve El Beder II) bulunmasına karşın, bu kamplardaki militanlar Taliban'a karşı direniş göstermemişlerdir. Bu kamplar, Hikmetyar tarafından İslâmcı militanların eğitilmesi amacıyla kurulmuştu. Taliban, kampların işleyişine bir süre için karışmasa da, kısa bir süre sonra bunların Taliban karşıtı bazı hareketlere karışmaları üzerine kampları kapatmış (17 Eylül 1996) ve Hareket ül-Ansar adında kendisi için kabul edilebilir olan bir başka İslâmcı militan gruba devretmiştir (Matinuddin, 1999, ss. 78-80).

Gor ve Host bölgelerini ele geçirdikten sonra Taliban, Kandahar ve Gazne'deki birliklerini Logar bölgesine ve Meydan Şehir'e kaydırarak, Kâbil'e yönelik topyekün saldırıya geçeceğini ilan etti. Rabbani'ye istifa etmesi için beş gün süre tanıyan Taliban'ın talebi onun tarafından sert bir dille reddedildi. Öncelikle Çarasyab'a yerleşen

Taliban güçleri, Kâbil'i üç taraftan kuşattı. Kâbil çevresindeki dağlar ve tepeler Taliban bakımından sadece gizlenmek için değil, aynı zamanda Hikmetyar'ın 1992 ila 1995 yılları arasında yapmış olduğu gibi, şehri bombalamak amacıyla da oldukça uygundu. Ancak, Rabbani ve Mesut güçleri, Taliban'a karşı etkili bir direniş göstermekteydi ve bu durum, Taliban'ı dezavantajlı bir duruma düşürmekteydi. Taliban'ın Kâbil kuşatması uzadıkça, şehirdeki sivil ölümlerinin sayısı artmaktaydı. Bunun sonucunda Taliban, sürekli eleştirdiği mücahit gruplarla aynı kefeye konulabilir ve halkın sempatisini kaybedebilirdi. Kuşatmanın başlamasından beş ay kadar sonra Taliban liderleri, kenti ele geçirecek harekati yapamayacaklarını fark etmeye başlamışlardır. Ayrıca, Çaraysab bölgesindeki Taliban güçleri de Mesut tarafından roket saldırılarına hedef olabiliyordu (Davis, 1998, ss. 60-61).

Rabbani yönetimiyle Taliban arasındaki bu çatışma, Özbek lider Reşit Dostum'un askeri ve diplomatik gücünün önemini de son derece arttırmıştır. Mesut, Taliban'a karşı Dostum'un desteğine şiddetli gereksinim duymaktaydı ve bunu sağlamak için Özbek, İranlı ve Rus yetkililerle görüşerek Dostum'a baskı yapmalarını istemiştir. Dostum Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilmesine karşı olsa da, Mesut'u desteklemeye yanaşmamaktaydı. Çünkü, kendisi de Rabbani'nin istifa etmesi ve yönetimin kendisinin, Rabbani'nin, Taliban'ın ve diğer bazı grupların da yer aldığı geniş bir koalisyona devredilmesi taraftarıydı. Hazaralar, Hikmetyar, Nangarhar Şûrâsı, Müceddidi, Geylani ve Halis de Dostum'un bu görüşünü paylaşmaktaydı. Ancak, bu görüş hem Taliban, hem de Rabbani tarafından kabul edilmemekteydi. Bu görüşte olan grupların, geniş çaplı koalisyonun ayrıntıları konusunda uzlaşamamaları, bu fikri Taliban'a ve Rabbani'ye kabul ettirebilecek birliği ve iradeyi oluşturabilmelerini de engellemiştir (Khalilzad, 1996, ss. 191-192).

Taliban saldırısına karşı, Mesut'a bağlı güçler de zaman zaman bazı karşı saldırılarda bulunmuşlardır. Bu saldırılar büyük ölçüde Taliban güçlerinin karadan ve havadan bombalanması şeklinde gerçekleşmiştir. Böylelikle, hem Taliban güçlerinin ağır kayıplar vermesi sağlanıyor, hem bu güçler atış menzili dışında tutularak kenti top ateşine tutmaları engellenmeye çalışılıyordu. Rabbani yönetiminin diğer bir önemli operasyonu Herat'ın geri alınmasına yönelik olmuştur. Taliban tarafından Herat'tan çıkartılmış olan İsmail Han, İran'da sığınmacı durumundaydı. İran'ın da desteğiyle

Herat'a operasyon düzenleyen İsmail Han, doğrudan Herat'a saldırmak yerine, önce Gor bölgesini ele geçirip Herat'a buradan yönelmeye karar verdi. Ancak, Taliban'ın Gor bölgesindeki komutanı Molla Brader güçleriyle girdiği çatışmada ağır bir yenilgiye uğradı. Bir kaç ay sonra Mesut'a bağlı güçler, Herat'ı ele geçirmek amacıyla Gor bölgesine girdiler ve buradaki Taliban güçlerini püskürtmeyi başararak bölgeyi ele geçirdiler. Ancak, Cümbiş ve Vahdet'in de desteğiyle, Taliban'ın Herat Valisine bağlı güçler, Mesut'un Gor'daki güçlerini yenilgiye uğrattı. Rabbani yönetiminin diğer bir önemli operasyonu da Vardak operasyonudur. Mesut, bu operasyonda hem Taliban'a ağır kayıplar verdirmiş, hem de önemli miktarda silah ve cephane ele geçirmiştir (Matinuddin, 1999, ss. 81-84).

Ancak, Mesut'un geniş çaplı bir saldırı başlatmamış olması da stratejik bir hata olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, 1996 yılının başları böyle bir saldırı için en uygun zamandı. Çünkü, Mesut'un güçleri oldukça iyi durumda olmalarına karşın, Taliban güçleri kentin civarında dağınık durumda bulunmaktaydı. Ayrıca, pek çok militan da ayrılarak aşiretlerine geri dönmüşlerdi. Mesut'un topyekün saldırıyı ertelemesi, bu stratejik avantajı elden kaçırmaya ve uzun dönemde güç dengesinin Taliban lehine dönmesine neden olmuştur (Davis, 1998, ss. 64-65).

Kâbil yönetimi Taliban'la mücadelede yetersiz kaldığını hissetmeye başlamasıyla, Rabbani de Hikmetyar'la uzlaşmaya karar vermiştir. 1996 Mayıs ayında Hikmetyar, Kâbil'e gelerek Başbakan olarak göreve başladı. Hikmetyar'ın Başbakan oluşuyla birlikte Taliban saldırıları da şiddetlenmiştir. Ağustos ayında, Taliban güçleri Hikmetyar'ın Pakiya'daki güçlerini mağlup edip Pakistan sınırı yakınlarındaki Spin Şigar'da bulunan yeni karargahını ele geçirdi. Mesut'un da Kâbil çevresindeki operasyonlarında başarı sağlayamaması, Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilmesi sürecini başlatmıştır. İlk aşamada, Taliban'ın Pakiya'daki güçleri buradan Nangarhar'a yöneldi. Nangarhar Şûrâsı Taliban yanlısı ve karşıtı olarak iki gruba bölünmüş durumdaydı. Taliban'ın Nangarhar'a yaklaşmasıyla, Nangarhar Şûrâsı başkanı Hacı Kadir şehirden kaçarak önce Celalabad'a, buradan da Pakistan'a geçti. Molla Borcan komutasındaki Taliban güçleri, 11 Eylül 1996 tarihinde kenti ele geçirdi. Celalabad'da beklemeyen Taliban güçleri, Nangargar'ın kuzeyindeki Lagman ve Kunar vilayetlerine yöneldiler ve önemli bir direnişle karşılaşmadan buraları ele geçirdiler. Ancak, tüm

tarafklar esas hedefin stratejik önemi oldukça yüksek Sarobi olduğunun farkındaydı. Sarobi, Kâbil'in 75 kilometre kadar doğusunda, Kâbil-Celalabad otobanı üzerinde yer almaktadır. İç savaş boyunca Hizb-i İslâmi'nin kalesi durumundaydı. Mesut tarafından Kâbil'in doğu cephesi savunmasının merkezi olarak belirlenmişti. Ancak, Sarobi, Hizb-i İslâmi komutanlarından Ahmedzai Peştunu olan Zardad'ın yönetimindeydi ve Zardad'ın da Hikmetyar'la ciddi anlaşmazlıkları vardı. Ayrıca, bölgenin yapısı Mesut ve komutanları tarafından pek bilinmemekteydi. Taliban'ın Sarobi'ye saldırması üzerine şiddetli çatışmalardan sonra yenilgiye uğrayan hükümet birlikleri Kâbil'e doğru çekildiler ve Sarobi, Taliban tarafında ele geçirildi. Taliban güçlerinin Sarobi'den Kâbil'e yönelmesi üzerine Mesut ve komutanlarının tek umudu acilen bir savunma hattının oluşturulabilmesiydi. Ancak, Taliban güçleri hızla Kâbil'e doğru ilerlerken bu savunma hattının oluşturulabilmesi mümkün olmamıştır. Çünkü, Mesut'un güçleri demoralize olmuş ve Kâbil'i terk edip kuzeydeki kaleleri olan Penşir'e doğru kaçmaya başlamıştı. 26 Eylül'de Mesut, şehrin boşaltılması ve Penşir'e çekilmesini emrini verdi. Bazı birlikler kentte kalıp Taliban'ı oyalarken ve çekilmeyi gizlerken, zırhlı araçlar ve toplar başarılı bir şekilde şehirden çıkarıldı. Hemen ardından, Molla Abdül Rezzak komutasındaki Taliban güçleri Kâbil'e girdi. Girer girmez ilk icraatları, BM binasında sığınmacı durumunda bulunan Necibullah'ın ve kardeşinin idamı olmuştur (Davis, 1998, ss. 65-68; Magnus, 1997, ss. 112-113; Matinuddin, 1999, ss. 84-87).⁶⁴

Taliban'ın Kâbil'i ele geçirmesini kolaylaştıran pek çok etmen vardır. Bunlardan ilki, Mesut'a bağlı askerlerin şiddetli bir düşmanlık duyduğu Hikmetyar'la ittifak yapılmasının bu askerlerin moralini olumsuz yönde etkilemiş olmasıdır. İkincisiyse, Taliban'ın sayı üstünlüğüdür ki, yaklaşık olarak Rabbani yönetimine bağlı güçlerin üç katı kadardır. Üçüncüsü, Sarobi'yi ele geçirmeleri Taliban askerlerinin moralini yükseltirken, Taliban'ın bu başarılarının Rabbani yönetimine bağlı askerleri demoralize etmesidir. Dördüncüsü, Taliban'ın beşinci kol faaliyetleri oldukça başarılı olmuştur ve Rabbani yönetimine bağlı pek çok komutan, Taliban'dan aldıkları rüşvet karşılığında taraf değiştirmiştir. Beşincisi, Kâbil'de birbirinden farklı pek çok grup vardı ve bunlar arasında birlik ve koordinasyonun sağlanması konusunda zorluk yaşanmaktaydı.

⁶⁴ Fred Halliday, (1996, 11 November) Kabil'e girmeden önce Taliban'ın Necibullah'a birlikte çalışma önerisinde bulunduğunu, bu yüzden de Ahmed Şah Mesut'un teklifine rağmen, Necibullah'ın Kabil'i terk etmeye yanaşmadığını, Taliban'ın Kabil'e girişinden bir kaç saat önce Delhi'deki ailesiyle yaptığı konuşmada Taliban'la iyi ilişkileri olduğunu söylediğini belirtmiştir (ss. 19-22).

Altıncısı, en son geri çekilme yolunun da Taliban tarafından tehdit edilmesi, Rabbani ve Mesut'un, ağır silahlarını kurtarmak için geri çekilme kararı vermelerini çabuklaştırmıştır. Yedincisi, Taliban'ın mobil savaş tekniklerini ustalıkla kullanması ve mobilize birliklerinin manevra kabiliyetinin yüksekliğidir. En son ve en önemli neden ise Taliban'ın Pakistan ve Suudi Arabistan'dan aldığı parasal, teknik ve diplomatik destektir (Davis, 1998, ss. 68-69; Matinuddin, 1999, ss. 88-89).

Taliban'ın Kâbil'i ele geçişi, Rabbani'nin ülkedeki tek hukuki otorite olduğu iddiasını ciddi şekilde zayıflatmıştır. Ancak, bazı askeri analizciler, ülkeye barış gelme olasılığının yükselmiş olduğunu ifade ediyorlardı. Olaya yönelik uluslararası tepkiler ise, değişik ülkelerin kendi ulusal çıkarlarına göre farklılık göstermiştir (Matinuddin, 1999, s. 89).

Pakistan, Taliban'ın Afganistan'ın geri kalan bölgelerini de ele geçireceğini ummaktaydı ve böylelikle Afganistan'da kurulacak dost rejim sayesinde Orta Asya ülkeleriyle karayolu ticaret yollarının açılacağını ve doğalgaz boru hattının inşasının mümkün olabileceğini hesaplamaktaydı (Maass, 1999, ss. 68-71; Matinuddin, 1999, ss. 89-90).

İran, Taliban'ın Kâbil'i ele geçişini bir Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD komplosu olarak görmekteydi. Bu komplonun amacının da kendisinin tecrit edilmesi ve bu ülkelerin Orta Asya'da etkinliğini arttırmak olduğunu öne sürmekteydi. İran'ın dini lideri Ayetullah Hameney, Taliban'ın İslâm'ın yüzkarası olduğunu açıklamıştı. İran, Taliban ilerleyişini durdurmak amacıyla Hizb-i Vahdet'e yönelik desteğini arttırmış, Rabbani ve Mesut'a bağlı güçleri Özbekistan üzerinden desteklemeye, İsmail Han'a bağlı güçleri de kendi sınırları içinde barındırıp desteklemeye devam etmiştir (Magnus, 1997, ss. 112-113).

Taliban'ın Kâbil zaferinden dolayı en büyük tedirginliği duyanlar ise Türkmenistan haricindeki Orta Asya ülkeleri ve Rusya olmuştur. Konuyu müzakere etmek amacıyla, 4-5 Kasım tarihlerinde Kazakistan'ın Almatı kentinde bir toplantı düzenlendi ve bu toplantıda Taliban karşıtı ittifakın desteklenmesi konusu görüşüldü. Bu toplantıya tepkisini göstermekte gecikmeyen Taliban, Birleşik Devletler Topluluğu ülkelerini düşmanlarıyla ittifak yapmalarının sonuçları konusunda uyardı ve Rusları da

Afganistan'daki kötü tecrübelerini unutmamaları yönünde ikaz etti (Maass, 1999, ss. 72-73; Magnus, 1997, ss. 115-116).

Taliban, ideoloji ihracı çabasına girmedikten ve ABD'ye karşı düşmanca bir tavır sergilememiş olduğundan dolayı, Kâbil'i ele geçirmesi, ABD'de herhangi bir tepki yaratmamıştır. Ayrıca, Taliban İran'ın bölgedeki etkinliğini sınırlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Aynı zamanda, bölgesel istikrarı sağlayabileceğine, haşhaş ekimine ve terörist faaliyetlere engel olabileceğine, Orta Asya'ya ulaşan ticaret yollarını açabileceğine inanılmaktaydı. ABD'li dev bir enerji şirketi olan UNOCAL, ABD'nin dış politikasını Taliban lehinde yönlendirmek amacıyla lobi çalışmaları yapmaktaydı (Matinuddin, 1999, s. 90; L. Robin, 1996, ss. 326-327).

Türkmenistan'ın zengin enerji kaynaklarının Afganistan üzerindeki Taliban'ın kontrolü altında olan bölgelerden taşınması üzerinde, ABD'li UNOCAL ve Suudi Delta aralarında anlaşmış durumdaydı. Bir UNOCAL yetkilisinin Taliban'ın Kâbil zaferinin olumlu bir gelişme olduğu yönündeki açıklaması, analizciler arasında ABD'nin Taliban'a yönelik desteğinin bir kanıtı olarak yorumlanmıştır (Siddiki, 1996, November 9-13, s. 6).

Kâbil'in düşüşüyle Mesut, Penşir vadisindeki ana üssüne geri çekilmek durumunda kalmıştı. Mesut'un yeniden toparlanmasına fırsat vermemek amacıyla Taliban kuzeye yönelik operasyonu vakit geçirmeden başlatma kararı almıştır. Bu doğrultuda, önce Kâbil'in kırk kilometre kadar kuzeyinde bulunan Çarikar, hemen ardından Kâbil'in yetmiş kilometre kadar kuzeyinde, Salang geçidinin ağzında bulunan Cebel-us Siraj ele geçirilmiştir. Ancak, Penşir Vadisi'ne giren Taliban güçleri, Mesut'un her zamanki tuzaklarından birine düşmüşlerdir. Ayrıca, Taliban'ın Afganistan'ın kuzeyine yönelik tehditi, Dostum'u Mesut'la anlaşmaya sevk etmiştir. Dostum'un desteğiyle Mesut, Taliban güçlerini geri püskürtmeyi başarsa da Taliban, Mesut'un bu karşı saldırısını Kâbil'in 25-30 kilometre kuzeyinde durdurmayı başarmıştır. Mesut Kâbil'e doğrudan saldırmaktansa, savaşı daha geniş bir alana yaymayı tercih etmiştir (Magnus, 1997, ss. 113-114; Matinuddin, 1999, ss. 91-93).

Taliban'ın Kâbil'e geri püskürtülüşünden sonra, kazanımlarını pekiştireceği ve yeni bir saldırıda bulunmayacağı tahmin edilmekteydi. Ancak, bu tahminlerin aksine, Taliban

1997 Ocak ayında yeni bir saldırı başlatmıştır. Önce Bagram havaalanını ele geçirmiş, ardından Çarikar ve Cebel-us Siraj üzerine yürümüştür. Daha önce, Taliban'ın başarılarının büyük bir kısmı kendisine karşı ciddi bir direniş olmayışından kaynaklanmaktaydı. Ancak, Peştun olmayan bölgelerde ilerleyişi ve bu bölgelerde kontrolü sağlaması, Peştun bölgelerdeki kadar kolay olmayacaktır. Bu bölgelerde halk arasında kendilerine yönelik direniş ortaya çıkacak ve Taliban sivil halka yönelik baskıları artacaktır (Magnus, 1998, ss. 109-110; Marsden, 1998, s. 52; Matinuddin, 1999, ss. 93-94).

1997 Şubat ayında, Taliban'ın Pakistan sınırındaki kereste kaçakçılığını yasaklama kararı alması, kendisine karşı muhalefetin artmasına neden olmuştur. Bu muhalefet, Taliban karşıtı gruplarca da desteklenince Afganistan'ın doğusunda isyanlar çıkmaya başlamıştır. Nangarhar bölgesinin Pakistan'da bulunan eski valisi Hacı Kadir, bölgedeki istikrarsızlıktan yararlanmak amacıyla sınırı geçerek Kunar bölgesine yönelik bir saldırı başlatmıştır. Ağır kayıp vermesine rağmen, Taliban, Hacı Kadir'i yenilgiye uğratmıştır. Hemen ardından Taliban, Pakistan'dan Taliban karşıtı kişi ve grupları barındırmamasını talep etmiş ve bu talebi Pakistan tarafından kabul görmüştür. Pakistan otoritelerinin, Hacı Kadir'den ya politik faaliyetlerine son vermesini, ya da ülkeyi terk etmesini istemesi üzerine, Hacı Kadir Pakistan'ı terk ederek Almanya'ya gitmiştir. Aynı dönemde, Gülbeddin Hikmetyar da Peşâver'deki karargahını kapatarak İran'a geçmiştir (Magnus, 1998, s. 110; Matinuddin, 1999, s. 94).

1997'nin kış ve bahar ayları boyunca Taliban'ın Kuzey Afganistan saldırısı devam etmiştir ve Taliban yavaş yavaş kuzey Afganistan bölgesine sızmaya başlamıştır. Mayıs ayında Dostum'un ordusunda isyan çıkmış ve bu isyan Taliban'ın ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Cümbiş'in ileri gelen generallerinden biri olan Abdül Resul Pehlivan, 1996 yılında Mezar-ı Şerif'te uğradığı suikastın sonucunda hayatını kaybetmişti. Abdül Resul Pehlivan'ın üvey kardeşi General Abdül Melik Pehlivan, kardeşinin ölüm emrinin Dostum tarafından verildiğinden şüphelenmekteydi. Mayıs ayında, Taliban'la gizlice anlaşılan General Abdül Melik, Dostum'a karşı isyan başlattı. Bazı ileri gelen generallerin ve beş aydır maaş alamayan askerlerin de Abdül Melik'in bu isyanına katılmaları üzerine Dostum, Afganistan'ı terk etmek zorunda kalarak, önce Özbekistan'a, ardından da Türkiye'ye geçmiştir. Eşzamanlı olarak, Mesut'un Salang

geçidini koruyan komutanı da taraf değiştirerek Taliban tarafına geçmiş ve binden fazla Taliban askerinin Hindu Kuş'un kuzeyine geçmesine neden olmuştur. Kısa bir süre içinde Taliban-Melik ittifakı Mezar-ı Şerif de dahil olmak üzere, Afganistan'ın kuzeyini ele geçirmeyi başarmıştır. Abdül Melik ise, Molla Ömer tarafından, Taliban'ın dışişleri bakan yardımcılığı makamına getirilmiştir (Magnus, 1998, s. 110; Marsden, 1998, ss. 53-54; Matinuddin, 1999, ss. 95-99; Rashid, 2001, ss. 57-58).

Taliban'ın Abdül Melik ile yetki paylaşımına yanaşmaması ve kuzeyde halka yönelik baskıcı uygulamaları şiddetli bir tepkiye yol açmıştır. Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Taliban'ı Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanıması üzerine, Mezar-ı Şerif'te geniş çaplı ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Kendisiyle yetki paylaşımında bulunmayan Taliban yönetiminden hayal kırıklığına uğrayan Melik, yeniden taraf değiştirince, Taliban sadece Mezar-ı Şerif'ten değil, beş gün önce ele geçirmiş olduğu tüm kuzey Afganistan bölgesinden geri püskürtülmüştür. Taliban'ın binlerce asker kaybettiği bu yenilgisi, kurulduğundan beri almış olduğu en ağır yenilgidir. Sadece Kuzey Afganistan'dan püskürtülmekle de kalmamışlar, Mesut düzenlediği karşı saldırıyla Kâbil'in kuzeyine kadar gelmiş, Hazaralar da Hazaracat bölgesinin kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Molla Ömer, Taliban askerlerinin moralini düzeltmek amacıyla Kâbil'e gelerek, Pakistan'daki medrese öğrencilerinden yardım talebinde bulunmuştur (Magnus, 1998, s. 110; Rashid, 2001, ss. 58-59; Selim, 2004, ss. 201-203).

Molla Ömer'in yardım talebi üzerine, Pakistan'daki bir çok medresede eğitime ara verilmiş ve yaklaşık 5000 öğrenci, Taliban saflarında savaşmak üzere gönüllü olarak Afganistan'a gelmiştir. Ancak, Taliban yönetiminin Durrani ağırlıklı olması, Gılzailer tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı ve bu yüzden de Gılzailerin Molla Ömer'in çağrısına katılım seviyeleri oldukça düşük olmuştur. Bu yüzden Taliban, ortaya çıktığı günden bu yana ilk kez gönüllü yoksunluğuyla karşılaşmıştır. Aynı zamanda, Orta Asya sınırlarına yakınlaşmış oluşu da Orta Asya ülkelerini ve Rusya'yı harekete geçirmiş, yarattığı tehdit üzerine Tacikistan yönetimi İslâmcı muhalifleriyle⁶⁵ uzlaşarak Mesut'a yönelik desteğini arttırmıştır. Taliban ile iyi ilişkiler içinde olan bölgedeki tek ülke Türkmenistan bile 9000 kadar Türkmen sığınmacının Taliban'dan kaçarak sınırlarına

⁶⁵ Tacikistan'daki İslâmcı muhalefet partisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akcalı, 1998, ss. 267-284.

dayanmasıyla beraber Taliban’a tepki göstermeye başlamıştır. Aralarındaki pek çok anlaşmazlığa rağmen, Taliban karşıtı güçler Taliban’a karşı ittifak kurmuşlar (Kuzey İttifakı) ve Mezar-ı Şerif’i başkentleri olarak belirlemişlerdir (Rashid, 2001, ss. 59-61; Selim, 2004, s. 204).

Ancak, Dostum taraftarlarıyla General Abdül Melik arasındaki çekişmeler, Kuzey İttifakı’nın yumuşak karnını oluşturunuyordu. Bu durumdan ustaca yararlanan Taliban, bölgedeki Peştun aşiretlerin de desteğiyle Melik üzerine saldırı başlattı. Dostum taraftarlarının isyanı üzerine Taliban’a karşı direnemeyen Melik, 7 Eylül 1997 tarihinde Taşkurgan’ı kaybetti. Taşkurgan’ın Taliban tarafından ele geçirilişi de Mezar’ı Şerif’te bir panik havası yarattı ve Melik, Rabbani ile birlikte şehri terk etti. Taliban, Mezar-ı Şerif’e girerken Dostum da Türkiye’den dönmüştü. Kendi yandaşlarını organize ederek, Taliban üzerine yürüdü ve Hazaraların da yardımıyla Taliban’ı Mezar-ı Şerif’ten çıkarmayı başardı. Ancak, kentin kontrolü Hazaralara geçmişti ve Hazaralarla bir çatışma yaşamak istemeyen Dostum, merkez karargahını Şıbırgan’a taşımak zorunda kaldı. Dostum’un ikmal yolunu kesmek amacıyla Taliban, Afganistan-Özbekistan sınırında bulunan Hayratan’a saldırdı ve 20 Eylül’de Hayratan’ı ele geçirdi. Ancak, Taliban ile sınırdaş olmaktan hoşnut olmayan Özbekistan, Dostum ile Melik’i uzlaştırmak için harekete geçti. Bu sayede, Taliban, Kunduz’a kadar geri püskürtülebilmıştır (Marsden, 1998, ss. 55-56; Matinuddin, 1999, ss. 103-105; Rashid, 2001, ss. 62-63; Selim, 2004, ss. 221-224).

Kuzey Afganistan’da yaşanan çatışma ve kaos ortamı, etnik gruplar arasında (özellikle Peştunlarla Peştun olmayanlar) gerilimi ve nefreti tırmandırmıştır. BM’nin Afganistan özel temsilcisi Nibert Noll’un tüm çabalarına rağmen, olumlu bir sonuç alınabilmesi mümkün olmamıştır. Çabalarının boşuna olduğunu anlayan Nibert Noll istifa etmiş ve BM Genel Sekreteri Koffi Annan, Afganistan özel temsilciliğine Lahdar Brahimi’yi atamıştır. Annan, Afganistan meselesine barışçı bir çözüm bulunması amacıyla “Altıartıki grubu”nun oluşmasını sağlamıştır. Bu grubun üyeleri ABD ve Rusya ile Afganistan’ın altı komşu ülkesiydi. Ancak, bundan da bir sonuç alınamaması üzerine Annan ve Brahimi, Afganistan’daki istikrarsızlıktan dolayı bölge ülkelerini, Afgan liderlerini ve uyuşturucu tacirlerini suçlamışlardır (Fielden ve Goodhand, 2001, ss. 18-19; Marsden, 1998, ss. 102-125; Rashid, 2001, ss. 63-66).

1997 yılının Güz mevsimi boyunca, Hazaracat bölgesindeki Hazaralar, Taliban'ın ambargosu yüzünden açlıkla karşı karşıyaydılar. Taliban, insani yardım taşıyan konvoyların dahi bölgeye girişini engellemekteydi. Taliban'ın hamisi Pakistan da Taliban'a, insani konvoyların geçişine izin vermesi için bir telkinde bulunmamıştır. İç savaşın başlamasından beri ilk kez açlık, karşı tarafı teslim olmaya zorlamak amacıyla bir silah ve askeri taktik olarak kullanılmıştır. Bu durumdan dolayı oldukça zayıf duruma düşen Hazaralar bir de kendi aralarındaki farklı grupların anlaşmazlığından dolayı birbirlerine düşmekte, Mezar-ı Şerif'teki Hazara güçleriyle Dostum güçleri arasında zaman zaman çatışmalar çıkmaktaydı. Mesut ile de hem Dostum hem de Hazaralar arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkması Kuzey İttifakı'nı oldukça zayıf bir duruma düşürmüştür. 1998 kış mevsimi boyunca ufak çaplı çatışmalar sürmüş, fakat bu arada Taliban, Hazaracat üzerindeki ambargoyu sıkılaştırarak, Mezar-ı Şerif'e geniş çaplı yeni bir operasyonun hazırlıklarına başlamıştır. Kış boyunca Taliban'ın tek saldırısı Faryab'a olmuş ve Faryab'da 600 kadar Özbek köylü Taliban tarafından katledilmiştir (US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2000; Rashid, 2001, ss. 67-70; I. Singh, 2001, ss. 195-228).

Taliban'ın sivil halka (özellikle kadınlara)⁶⁶ yönelik baskıcı uygulamaları, Hazaracat'a uyguladığı ambargo, uluslararası kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmaktaydı. Tüm çabalarına rağmen, BM olumlu bir sonuç alamadığından, ABD'den destek talebinde bulundu. 17 Nisan 1998'de Afganistan'a gelen ABD Büyükelçisi Bill Richardson, savaşan grupları barış görüşmelerinde bulunmak üzere bir araya gelmeyi kabul ettirmeyi başardı. ABD'nin desteğini sağlamak amacıyla Taliban, Hazaracat üzerindeki ambargoyu yumuşatarak, kadınlara yönelik uygulamalarını BM ile müzakere etmeyi kabul etmişti. Ancak, Bill Richardson'ın Afganistan'ı terk etmesinden bir kaç gün sonra anlaşmayı fesih etmiştir. Ayrıca, savaşan taraflar arasındaki görüşmeler de

⁶⁶ Kız çocukların okula gitmeleri, kadınların çalışmaları, yanında eşi veya erkek bir akrabası olmadan dışarı çıkmaları, mücevher takmaları yasaklanmış, vicudu baştan ayağa kapatan burkayı giymeleri zorunlu kılınmıştır. Hatta halhal takmaları, burkanın içine çekici kıyafetler giymeleri, kuaföre gitmeleri, yüksek topuklu ayakkabı, beyaz ayakkabı ve çorap giymeleri, parfüm sürmeleri, makyaj yapmaları dahi yasaklanmıştır. Taliban'ın bu uygulamaları sonucunda Afganistan'da dilencilik ve fahişelik oldukça artmıştır (Goodson, 2001, ss. 415-426). Önde gelen Afganistan uzmanlarından Ahmed Rashid (2000) Taliban iktidarı altında yaşayan kadınların durumunu "yokolmuş bir cinsiyet" olarak nitelemiştir (s. 217). Afganistan'da kadın sorunlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Centlivres, 1994, ss. 333-365; Dupree, 1991, ss. 53-61; 1992, ss. 30-42; Majrooh, 1989, ss. 87-98; Maley, 1996, ss. 203-206; Moghadam, 1992, ss. 35-53; Moghadam, 1994, ss. 859-861; Rahimi, 1986; Shalinsky, 1989, ss. 117-129; Shalinsky, 1993b, ss. 661-675; Tapper, 1991; 1979.

başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tüm bu gelişmeler sürerken hazırlıklara devam eden Taliban, 1998 Mayıs ayına gelindiğinde, yeni bir saldırı başlatmak üzere tüm hazırlıklarını tamamlamış durumdadır (Marsden, 1998, ss. 88-101; Rashid, 2001, ss. 70-71).

Suudi Arabistan Gizli Servisi Başkanı Prens Türki el-Faysal, Taliban'a 400 adet cip hediye etmiş ve mali yardımda bulunmuştur. ISI da lojistik destek sağlayarak, 2 milyon Rupî (yaklaşık 5 milyon ABD doları) vermiştir. Ayrıca, Pakistan'daki sığınmacı kamplarından ve medreselerden binlerce gönüllü Taliban safında savaşmak üzere Afganistan'a gelmiştir. Tabii ki, Taliban karşıtı ittifakın da bazı dış destekçileri vardı. Mayıs ayı boyunca, Rusya, İran ve Özbekistan da Kuzey İttifakı'na silah, cephane ve yakıt desteği sağlamaktaydı. Dostum Özbekistan'dan, Hazaralar İran'dan, Mesut ise İran ve Rusya'dan destek görmekteydi (Ahady, 1998, 130-133; Rashid, 2001, s. 72).

Haziran ayında, Herat'ta toplanan Taliban güçleri, kuzeye yönelerek Dostum'un güçlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar. Yaklaşık 100 adet tank ve zırhlı araç ele geçirerek 800 Özbek askeri de esir aldılar (daha sonra bu esirler öldürülmüştür). Dostum'un bazı komutanlarının da Taliban'dan rüşvet alarak taraf değiştirmeleriyle Taliban, Dostum'un Şıbırgan'daki üssünü de ele geçirmiştir. Taliban'a esir düşmemek için Dostum, Afganistan'ı yeniden terk etmek zorunda kalmış, önce Özbekistan'a, ardından da Türkiye'ye gitmiştir. Dostum'un ülkeyi terk edişini duyan diğer pek çok Cümbiş komutanı da Taliban'ın rüşvetlerini kabul etmişlerdir. Taliban'a karşı yalnız kalan yaklaşık 1500 kadar Hazara asker kenti savunmak için var güçleriyle direnmişler (bu direnişte yaklaşık 1400'ü ölmüştür), ancak Taliban'ın kenti ele geçirmesini engelleyememişlerdir. Mezar-ı Şerif'i ele geçiren Taliban, kentte özellikle Hazaralara yönelik büyük bir katliam yaptı. Hatta, bazı görgü tanıklarının ifadelerine göre, bölgede yaşayan bazı Peştunlar, Taliban askerlerine Hazaraların yaşadıkları evleri göstermiştir. BM ve Kızılhaç, bu katliamda 5000 ila 6000 sivilin hayatını kaybettiğini ilan etmiştir. Taliban'ın Meymene ve Şıbırgan'ı ele geçirişi bu sayıyı 8000'e çıkarmıştır. Mezar-ı Şerif katliamında, Taliban'ın 11 İranlı diplomatı da öldürmesi, İran ile Taliban arasındaki gerginliği tırmandırmıştır (US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2000; Rashid, 2001, ss. 72-75).

Hazara komutanlarından bazılarını teslim olmaya zorlayan Taliban, 13 Eylül'de Bamyân üzerine saldırıya geçti. Hazara liderleri ve siviller, Taliban güçlerinin kente varışından önce kenti terk etmiş olduğundan Taliban güçleri, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan kente girdi. Ancak, Bamyân'ın Taliban tarafından ele geçirilişi, Taliban'ın İran ile zaten gergin olan ilişkilerini savaş olasılığı noktasına getirmiştir. Afganistan sınırında asker yığınağı yapan ve geniş çaplı bir tatbikat başlatan İran, kendisinin de ABD gibi Afganistan'a saldırı hakkının olduğunu öne sürmeye başlamıştır. Olası bir savaş, Lahdar Brahimi'nin çabalarıyla ve karşılıklı görüşmeleriyle önlenebilmiştir (Fielden ve Goodhand, 2001, s. 19; Rashid, 2001, s. 76; US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2000).

Taliban ile İran'ın karşı karşıya gelişiyle zaman kazanan Mesut, Özbek ve Hazara güçlerinden arta kalanları örgütlemeye fırsat bulmuştur. İran ve Rusya'dan da aldığı destekle, Ekim ve Kasım aylarında Taliban'a karşı bir dizi saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılarla, Afganistan-Tacikistan sınırındaki bazı stratejik önemi yüksek noktalar dahil, Kuzey Afganistan'ın önemli bir kısmını Taliban'dan geri almayı başarmıştır. Mesut'un bu saldırıları sonucunda Taliban, yaklaşık 2000 askerini kaybetmiştir. Kısmen bu askeri başarıları, kısmen de Özbek ve Hazara liderlerin etkinliğini kaybetmeleri sonucunda Mesut ve komutası altındaki Tacikler, diğer gruplar üzerinde baskın konuma ulaşmışlar ve Taliban'a karşı tek alternatif durumuna gelmişlerdir. Bunun sonucunda Mesut, tüm Taliban karşıtı güçlerin komutanı seçilmiştir (Rashid, 2001, ss. 76-77; Selim, 2004, aa. 241-245).

Taliban'ın ülkenin önemli bir kısmını ele geçirmesi, ele geçirdiği bölgelerdeki sert uygulamaları ve uzlaşmaz tutumu, kendisine karşı uluslararası baskıların da artmasına sebep olmuştu. 25 Ağustos 1998 tarihinde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın dışişleri ve savunma bakanları, Taşkent'te bir araya gelerek Taliban ilerleyişini durdurmak için alınabilecek askeri ve politik önlemleri görüştüler. ABD de Usame Bin Ladin'in iadesi için Taliban'a yönelik diplomatik baskıyı arttırmıştı. Taliban'ın Usame Bin Ladin'i barındırması ve teslim etmeye yanaşmaması, en önemli destekçilerinden biri olan Suudi Arabistan'ı da soğutmuştu. BM'nin 8 Aralık 1998 tarihinde, Taliban ile ilgili aldığı karar, Taliban'a yönelik uluslararası tepkinin en üst düzeye çıktığını göstermiştir. Bu kararda Taliban, uluslararası teröristleri korumakla,

insan haklarını ihlal etmekle, uyuşturucu ticareti yapmakla ve ateşkesi reddetmekle suçlanmıştır. Uluslararası baskının sonucunda, 11 Mart 1999 tarihinde, Aşgabad'da bir araya gelen savaşı taraflar, savaş esirlerinin değişimi konusunda anlaşmışlarsa da, aralarındaki soruna barışçı bir çözüm mümkün olmamıştır. Aslında iki taraf da bu görüşmeleri, yeni bir bahar saldırısına hazırlanmak için zaman kazanma fırsatı olarak kullanmışlardır (Hyman, 1998, ss. 109-112; Rashid, 2001, ss. 77-78).

1999 yılındaki çatışmalar, Mesut'un gerçekleştirdiği bir dizi askeri operasyonla başlamış, Hazaralar da bunu fırsat bilerek Bamyan'daki Taliban güçlerine saldırıp, 21 Nisan'da şehri geri almışlardır. Hazaracat bölgesindeki çatışmalar sürerken, Taliban Temmuz ve Ağustos aylarında Mesut'a karşı saldırı başlatmıştır. Mesut'un güçlerinin Kâbil'den olabildiğince uzaklaştırılması ve Tacikistan ile arasındaki ikmal yolunun kesilmesini amaçlayan bu saldırılar başarısız olsa da, 200.000 kişinin daha sığınmacı durumuna düşmesine ve verimli Şomali vadisinin yıkımına neden olmuştur. Bu çatışmaların ardından, BM Afganistan Özel Temsilcisi Brahimi de istifa ettiğini açıklamıştır. Brahimi'nin istifası, Taliban üzerindeki uluslararası baskının artmasına neden olmuş, BM Güvenlik Konseyi ticari uçakların Afganistan'a inişini yasaklama ve Taliban'ın hesaplarını dondurma kararı almıştır (Fielden ve Goodhand, 2001, s. 18; Rashid, 2001, ss. 78-79).

2000 yılındaki çatışmalar, Taliban'ın Mesut güçlerine karşı düzenlediği erken (Mart ayının ilk günleri) saldırıyla başlamıştır. Ancak, Taliban güçleri Mesut tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Taliban, Nisan ayında uluslararası kamuoyuna, kuraklıktan etkilenen siviller için yardım çağrısında bulunmuş, ancak ateşkesi kabul etmediğinden uluslararası yardımlar sivillere etkin bir şekilde ulaştırılamamıştır. Halkın perişan durumuna rağmen, Taliban, 1 Temmuz'da yaz saldırılarına başlamış ve Mesut'un Kâbil'in yaklaşık 30 kilometre kuzeyinde bulunan güçleri üzerine yürümüştür. Bu saldırısı da geri püskürtülen Taliban yaklaşık 400 asker kaybetmiştir. 28 Temmuz'da bir hareket daha düzenleyen Taliban, bu sefer Kuzey İttifakı'nın karargahı durumunda bulunan Talokan şehrine saldırmıştır. Taliban'ın kenti kuşatması ve bombardımanı yaklaşık dört hafta sürmüştür ve 5 Eylül'de Talokan Taliban tarafından ele geçirilmiştir. Talokan, Mesut'un kontrolü altında kalan son şehirdi ve buradaki havaalanı dış yardımların kendisine ulaşabilmesi için son derece gereklidi. Talokan'ın kaybı, Penşir

dağlarına çekilmek zorunda kalan Mesut'a büyük bir darbe indirmesinin yanında, yeni bir sığınmacı krizine de neden olmuştur. Yaklaşık 150.000 kişi Taliban'dan kaçarak Tacikistan'a sığınmıştır. Kuzey İttifakı bir gerilla hareketi durumuna düşmüş olsa da etkili bir şekilde direnişi sürdürmüştür (The Nation, 2000, 12 September; Rashid, 2001, ss. 15-17; ss. 78-79).

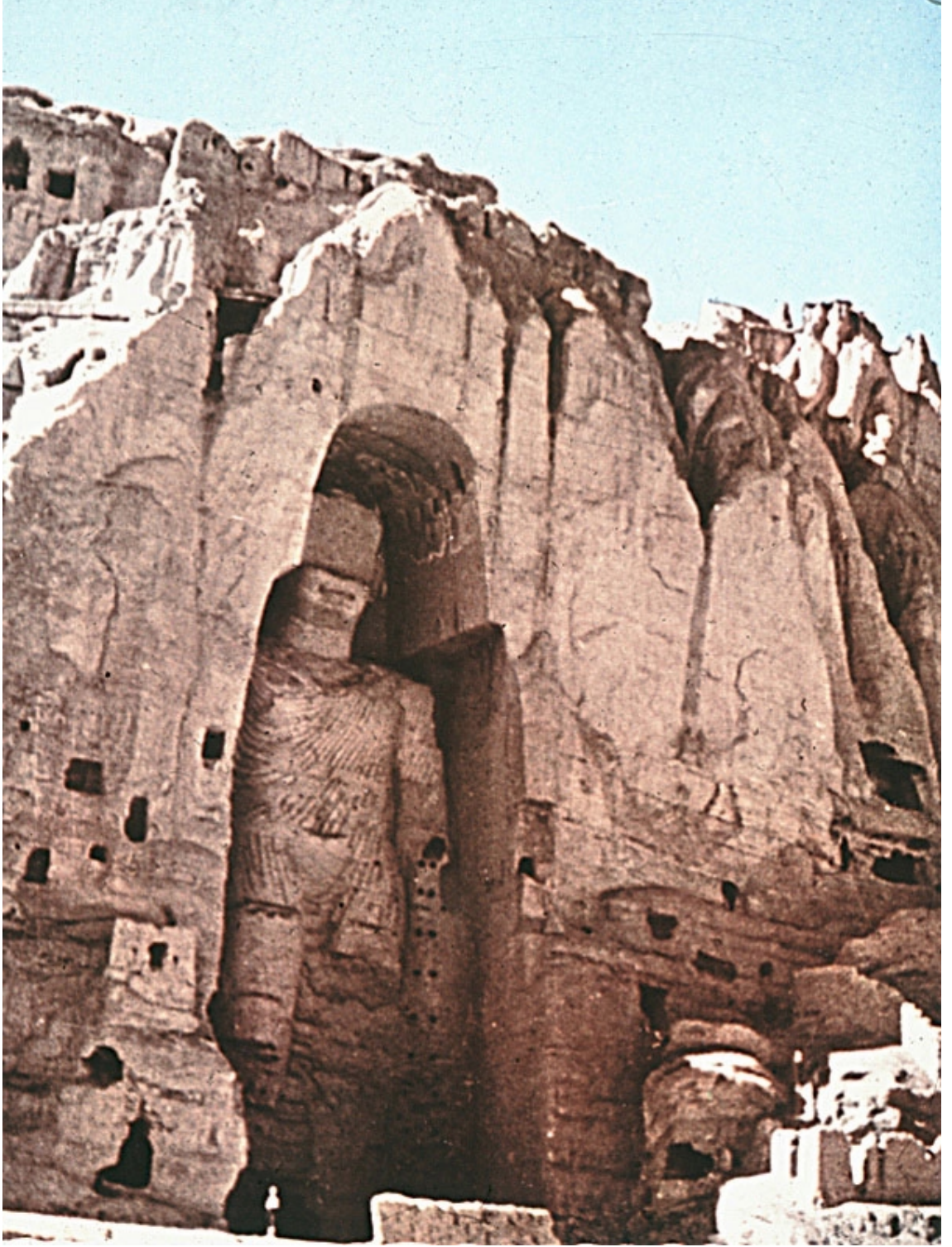
Taliban yönetimi altındaki Afganistan, muazzam bir dini baskıya sahne olmuştur. Taliban Afganistan'ı, büyük ölçüde Deobandi medreselerinin İslâm anlayışı ve kısmen de geleneksel Peştun kültürü doğrultusunda oluşturduğu kendine has köktenci bir İslâm anlayışı doğrultusunda yönetmiştir. Bu doğrultuda çok sert kurallar koymuştur. Fotoğraf çekmek, resim yapmak, bunları sergilemek, televizyon, teyp ve video kasetleri, teyp, video, uydu anteni bulundurmak, uçurtma uçurmak, futbol, satranç, kumar oynamak, Yılbaşı ve Nevruz bayramlarını kutlamak, evcil hayvan beslemek, İslâmı eleştirmek yasaklanmıştır. Ateistlere, zina yapanlara, eşcinsellere ölüm cezası vermiştir. Erkeklerin siyah türban takmaları ve sakal uzatmaları, (köselerin takma sakal kullanmaları) namaz zamanında camiye gitmeleri, zorunlu kılınmıştır. Kadınların okula gitmeleri, çalışmaları, burka giymeden ve yanında ailesinden bir erkek bulunmadan sokağa çıkmaları, topuklu ve yürürken ses çıkartan ayakkabı giymeleri, burkasız ve yanında ailesinden bir erkek bulunmayan bir kadını şoförlerin arabalarına almaları, esnafların satış yapmaları, doktorların muayene etmeleri, burakalı ve yanında ailesinden bir erkek bulunan bir kadını dahi muayene ederken o kadına dokunmaları yasaklanmıştır (Marsden, 1998, ss. 88-101; US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2000; 2001).

Bu yasakların olumsuz etkileri çok büyük olmuştur. Ailesinin tüm erkek fertlerini savaşta kaybeden veya burka alabilecek parası olmayan pek çok kadın vardır. Bu durumda bu kadınların cezalandırılmayı göze almadan evlerinden çıkabilmeleri mümkün olmamıştır. Kadınların okula gitmelerinin ve çalışmalarının yasaklanması da eğitime ve uluslararası yardım kuruluşlarının çalışmalarına çok büyük darbe indirmiştir. Kadınların okula gitmemelerinin yanı sıra, Afganistan'daki öğretmenlerin yaklaşık % 70'inin kadın olmasından dolayı erkeklerin eğitimi de sekteye uğramıştır. Uluslararası yardım kuruluşlarında da pek çok kadın çalışan olmasından dolayı, onların faaliyetleri

de zorlaşmıştır (Marsden, 1998, ss. 88-101; US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2000; 2001).

Taliban baskısı özellikle, şii olmalarından dolayı Hazaralar üstünde oldukça yoğun olmuştur. Taliban'ın Mezar-ı şerif kentinde pek çok Hazarayı katletmesinde, Hazaraların şii olmalarının etkili olduğu öngörülmüştür. 2001 yılının Mart ayında ise Taliban, kültürel bir yok etme politikası başlatmıştır. Uluslararası diplomatların, örgütlerin, Müslüman ülkelerin ve İşlm alimlerinin tüm ricalarına rağmen, Taliban, Kâbil müzesindeki antik heykelleri, Gazne'deki tarihi kalıntıları ve Bamyan'daki tarihi ve devasa Buda heykellerini (şekil 10) yok etmiştir (Marsden, 1998, ss. 88-101; US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2000; 2001).

Şekil 10: Buda Heykelleri

(Lgpn, t.y.).

Taliban ile muhalifleri arasındaki çatışmalar tüm yoğunluğuyla sürmekteyken, 9 Eylül 2001 tarihinde, Ahmed Şah Mesut, Taliban'ın barındırdığı El Kaide'ye bağlı suikastçılar tarafından öldürülmüştür. Ancak, Taliban bu başarısını pekiştirme fırsatı bulamayacaktır. Çünkü, iki gün sonra ABD'de İkiz Kulelere yönelik terörist saldırılar, ABD'nin askeri müdahalesine neden olacak ve Taliban'ın çöküş sürecini başlatacaktır. 11 Eylül saldırılarından sorumlu tutulan El Kaide örgütünün militanlarının, Vaşington'un tüm ısrarlarına rağmen, Taliban tarafından teslim edilmeyişi sonucunda ABD, Taliban'a yönelik askeri müdahalede bulunmuştur. Kuzey İttifakı güçleriyle koordineli olarak gerçekleştirilen ABD müdahalesi sonucunda ağır bir yenilgiye uğrayan Taliban, ülke üzerindeki iktidarını kaybetmiştir. Taliban'ın devrilişiyle iç savaş sona ermiş ve Afganistan'da bir geçiş hükümeti oluşturularak, ülkenin yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır (Baldauf, 2001, s. 1; Selim, 2004, ss. 245-259).

Bu bölüm, mücahitlerin Sovyet destekli Necibullah yönetimine karşı mücadelesi, Kâbil'in ele geçirilip Necibullah yönetiminin sona ermesiyle kendi aralarında iktidar çekişmesi yaşamaları ve sonrasında Taliban'ın ortaya çıkarak birkaç yıl içerisinde ülkenin tamamını ele geçirip diğer mücahitleri gerilla hareketleri durumuna düşürdüğü dönemler olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır. Ayrıca, dış müdahalelerin ayrıntıları da ortaya koyularak, iç savaş sürecini ne şekilde etkiledikleri de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler ışığında, öncelikle iç savaşın niteliğini sorgulayıp, ardından da dış müdahalelerin yöntemlerini değerlendirmek gerekmektedir.

4. İÇ SAVAŞIN NİTELİĞİ

Afganistan'da yaşanan iç savaşın niteliğiyle ilgili, değişik dönemlerde ortaya atılan iddialardan biri, Afgan iç savaşının etnik bir savaş olduğu, diğeri de vekaleten savaş olduğudur. Savaşan grupların ülkedeki dört büyük etnik grupla örtüşmesi ve özellikle güç tabanlarını kendi etnik gruplarının yaşadığı bölgelere dayandırmış olmaları, akla bu savaşın etnik bir savaş olduğunu getirmektedir. Gerçekten de, iç savaşın ikinci döneminin başlarındaki (1992 yılı) ittifaklara bakıldığında Peştunlarla Peştun olmayan etnik gruplar arasında bir mücadelenin olduğu izlenimi edinilmektedir. Ancak, Rabbani'nin iktidarı paylaşmaktaki isteksizliği, ertesi yıl Dostum ve Mezari'nin

Hikmetyar'la yakınlaşmaları sonucunu doğurmuştur. Böylelikle, etnik faktörlerin iç savaş üzerinde o kadar da büyük bir rol oynamadıkları ortaya çıkmıştır.

Zaten, etnik savaşın özelliği olan etnik temizlik gibi bir konunun savaşan tarafların gündeminde bulunmadığı görülmektedir. Gerçi bu yönde bazı istisnai uygulamalar da olmuştur. Taliban'ın Mezar-ı Şerif'i ikinci kez ele geçirmesi ve yüzlerce Hazarayı katletmesi, bazı bölgelerde de bu tür katliamlar yapması buna örnek olarak verilebilir. Ancak bu katliamların, etnik temizlikten ziyade, intikam amacı taşıdığı söylenebilir. Çünkü Taliban Mezar-ı Şerif'i ilk ele geçirdiğinde bu tür bir harekete teşebbüs etmemiştir. Fakat çıkan direnişin sonucunda, üç binden fazla askerinin öldüğü ve yaklaşık üç bin altı yüz askerinin de esir düştüğü ağır bir yenilgi almıştır. Elbette bu tür olayların yaşandığı iç savaş gibi süreçlerin, etnik gruplar arasındaki nefreti körükleyici etkisi de göz ardı edilmemelidir. Ancak, etnik nefretler körüklenmiş olsa da, karşı tarafın nüfusunun tamamen yok edilmesinin temel savaş amacı haline geldiği görülmemektedir. Gruplar daha ziyade, karşı tarafın askeri güçlerini ortadan kaldırmaya çalışarak, ülke üzerinde kendi egemenliklerini kurma amacıyla hareket etmişlerdir. Hatta, farklı etnik grupların ayrılıkçı amaçlar dahi taşımadığı, ülkenin yönetiminde daha fazla pay ve söz sahibi olma amacıyla mücadele ettikleri görülmektedir.

Afgan iç savaşında zaman zaman etnik nefretlerin yükseldiği ve sivil halka yönelik saldırılar olduğu görülse de, savaşın etnik bir savaş durumuna dönüşmemesinin nedenleri ülkedeki toplumsal kimliklerin yapısıyla ilgilidir. Çünkü, etnik köken kimliğin tek belirleyicisi değildir ve kimlikler hiyerarşik bir yapı arz eder. Bu bakımdan, farklı etnik grupların da kimliklerinde paylaşılan, Müslüman olmak gibi ortak özellikler bulunmaktadır. Sonuçta, Afganistan'da yaşanan iç savaşın etnik bir yönü olsa da, bu savaşın etnik bir savaş olarak nitelenmesi doğru olmayacaktır.

Afganistan'daki iç savaşın niteliğine yönelik iddialardan bir diğeri de, bu savaşın bir vekaleten savaş veya diğer bir deyişle piyonlarla savaş olduğu yönündedir. Afganistan bağlamında vekaleten savaştan kastedilen birbirlerine rakip olan dış güçlerin doğrudan birbirleriyle çatışmaya girmektense, Afgan iç savaşında taraf olan grupları birbirlerine karşı destekledikleri durumdur. Daha açık bir ifadeyle, esas mücadele dış güçler arasında yaşanmaktadır, fakat bunlar Afgan iç savaşında taraf olan piyonlarını birbirleriyle çatıştırmaktadırlar.

Bu iddianın kendi içinde oldukça zayıf bir noktası vardır ki, bir çatışmanın tamamen vekaleten savaş olabilmesi neredeyse olanaksızdır. Çünkü, piyon olarak kastedilen grupların da kendilerine göre ve destekçilerinden bağımsız olarak amaç, hedef ve gündemleri olacaktır. Bu durum, Afgan iç savaşına taraf olan gruplar için de geçerlidir. Örneğin, Suudi Arabistan'ın kendisine vermiş olduğu desteğe rağmen Taliban, Suudi Arabistan'ın Usame bin Ladin'in teslim edilmesi talebine olumsuz yanıt vermiştir. Dolayısıyla, iç savaşa taraf olan grupların, destekçilerinin tamamen kontrolünde olduklarını ve onların iradesine göre hareket ettiklerini varsaymak hata olur. Bu bakımdan, Afganistan'daki iç savaşı vekaleten savaş olarak nitelemek de doğru olmaz.

O halde, Afganistan'daki iç savaş etnik veya vekâleten bir savaş değilse ne tür bir olduğu sorusunun yanıtının savaşan tarafların özelliklerinde gizli olduğu düşünülmektedir. İç savaşa taraf olan gruplara bakıldığında, her birinin kontrolleri altındaki bölgelerde mutlak egemen durumda oldukları görülmektedir. Kendi askeri güçleri vardır. Kendi bölgelerindeki ekonomiyi (uyuşturucu ve savaş ekonomilerini) kontrol etmektedirler. Kanun yapabilmekte ve uygulayabilmektedirler. Hatta, bağımsız bir şekilde dış politika da üretip uygulayabilmektedirler. Özetle, egemen bir devletin tüm yetkilerini kendilerinde toplamışlardır. Bu durum göz önüne alındığında, Afganistan'daki iç savaşın niteliği konusunda: devletin zayıflamasıyla oluşan boşluğun, mevcut siyasi bölünmüşlük tarafından doldurulması ile siyasi bölünmüşlüğün derinleşmesi ve kronikleşmesi sonucu yaşanan bir iç savaş olduğu söylenebilir.

Ayrıca, siyasi bölünmüşlüğü de irdeleyip nedenlerine bakarak, iç savaşın niteliği konusunda daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılabilir. Tezin birinci bölümünde, siyasi bölünmüşlük ele alınarak, bunun iki temel nedeninin olduğu belirtilmiştir. Bunlardan ilki Afganistan'ın etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilesel yapısıdır. Diğer ise dış güçlerin uyguladıkları politikalar. Ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilesel yapısı ile dış müdahaleler birleştiğinde, siyasi bölünmüşlüğe neden olmuşlardır. Bu bakımdan, Afganistan'daki iç savaşın konusunda daha ayrıntılı bir niteleme yapılacak olursa: devletin zayıflamasıyla oluşan boşluğun, ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilesel yapısı ile dış müdahalelerin bir araya gelişiyle oluşan siyasi bölünmüşlük tarafından doldurulması ile siyasi bölünmüşlüğün derinleşmesi ve kronikleşmesi sonucu yaşanan bir iç savaş olduğu söylenebilir.

İç savaşın niteliği konusunda yapılan bu değerlendirmenin ardından, bu bölümde ortaya koyulan bilgiler ışığında, dış müdahalelerin yöntemleriyle ilgili değerlendirmeye geçilebilir.

5. MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

Müdahale denilince ilk akla gelen top yekun askeri müdahale olmaktadır. Afganistan'a yönelik top yekun askeri müdahalede bulunanlar Sovyetler Birliği ve ABD olmuştur. Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesi ile Afganistan işgale uğramış ve on yıl kadar işgal altında kalmıştır. ABD'nin müdahalesi ise 11 Eylül 20001 tarihindeki, El Kaide terör örgütü tarafından düzenlenen saldırılar sonrasında, Taliban'ın bu örgütün lideri ve üyelerini teslim etmemesi karşısında, Taliban yönetimine karşı yapılmıştır. Bu müdahale ile Afganistan'da Taliban yönetimi son bulmuş, iç savaş da sona ermiştir.

Bunların yanında, zaman zaman sınırlı askeri müdahalelerin de olduğu görülmektedir. Müdahil olan ülkeler bazen destekledikleri grubun askeri operasyonlarını desteklemek amacıyla, o grupla koordinasyon halinde rakip gruba sınırlı saldırılar düzenlemişlerdir. Taliban'ın 12 Ekim 1994 tarihinde Spin Buldak'ı ve yakınlarındaki Paşa cephaneliğini ele geçişi sırasında, sınırın Pakistan tarafından açılan top ateşiyle Taliban'ın desteklendiği öne sürülmüştür. Taliban, 1997 yılında Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Taliban üslerinin Tacikistan hava kuvvetlerine bağlı uçaklar tarafından bombalandığını iddia etmiştir. Çünkü Mezar-ı Şerif ve Şıbırgan havaalanlarının kendi kontrollerinde oluşundan dolayı, buradaki Taliban üslerini bombalayan uçakların Tacikistan'ın Kulyab havaalanından başka bir yerden gelme olanağı yoktur.

Diğer bir örnek de, Afganistan'ın Taliban'ın kontrolü altındaki bölgelerde üslenmiş El Kaide örgütüne bağlı militanların ABD'nin Afrika'daki iki büyükelçiliğine bombalı saldırı düzenlemesinin ardından, ABD'nin buradaki El Kaide üslerini havadan bombalamasıdır.

Askeri müdahale tehdidinde bulunma da açıkça bir müdahale yöntemi olduğu görülmektedir. Bunun da en etkili yolu sınıra askeri yığınak yapma uygulamasıdır. Bu yöntem, Rusya, İran ve ABD tarafından uygulanmıştır. Tacikistan'da İslâmcı ayaklanmanın çıkmasıyla, dönemin Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin,

Afganistan'daki İslâmcı oluşumların olası tehditlerinin bölgeye yayılmasını engellemek amacıyla Rus sınır muhafızlarının Tacikistan-Afganistan sınırına yerleştirilmesine karar vermişti. Taliban'ın 1998 yılında Mezar-ı Şerif'i ele geçirip yüzlerce Şiiyi ve buradaki İranlı diplomatları öldürmesi üzerine, İran Afganistan sınırına askeri yığınak yapmıştı. Vaşington da tüm ısrarlarına rağmen Taliban'ın El Kaide militanlarını kendisine teslim etmemesi üzerine askeri müdahale kararı verip Afganistan sınırına askeri yığınak yapmıştı. Her ne kadar bunların arasında açıkça askeri müdahale tehdidinde bulunan sadece ABD olsa dahi, sınıra yapılan askeri yığınak dolaylı da olsa askeri müdahale imasını beraberinde getirmektedir.

Ancak, her zaman müdahale eden ülkenin doğrudan çatışmaya girmesine gerek kalmamaktadır, çünkü destekledikleri gruba silah ve cephane sağlaması yeterli olmaktadır. İç savaşın ilk döneminde, Sovyetler Birliği Kâbil'e yaklaşık 1,4 milyar dolar tutarında silah ve cephane göndermiştir. Bunların arasında yüksekten uçuş yapabildiğinden dolayı Stinger füzelerinden etkilenmeyen, bombardıman uçağına dönüştürülmüş Antonov kargo uçakları ve karadan karaya fırlatılan Scud-B füzeleri vardı. Çin, hem Çin-yanlısı, hem de Pakistan'daki İslâmcı gruplara piyade tüfeğı, makineli tüfek, mayın, karadan havaya atılan HN-5 roketi ve uçaksavar topu gibi askeri malzemeler sağlamıştır. Rabbani, Taliban'a karşı destek istediğinde Hindistan, Rabbani yönetimine çeşitli silah yedek parçaları göndermiştir. İran, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nı desteklemiş ve Kuzey İttifakı'na silah ve cephane sağlamıştır. Pakistan Taliban'ın Spin Buldak silah deposunu ele geçirmelerine izin vermiş ayrıca top, piyade tüfeğı ve cephane yardımı yapmıştır.

Silah ve cephanenin yanında, desteklenen gruba teknik yardım sağlama da müdahale etme yöntemlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. UNOCAL'ın Taliban'a faks makineleri göndermesi veya jeneratör temini bu bağlamda örnek olarak verilebilir.

Desteklenen gruba altyapı desteğı sağlamak da başka bir müdahale yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Afgan iç savaşında desteklenen gruba yönelik altyapı desteğı verme yöntemi en iddialı olarak Rabbani yönetimini desteklemek üzere Rusya ve Taliban'ı desteklemek üzere Pakistan tarafından uygulanmıştır.

Rus teknisyenler Rabbani yönetiminin kontrolündeki Bagram havaalanını modernize etmişler, Kâbil'e kara bağlantısı sağlamak için Takhar vilayetinden geçen Amu Derya nehri üzerine yeni bir köprü inşa etmişler, Bedahşan üzerinden Afganistan'ın kuzeydoğusuna (o sırada Mesut'un kontrolündeydi) yol açmışlardı. Ayrıca Mesut Kâbil'i terk etmek zorunda kaldığı takdirde Kuzey İttifakı'nın yeni askeri merkezi olacağı öngörülen, ülkenin kuzeyindeki Talokan kentine havaalanı inşa etmişlerdi.

Pakistan İçişleri Bakanı Nasrullah Babar 1994 yılı Ekim ayında, demiryolları, karayolları, telefon, elektrik departmanlarından üst düzey bürokratların ve ABD, İngiltere, İspanya, İtalya, Çin ve Güney Kore Büyükelçileri ile BM görevlilerinin yer aldığı bir heyetle birlikte, Kandahar ve Herat'ı ziyaret etmişti. Bu geziyle Kuetta-Herat arasında otoban inşası ve Afganistan'daki yaklaşık 100 kenti kapsayacak uydu telefon sistemi kurulumu için uluslararası parasal kuruluşlardan kredi sağlamaya çalışmıştır.

Diğer bir müdahale türü de desteklenen gruba lojistik destek sağlamaktır. Afgan iç savaşında lojistik destekten en fazla yararlanan grup Taliban olmuştur. 1994-1995 kışında Suudi Arabistan Prensi Türki el-Faysal Kandahar'da av seyahatlerine çıkmış ve geri dönüşünde getirmiş olduğu lüks cipleri Taliban'a hediye olarak bırakmıştı. Prens Türki el-Faysal 1996 yılında Kandahar'ı düzenli olarak ziyaret etmeye ve Taliban'a parasal yardım, araç-gereç ve yakıt sağlamaya başlamıştı. Ayrıca Taliban, Pakistan tarafından gıda ve yakıt desteği görmekteydi. Taliban Afganistan'da genişledikçe Pakistan'dan gelecek bu gıda ve yakıt ihtiyacına gereksinimi de gittikçe artmış ve Taliban'a yardım olarak gönderilen yüksek miktardaki gıda ve yakıttan dolayı zaman zaman Pakistan'da yokluklar yaşanmıştı. Buna karşın Rabbani yönetimi ve sonrasında Kuzey İttifakı da Rusya ve tarafından lojistik destek görmüştür.

Müdahale eden unsurların destekledikleri gruplara zaman zaman taktik destek verdikleri görülmüştür. Örneğin Çin mücahitlere kendi uyguladığı "halkın savaşı" stratejisini önermiştir. ISI da, pek çok kez mücahitlerin, Hizb-i İslâmi'nin ve Taliban'ın askeri operasyonlarını kendisi planlamıştır.

Müdahil olan unsurlar desteklemiş oldukları gruba yönelik zaman zaman insani yardımlarda da bulunmuşlardır. Örneğin Necibullah yönetimini destekleyen Sovyetler Birliği, 1989 yılı başlarında Kâbil'de gerek yolların karla kaplı olması, gerekse mücahit

ablukası nedeniyle şiddetli bir gıda sıkıntısı baş gösterdiğinde, günlük gıda gereksiniminin yaklaşık 700 ton olan Kâbil'e Sovyet nakliye uçakları gıda maddesi sevk etmeye başlamıştı. Hindistan da, Necibullah yönetimini desteklemekteydi ve Afganistan'da Hintli doktor ve hemşirelerin görev yaptığı 100 yataklı bir hastane kurmuştur. Burhaneddin Rabbani, Pakistan tarafından desteklenmekte olan Taliban tarafından tehdit edilmeye başlayınca, Hindistan'ın yardımına başvurduğunda, Afganistan politikalarında yeniden sahneye dönmek isteyen Hindistan bu fırsatı kaçırmayarak Rabbani yönetimine yardım elini uzatmış ve Rabbani yönetimine yiyecek, ilaç ve diğer tüketim malları gibi insani yardımda bulunmuştu.

Müdahale eden unsurun desteklediği gruba para desteğinin sağlanması, Afgan iç savaşında en yaygın olarak kullanılan müdahale yöntemlerinden biri olmuştur. Sovyet işgali döneminde başta ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan olmak üzere pek çok ülke mücahitlere parasal destek sağlamıştı. İç savaş döneminde de, bu yöntem kullanılmaya devam edilmiştir. Pakistan ve Suudi Arabistan Hizb-i İslâmi gibi Sünni İslâmcı Peştun gruplara yönelik parasal desteklerini sürdürmüşler, Taliban'ın ortaya çıkışıyla desteklerini Taliban'a yöneltmişlerdir. Taliban, ayrıca, UNOCAL'dan da parasal destek sağlamıştır. Rabbani yönetimine ve sonrasında da Kuzey İttifakı'na başta Rusya ve İran olmak üzere bazı ülkeler para yardımında bulunmuştur.

Desteklenen gruba sivil veya askeri personel sağlandığı da görülmektedir. Müdahil olan güçler destekledikleri grup için ağır ve gelişmiş silahların kullanımı ve bakımı konusunda uzman askeri ve teknik personel olmak üzere, gerektiğinde idari yapıda görev alabilecek sivil personel ve zaman zaman da o grubun içinde savaşacak gönüllüler sağlamışlardır.

Sovyetler Birliği Afganistan'dan çekildikten sonra pek çok Sovyet subayı danışman statüsüyle Afgan ordusunda faaliyetlerine devam etmiş ve pek çok askeri operasyon Sovyet subayları tarafından yönetilmiştir. CIA, Afganistan'daki tüm Scud füzelerinin güvenlik, nakliye, depolama ve fırlatma işlemlerinin bu ülkede görevli Sovyet subayları tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir.

Sovyet işgali döneminde, hükümette görevli pek çok bürokrat ve asker ya görevinden ayrıldığından, ya çatışmalarda öldüğünden veya mücahitlerin safına geçmiş

olduğundan, Necibullah yönetiminde önemli miktarda kadro açığı ortaya çıkmıştı. Küçük yaşlarda eğitim amacıyla Sovyetler Birliği'ne götürülen ve Komünist Parti tarafından ideolojik eğitime (propagandaya) de tabi tutulan 50.000 ila 60.000 kadar Afgan öğrenci, Necibullah yönetiminin kadro açığını kapatmak üzere Afganistan'a gönderilmiştir.

Rabbani'nin Taliban'a karşı destek talebine olumlu yanıt veren Hindistan, Rabbani yönetimine savaş uçakları gibi gelişmiş savaş araçlarının bakım ve onarımı için teknisyenler göndermiştir. 1992'deki başarısız darbe girişiminden sonra Pakistan'a sığınmış olan eski Afgan ordusu mensupları da, Taliban'ı Afganistan'da Peştun hakimiyetinin yeniden sağlanmasının aracı olarak görmüş ve Taliban'a katılmışlardır. Kâbil'i ele geçirdiği sırada Taliban'ın hava kuvvetlerinin tamamı, zırhlı araçlarının ve ağır toplarının çok büyük bir kısmı bu eski ordu mensupları tarafından idare edilmiştir. Ayrıca, Taliban'ın sıradan milislerinin de çok büyük bir kısmı Pakistan'daki medrese öğrencileridir.

Müdahale eden unsurun her zaman desteklediği grup için kendi kaynaklarını tüketmesi de gerekmemektedir. Desteklenen gruba yönelik başkaca destekleri de kendi topraklarından geçirmek suretiyle desteklenen gruba ulaşmasını sağlamanın da oldukça yaygın bir müdahale yöntemi olduğu görülmektedir. Bunu en başarılı şekilde uygulamış olan ülke Pakistan'dır. Sovyet işgali döneminde, Pakistan, Sovyet işgaline karşı Afgan direniş gruplarıyla işbirliği yaparak, uluslararası desteğin kendi üzerinden direnişçi gruplara ulaşmasını sağlamıştır. Pakistan bu yöntemi iç savaş döneminde de başarıyla uygulamıştır. İlk dönemde, ABD'nin yardımlarını mücahitlere ulaştırmaya devam etmiş, ikinci ve üçüncü dönemlerde de Suudi Arabistan gibi ülkelerin yardımlarını Hizb-i İslâmi gibi Sünni İslâmcı Peştun gruplara ve Taliban'a ulaştırmıştır. Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nı destekleyen Orta Asya ülkeleri de, Rusya'dan gelen askeri ve lojistik desteğin kendi topraklarından geçerek Kuzey İttifakı'na ulaşmasını sağlamışlardır.

Bazen de bunun tam tersine, müdahale eden bir müttefikin desteklenmesi şeklinde müdahalede bulunulduğu da görülmektedir. Müdahale eden müttefikin desteklemek bir amaç olabileceği gibi aynı zamanda müdahale yöntemidir. Örneğin, ABD'nin Pakistan'ı desteklemesi Afganistan'a müdahale etme yöntemlerinden biriydi.

Desteklenen gruba kendi topraklarında barınma olanağı sağlamanın da diğer bir müdahale yöntemi olduğu görülmektedir. Sovyet işgali döneminde mücahit grupların merkezi Pakistan'daydı. Sovyet işgali sonrasında da, bu gruplar uzun süre Pakistan'daki merkezlerinden faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Necibullah yönetiminin iddiasına göre, Çin kendi topraklarında 30.000'den fazla "karşı-devrimciye" askeri eğitim vermekteydi. İran da, Şii grupları kendi topraklarında barındırmıştır. Hatta Herat kentinin Taliban tarafından devrilen eski valisi İsmail Han'a ve yandaşlarına kendi topraklarında barınma olanağı ve eğitim görebilecekleri üs sağlamıştır. Meşhed'in güneyindeki kamplarda da, İsmail Han'a bağlı yaklaşık 8000 savaşçı eğitimini sürdürmüştür.

Bazı durumlarda, desteklenen gruba barınma olanağı sağlamaktan çok daha iddialı bir politika olan sürgün hükümet kurma yönteminin de uygulandığı görülmüştür. Kendi topraklarında sürgün hükümeti oluşturma politikasını Pakistan 1989 yılı Şubat ayında uygulamıştır. Mücahit liderlerini Peşâver'e davet ederek, bir mücahit hükümeti kurmalarını sağlamıştır. Şii grupların ve Türklerin temsil edilmediği bu hükümette en çok oyu alan Müceddidi devlet başkanı, ikinci sıradaki Sayyaf başbakan, Hikmetyar dışişleri bakanı, Muhammedi savunma bakanı, Halis içişleri bakanı, Rabbani iskan bakanı, Geylani de adalet bakanı olmuştur.

Bu hükümetin yönetim yapısını belirleyen Şûrâ üyeliklerinin paylaşımı konusunda da bir rekabet yaşanmıştır. Bu konuda, İran Şii grupları, Pakistan Hikmetyar'ın önderliğindeki Hizb-i İslâmi'yi, Suudi Arabistan da bir Vahhabi olan Abdülresul Sayyaf'ı desteklemiştir. Ayrıca, hem Pakistan'ın hem de Suudi Arabistan'ın ortak politikası İran'ın ve Şii grupların devre dışı kalmasıydı. İran'ın Şiiler için % 25'lik bir temsil oranı talebini yüksek bulan Hikmetyar ve Sayyaf buna karşı çıkmışlardır. Bunun sonucunda, anlaşma sağlanamamış ve Şii gruplar da Şûrâ'dan çekilmişlerdir. Bu rekabet, olası bir yönetim yapısında, desteklenen grubun temsil oranını artırarak, karşıt gruplarınkini azaltmanın da müdahale yöntemlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Kurulan bu geçici mücahit hükümetini Suudi Arabistan, Malezya, Bahreyn ve Sudan Afganistan'ın resmi hükümeti olarak resmen tanımıştır. ABD ile Pakistan da, resmen tanımasalar bile, tam işlerlik kazanan bir yönetim oluşturulduğunda tanıyacaklarını açıklamışlardır. Sonraki dönemde, Taliban'ın Mezar-ı Şerif'i ele geçişiyle Pakistan,

Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Taliban'ı Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanıdı. Kuzey İttifakını destekleyen ülkeler ise, Kâbil'i terk etmek zorunda kalmasına rağmen Rabbani yönetimini tanımaya devam etmişlerdir. Bu bilgilerin ışığında, desteklenen grubun ülkenin resmi hükümeti olarak tanınmasının da müdahale yöntemlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer bir müdahale yönteminin de desteklenen gruba başka destekçiler sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Butto hükümetinin Dışişleri Bakanı Serdar Asıf Ali, 1996 yılında Vaşington'a giderek, ABD yönetimini Taliban'ı desteklemesi yönünde ikna etmeye çalışmıştır. 1994 yılından sonra, Cemiyet-i Ulema-i İslâm partisinin lideri Mevlana Fazlur Rahman Vaşington'u ve pek çok Avrupa başkentini ziyaret ederek Taliban lehinde lobi çalışmaları yürütmüştür. Daha da önemlisi, Suudi Arabistan'ı ve Körfez ülkelerini de ziyaret etmiştir. Böylelikle Suudi Arabistan Taliban'ın en önemli parasal destekçisi durumuna gelmiştir. ABD'li enerji şirketi olan UNOCAL de, ABD'nin dış politikasını Taliban lehinde manipüle etmek amacıyla lobi çalışmalarında bulunmuştur.

Zaman zaman da, müdahale eden bir ülkenin desteklediği grupla iç savaşa taraf olan başka bir grup arasında ittifak kurulması yönünde çalışmada bulunduğu da görülmüştür. Pakistan, desteklemekte olduğu Taliban ile Reşit Dostum arasında anlaşma sağlanmasına çalışmıştır. Pakistan 1996 yılının Şubat ayında, İslâmad'da düzenlediği toplantıda Taliban yetkilileri, Reşit Dostum ve Hikmetyar'ı bir araya getirerek, aralarında anlaşma yapmalarını teşvik etmiştir.

Bir grubun liderine ve ailesine barınma olanağı sağlanmasının da diğer bir müdahale yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Afgan iç savaşında siyasi durum bir lider için kötüleştiğinde, ailesi ve kendisi için sığınabilecek başka bir ülkeye gereksinim duymuştur. Bazı ülkeler, Afgan liderleri ve ailelerine barınma olanağı sağlamışlardır. Komünist yönetimin savunma bakanı Şahnavaz Tanayi de Necibullah'a karşı darbe girişiminde başarısız olması üzerine, diğer Halkilerle birlikte Pakistan'a sığınmıştır. Afganistan'daki siyasi durum belirsizleştiğinde Necibullah, ailesini Hindistan'a yerleştirmiş, 1992 yılı Nisan ayında yönetimden düşüşüyle kendisi de Hindistan'a gitmek isterken, Dostum'a bağlı birlikler tarafından geri çevrilmiştir. Dostum da, 1997 yılı Mayıs ayında kendi grubunda çıkan ayaklanma yüzünden Mezar-ı Şerif'i terk etmek

zorunda kalınca Türkiye'ye sığınmıştır. Taliban tarafından yenilgiye uğratılan Herat eski valisi İsmail Han da İran'a, Hikmetyar ise önce Pakistan'a ardından İran'a sığınmıştır.

Bir grubu desteklemenin ötesinde, desteklenen grup üzerindeki kontrol de, müdahil olan ülkeler için önemlidir. Müdahil olan unsurlar destekledikleri grup üzerinde hakimiyetlerini kaybetmemek için o grubu kendilerine bağımlı kılabacak politikalar uygulamışlardır. Bu politikaları en başarılı şekilde uygulayan Pakistan olmuştur. Sovyet işgali döneminde, uluslararası yardımın mücahitlere ulaşmasını sağlamak için Pakistan topraklarının kullanılmasından başka bir alternatifin olmaması gerçeği başlı başına mücahitleri Pakistan'a bağımlı kılan bir durumdu. Pakistan'ın özellikle Hikmetyar'ın Hizb-i İslâmi Partisi'ni desteklemesinin nedenlerinden biri bu grubun Afganistan içinde önemli bir halk desteğine sahip olmamasıdır. Bu şekilde, Hizb-i İslâmi Pakistan'ın desteğine daha fazla bağımlı kılmaktaydı. Sadece Hizb-i İslâmi'i değil başka grupları da destekleyen Pakistan bu grupların destek almak için birbirleriyle rekabet etmelerine neden olmuştur. Yerel komutanlara da destekten yararlanabilmeleri için kendi uygun gördüğü gruplardan birine biat etmeleri şartını koymuştur. Zaman zaman da, bu grupların liderliklerini es geçerek doğrudan yerel komutanlarla operasyonlar planlamıştır. Pakistan bu yöntemlerle desteklediği gruplar üzerinde muazzam bir kontrol sağlamıştır.

Ancak Pakistan, mücahit hareket üzerinde sağlamış olduğu bu muazzam kontrolü Taliban üzerinde sağlayamamıştır. Bunun öncelikli nedeni de, Taliban'ın ortaya çıktığı 1994 yılından önce Pakistan'ın Afganistan politikasını yürüten tek bir kurum vardı, o da ISI'ydı. Fakat 1994 yılında Pakistan'daki pek çok sivil kurum Pakistan'ın Afganistan politikasına müdahil olmaya başladı. Böylelikle Taliban destek alma konusunda tek bir Pakistan kurumuna olan bağımlılıktan kurtulmuştur.

Müdahil olan unsurların, bir grubu destekleme konusunda kullandıkları bu yöntemleri belirttikten sonra, eğer ortada henüz desteklenebilecek bir grup yoksa ne şekilde müdahalede bulunulduğuna da değinmek yararlı olacaktır. Ortada desteklenebilecek bir grup olmadığında yapılacak şey, desteklenebilecek bir grup yaratmaktır. Bunun için de en uygun malzemeyi sığınmacılar oluşturmuştur. Sığınmacıları örgütleme yöntemini en başarılı, en etkili ve en uzun süre kullanan ülke Pakistan olmuştur. Pakistan, görüşleri

kendi politikalarına uygun olan mücahit partiler oluşturmuştur. Pakistan Sığınmacılar İdaresi sığınmacıların istihkaktan pay alabilmesi Peşâver'deki bu mücahit gruplardan birine katılmalarını şart koşmaktaydı. Ayrıca, Pakistan'ın favorisi olan Hizb-i İslâmi'ye üye oldukları takdirde pek çok avantaja sahip olmaktaydılar. Taliban'ın ortaya çıkışıyla da, bu grubun askeri gücünün büyük bir kısmını Pakistan medreselerinde eğitim gören Afgan sığınmacıların çocukları oluşturmuştur.

Sığınmacıların da olmadığı veya en azından kendi ülkesinde sığınmacı bulunmadığı takdirde, müdahale eden ülkenin uygulayabileceği yöntem konusunda Suudi Arabistan'ın bir uygulaması örnek olarak gösterilebilir. Bu yöntem, müdahale edilen ülkede kendi inancını yaymak olmuştur. Etkinliğini arttırmak amacıyla kendi inancını yayma politikası Suudi Arabistan tarafından uygulanmıştır. Suudi Arabistanlı çok sayıda Vahhabi militan bölgede Vahhabiliği yaymaya çalışmıştır. Suudi Arabistan bölgeye bol miktarda dini kitap göndermiş ve bu grupları parasal olarak cömertçe desteklemiştir. Ayrıca bölgede faaliyet gösteren medreseleri de kendi İslâm anlayışıyla etkilemeye çalışmış ve çeşitli şekillerde desteklemiştir.

Var olan bir grubu destekleme, desteklenebilecek bir grup var olmadığı durumda da böyle bir grup yaratma yöntemlerinden sonra, rakip grupların gücünü kırmak ve etkinliklerini azaltmak doğrultusunda uygulanan yöntemleri ele almak gerekir. Bu konuda, topyekün veya sınırlı askeri müdahalede veya askeri müdahale tehdidinde bulunma yöntemleri ele alınmıştı. Bunların dışındaki yöntemlere bakıldığında, en yaygın uygulamanın karşıt grubun komutanlarına rüşvet vererek, desteklenen grubun safına geçmelerini veya en azından savaş dışı kalmalarını sağlamak olduğu ortaya çıkmaktadır. Düşman grubun komutanlarına rüşvet, doğrudan müdahil olan unsur tarafından veya desteklediği grup tarafından verilmektedir.

Bundan daha iddialı bir yöntem de karşıt grup içinde darbe organize etmektir. Pakistan'ın desteklediği Hikmetyar'ın Necibullah'ın savunma bakanı Şahnavaz Tanayi'yle anlaşarak Necibullah'a karşı darbe girişiminde bulunmaya sevk etmesi, aynı şekilde Taliban'ın da General Abdül Melik ile anlaşarak Dostum'a karşı darbe yapmasını teşvik etmesi bu konuda dikkat çekici iki örnektir.

Diğer bir yöntem de görece tarafsız olan bir grubun düşman bir ülke ile yakınlaşmasının engellenmesidir. Bir grubun rakip bir ülkeyle yakınlaşmasını engelleme politikası Suudi Arabistan tarafından 1992 ile 1994 yılları arasında uygulanmıştır. Bu dönemde, Suudi Arabistan Reşit Dostum ile İran arasında olası bir ittifakı engellemek amacıyla Dostum'a parasal yardımda bulunmuştur.

Fakat, ortada doğrudan karşıt bir grup varsa ve bu gruba yönelik dış destek söz konusuysa, bu durumda uygulanabilecek yöntemin karşıt grubun dış desteğini kesmeye çalışmak olduğu görülmektedir. Düşman grubun dış desteğini ortadan kaldırmak amacıyla ona destek veren unsurla diplomatik yollardan anlaşma sağlanabilir veya onun muhaliflerini destekleme tehdidiyle destek vermekten vazgeçirilmeye çalışılabilir. Ya da düşman grupla destekçisi arasındaki bağlantı kesilebilir veya en azından istikrarsızlaştırılabilir. İç savaşın ilk döneminde ABD Sovyetler Birliği'ni Necibullah yönetimini desteklemekten, Sovyetler Birliği de ABD'yi mücahitleri desteklemekten vazgeçirmek amacıyla diplomatik yolları kullanmışlardır. Taliban'ın Orta Asya ülkeleri için önemli güvenlik riski oluşturan Özbekistan İslâmi Hareketi'ni desteklemesinin nedenlerinden biri, Orta Asya ülkelerini Kuzey İttifakını desteklemekten caydırma çalışmaktı. Taliban'ın 2000 yılındaki Talokan harekatı da Kuzey ittifakı'nın elindeki son havaalanının ele geçirilip hava destek yolunun kesilmesine neden oldu. Aynı dönemde ÖİH de Tacikistan sınırından sızarak Kırgızistan ve Özbekistan'da bombalı saldırılar düzenlemiş, Kuzey ittifakı'nın kara destek yolunu istikrarsızlaştırmıştır. Hava destek yollarının istikrarsızlaştırılması konusundaki en çarpıcı örnek mücahitlerin Stinger füzeleriyle Necibullah yönetimini destekleyen Sovyet uçaklarını hedef almalarıdır.

Müdahale yöntemleri arasında uluslararası toplantılar düzenlenmesini de ele almak gerekir. Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan ülkelerden bazıları Afganistan konusunda uluslararası toplantılar düzenlemişlerdir. Ancak, bu toplantılar genelde kendi politikalarına meşruiyet kazandırma ve uluslararası destek arama çabalarının ötesine geçememiştir.

İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Orta Asya Devletlerini ziyaret ederek Afganistan konusunda tüm ilgili tarafların (ABD hariç) toplanacağı uluslararası bir inisiyatif oluşturma konusunda destek aramıştı. 30 Ekim 1996 tarihinde Tahran'da

yapılan bu toplantıya Pakistan ve Suudi Arabistan katılmamış ve İran'ı Afganistan'ın iç işlerine karışmakla suçlamışlardı.

Özbekistan, 1996 yılında Taliban'ın da katılacağı bir konferansa ev sahipliği yapmak istemişti. Bu amaçla Özbekistan Dışişleri Bakan Danışmanı Dr. Goga Hidayetov 1996 yılı Şubat ayında Pakistan'ı ziyaret etmişti. Ancak, Taliban'ın Dostum'a yönelik saldırılarını sürdürmesi ve Kâbil'deki Taliban hükümetinin diğer grupları da kapsayacak şekilde genişletmemesi karşısında, zaten gergin olan Özbekistan-Taliban ilişkisi düşmanlığa dönüşmüş ve konferans düzenlenememiştir. Bunda, Özbekistan'ın her grubun kendi bölgesinde hakimiyetini sürdürürken, bir yandan da geçiş hükümeti koalisyonu oluşturulması görüşünün Pakistan ve Taliban tarafından paylaşılmamasının da payı vardır.

Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilmesiyle beraber Taliban'ın radikal İslâmcı ideolojisinin Orta Asya'ya yayılabileceğinden endişelenen Rusya, Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'da Birleşik Devletler Topluluğu toplantısı düzenledi. 4 Ekim 1996 tarihinde yapılan toplantıda, Birleşik Devletler Topluluğu sınırlarına daha fazla Rus sınır muhafızı yerleştirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca, 28 Nisan'da ise Duşanbe'de Birleşik Devletler Topluluğu liderlerinin toplanmasını sağlayarak Taliban'ın Birleşik Devletler Topluluğu sınırlarına doğru ilerleyişi karşısında alınabilecek önlemleri tartışmıştır.

6. SONUÇ

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda anlaşılmıştır ki, müdahale eden unsurlar desteklenen grubun lehinde topyekün veya sınırlı askeri müdahalede bulunmak, liderine ve ailesine barınma olanağı sağlamak, desteklenen gruba silah ve cephane yardımı yapmak, askeri ve sivil personel desteği vermek, teknik destek vermek, kendi topraklarında barınma olanağı sağlamak, taktik destek vermek, insani yardım yapmak, parasal destek sağlamak, altyapı desteği sağlamak, lojistik destek sağlamak, başka destekçiler sağlamak, desteklenen grubu resmi hükümet olarak tanımak, desteklenen grup veya gruplar üzerinde kontrol sağlamak, olası bir hükümette desteklenen grubun temsil oranını arttırıp düşman gruplarinkini azaltmak, uluslararası toplantılar

düzenlemek, müdahale eden müttefikini desteklemek, yabancı desteği kendi toprağından transit geçirmek, sığınmacıları örgütlemek, kendi inancını yaymak, kendi toprağında sürgün hükümeti kurmak, düşman gruba askeri müdahale tehdidinde bulunmak, düşman grubun içinde darbe organize etmek, dış desteğini kesmek, düşman grupla olan sınırına askeri yığınak yapmak, düşman grubun komutanlarına rüşvet vermek, bir grubun düşman ülke ile yakınlaşmasını engellemek ve kendi desteklediği grupla anlaşmasını sağlamak gibi yöntemler kullanmışlardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Giriş kısmında belirtilen zayıf devlet tanımı çerçevesinde Afganistan'ın devlet yapısı değerlendirildiğinde, ülkenin devlet yapısının bu tanıma uyduğu görülmektedir. Ülkenin zayıf devlet yapısına sahip oluşunun coğrafi, tarihsel, ekonomik, siyasi nedenleri irdelendiğinde: bölgenin önemli güç merkezleri arasında yer alışı, dağlık yapısının merkezi yönetimin hakimiyetini güçleştirmesi, dış müdahaleler, sınırları dış güçlerce belirlenmiş bir tampon devlet olma özelliği, farklı jeo-politik bölgelerde yer alışından dolayı farklı bölgesel dinamiklerin etkisine maruz kalması, Peştunistan meselesi, yakın dönemde küresel güçlerin rekabetinin sıcak çatışma alanı haline gelmesi, etnik yapısının karmaşıklığı, kabilesel yapısı, ülkedeki etnik grupların komşu ülkelerdeki soydaşlarının varlığı, siyasi bölünmüşlük, uyuşturucu ve savaş ekonomileri ve savaş ekonomisinin merkezkaç etkisi, istikrarsızlığın kronikleşmesi gibi etmenlerin merkezi yönetimi zayıf kıldığı anlaşılmaktadır.

Bu zayıflık, dışarıdan gelen müdahaleleri kolaylaştırmış ve bunların etkilerini artırmıştır. Bu müdahaleler çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Bu şartlar altında, Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan ABD, Çin, Hindistan, İran, Orta Aysa ülkeleri, Pakistan, Sovyetler Birliği ve onun ardılı Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi başlıca ülkelerin dış politikalarını belirleyen temel güdüleyiciler ve bunların doğrultusunda oluşan genel dış politikaları çerçevesinde, Afganistan'a yönelik politikaları ve müdahaleleri ele alınmıştır. Böylelikle, Afganistan'a yönelik müdahalede bulunan unsurların neler olduğu ve bütüncül bir şekilde, hangi amaç ve nedenlerle müdahalede bulunulduğu sorgulanmıştır. Söz konusu ülkelerin Afganistan'a yönelik dış politikaları teker teker ele alındığında, her birinin kendi içerisinde farklı dinamiklerinin olduğu görülmektedir. Örneğin, Sovyet işgaline karşı direniş döneminde mücahitleri desteklemiş olan ABD, Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra da, Sovyet destekli Necibullah yönetimine karşı savaşan mücahitleri desteklemeyi sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Körfez Krizinin ortaya çıkışı dolayısıyla ABD'nin Afganistan'a yönelik ilgisi azalmış olsa da, 1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkışıyla yeniden artmıştır. ABD Taliban'ın Afganistan'daki uyuşturucu ticaretini ortadan kaldırayabileceğini, ülke genelinde düzeni sağlayabileceğini, terör örgütlerinin eğitim kamplarını kapatabileceğini, Rusya ve İran'ın bölgedeki

etkinliklerini sınırlandırabileceğini (hatta İran'ın çevrelenilebileceğini), müttefiki Pakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle ticaret yapabilmesi için gerekli olan karayollarının güvenliğini sağlayabileceğini, UNOCAL'in Trans-Afgan boru hattı projesini gündeme getirmesiyle de bu boru hattının da güvenliğini sağlayabileceğini öngörmüştür.

ABD'nin, Bidas ile rekabet etmekte olan UNOCAL şirketine verdiği diplomatik destek ile Trans-Afgan boru hattı projesi ile ilgilenen Pakistan ve Türkmenistan UNOCAL ile anlaşmayı tercih etmişlerdir. UNOCAL şirketi de Taliban'ı gerek parasal olarak, gerekse faks makineleri, jeneratör gibi pek çok araç gereç sağlayarak desteklemiştir. Ancak, Taliban'ın özellikle kadınlara yönelik baskıcı tutumunun ABD'deki feminist örgütlerde yarattığı tepki ve Taliban'ın kontrolündeki bölgede barınan El Kaide terör örgütüne bağlı teröristlerin Afrika'daki iki ABD elçiliğini bombalaması üzerine ABD, Taliban'a yönelik desteği kesmiş, kısa bir süre sonra UNOCAL de Trans-Afgan boru hattı projesinden çekilmiştir. ABD'nin yoğun ısrarına karşın Taliban'ın El Kaide örgütüne bağlı teröristleri 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra dahi teslim etmeye yanaşmaması sonucunda ABD, Taliban'a yönelik topyekün askeri müdahalede bulunmuştur.

Sovyet işgali öncesinde Çin'in Afganistan politikası bu ülkedeki Sovyet nüfuzunu azalmaya yönelikti ve büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nden algılamakta olduğu güvenlik tehdidi tarafından şekillenmekteydi. Afganistan'daki Komünist darbeyle beraber rejim karşıtı İslâmcı militanları destekleyen Çin, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile Pakistan'da üslenmiş olan mücahit grupları desteklemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Çin mücahitlere silah, cephane, askeri eğitim, gıda ve giyecek yardımı yapmıştır. Sovyet karşıtı tutumuyla ABD ile stratejik ilişkilerini geliştirme olanağı bulan Çin'in Afganistan'a yönelik ilgisi Sovyet işgalinin sona erişiyile azalma sürecine girmiş, Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile oldukça azalmış, Necibullah yönetimin devrilişiyile de adeta yok olma durumuna gelmiştir. Bu dönemde Çin'in Afganistan politikası, Çin'in yumuşak karnı olan Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan ve Taciklerin yaşadığı Taşkurgan bölgelerindeki direnişçilerin Afganistan'daki her hangi bir grup tarafından desteklenmesinin engellenmesi olarak özetlenebilir. Bu bakımdan, Çin Afganistan'a yönelik ilgisini Altıartıki grubuna katılım düzeyinde tutmuştur ve bunun ötesine geçmemiştir.

Hindistan'ın Afganistan politikası Sovyetler Birliği ile dostluğu koruma, Keşmir meselesi, sürekli ilerleme politikası, Afganistan ile Pakistan'ın yakınlaşmasının engellenmesi, Pakistan ile Orta Asya devletlerinin yakınlaşmasının engellenmesi ve enerji politikaları tarafından şekillendirilmiştir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalini stratejik olarak savunma şeklinde yorumlayıp işgali eleştirmemiştir. Mücahitlerin Sovyet destekli Necibullah yönetimini yıkması halinde Afganistan'da kendisine düşman ve Pakistan ile dost bir yönetimin iktidara geleceğini hesapladığından Necibullah yönetimini askeri malzeme, sağlık personeli yardımı yaparak desteklemiştir. Necibullah'ın ailesine de sığınma olanağı sağlamıştır. 1992 yılında Necibullah yönetiminin devrilişiyle Afganistan politikalarından tecrit edilmiş olsa da, Rabbani'nin Taliban'a karşı Hindistan'dan yardım istemesi üzerine Rabbani yönetimini gıda, ilaç ve çeşitli silah yedek parçaları ve bunların bakımı için teknik personel göndererek desteklemiştir. Taliban'a karşı Rusya ile ortak hareket eden Hindistan, İran'a da Taliban'a karşı tavır alması yönünde diplomatik telkinde bulunmuştur.

İran'ın Afganistan politikası; ABD karşıtlığı, Şii grupların desteklenmesi, ticaret ve enerji kaynaklarının geçiş güzergahı olması ve sığınmacı sorunu konuları aracılığıyla şekillenmiştir. Sovyet işgali döneminde gerek Irak ile sürdürdüğü savaş yüzünden kaynaklarının kısıtlı oluşu, gerek Sovyetler Birliği'ni gücendirmemek gereği, gerekse mücahit grupların ABD tarafından destekleniyor oluşundan dolayı İran, bu dönemde Afganistan politikalarında etkili bir aktör olmamıştı. Ancak, Sovyet işgalinin sona erdiği dönemde Irak ile sürdürmekte olduğu savaşı sona erdirmiş olduğundan Şii grupları Hizb-i Vahdet çatısı altında birleştirip desteklemiş ve etkili bir duruma gelmiştir. Ancak, Pakistan'da kurulan Afgan hükümetinde Şiiilerin % 25 oranında temsil edilmelerini sağlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Humeyni'nin ölümünden sonra İran'ın dış politikasında o zamana kadar etkili olmuş olan ideolojik faktörlerin yanı sıra, Fars milliyetçiliği de önemli bir belirleyici durumuna gelmiş ve İran Şii olmamalarına rağmen, etnik olarak Farsi olan Tacikleri desteklemeye başlamış ve bu doğrultuda Tacikistan ile koordinasyonda bulunmuştur. Taliban'ın ortaya çıkıp güçlenmeye başlamasıyla beraber İran desteğini Taliban-karşıtı tüm gruplara yaymıştır. Taliban'a savaş ilanı tehdidinde bulunmuş, Kuzey ittifakını silah, cephane ve yakıt sağlayarak desteklemiş, İsmail Han'a ve yaklaşık 8000 militanına kendi topraklarında

üs sağlamış ve iki milyon Afgani bastırarak İsmail Han'a parasal yardımda da bulunmuştur.

Orta Asya ülkelerinin Afganistan'a yönelik politika oluşturmalarının genel faktörleri, politikaları soydaşlarına yönelik sempati, İslâmcı hareketlere karşıtlık, dünyaya açılım, soydaşlarına yönelik Peştun baskısı ve göç dalgası endişesi, uyuşturucu kaçakçılığı tehdidi konuları etrafında şekillenmiştir. Özbekistan Reşit Dostum'u silah ve cephane yardımı yaparak ve diplomatik destek vererek desteklemiş, Taliban'a askeri müdahale tehdidi imasında bulunmuştur. Tacikistan da benzer şekillerde Rabbani ve Ahmed Şah Mesut'u desteklemiş ve zaman zaman Taliban üslerine yönelik hava bombardımanı niteliğinde sınırlı askeri operasyonlar yapmıştır. Kazakistan da Kâbil'in Taliban tarafından ele geçirilişinden sonra bile Rabbani yönetimini Afganistan'ın resmi yönetimi olarak tanımayı sürdürerek diplomatik olarak desteklemiştir. Orta Asya ülkeleri içinde Taliban karşıtı duruşa tek katılmayan ülke Türkmenistan olmuştur. Çünkü, Orta Asya ülkelerinin Afganistan politikalarını şekillendiren tüm faktörler Türkmenistan için de geçerli olsa da doğalgaz ihracı Türkmenistan için en öncelikli konudur. Bu yüzden Türkmenistan bölgede gerilimi tırmandırabilecek politikalardan kaçınmış ve Trans-Afgan boru hattı projesinin gerçekleştirilebilmesi için hem enerji şirketleriyle, hem bölge ülkeleriyle, hem de Taliban yönetimiyle görüşmelerde bulunmuştur.

Pakistan'ın Afganistan politikasının temel belirleyicileri Sovyet işgali döneminde işgale muhalefet, işgal sonrasında da sığınmacılar sorunu, Orta Asya'ya açılım, Peştunistan meselesi, enerji politikaları, Keşmir meselesi ve Pakistan'ın Afganistan üzerinde stratejik derinlik arayışı olagelmıştır. Pakistan'ın Afganistan politikasında çeşitli Pakistan kurumlarının etkisi çok büyüktür. Bu kurumlar Cemiyet-i İslâm, Pakistan Sığınmacılar İdaresi, Cemiyet-i Ulema-i İslâm, nakliye ve kaçakçılık mafyası, General Ziya ül Hak hükümeti, Benazir Butto hükümeti, Pakistan yerel yönetimleri ve de en önemlisi olan ISI'dır. Milliyetçi partilerden ziyade İslâmcı Peştun partileri desteklemeyi tercih eden Pakistan önceleri Hizb-i İslâmi'yi, Taliban'ın ortaya çıkışıyla da Taliban'ı desteklemiştir. Bu doğrultuda da her ikisine de diplomatik destek vermiş, silah, cephane, gıda ve para yardımı yapmış, kendi topraklarında üs sağlamış, zaman zaman onların askeri hareketlerini kolaylaştırmak amacıyla Afganistan topraklarına

bombardıman niteliğinde sınırlı askeri operasyon düzenlemiştir. Ayrıca, Taliban'ın telsiz haberleşme sistemini kurmuş, istihbarat vermiş ve Pakistan'a sığınmış olan Afgan ordusunun eski mensuplarının Taliban saflarında savaşmalarını sağlamıştır.

Sovyetler Birliği Afganistan işgalini sona erdirmesinden sonra da Necibullah yönetimini desteklemeyi sürdürmüştür. Bir yandan Necibullah yönetimine silah, cephane ve yakıt göndermeye devam ederken diğer yandan da Afganistan meselesinin barışçı yollarla çözülmesi çabaları sırasında Necibullah yönetimine diplomatik destek vermiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve onun ardılı olan Rusya'nın iç siyasi problemleriyle meşgul oluşu, Rusya'nın Afganistan'a yönelik iddialı politikalar uygulayamamasına neden olmuştur. Bu dönemde Afganistan'daki istikrarsızlığın “arka bahçe” olarak nitelediği Orta Asya devletlerine yayılmasının engellenmesine çalışmış ve Tacikistan-Afganistan sınırına Rus sınır muhafızları yerleştirmiştir. Ancak, Taliban'ın güç kazanması ve Rabbani yönetimini de tehdit etmeye başlaması üzerine Rusya Rabbani yönetimine silah, cephane ve parasal destek sağlamış ve gönderdiği teknisyenlerle Rabbani yönetiminin kontrolü altındaki bölgelerde askeri tesislerin ve ikmal yollarının modernizasyonunu sağlamıştır. Ayrıca, düzenlediği uluslararası toplantılarla Taliban'a karşı siyasi baskı oluşturarak Rabbani yönetimine diplomatik destek sağlamıştır.

Dış politikasının temel belirleyicileri İran ile rekabet, resmi mezhebi olan Vahhabiliği yaymak suretiyle etkinliğini arttırmak ve enerji politikaları olan Suudi Arabistan, önceleri kendi ideolojisine yakın gördüğü Hizb- İslâmi ve İttihad-ı İslâmi gibi grupları, Taliban'ın ortaya çıkışıyla da Taliban'ı desteklemiştir. Suudi Arabistan mücahitlere sağladığı yüklü miktarda parasal destek sayesinde İslâmabad'da kurulan Afgan sürgün hükûmetine başbakan olarak Vahhabi birinin atanmasını sağlamıştır. Sonrasında Peşâver'de kurulan geçici Afgan hükûmetinde de İran'a yakın olan Şii grupların yer almalarını engellemiştir. Necibullah yönetiminin yıkılmasından sonra da bir yandan Pakistan ile beraber Hizb-i İslâmi grubunu parasal olarak desteklemeye devam eden Suudi Arabistan, diğer yandan ilişkilerini düzeltmek amacıyla Cemiyet-i İslâmi grubuna ve İran ile yakınlaşmasını engellemek amacıyla Reşit Dostum'a da parasal destek sağlamıştır. Suudi Arabistan Taliban'ın ortaya çıkışıyla da bu grubu hem parasal olarak hem de araç-gereç ve yakıt sağlayarak desteklemeye başlamıştır. Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri üzerindeki etkinliğini kullanan Suudi Arabistan bu ülkeleri de

Taliban'ı desteklemeye yönlendirmiştir. Ayrıca, Suudi enerji şirketleri olan Delta ve Ningarcho Trans-Afgan boru hattı projesi şirketler birliğine katılmışlardır. Ancak, Suudi Arabistan'ın ABD'nin isteğine uyarak Taliban'dan Usame bin Ladin ve El Kaide militanlarını teslim etmesini istemesi ve Taliban'ın bu isteği reddetmesi üzerine, Suudi Arabistan Taliban ile diplomatik ilişkilerini askıya almıştır.

Türkiye'nin Afganistan'a yönelik politikaları iki ülke arasındaki geleneksel dostluk ilişkileri, Afganistan'daki Türklerin yönetimde söz sahibi olmaları, Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığının ve kaçak göçün önlenmesi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın işlevselliğinin artırılması, Afganistan'da istikrarın sağlanması ve ülkenin geleceğinde Türkiye'nin aktif rol alması konuları etrafında şekillenmiştir.

Türkiye mücahit gruplar arasında uzlaşma sağlanması ve kalıcı bir yönetim oluşturulması konusunda hem kendisi çaba sarf etmiş, hem de bu yöndeki çabaları desteklemiştir. Bu doğrultuda; Afganistan'a insani yardımda bulunmuş, Reşit Dostum'un sığınma talebine olumlu yanıt vermiş, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele etmiş, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmış, sığınmacılarla ilgili çalışmalar gerçekleştirmiş, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı etkin hale getirerek Afganistan'ın da katılımını sağlamış, bu kuruluş aracılığıyla Afganistan'ın imarına katkıda bulunmaya çalışmış ve 2001 yılında Taliban'a yönelik askeri müdahale sonrasında Afganistan'a asker göndermiştir.

Bu bilgiler ışığında; ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Hindistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Pakistan, Sovyetler Birliği ve onun ardılı Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi devletlerin, UNOCAL ve Bidas gibi şirketlerin ve BM gibi uluslararası örgütlerin doğrudan, Cemiyet-i İslâm ve Cemiyet-i Ulema-i İslâm gibi siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlerinin dolaylı olarak Afganistan'a müdahale ettiği görülmüştür.

Müdahalede bulunan unsurların müdahale etme amaç ve nedenleri ortaya konulmak istendiğinde kimi önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bunlar; karşıtların müdahalesi, enerji politikaları, karşıtların etkinliğini azaltmak, çevrelemek, çevrelenmeye karşı koymak, istikrarın sağlanması, veya bunun engellenmesi, kontrollü istikrarsızlık, düşman örgütlerin varlığı, müdahale eden müttefiki desteklemek,

düşmanla dostluğu engellemek, düşmanın olası veya gerçek müttefikleriyle arasında tampon bölge oluşturmak, kendine yakın etnik veya dini grubu desteklemek veya bunların katliama uğraması, ticaret ve enerji kaynakları güzergahı olmak, kendi rejimine tehdit algılamak, ticaret yolları açmak veya açılmasını engellemek, uluslararası bir sorunu kendi lehine çözmek, uyuşturucu kaçakçılığını engellemek, stratejik derinlik kazanmak, dost örgütlere kendi toprağının dışında barınma olanağı sağlamak, dost rejimi korumak, düşman rejimi yıkmak, düşman rejimin dost rejimleri tehdit etmesi, sığınmacı sorunlar şeklinde sıralanabilir.

Üçüncü bölümde iç savaş süreci ele alınırken, dış müdahalelerin ayrıntıları da ortaya koyularak, iç savaş sürecini ne şekilde etkiledikleri de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, mücahitlerin Sovyet destekli Necibullah yönetimine karşı mücadelesi, Kâbil'in ele geçirilip Necibullah yönetiminin sona ermesiyle, kendi aralarında iktidar çekişmesi yaşamaları ve sonrasında Taliban'ın ortaya çıkarak birkaç yıl içerisinde ülkenin tamamını ele geçirip diğer mücahitleri gerilla hareketleri durumuna düşürdüğü dönemler olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır.

Bu bilgilere dayanarak iç savaşın niteliği sorgulanırken, bu konuda öne sürülen etnik savaş ve vekaleten savaş gibi iddialar değerlendirilmiştir. Ancak, iç savaşın etnik bir yönü bulunmasına karşın, etnik savaş olmadığı, ayrıca vekaleten savaş da olmadığı anlaşılmıştır. Savaşın niteliği sorgulanırken, savaşa taraf olan unsurların özellikleri değerlendirilerek, bu iç savaşın siyasi bölünmüşlüğü derinleşmesi ve kronikleşmesi olduğu anlaşılmıştır. Siyasi bölünmüşlüğü de nedenleri göz önüne alınarak, devletin zayıflamasıyla oluşan boşluğun, ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilesel yapısı ile dış müdahalelerin bir araya gelişiyile oluşan siyasi bölünmüşlük tarafından doldurulması ile siyasi bölünmüşlüğü derinleşmesi ve kronikleşmesi sonucu yaşanan bir iç savaş olarak nitelendirilmesinin uygun olacağı sonucuna varılmıştır.

İç savaş süreci ele alınırken değinilen dış müdahalelerin ayrıntılarından anlaşıldığı kadarıyla müdahale eden unsurlar desteklenen grubun lehinde topyekün veya sınırlı askeri müdahalede bulunmak, liderine ve ailesine barınma olanağı sağlamak, desteklenen gruba silah ve cephane yardımı yapmak, askeri ve sivil personel desteği vermek, teknik destek vermek, kendi topraklarında barınma olanağı sağlamak, taktik destek vermek, insani yardım yapmak, parasal destek sağlamak, altyapı desteği

sağlamak, lojistik destek sağlamak, başka destekçiler sağlamak, desteklenen grubu resmi hükümet olarak tanımak, desteklenen grup veya gruplar üzerinde kontrol sağlamak, olası bir hükümette desteklenen grubun temsil oranını arttırıp düşman gruplarınkini azaltmak, uluslararası toplantılar düzenlemek, müdahale eden müttefiki desteklemek, yabancı desteği kendi toprağından transit geçirmek, sığınmacıları örgütlemek, kendi inancını yaymak, kendi toprağında sürgün hükümeti kurmak, düşman gruba askeri müdahale tehdidinde bulunmak, düşman grubun içinde darbe organize etmek, dış desteğini kesmek, düşman grupla olan sınırına askeri yığınak yapmak, düşman grubun komutanlarına rüşvet vermek, bir grubun düşman ülke ile yakınlaşmasını engellemek ve kendi desteklediği grupla anlaşmasını sağlamak gibi yöntemler kullanmışlardır.

Bu şekilde Afganistan'ın zayıf bir devlet yapısına sahip olduğu, zayıf devlet yapısına sahip oluşunun nedenleri, müdahale eden unsurların kimler olduğu, bunların hangi amaç, neden ve yöntemlerle müdahale ettikleri ve ülkedeki iç savaşın niteliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bulguların ışığında, Afganistan'ın zayıf bir devlet yapısına sahip olduğu, bu ülkeye yönelik müdahalelerin olduğu ve bu müdahalelerin ülkede şiddetli bir iç savaşın yaşanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, söz konusu bulgular doğrultusunda çalışmanın temel savının doğrulandığı görülmektedir.

Çalışmanın yardımcı hipotezi olan zayıf bir devlet yapısına sahip olan Afganistan'a yönelik dış müdahaleler olmasaydı, bu ülkede iç savaş yaşanmayacağı varsayımını sorgulamak için ise iç savaşın niteliğine bakarak, iç savaşta ülke içi faktörlerin mi yoksa dış müdahalelerin mi etkin olduğunun belirlenmesi gerekir.

Eğer bu iç savaş etnik bir savaş olsaydı, ülke içi faktörlerin ağır bastığı ve dış müdahaleler olmasa dahi, iç savaşın ortaya çıkacağı öne sürülebilirdi. Bunun aksine, eğer bu iç savaş bir vekaleten savaş olsaydı, iç savaşın tamamen dış müdahalelerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılabilirdi. Afganistan'da yaşanan iç savaşın, devletin zayıflamasıyla oluşan boşluğun, ülkenin etnik yapısının karmaşıklığı ve kabilesel yapısı ile dış müdahalelerin bir araya gelişiyle oluşan siyasi bölünmüşlük tarafından doldurulması ile siyasi bölünmüşlüğün derinleşmesi ve kronikleşmesi sonucu yaşanan bir iç savaş olduğu anlaşılmaktadır. Oluşan siyasi bölünmüşlük üzerinde dış müdahalelerin etkisinin varlığı, tezin yardımcı hipotezi olan, zayıf bir devlet yapısına

sahip olan Afganistan'a yönelik dış müdahaleler olmasaydı, bu ülkede iç savaş yaşanmayacağı varsayımı doğrulanmaktadır.

Buraya kadar sav ve yardımcı hipotez doğrultusunda zayıf devletin varlığında dış müdahalelerin, Afganistan'da yaşanan iç savaş üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bunun yanında zayıf devlet, dış müdahale ve iç savaş olgularının bağımsız olgular olarak ele alınıp her bir olgunun diğerleriyle etkileşiminin değerlendirilmesine gereksinim vardır.

Eldeki bulguların ışığında, zayıf devletin dış müdahalelerden ve iç savaştan bağımsız bir olgu olmadığı görülmektedir. Afganistan'ın zayıf bir devlet yapısına sahip oluşunun nedenleri arasında dış müdahaleler de bulunmaktadır. Diğer yandan, ülkenin zayıf devlet yapısına sahip oluşunun sonucunda ortaya çıkan uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı, sığınmacı sorunları, terör örgütlerinin barınağı haline gelişi, vb. gibi konular, müdahalede bulunan bazı dış güçlerin müdahale amaç ve nedenlerindendir. Dolayısıyla, zayıf devletin de müdahalelere neden olduğu anlaşılmaktadır.

Afganistan'da Komünist devrimin yapıldığı ve ülke genelinde direnişin yaygınlaşmaya başladığı dönemle ilgili yapılan değerlendirmelerden biri, direnişin yaygınlaşmasının mücahitlerin askeri gücünden ziyade, devrimin orduyu yıpratıcı etkileriyle ordunun zayıflamasından kaynaklandığı yönündeydi. Dolayısıyla, iç savaşın ilk belirtisi olan mücahit direnişin yaygınlaşmasının üzerinde, devletin zayıflığının etkisi olduğu anlaşılmaktadır. İç savaş sırasında da, Necibullah yönetimi içinde yer alan unsurların mücahitlerin safına geçtiği veya mücahit liderlerle anlaşarak darbe girişimlerinde bulunduğu görülmüştür. Devletin daha da zayıflamasına neden olan bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, iç savaş da devletin zayıflamasına neden olmaktadır.

Benzer bir şekilde, iç savaşın da devletin zayıflığı üzerinde etki sahibi olduğu, iç savaş süreci ele alınırken ortaya çıkmaktadır. Mücahitlerin başkenti ele geçişi, zayıf durumda bulunan devletin çöküş sürecini başlatmıştır. Taliban'ın başkente girişi ile de devlet çökmüş ve Afganistan, Taliban'ın idari merkezinin bulunduğu Kandahar'dan yönetilmeye başlanmıştır.

Dış müdahale ile iç savaş olguları konusunda ortaya konulan bilgi ve değerlendirmeler göstermektedir ki, iç savaşa neden olan dış müdahalelerin yanında, pek çok müdahale

de iç savaş sırasında yapılmıştır. Hatta iç savaşın başlamasıyla dış müdahalelerin arttığı görülmektedir. Bu müdahalelerin amaç, neden ve yöntemlerine bakıldığında da, pek çoğunun nedeninin iç savaştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, dış müdahalelerin iç savaşa neden olmasının yanında, iç savaş da dış müdahalelere neden olmuştur.

Zayıf devlet, dış müdahaleler ve iç savaş olgularının etkileşimleri konusundaki bu değerlendirmeler doğrultusunda, bu olguların aralarındaki etkileşim konusunda ulaşılan sonuç; bu olgulardan her birinin birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde olduğudur.

KAYNAKÇA

- Adamec, W. L. (1991). *Historical dictionary of Afghanistan*. London: The Scarecrow Press.
- Afgha.com*. (t.y.).12 Aralık 2005 tarihinde <http://www.afgha.com/?af=who&op=read&id=161> adresinden erişildi.
- Afghan Web. (1999). The state of the Afghan economy. *Afghanistan Outlook*, 19 Nisan 2006 tarihinde <http://www.afghan-web.com/economy/econstate.html> adresinden erişildi.
- Afghanistan Online*. (t.y.). 19 Nisan 2001 tarihinde <http://www.afghan-web.com/politics/parties.html> sitesinden erişildi.
- Afroz, S. (1989). Afghanistan in US-Pakistan relations, 1947-1960. *Central Asian Survey*, 8(2), 131-154.
- Ahadi, A. (1998). Saudi Arabia, Iran and the conflict in Afghanistan. W. Maley (Ed.), *Fundamentalism reborn* içinde (ss. 117-134). London: C. Hurst & Co.
- Ahady, A. (1991). Conflict in post-Soviet-Occupation Afghanistan. *Journal of Contemporary Asia*, 21 (4), 513-528.
- Aka, İ. (1991). *Timur ve devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akbar, S. A. (1990). The impact of the Afghan refugees on ethnicity and politics in Baluchistan (Pakistan). *Central Asian Survey*, 9 (3), 43-56.
- Akcalı, P. (1998). Islam as a ‘common bond’ in Central Asia: Islamic Renaissance Party and the Afghan mujahidin. *Central Asian Survey*, 18 (2), 267-284.
- Amnesty International. (1995). Afganistan: Executions, amputations, and possible deliberate and arbitrary killings. 16 Haziran 2008 tarihinde <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGASA110051995?open&of=ENG-AFG> adresinden erişildi.

- Andersson, N., Palha Da Sousa, C. ve Paredes, S. (1995). Social cost of landmines in four countries: Afghanistan, Bosnia, Cambodia, and Mozambique. *British Medical Journal*, 311 (7007), 718-721.
- Arı, T. (2000). *Global politika ve Güney Asya: Keşmir sorunu ve nükleer yarış*. İstanbul: Alfa.
- Arı, T. (2001). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. İstanbul: Alfa.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası ilişkiler teorileri: Çatışma, hegemonya, işbirliği*. İstanbul: Alfa.
- Arnold, A. (1983). *Afghanistan's two party communism: Parcham and Khalk*. Standford: Hoover Institution Press.
- Arnold, A. (1985). *Afghanistan: The soviet invasion in perspective*. Standford: Hoover Institution Press.
- Arnold, A. (1988). Parallels and divergences between the US experience in Vietnam and the Soviet experience in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 111-132.
- Ataöv, T. (2001). *Kashmir and neighbours: Tale, terror, truce*. Aldershot: Ashgate.
- Atay, M. (1998/1999). Avrasya'nın Balkanlar'ı Afganistan'da iç çatışma dinamikleri. *Avrasya Dosyası*, 4 (3/4), 10-25.
- Aziz, R. E. (1988). Pakistan's relations with Afghanistan. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 153-162.
- Badersten, B. (2005). *Weak states? A pursuit of a weak state definition and feasible reconstruction theories*. Doktora tezi, University of Lund, Institiuton of Political Science.
- Baldauf S. (2002). Pakistan's Taliban-friendly corner. *Christian Science Monitor*, 95 (22), 6.

- Baldauf, S. (2001, 23 Ekim). Old guard crafts new Afghan rule. *Christian Science Monitor*, 93 (230), 1.
- Barnes, E. ve Ganguly, M. (1996). Friends of the Taliban. *Time*, 148 (21), 58.
- Barracclough, C. (1995). Neighbors vie to sway Afghanistan, strategically sandwiched by them. *Christian Science Monitor*, 88 (13), 7.
- Barthol'd, V. V. (1984). *İslam medeniyeti tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı
- Baskakov, V. (1985). *A history of Afghanistan*. Moscow: Progress Publishers.
- Beg, R. (2001). *Adı Afganistan'dı Talibanların eline nasıl düştü?*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Bellamy, A. (2006). *Just wars: From Cicero to Iraq*. Cambridge: Polity Press.
- Bellamy, A. J. ve Wheeler, N.J. (2008). Humanitarian intervention in world politics. *The Globalization of World Politics*. (J. Baylis, S. Smith ve P. Ovens, Ed.). United States: Oxford University Press.
- Beningsen, A. (1990). Afganistan & the Muslims of the USSR. Klass, R. (Ed.) *Afghanistan: The great game revisited* içinde (ss.287-300). U.S.A.: Freedom House.
- Biletzki, A. (2004). The rhetoric of (anti) terrorism. *Yirmibirinci Yüzyılın Başında İnsan Haklarına Yönelik Tehditler* içinde (ss. 173-184). Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (t.y.). “UHHCR Türkiye İstatistikleri. 13 Eylül 2008 tarihinde <http://www.unhcr.org.tr/MEP/index.aspx?pageId=158> adresinden erişildi.
- Blood, R. P. (1997). *Library of congress country studies Afghanistan profile*. U.S.A.: Library of Congress. 19 Ağustos 2002 tarihinde <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/afghanistan/afghanistan.html> adresinden erişildi.

- Bonner, A. (1987). *Among the Afghans*. London: Duke University Press.
- Booth, M. (1998). *Opium: A history*. New York: St. Martin's Press.
- Borer, A. D. (1992). The genesis of a forgotten war: Containment in Afghanistan 1947-1956. *Comparative Strategy*, 11 (3), 343-356.
- Borradori, G. (2003). *Philosophy in a time of terror: Dialogues with Jurgen Habermas and Jacques Derrida*. Chicago: University of Chicago Pres.
- Bradsher, S. H. (1983). *Afghanistan and the Soviet Union*. Durham: Duke University Press.
- Breau of South Asian Affairs. (2001, 20 January). Fact sheet: The Taliban and the Afghan drug trade. 19 Mayıs 2009 tarihinde http://www.state.gov/www/regions/sa/facts_taliban_drugs.html adresinden erişildi.
- Broxup, M. (1983). The Soviets in Afghanistan: The anatomy of a takeover. *Central Asian Survey*, 1 (3), 83-108.
- Broxup, M. (1988). Afghanistan according to Soviet sources 1980-1985. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 197-201.
- Brynjar, L. ve Heggammer, T. (2004). Jihadi strategic studies: The alleged Al Qaida policy study preceding the Madrid bombings. *Studies in Conflict and Terrorism*, 27 (5), 355-375.
- Brzezinski, Z. (1989). *The grand failure: The birth and death of communism in the twentieth century*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Cameron, G. (1999). Multi-track microproliferation: Lessons from Aum Shinrikyo and Al Qaida. *Studies in Conflict & Terrorism*, 22 (4), 277-309.
- Canfield, L. R. (1972). Hazara integration into the Afghan nation. Some changing relations between Hazara and Afghan officials. *Occasional paper*, New York: The Afghanistan Council.

- Canfield, L. R. (1972). Western stakes in the Afghanistan war. *Central Asian Survey*, 4 (1), 121-135.
- Canfield, L. R. (1989). Afghanistan – The trajectory of internal alignments. *Middle East Journal*, 43 (4), 635-648.
- Carpenter, T. G. (1994). The unintended consequences of Afghanistan. *World Policy Journal*, 11 (1), 76-87.
- Centlivres, M. (1994). Afghan women in peace, war, and exile. W. Myron ve A. Banuazizi (Ed.). *The politics of social transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan* içinde (ss. 333-365). Syracuse: Syracuse University Press.
- Central Asia-Caucasus Institute. (t.y.). Country factsheets Eurasian narcotics Turkey 2004. 18 Nisan 2009 tarihinde http://www.silkroadstudies.org/new/inside/research/narcotics_crime/FactSheet/2004/Turkey.pdf adresinden erişildi.
- Cevat, M. (1934). *Afganistan*, Ankara: [yayl. Y.].
- Chamsky, N. (2002). Uluslararası terörizm. *Silinen yüzler karşısında terör* içinde (ss. 217-254). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Chesterman S. (2001). *Just war or just peace: Humanitarian intervention in international law*. Oxford: Oxford University Press.
- Christensen, A. (1995). *Aiding Afghanistan – The background and the prospects for reconstruction in a fragmented society*. Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies.
- Christensen, H. ve Scott, W. (1988). *Survey on the social and economic conditions of Afghan refugees in Pakistan*. Geneva: UNRISD.
- CIA. (2001.). CIA World Fact Book Afghanistan Profile. 28 Temmuz 2001 tarihinde <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/af.html> adresinden erişildi.

- CNS. (t.y.). Islamic Movement of Uzbekistan (IMU). 25 Ekim 2008 tarihinde <http://cns.miis.edu/research/wtc01/imu.htm> adresinden erişildi.
- Coady, C.A.J. (1985). The morality of terrorism. *Philosophy*, 60 (231), 47-69.
- Cockburn, A. (1995, 20 March). What's happening in Afghanistan?. *Nation*, 260 (11), 373.
- Cogan, G. C. (1993) Partners in time: The CIA and Afghanistan since 1979", *World Policy Journal*, 10 (2), 73-82.
- Cole, J. (t.y). U.S. engagement with the Taliban on Usama Bin Laden. 20 Şubat 2009 tarihinde The National Security Archive web sitesinden erişildi: <http://www.gwu.edu/%7Ensarchiv/NSAEBB/NSAEBB97/tal40.pdf>
- Commanger, S. H. (1968). The Truman Doctrine. *Documents of American history* (Cilt 2) içinde (ss. 524-526). New York: Appleton-Century-Crofts.
- Congressional Research Service. (2007, 26 January). Afghan refugees: Current status and future prospects. 18 Ocak 2009 tarihinde <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33851.pdf> adresinden erişildi.
- Connor, M. K. (1988). Patinales for the movement of refugees to peshawar. *Afghan resistance, the politics of survival* içinde (ss. 151-190). Lahore: Vanguard Books.
- Cooley, K. J. (2002). *Unholy wars: Afghanistan, America and international terrorism*. London: Pluto Press.
- Cordovez, D. ve Harrison, S. S. (1995). *Out of Afghanistan: The inside story of the Soviet withdrawal*. New York: Oxford University Press.
- Cornell, E. S. (2005). Narcotics, radicalism, and armed conflict in Central Asia: The Islamic Movement of Uzbekistan. *Terrorism and Political Violence*, 17, 619-639.

- Çelebi, Ö. (2004). Problems on migration and asylum-seeking in the relations between Turkey and EU. *Umuda Doğru*, 4, 5-7.
- Çelikpala, M. (2005). From a failed state to a weak one? Georgia and Turkish-Georgian relations. *The Turkish Yearbook Of International Relations*, 36 , 159-199.
- Daftary, F. (1990). *The Ismailis: Their history and doctrines*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davis, A. (1998). How Taliban became a military force. W. Maley (Ed.), *Fundamentalism reborn* içinde (ss. 43-71). London: C. Hurst & Co.
- De Neufville, P. (1995, 29 March). Religious zeal drives Afghani youth army to swift dubious win. *Christian Science Monitor*, 87 (85), 7.
- Del Castillo, D. (2001, 19 October). A university in Pakistan struggles to educate refugees from Afghanistan. *Chronicle of Higher Education*, 48 (8), 43-44.
- Demirel, E. (2002). *Taliban, El-Kaide-Ladin ve paylaşılamayan ülke Afghanistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dobbs, M. (1992, 17 November). With Kabul falling, Soviet slide began. *International Herald Tribune*.
- Dorronsoro, G. ve Lobato, C. (1989). The militia in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 8 (4), 95-108.
- Dupree, N. H. (1971). *An historical guide to Afghanistan*. Kabul: Afghan Tourist Organization.
- Dupree, N. H. (1991). Constitutional requirement for Afghan women. *Journal of Afghan Affairs*, 6 (2), 53-61.
- Dupree, N. H. (1992). Afghanistan: Women, society, and development. J.G. Jabbara, N. W. Jabbara (Ed.), *Women and development in the Middle East and North Africa* içinde (ss. 30-42). Leiden: E. J. Brill.

- Dursun, G. (1998/1999, Sonbahar Kış). Afganistan'ın etnik kimliği. *Avrasya Dosyası*, 4 (3/4) , 48-57.
- Edwards, B. D. (1986). Charismatic leadership and political process in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 5 (3/4), 273-299.
- Edwards, B. D. (1995). Print Islam – Media and religious revolution in Afghanistan. *Anthropological Quarterly*, 68 (3), 171-184.
- Emadi, H. (1990). *State, revolution, and superpowers in Afghanistan*. U.S.A.: Greenwood Press.
- Emadi, H. (1993a). Minority group politics: The role of Ismailis in Afghanistan's politics. *Central Asian Survey*, 12 (3), 379-392.
- Emadi, H. (1993b). China's politics and developments in Afghanistan. *Journal of Asian and African Studies*, 28 (1/2), 107-117.
- Emadi, H. (1995). Exporting Iran's revolution: The radicalization of the Shiite movement in Afghanistan. *Middle Eastern Studies*, 31 (1), 1-12.
- Emadi, H. (1996). The state and rural-based rebellion in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 15 (2), 201-211.
- Emadi, H. (1997). The Hazaras and their role in the process of political transformation in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 16 (3), 363-387.
- Emadi, H. (1999). New world order or disorder: Armed struggle in Afghanistan and United States' foreign policy objectives. *Central Asian Survey*, 18 (1), 49-64.
- Emadi, H. (2001). Radical political movements in Afghanistan and their politics of peoples' empowerment and liberation. *Central Asian Survey*, 20 (4), 427-450.
- Encyclopedia*. (2008). 28 Temmuz 2008 tarihinde http://www.encyclopedia.com/html/section/afghanis_history.asp adresinden erişildi.

- Erdem, F. D. (1998/99). Tarihsel süreç içinde Hindistan-Pakistan çatışması ve Jemmu Keşmir sorunu. *Avrasya Dosyası*, 4 (3/4), 141-156.
- Es'haq, M. (1987). The present situation in Afghanistan (June 1986). *Central Asian Survey*, 6 (1), 119-139.
- Falk, R. (2002). Son dönem ABD dış politikası. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 304-331). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- FAS. (2005). 28 Temmuz 2005 tarihinde http://www.fas.org/irp/world/para/northern_alliance.htm adresinden erişildi.
- Fielden, M. ve Goodhand, J. (2001). Beyond the Taliban? The Afghan conflict and United Nations peacemaking. *Conflict, Security & Development*, 1 (3), 5-32.
- Fisher, D. (2002, 4 February). Kabuled together. *Forbes*, 169 (3), 36.
- Franzius, E. (1969). *History of the order of Assassins*. New York: Funk and Wagnalls.
- Freij, H. Y. (1996). State interests vs. the Umma: Iranian policy in Central Asia. *Middle East Journal*, 50 (1), 71-84.
- Galeotti, M. (1994). *Afghanistan: The Soviet Union's last war*. London: Frank Cass.
- Galster, R. S. (1989). Waiting in Afghanistan – What will follow the pullout?. *Nation*, 248 (1), 9-14.
- Garthoff, R. (1994). *Détente and confrontation*. Washington: Brookings Institution..
- Gellner, E. (1964). *Nations and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- George, B. ve Watson, T. (2002). 1992 sonrası uluslararası terörizmle mücadele. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 189-208). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giustozzi, A. (1999). *War, politics, and society in Afghanistan, 1978-1992*. London: C. Hurst.

- Glatzer, B. (1998). Afghanistan: ethnic and tribal disintegration?. W. Maley (Ed.), *Fundamentalism reborn* içinde (ss. 167-181). London: C. Hurst & Co.
- Golden, P. B. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. (Çev. Osman Karatay). Ankara: Karam.
- Goldman, F. M. (1992). President Bush and Afghanistan: A turning point in American policy. *Comparative Strategy*, 11 (2), 177-193.
- Goodhand, J. (2000). From holy war to opium war? A case study of the opium economy in north eastern Afghanistan. *Central Asian Studies*, 19 (2), 265-280.
- Goodson, P. L. (1998). Periodicity and intensity in the Afghan war. *Central Asian Survey*, 17 (3), 471-488.
- Goodson, P. L. (2001). Perverting Islam: Taliban social policy toward women. *Central Asian Survey*, 20 (4), 415-426.
- Gregorian, V. (1969). *The emergence of modern Afghanistan: Politics of reform and modernization, 1880-1946*. Stanford: Stanford University Press.
- Gunaratna, R. (2002). *Inside Al Qaeda: Global network of terror*. USA: Columbia University Press.
- Gültepe, N. ve Cihangir, E. (2001). *Mazlum Türkler'in ülkesi Afgan Türkistanı*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Güzel, C. (2002). Korkunun korkusu: Terörizm. *Silinen yüzler karşısında terör* içinde (ss. 7-20). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi*, 15 Mayıs 2009 tarihinde library.hacettepe.edu.tr adresinden erişildi.
- Halliday, F. (1996, 11 November). Kabul's patriarchy with guns. *Nation*, 263 (15), 19-22.

- Halliday, F. (1999). Soviet foreign policy making and the Afghanistan war: From 'second Mongolia' to 'bleeding wound'. *Review Of International Studies*, 25 (4), 675-691.
- Halliday, F. ve Tanin, Z. (1998). The communist regime in Afghanistan 1978-1992: Institutions and conflicts. *Europe-Asia Studies*, 50 (8), 1357-1380.
- Harpviken, K. B. (1997). Transcending traditionalism – The emergence of non-state military formations in Afghanistan. *Journal of Peace Research*, 34 (3), 271-287.
- Hauner, L. M. (1988). Soviet geostrategic position in the southern tier and the occupation of Afghanistan. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 89-102.
- Hayes, J. H. C. (1959). *Historical evolution of modern nationalism*. New York: Macmillan.
- Hewitt, V. (1997). Kashmir: The unanswered question. *History Today*, 47 (9), 60-64.
- Hilali, A. Z. (2001). China's response to the Soviet invasion of Afghanistan. *Central Asian Survey*, 20 (3), 323-351.
- History of Afghanistan*. (t.y.). Ahmad Shah and the Durrani Empire. 30 Ağustos 2008 tarihinde <http://www.afghanan.net/afghanistan/durrani.htm> adresinden erişildi.
- Hobsbawn, J. E. (1990). *Nations and Nationalism Science 1780: Program, Myth, Reality*. New York: Cambridge University Press.
- Holzgrefe, J. F. ve Keohane, R. (2002). *Humanitarian intervention: Ethical, legal and political dilemmas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- House of Representatives. (1989, 10 May). A hollow accord on Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1989, 23 May). Cut off aid to the Afghan rebels. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1989, 25 October). Shevardnadze's words on Afghanistan do not reflect reality. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1990, 25 July). Congress carries touch of Afghan resistance. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1990, 28 June). Elections in Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1990, 6 March). Totalitarian repression still exists in Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1990, 7 February). Alarming details regarding Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1991, 16 April). Statement to the people of the Soviet Union and the people of Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1992, 15 June). Humanitarian assistance to Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1992, 19 March). Self-determination and freedom on the move throughout the world. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1992, 29 April). The situation in Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1994, 22 March). Afghanistan: Remains of the cold war. 18 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1994, 8 October). Afghanistan: Conflict continues. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1995, 10 March). Pakistan-based group trains holy warriors. 25 Kasım 2008 tarihinde The Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1997, 12 February). Peace for Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1997, 9 November). Expressing concern for human rights in Afghanistan. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1998, 28 April). Concerning Afghanistan. 30 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

House of Representatives. (1998, 9 October). The Taliban: Protectors of terrorists, producers of drugs. 20 Kasım 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

Hudgson, G. S. M. (1955). *The order of Assassins: The struggle of the early Nizari Ismaili against the Islamic world*. The Hague: Mouton and Co. Publishers.

Huntington, P. S. (1993). The clash of civilizations?. *Foreign Affairs*, 72 (3), 22-49.

- Huntington, P. S. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.
- Hyman, A. (1998). Russia, Central Asia and the Taliban. W. Maley (Ed.). *Fundamentalism Reborn* içinde (ss. 104-116). London: C. Hurst & Co.
- Hyman, A. (2002). Nationalism in Afghanistan. *International Journal of Middle East Studies*, 34 (2), 299-315.
- Ivanov, V. A. (1933). *A guide to Ismaili literature*. London: Royal Asiatic Society.
- İbn Fadlan, A. (1995). *İbn Fazlan seyahatnamesi*. İstanbul: Bedir
- Jackson, N. J. (1990). *Quasi-states: Sovereignty, international relations, and the third world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackson, R. ve Sorensen, G. (2003). *Introduction to international relations – Theories and approaches*. New York: Oxford University Press.
- Jalali, A. A. (1999). Kashmir. *Military Review*, 78 (4), 66-71.
- Jaunarena, E. (1986). *Afghanistan choses a new road*. Moscow: Novosti Press Agency Publishing House.
- Jumbish-e Milli*, (t.y.). 20 Kasım 2008 tarihinde <http://www.angelfire.com/ny/Chapandaz/> adresinden erişildi.
- Kadian, R. (1992). *The Kashmir tangle: Issues and options*. New Delhi: Vision Books.
- Kafesoğlu, İ., Yıldız, H.D., Merçil, E. ve Saray, M. (1994). *A short history of Turkish-Islâmic states (excluding the Ottoman state)*. Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- Kakar, H. (1979). *Government and society in Afghanistan*. Austin: University of Texas Press.
- Kakar, H. (1995). *Afghanistan: The Soviet invasion and the Afghan response, 1979-1982*. Berkeley: University of California Press.

- Karatay, O. (2005). Etnik tutumun tarihsel kökleri, AB ve Türk kimliği. *Strateji Raporu*.
- Karzai, H. (1988). Attitude of the leadership of Afghan tribes towards the regime from 1953 to 1978. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 33-39.
- Katzman, K. (1999, 7 December). Afghanistan: connections to Islamic movements in central and south Asia and southern Russia. *Congressional Research Service*, 15 Kasım 2008 tarihinde <http://www.investigativeproject.org/documents/testimony/331.pdf> adresinden indirildi.
- Kaul, P. (1991). *Crisis in Kashmir*. Srinagar: Suman Pub.
- Kedourie, E. (1970). *Nationalism in Asia and Africa*. New York: Meridian Books.
- Khalidi, N. A. (1991). Afghanistan: Demographic consequences of war, 1978-1987. *Central Asian Survey*, 10 (3), 101-126.
- Khalilzad, Z. (1995). Afghanistan in 1994: Civil war and disintegration. *Asian Survey*, 35 (2), 147-152.
- Khalilzad, Z. (1996). Afghanistan in 1995: Civil war and a mini great game. *Asian Survey*, 36 (2), 190-195.
- Klass, R. (1990). *Afghanistan: The Great Game Revisited*. New York: National Book Network.
- Klimburg, M. (1999). *The Kafirs of the Hindu Kush. Art and society of the Waigal and Ashkun Kafirs*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Klimburg, M. (2001). The situation in Nuristan. *Central Asian Survey*, 20 (3), 383-390.
- Knabe, G. (1988). The Soviet invasion of Afghanistan. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 133-144.

- Kocaman, A. (2008). *Doctrine and practice of humanitarian interventions*. Mater's Thesis, Ankara: Bilkent University.
- Kohn, H. (1960). *The idea of nationalism*. New York: Macmillan.
- Kopecky, L. M. (1982). The imami sayyed of the Hazarajat: The maintenance of their elite position. *Volk*, 24, 89-110.
- Krakowski, D. E. (1985). Afghanistan: The forgotten war. *Central Asian Survey*, 4 (2), 105-118.
- Krishnaiah, J., Signorielli N. ve Mcleod, D. M. (1993). The evil empire revisited – New York Times coverage of the Soviet intervention in and withdrawal from Afghanistan. *Journalism Quarterly*, 70 (3), 647-655.
- Kuçuradi, İ. (2007). İnsan haklarından devlet kavramına. *İnsan hakları: Kavramları ve sorunları içinde* (ss. 39-53). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuperman, J. A. (1999). The Stinger missile and the US intervention in Afghanistan. *Political Science Quarterly*, 114 (2), 219-263.
- Kurt, H. (1998). *Orta Asya'nın İslamlaşma süreci: Buhara örneği*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Kuzio, T. (1987). Opposition in the USSR to the occupation of Afghanistan. *Central Asian Survey*, 6 (1), 99-117.
- Lagon, P. M. (1992). The international system and the Reagan doctrine – Can realism explain aid to freedom-fighters. *British Journal of Political Science*, 22 (jan.), 39-70.
- Lamb, A. (1991). *Kashmir: A disputed legacy 1846-1990*. Hertingfordbury: Roxford.
- Laqueur, W. (1987). *The age of terrorism*. Boston: Little Brown and Company.
- Laqueur, W. (2002a). Bomba felsefesi. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 21-94). Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Laqueur, W. (2002b). Terörizmin yorumlanması. *Silinen yüzler karşısında terör* içinde (ss. 95-141). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Lewis, B. (1940). *The origins of Ismailism: A study of the historical background of the Fatimid Caliphate*. Cambridge: W. Heffer and Sons Ltd.
- Lewis, B. (1968). *The Assassins: A radical sect in Islam*. New York: Basic Books.
- Lgpn. (t.y.). 16 Nisan 2009 tarihinde http://www.lgpn.ox.ac.uk/image_archive/images/Af20.BamyanMainBuddha.jpg adresinden erişildi.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Liu, M. (2001, 29 October). An Afghan defector's story. *Newsweek*, 138 (18), 49.
- Lobato, C. (1985). Islam in Kabul: The religious politics of Babrak Karmal. *Central Asian Survey*, 4 (4), 111-120.
- Loescher, G. (1993). *Beyond charity: International cooperation and the global refugee crisis*. New York: Oxford University Press.
- Lubin, N., Klaitz A.ve Barsegian, I. (2002). Narcotics interdiction in Afghanistan and Central Asia: Challenges for international assistance. *Open Society Institute*. 25 Nisan 2005 tarihinde http://www.eurasianet.org/policy_forum/lubin012902a.pdf adresinden erişildi.
- Maass, D. C. (1999). The Afghanistan conflict: External involvement. *Central Asian Survey*, 18 (1), 65-78.
- Macfarquhar, E. (1990). The Kashmir question. *U.S. News&World Report*, 108 (23), 42-44.
- Mackenzie, R. (1998). The United States and the Taliban. W. Maley (Ed.). *Fundamentalism Reborn* içinde (ss. 90-103). London: C. Hurst & Co.
- Macleod, S. (2001). The near misses. *Time Atlantic*, 158 (21), 41.

- Magnus, H. R. (1997). Afghanistan in 1996: The year of Taliban. *Asian Survey*, 37 (2), 111-117.
- Magnus, H. R. (1998) "Afghanistan in 1997: The war moves to north. *Asian Survey*, 38 (2), 109-115.
- Magnus, H. R. ve Naby, E. (1995). Afghanistan and Central Asia: Mirrors and models. *Asian Survey*, 35 (7), 605-620.
- Magnus, H. R. ve Naby, E. (1998) *Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid*, U.S.A.: Westview Press.
- Majrooh, A. P. (1989). Afghan women between Marxism and Islamic fundamentalism", *Central Asian Survey*, 8 (3), 87-98.
- Majrouh, B. S. (1985). The Russian intervention in Afghanistan: The economic war. *Central Asian Survey*, 4 (4), 97-109.
- Maley, W. (1996). Women and public policy in Afghanistan: A comment. *World Development*, 24 (1), 203-206.
- Maley, W. (1997). The dynamics of regime transition in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 16 (2), 167-184.
- Maley, W. (1998). Interpreting the Taliban. W. Maley (Ed.). *Fundamentalism reborn* içinde (ss. 1-28). London: C. Hurst & Co.
- Malikyar, H. (1997). Development of family law in Afghanistan: The roles of the Hanafi Madjhab, customary practices and power politics. *Central Asian Survey*, 16 (3), 389-399.
- Mandel, R. (1997). Perceived security threat and the global refugee crisis. *Armed Forces & Society*, 24 (1), 77-103.
- Mann, P. (2002, Apr.-Jun). Islamic Movement of Uzbekistan: Will it strike back?. *Strategic Analysis*, 26 (2), 294-304.

- Marsden, P. (1998). *The Taliban: War, religion, and the new order in Afghanistan*. Karachi: Oxford University Press.
- Matinuddin, K. (1999). *The Taliban phenomenon: Afghanistan 1994-1997*. New York: Oxford University Press.
- Mcclintock, M. (2002). Amerikan doktrini ve karşı-ayaklanmacı terörü. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 255-303). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Mccoy, W. A. (1991). *The politics of Heroin: CIA complicity in the global drug trade*. USA: Lawrence Hills Books.
- Mendelson, E. S. (1993). Internal battles and external wars: Politics, learning, and the Soviet withdrawal from Afghanistan. *World Politics*, 45 (3), 327-360.
- Mendelson, E. S. (1998). *Changing course – Ideas, politics, and the Soviet withdrawal from Afghanistan*. Princeton: Princeton University Press.
- Merçil, E. (1985). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler devleti tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Migdal, S. J. (1988). *Strong societies and weak states: State society relations and state capabilities in the third world*. New Jersey: Princeton University Pres.
- Milliken, J. (2003). *State failure, collapse & reconstruction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Ministry of State and Frontier Regions, Government of Pakistan ve The UN Refugee Agency. (2005). Census of Afghans in Pakistan. 30 Kasım 2008 tarihinde <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opendoc.pdf?tbl=SUBSITES&id=434fdc702> adresinden erişildi.
- Moghadam, M. V. (1992). Patriarchy and the politics of gender in modernizing societies: Iran, Pakistan, and Afghanistan. *International Sociology*, 7 (1), 35-53.

- Moghadam, M. V. (1994). Building human resources and human capabilities in Afghanistan: A retrospect and prospects. *World Development*, 22 (6), 859-861.
- Munshi, M. (1900). *The life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan*. Oxford: Oxford University Press.
- Naqash, A. N. (1997). *Kashmir: from crises to crises*. New Delhi: APH Pub. Corp.
- Naumkin, V. V. (2003). *Militant Islam in Central Asia: The case of the Islamic Movement of Uzbekistan*. Berkeley: University of California.
- Nawid, K. S. (1999). *Religious response to social change in Afghanistan, 1919-1929: King Aman-Allah and the Afghan Ulema*. Costa Mesa: Mazda Publishers.
- Nawid, S. (1997). The state, the clergy, and British imperial policy in Afghanistan during the 19th and early 20th centuries. *International Journal of Middle East Studies*, 29 (4), 581-605.
- Newell, N. P. ve Newell, R. S. (1981). *The struggle for Afghanistan*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Nyrop, R. F. ve Seekings, D. M. (1986). *Afghanistan a country study*, Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Oğuz, E. (2001). *Hedefülke Afganistan*. Türkiye: Doğan Ofset AŞ.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Afgan Mülteciler. *Afganistan Harita Sitesi*, 26 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Afganistan'daki İnsani Durum. *Afganistan Harita Sitesi*, 15 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.

- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Afganistan'ın Etnik Yapısı. *Afganistan Harita Sitesi*, 24 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Afganistan'ın Komşuları. *Afganistan Harita Sitesi*, 28 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Afganistan'ın Vilayetleri. *Afganistan Harita Sitesi*, 22 haziran 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Boru Hatları. *Afganistan Harita Sitesi*, 9 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Fiziki Yapı. *Afganistan Harita Sitesi*, 28 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Kabil Şehir Haritası. *Afganistan Harita Sitesi*, 30 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Okman, T. ve Çınarlı Ö. (t.y.). Nüfus Yoğunluğu. *Afganistan Harita Sitesi*, 26 Temmuz 2009 tarihinde http://www.afganistanharita.wkhost.org/index.php?p=1_2_Haritalar adresinden erişildi.
- Olesen, A. (1995). *Islam and politics in Afghanistan*. Great Britain: Curzon Press.

- Oruka, H. O. (2002a). Terörizm. *Silinen yüzler karşısında terör* içinde (ss. 263-365). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Oruka, H. O. (2002b). Yasal terörizm ve insan hakları. *Silinen yüzler karşısında terör* içinde (ss. 345-362). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Öğütçü, M. (1995). Eurasian energy prospects and politics: Need for a longer term Western strategy. *Future*, 27 (1), 37-63.
- Payind, A. (1993). Evolving the alternative views on the future of Afghanistan. *Asian Survey*, 33 (9), 923-931.
- People's Daily. (2001, 16 February). Afghanistan opium said wiped out. 25 Mayıs 2008 tarihinde http://english.peopledaily.com.cn/english/200102/16/eng20010216_62580.htm adresinden erişildi.
- Peretz, M. (2001, 1 October). Friends like these. *New Republic*, 225 (14), 12-13.
- Peterson, S. (2003). *Stories and past lessons: Understanding U.S. decision on armed humanitarian intervention and non-intervention in the post cold war era*. Phd. Dissertation, Ohio State University.
- Poullada, L. (1970). *The Pashtun role in the Afghan political system*. New York: The Afghan Council of the Asia Society.
- Precht, H. (1988). Ayatollah realpolitik. *Foreign Policy*, 70, 109-128.
- Primoratz, I. (1990). What is terrorism? *Journal of Applied Philosophy*, 7 (2), 129-138.
- Prussel, D. (1998, October). Feminists take on UNOCAL. *Progressive*, 62, 14-15.
- Puri, B. (1993). *Kashmir: Towards insurgency*. London: Sangam Books.
- Rahimi, F. (1986). *Women in Afghanistan*. Liestal: Stiftung Bibliotheca Afghanistanica.
- Rahman, M. (1995). *Divided Kashmir : Old problems, new opportunities for India, Pakistan, and the Kashmiri people*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

- Rais, B. R. (1992). Afghanistan and regional security after the Cold War. *Problems of Communism*, 41 (3), 82-94.
- Rais, B. R. (1993). Afghanistan and the regional powers. *Asian Survey*, 33 (9), 905-922.
- Rashid A. (1996). Back with a vengeance – Proxy war in Afghanistan. *World Today*, 52 (3), 60-63.
- Rashid A. (1998). Pakistan and the Taliban. W. Maley (Ed.), *Fundamentalism Reborn*, içinde (ss. 72-89). London: C. Hurst & Co.
- Rashid A. (1999). The Taliban: Exporting extremism. *Foreign Affairs*, 78 (6), 22-35.
- Rashid A. (2000). *Taliban: Islam, oil and the new great game in Central Asia*. London: I.B. Tauris.
- Rashid A. (2001, 8 October). Pakistan, the Taliban and the US. *Nation*, 273 (10), 15-17.
- Rashid, A[bdul], (1990). The Afghan resistance: Its background, its nature, and the problem of unity. R. Klass (Ed.), *Afghanistan: The great game revisited* içinde (ss. 203-227). New York: National Book Network.
- Resmi Gazete. (1928, 13 Aralık). Türkiye-Afganistan muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesi. Ankara 25 Mayıs 1928. (1065).
- Resmi Gazete. (1938, 13 Aralık). Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan hükümeti arasında münakit muhadenet ve teşriki mesai muahedenamesinin temdidini hakkında protokol. Ankara 31 Aralık.1937. (3955).
- Resmi Gazete. (1938, 15 Temmuz). Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan, İran ve Irak devletleri arasında tanzim olunan ademi tecavüz ve müşavere muahedesi. Tahran 8 Temmuz 1937. (3960).
- Resmi Gazete. (1959, 31 Aralık). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Afganistan Krallığı hükümeti arasında imzalanan hava ulaştırma anlaşması. Ankara 8 Şubat 1958. (10395).

- Resmi Gazete. (1964, 6 Ocak). Türkiye ile Afganistan arasında akdedilen kültür anlaşması. Ankara 7 Kasım 1959. (11599).
- Resmi Gazete. (1970, 18 Kasım). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Afganistan Krallığı hükümeti arasında eşya ve yolcuların ülkeler üzerinden transit nakliyatına ve iki ülke arasındaki nakliyata mütedair anlaşmanın onaylanmasına dair bakanlar kurulu kararı. Ankara 18 Mayıs 1969. (13671).
- Resmi Gazete. (1973, 14 Şubat). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afgan Krallığı arasında vizelerin karşılıklı kaldırılması nnlaşmasının onaylanmasına dair bakanlar kurulu kararı. Ankara 27 Eylül 1972. (14448).
- Resmi Gazete. (1976, 18 Mayıs). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Cumhuriyeti arasında imzalanan ekonomik ve teknik işbirliği anlaşmasının onaylanmasına dair bakanlar kurulu kararı. Kâbil 11 Ocak 1976. (15591).
- Resmi Gazete. (1976, 8 Şubat). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Afganistan Cumhuriyeti arasında imzalanan ticaret anlaşmasının onaylanmasına dair bakanlar kurulu kararı. Kâbil 5 Kasım 1975. (15493).
- Reuveny, R. ve Prakash, A. (1999). The Afghanistan war and the breakdown of the Soviet Union. *Review Of International Studies*, 25 (4), 693-708.
- Robin, L. R., (1996, 17 June). *US interests in and policy toward Afghanistan*. Department of State Dispatch.
- Rogers, T. (1992). *The Soviet withdrawal from Afghanistan: Analysis and chronology*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Rose, A. (1999/2000). Paradise lost. *National Interest*, 58, 88-96.
- Rosenau, N. J. (1992a) *Governance without government: Order, and the change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rotberg, I. R. (2004). *Why states fail? Causes and consequences*. New Jersey: Princeton University Pres.

- Rourke, T. J. (1991). *International politics on the world stage*. USA: Dushkin.
- Roy, O. (1986). *Islam and resistance in Afghanistan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, O. (1988). The origins of the Afghan communist party. *Central Asian Survey*, 7 (2/3), 41-57.
- Roy, O. (1989). Afghanistan – War as a factor of entry into politics. *Central Asian Survey*, 8 (4), 43-62.
- Roy, O. (1995). *Afghanistan: From holy war to civil war*. New Jersey: Darwin Press.
- Rubin, B. (1989). Afghanistan's uncertain fate. *Nation*, 248 (8), 264-268.
- Rubin, B. (1994). Afghanistan in 1993 Abandoned but surviving. *Asian Survey*, 34 (2), 185-190.
- Rubin, B. (1995a). *The search for peace in Afghanistan: From buffer state to failed state*. New Haven: Yale University Press.
- Rubin, B. (1995b). *The fragmentation of Afghanistan: State formation and collapse in the international system*. Michigan: Yale University Press.
- Rubin, B. (1997a, January-February). US policy in Afghanistan. *Muslim Politics Report*, No:11, 1-6.
- Rubin, B. (1997b). Women and pipelines – Afghanistan proxy war. *International Affairs*, 73 (2), 283-296.
- Rubin, B. (1998, August). Afghanistan: Persistent crisis challenges the UN system. *Writeanet Country Papers*.
- Rubin, B. (2000). The political economy of war and peace in Afghanistan. *World Development*, 28 (10), 1789-1803.
- Rupert, J. (1989). Afghanistan slide toward civil-war. *World Policy Journal*, 6 (4), 759-785.

- Safi, N. (1986). Soviet military tactics in Afghanistan. *Central Asian Survey*, 5 (2), 103-110.
- Saikal, A. (1996). The UN and Afghanistan: A case study of failed peacemaking intervention. *International Peacekeeping*, 3 (1), 19-34.
- Saikal, A. ve Maley, W. (Ed.), (1989). *The Soviet withdrawal from Afghanistan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saikal, F. H. ve Maley, W. (1992). *Political Order in Post-Communist Afghanistan*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Saray, M. (1997). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Kitabevi.
- Schell, J. (2001, 8 October). A sense of proportion. *Nation*, 273 (10), 6-7.
- Schofield, V. (1996). *Kashmir in the crossfire*. London: I.B. Tauris.
- Schorr, D. (1998, 7 July). A tangled predicament. *New Leader*, 81 (10), 4.
- Schweitzer, Y. ve Shai, S. (2003). *The globalization of terror: The challenge of Al-Qaida and the response of the international community*. United States: Transaction Publishers.
- Selim, Y. (2004). *Afganistan ve Dostum*. Ankara: ATO Yayınları.
- Senate. (1989, 16 June). Stalemate in Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1989, 17 March). Senate resolution 85 relating to the future of Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1989, 20 October). Afghanistan policy. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1989, 25 October). Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>

- Senate. (1989, 7 June). Prime Minister Bhutto and Afghanistan policy. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1990, 7 February). Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1997, 20 May). Expressing concern for the continued deterioration of human rights in Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1997, 7 February). Senate concurring resolution 6- relative to Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1998, 18 May). Senate concurring resolution 97-expressing the sence of congress concerning the human rights and humanitarian situation facing the women and girls of Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Senate. (1998, 30 July). Expressing the sense of Congress concerning the human Rights and humanitarian situation facing the women and girls of Afghanistan. 20 Ekim 2008 tarihinde Library of Congress web sitesinden erişildi: <http://thomas.loc.gov/>
- Shacknove, A. (1985). Who is a refugee?. *Ethics*, 85 (2), 274-284.
- Shahrani, M. N. ve Canfield, R. L, (Ed.). (1984). *Revolutions & rebellions in Afghanistan: Antropological perspectives*. California: Berkeley.
- Shalinsky, A. (1982/1983). Islam and ethnicity: The northern Afghanistan perspective. *Central Asian Survey*, 1 (2), 71-85.
- Shalinsky, A. (1989). Women's relationships in traditional northern Afghanistan. *Central Asian Survey*, 8 (1), 117-129.

- Shalinsky, A. (1993a). *Long years of exile: Central Asian refugees in Afghanistan, and Pakistan*. Lanhan: University Press of America.
- Shalinsky, A. (1993b). Women's roles in the Afghanistan Jihad. *International Journal of Middle East Studies*, 25 (4), 661-675.
- Siddiki, K. (1996, 9-13 November). US oil giant and the Taliban. *Financial Times*, s. 6.
- Singh, I. (2001). Exploring issues of violence within the recent context of the Hazarajat, Afghanistan. *Central Asian Survey*, 20 (2), 195-228.
- Singh, N. (1992). *Political awakening in Kashmir*. Delhi: H.K.Pub.
- Sliwinski, K. M. (1988). Afghanistan 1978-1987: War, demography and society. *Central Asian Survey*, Incidental Papers Series, No.6.
- Sliwinski, K. M. (1989). On the routes of Hijrat. *Central Asian Survey*, 8 (4), 63-93.
- Smith, D. A. (1991). *The ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell.
- Snider, M. (2001, 8 October). A quagmire of alliances and enmities", *McLean's*, 114 (41), 35.
- Sorensen, G. (1993). *Democracy, and democratization: Process and prospects in a changing world*. Boulder: Westview Press.
- Soysal, İ. (1965). *Türkiye'nin dış münasebetleriyle ilgili başlıca siyasi andlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Subcommittee On Asia And The Pasific, Committee On International Relations, House of Representatives. (1994, August 11). Developments in the "other" South Asia: Afghanistan, Bangladesh, Nepal, and Sri Lanka: Hearings and marks on H. con. res. 278 and H. con. res. 216. *Internet Archive*, 13 Şubat 2009 tarihinde

http://www.archive.org/stream/developmentsinot00unit/developmentsinot00unit_djvu.txt adresinden erişildi.

Subcommittee On Asia And The Pasific, Committee On International Relations, House of Representatives. (1996, 9 May). Afghanistan: Civil war or uncivil peace?. *Internet Archive*, 20 Ocak 2009 tarihinde http://www.archive.org/stream/afghanistancivil00unit/afghanistancivil00unit_djvu.txt adresinden erişildi.

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (t.y.). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı. T.C. Devlet Planlama Teşkilatı web sitesinden erişildi: <http://www.dpt.gov.tr>

Tapper, N. (1979). *Marriage and social organization among Durrani Pashtuns in northern Afghanistan*. West Yorkshire: The British Library Document Supply Centre.

Tapper, N. (1991). *Bartered brides: Politics, gender, and marriage in a Afghan tribal society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tarock, A. (1999). The politics of the pipeline – The Iran and Afghanistan conflict. *Third World Quarterly*, 20 (4), 801-819.

Tarzi, M. S. (1991). Politics of the Afghan resistance movement: Cleavages, disunity, and fragmentation. *Asian Survey*, 31 (6), 479-495.

Tarzi, M. S. (1992). Afghanistan in 1991: A glimmer of hope. *Asian Survey*, 32 (2), 189-196.

Tarzi, M. S. (1993). Afghanistan in 1992: A Hobbesian state of nature. *Asian Survey*, 33 (2), 165-174.

Teichman, J. (1989). How to define terrorism. *Philosophy*, 64 (250), 505-517.

The Nation, (2000, 12 September). Worst humanitarian crisis in northern Afghanistan. 19 Mart 2006 tarihinde <http://www.rawa.org/north.htm> adresinden erişildi.

The UN Refugee Agency. (2006, 1 March). Declarations and reservations to the 1951 convention relating to the status of refugees as of. 19 Ocak 2009 tarihinde <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3d9abe177.pdf> adresinden erişildi.

The UN Refugee Agency. (t.y.). The 1951 Geneva Convention. 18 Şubat 2009 tarihinde <http://www.unhcr.org/home/PUBL/3b5e90ea0.pdf> adresinden erişildi.

Toker, H. (2003). *Keşmir dosyası*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1996, 13 Kasım). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 2. Yasama Yılı 17. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1996, 21 Mayıs). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 1. Yasama Yılı 54. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997, 11 Mart). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 2. Yasama Yılı 66. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1997, 28 Ocak). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 2. Yasama Yılı 51. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1998, 1 Ekim). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 4. Yasama Yılı 1. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1998, 18 Şubat). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 3. Yasama Yılı 56. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1998, 24 Kasım). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 4. Yasama Yılı 23. Birleşim. 24/Kasım/1998 Salı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1998, 24 Mart). Genel Kurul tutanağı. 20. Dönem 3. Yasama Yılı 70. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1999, 5 Ağustos). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 1. Yasama Yılı 45. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1999, 7 Temmuz). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 1. Yasama Yılı 30. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2000, 20 Haziran). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 2. Yasama Yılı 113. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 12 Aralık). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 38. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 13 Kasım). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 19. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 16 Ekim). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 7. Birleşim 16 Ekim 2001 Salı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 18 Ekim). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 9. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 23 Ekim). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 10. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 31 Ekim). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 14. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 7 Kasım). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 17. Birleşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2001, 9 Aralık). Genel Kurul tutanağı. 21. Dönem 4. Yasama Yılı 35. Birleşim.

UN Office of the High Commissioner for Human Rights. (1949). Geneva convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed forces in the field. 10 Şubat 2009 tarihinde http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/q_genev1.htm adresinden erişildi.

UN Office on Drugs and Crime. 2004, November. Afghanistan opium survey 2004. 19 Ocak 2009 tarihinde

http://www.unodc.org/pdf/afg/afghanistan_opium_survey_2004.pdf
adresinden erişildi.

United Nations. (1996, 16-25 April). Commission on narcotic drugs report on the thirty-ninth session. *Economic and Social Council Official Records*, Supplement no.7, New York: Yazar.

United States Department of State, Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs. (1997, March). International narcotics control and strategy report 1996. 20 Mayıs 2009 tarihinde http://www.state.gov/www/global/narcotics_law/1996_narc_report/money96.html adresinden erişildi.

United States Department of State, Bureau for International Narcotics and Law Enforcement Affairs. (1996, March). International narcotics control and strategy report: Turkey. 20 Nisan 2009 tarihinde <http://www.state.gov/documents/organization/81446.pdf> adresinden erişildi.

Urban, M. (1988). *War in Afghanistan*. London: Mcmillian.

US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour. (2000, 23 February). Afghanistan country reports on human rights practices 1999. 18 Ocak 2009 tarihinde <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/1999/431.htm> adresinden erişildi.

US Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour. (2001, 26 October). Afganistan religious freedom report 2001. 26 Aralık 2008 tarihinde <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2001/5533.htm> adresinden erişildi.

Vessiliev, A. (1993). *Russian policy in the Middle East*. Reading: Ithaca Press.

Viotti, R. P. ve Kauppi, M. V. (1987). *International relations theory, Realism, Pluralism, Globalism and beyond*. Canada: Mcmillian.

Waltzer, M (1977). *Just and unjust wars*. New York: Basic Boks.

- Wasti, S. T. (1994). The 1877 Ottoman mission to Afghanistan. *Middle Eastern Studies*, 30 (4), 956-962.
- Weinbaum, G. M. (1991). War and peace in Afghanistan: The Pakistani role. *Middle East Journal*, 45 (1), 71-85.
- Weiss, T.G. (2007). *Humanitarian intervention: Ideas in action*. Cambridge: Polity Press.
- Weitz, R. (2004). Storm clouds over Central Asia: Revival of the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU)?. *Studies in Conflict & Terrorism*, 27 (4), 505-530.
- Welsh, J. (2004). *Humanitarian intervention and international relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Westad, O. A. (1994). Prelude to invasion: The Soviet Union and the Afghan communists, 1978-1979. *The International History Review*, 16 (1), 49-69.
- Westad, O. A. (1996/7). Concerning the situation in "A": New Russian evidence on the Soviet intervention on Afghanistan. *Cold War International History Bulletin*, 8 (9), 130-131.
- Wheeler, J. N. (2000). *Saving strangers: Humanitarian intervention in international society*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilkinson, P. (2002a). Terör felsefesi. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 163-175). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Wilkinson, P. (2002b). Terör ve terörizm. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 142-162). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Wilkinson, P. (2002c). Terörist ideolojiler ve inançlar. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 180-188). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Wilkinson, P. (2002d). Terörizmin Kökleri. *Silinen yüzler karşısında terör içinde* (ss. 176-179). Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Wirsing, R. (1994). *India, Pakistan, and the Kashmir dispute: On regional conflict and its resolution*. New York: St. Martin's.
- Witherell, W. J. (1986). *Afghanistan: An American perspective*. Washington: Library of Congress.
- Yadav, S. S. (1989). Failed great power war and the Soviet retreat from Afghanistan. *Comparative Strategy*, 8 (3), 353-368.
- Yavuz, A. (1976). Afganistan-Türkiye şebenderlik itilafnamesi, Ankara, 28 Haziran 1938. *Türkiye Cumhuriyetinin akdettiği milletlerarası andlaşmalar* içinde (s. 1). Ankara: Dışışleri Bakanlığı.
- Yavuz, A. (1976). *Türkiye Cumhuriyetinin akdettiği milletlerarası andlaşmalar*. Ankara: Dışışleri Bakanlığı.
- Yavuz, A. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nin andlaşmaları*. Ankara: Dışışleri Bakanlığı.
- Yonah, A ve Swetnam, M. S. (2001). *Usama bin Laden's al-Qaida: Profile of a terrorist network*. United States: Transnational Publisher.
- Yonah, A. ve Myers, K.A. (2002). Avrupa'da terörizm. *Silinen yüzler karşısında terör* içinde (ss. 209-216). Ankara: Ayraç Yayınevi.